

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Електронне наукове видання
«Вісник Асоціації кримінального права України» включено до
Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»
(наказ МОН України № 627 від 14 травня 2020 року)

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 343

ISSN 2311-9640

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Електронне наукове видання

Випуск 2(24) / 2025

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет постановою
Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 41/1 від 15.12.2025 року*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень
Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до
наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409»
від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації
кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань
України з присвоєнням категорії «Б»*

© ГО «ВАКП», 2025

Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2025. – Вип. 2(24). – ISSN 2311-9640 (online)

В електронному науковому збірнику Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права» висвітлюються актуальні питання з кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редакційна колегія

Головкін Б. М., докт. юрид. наук, проф. (головний редактор); **Борисов В. І.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, докт. юрид. наук, проф. (заст. головного редактора); **Баулін Ю. В.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, докт. юрид. наук, проф. (наук. редактор); **Євтєєва Д. П.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. (наук. редактор); **Гродецький Ю. В.**, канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар); **Ласковська Катажина**, докт. юрид. наук, проф. (Польща); **Аркуша Л. І.**, докт. юрид. наук, проф.; **Вільчик Т. Б.**, докт. юрид. наук, проф.; **Лапкін А. В.**, канд. юрид. наук, доц.; **Маринів В. І.**, канд. юрид. наук, проф.; **Орловський Р. С.**, д.-р. юрид. наук, проф.; **Савченко А. В.**, докт. юрид. наук, проф.; **Халимон С. І.**, докт. юрид. наук, доц.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409» від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Науковий збірник індексується в міжнародних наукометричних базах даних:

**Index Copernicus Journals Master List; Google Scholar; WorldCat;
Scientific Indexing Services (SIS); General Impact Factor (GIF);
ResearchBib – Academic Resource Index**

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет постановою
Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 41/1 від 15.12.2025 року

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Теплюк М., Тубелець О.</i> Відмова від концепції суспільної небезпечності діяння і її вплив на механізм кримінально-правового регулювання	1–46
<i>Тимофєєва Л. Ю.</i> Нормативне закріплення принципів кримінального права	47–64
<i>Митрофанов І. І.</i> Форми реалізації кримінальної відповідальності	65–77
<i>Перець В. А.</i> До питання щодо способів законодавчої техніки при конструюванні складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками об'єктивної сторони	78–93
<i>Гаджук О. С.</i> Право на компроміс у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, які завдають шкоди одночасно публічним і приватним правовідносинам	94–112
<i>Олефір Л. І., Лілікович П. В., Дудка Н. О.</i> Колізії правового регулювання та прогалини у виконанні покарання, пов'язаного з позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	113–123

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Шестопалов Р. М.</i> Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони держави	124–136
<i>Дудоров О. О., Мовчан Р. О.</i> Провадження господарської діяльності у взаємодії із суб'єктами приватного права держави-агресора: проблеми кримінально-правової кваліфікації	137–170
<i>Рубашенко М. А.</i> Правові наслідки оскарження, зміни та втрати чинності правовими актами, на підставі яких застосовано санкції, в контексті підстави кримінальної відповідальності за їх порушення та обхід	171–211
<i>Павленко Т. А.</i> Щодо питання кваліфікації співучасті зі спеціальним суб'єктом: на прикладі умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України)	212–225
<i>Курило М. П., Курицький Р. В.</i> До питання щодо, притягнення до юридичної відповідальності у справах пов'язаних з порушенням правил «політичних фінансів»	226–240
<i>Крамаренко І. В.</i> Проблеми кримінально-правового регулювання господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку України	241–253
<i>Григор'єва М. Є.</i> Проблемні питання кваліфікації екоциду	254–270

<i>Пугач А. О.</i> Між антропоцентризмом та екоцентризмом: доктринальні підходи до криміналізації екоциду на міжнародному рівні	271–288
---	---------

КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Туляков В.</i> Методологія кримінологічних досліджень: в пошуках нових парадигм	289–334
<i>Колодяжний М. Г.</i> Комплексний та системний підходи у кримінології: сегменти методологічного й праксеологічного перетину	335–354

НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ

<i>Гродецький Ю. В.</i> Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями	355–380
--	---------

УДК 343.2/.7

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344366>

М. Теплюк,

докт. юрид. наук, заступник Керівника Апарату Верховної Ради України – Керівник Головного юридичного управління, заслужений юрист України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України;

О. Тубелець,

канд. юрид. наук, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України

ВІДМОВА ВІД КОНЦЕПЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ДІЯННЯ І ЇЇ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Злочинів не існує. Існують вчинки, які в умовах того чи іншого суспільства стають злочинами.

НІЛЬС КРІСТІ. Зручний обсяг злочинів

Стаття присвячена питанням визначення ролі і місця поняття «суспільна небезпечність діяння» у формуванні та реалізації закону про кримінальну відповідальність.

Автори аналізують наукові джерела, у яких висвітлюються ідеї відмови від концепції суспільної небезпечності діяння у чинному законодавстві, всебічно розглядають та критикують аргументи, що наводяться на користь таких ідей.

У статті розглянуті питання, де законодавцю брати орієнтири для вирішення питання розмежування різних видів відповідальності, до яких суб'єктів звернені окремі норми Кримінального кодексу України, досліджено функціональне навантаження матеріального та формального визначень кримінально караного діяння, вплив їх наявності або відсутності на формування тексту закону про кримінальну відповідальність, а також на практику застосування останнього, розглянуто концептуальні питання зв'язку між формулюванням визначення кримінально протиправного діяння і вирішенням завдань закону про кримінальну відповідальність, розглядаються концептуальні питання контролю за застосуванням кримінальної репресії інструментами кримінального закону, зокрема механізми змістовної та процедурної легітимності тексту закону. Обґрунтовується теза про те, що такі ознаки кримінальної протиправності діяння як протиправність і

суспільна небезпечність є механізмами, що забезпечують або сприяють забезпеченню змістовної легітимності закону і їх необхідно розглядати у сукупності. Досліджується взаємозв'язок між матеріальним та формальним визначенням кримінальної протиправності діяння та застосуванням кримінального закону за аналогією, а також взаємозв'язок між поняттями «застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією» та «помилка кваліфікації». Обґрунтовується теза про те, що суспільна небезпечність діяння не є предметом доказування у кримінальному провадженні. Крім того, здійснено аналіз ключових положень проєкту Кримінального кодексу України, розробленого робочою групою з питань розвитку кримінального права, зокрема наведено порівняння завдань, визначених у Концепції, із їх реалізацією у тексті проєкту та спрогнозовано практику правозастосування, засновану на такому тексті.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України; кримінальна відповідальність; суспільна небезпечність діяння; критерії криміналізації діянь; механізми контролю кримінальної репресії; прогнозованість кримінальної репресії; аналогія закону; помилка кваліфікації; проєкт Кримінального кодексу України.*

Постановка проблеми. Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» у складі згаданої комісії створена робоча група з питань розвитку кримінального права. Серед іншого, перед нею поставлені завдання забезпечити розроблення та внесення Президентові України узгоджених пропозицій з питань вдосконалення правової системи України з урахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства, зокрема – підготовки та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність. За результатами діяльності робочої групи відбулася презентація проєкту нового Кримінального кодексу України.

Аналіз положень зазначеного проєкту дає можливість зробити висновок, що автори його тексту при визначенні поняття «кримінальне правопорушення» відмовились від категорії «суспільна небезпечність діяння», обмежившись лише ознакою протиправності діяння. Така концептуальна зміна у поглядах на природу кримінального правопорушення не могла не потягнути перегляду і інших концептуальних питань кримінально-правового

регулювання, зокрема розмежування злочинів та проступків, визначення їх тяжкості, визначення засобів кримінально-правового впливу тощо.

Водночас відповідно до Концепції реформування кримінального законодавства України новий кримінальний закон має бути повністю звільнений від декларативних положень, невластивих сучасному кримінальному праву, проте прямо про відмову від поняття «суспільна небезпечність діяння» не йдеться. Так, одним із положень, на яких має ґрунтуватися новий КК України визначено, що «концептуальною засадою законопроектної роботи є розрізнення юридичної природи злочинів та проступків і відмова від розуміння проступків як різновиду злочинів найменшої суспільної небезпечності. Проступок розуміється як таке протиправне діяння, яке заподіює і не здатне заподіяти істотну шкоду особі, суспільству чи державі, тоді як злочин заподіює істотну, значну, тяжку або надзвичайно тяжку шкоду. Усі вказані види шкоди мають бути чітко дефінійовані у законодавстві, що створить належний законодавчий апарат критеріального розмежування проступку і злочину»¹. Тобто хоча у Концепції йдеться про необхідність розмежування злочинів та проступків на основі розміру шкоди, у її тексті автори продовжують використовувати поняття «суспільна небезпечність діяння».

З цього можна зробити висновок, що ідея відмови від поняття «суспільна небезпечність діяння» була ситуативною і виникла після узгодження Концепції уже безпосередньо на етапі написання тексту проєкту нового КК України.

Отже, що таке суспільна небезпечність діяння, яку функцію виконує це поняття, для чого воно згадується в кримінальному законі, звідки взялась ідея відмови від нього, які наслідки може потягнути така відмова? **Метою** статті є

¹ Концепція реформування кримінального законодавства України. *Проект*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 30.10.2024) С. 9.

з'ясування відповідей на поставлені питання з точки зору практики нормопроєктування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні одним з визнаних фахівців у сфері вивчення питання суспільної небезпечності діянь є Д. С. Азаров, перший віцепрезидент НаУКМА, доцент кафедри кримінального права та кримінального процесуального права, кандидат юридичних наук, доцент². У своїх доволі нетипових для вітчизняної правової науки роботах «Суспільна безпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття)»³ та «Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту)»⁴ він дійшов цікавих висновків, які просто не мали шансів залишитися непоміченими у науковій спільноті.

Виклад основного матеріалу. Так, у статті «Суспільна безпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття)» висловлюється «гіпотеза про необхідність виключення ознаки суспільної небезпеки з чинного законодавчого визначення поняття злочин і доцільності перебудови наявної системи диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності з використанням чітких формалізованих критеріїв»⁵.

В обґрунтування своєї гіпотези автор здійснює аналіз змісту текстів законів про кримінальну відповідальність європейських держав, Російської імперії, що видавалися, відповідно, у дореволюційний період, а також текстів законів про кримінальну відповідальність радянського та пострадянського

² Азаров Денис Сергійович. URL: <https://law.ukma.edu.ua/specialists/azarov-denys-sergijovych/> (дата звернення: 30.10.2024)

³ Азаров Д. С. Суспільна безпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34 (дата звернення: 30.10.2024).

⁴ Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (дата звернення: 30.10.2024).

⁵ Азаров Д. С. Суспільна безпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34. С. 139 (дата звернення: 30.10.2024).

періоду. Водночас складається враження, що автор використовує лише два методи: граматичного тлумачення та порівняльно-правового аналізу. При цьому порівнюються тексти XIX – початку XX століття та зміст сучасного КК України.

На наше глибоке переконання, історичні джерела не можна оцінювати з точки зору сучасності. При роботі з історичними джерелами важливо виходити з історичного контексту тієї епохи, про яку йдеться. Недарма в історичній науці джерелознавство складає окрему галузь знань і має власну систему принципів і методів⁶. Вивчаючи зміст джерел права до початку XX століття, аналізуючи зміст конкретних редакцій не слід забувати, що це законодавчі акти монархій/імперій, якими управляли Помазаники Божі (джерело абсолютної влади), також мав місце суттєвий вплив церкви на формування державної політики загалом і кримінальне право як таке відображало передусім релігійний світогляд (вбивство та крадіжка – це в першу чергу гріх і лише потім злочин), також необхідно враховувати стан розвитку правосвідомості, філософської думки, правової науки, якості перекладу текстів з іноземної мови (оскільки він теж може носити суб'єктивний характер), особливості законодавчої процедури, особливості мовлення того часу та мови офіційних актів тощо.

Без цих спеціальних знань навряд чи можна впевнено стверджувати, що «законодавець Російської імперії експериментував з визначеннями». Навіть цитований А. Ф. Кістяківський⁷ просто констатує факт зміни визначення поняття «злочин» у різні періоди часу без будь-якої оцінки переваг чи недоліків певних редакцій закону.

Сумнівною є і позиція автора, що «є достатньо підстав вважати, що в процесі підготовки Уложенія в авторів не виникало сумнівів щодо

⁶ Джерелознавство історичне. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-23981> (дата звернення: 30.10.2024).

⁷ Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34. С. 139 (дата звернення: 30.10.2024).

використання саме формального підходу до формулювання поняття злочину». Так Д. С. Азаров, аналізуючи відповідну працю Н. С. Таганцева, зазначає, що «по-перше, вчений зазначає, що наведене визначення поняття «злочинне діяння» було однаковим в усіх проєктах Уложенія і не зазнавало змін. По-друге, коментуючи ст. 1 Уложенія, він особливо відзначає причини, які підштовхнули авторський колектив до пропозиції закріпити поняття «злочинне діяння» в законі, а також «сохранить в законе определения некоторых условий преступности, которые не упоминаются в новейших западноевропейских кодексах, а предоставляются разработке в науке и практике». Розглядаючи згадані «умовия преступности», науковець повністю обійшов увагою матеріальну властивість злочину і жодним чином не поставив під сумнів правильність використання в законі саме формального поняття»⁸.

У зв'язку з наведеним слід зазначити, що, по-перше, твердження Д. С. Азарова про те, що «визначення поняття «злочинне діяння» було однаковим в усіх проєктах Уложенія» не є переконливим аргументом на користь саме усвідомленого формального підходу до визначення поняття. Воно могло скластись історично, на практиці з ним не виникало проблем, а отже і не було потреби в додатковому осмисленні та пошуку інших рішень. Сам Н. С. Таганцев лише констатує факт незмінності. І жодним чином не оцінює редакцію норми. У всякому разі у цитованій частині. Аргумент про те, що «науковець повністю обійшов увагою матеріальну властивість злочину і жодним чином не поставив під сумнів правильність використання в законі саме формального поняття» також вельми сумнівний. Він не означає, що Н. С. Таганцев обійшов матеріальну властивість злочину свідомо. Наведений аргумент працював би лише у тому випадку, якщо б Н. С. Таганцев ретельно розглянув обидва варіанти і свідомо схилився до формального підходу. Але свідчення про це також відсутні.

⁸ Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34. С. 140 (дата звернення: 30.10.2024).

З цієї точки зору фіксування у тексті кримінального закону так званого формального визначення злочину слід розглядати як значне еволюційне досягнення, певне обмеження абсолютної влади монарха в сфері притягнення особи до кримінальної відповідальності. І не більше. Докази на користь конкуренції у науковій думці дореволюційного періоду матеріального та формального підходів до визначення поняття «злочин» та свідомого вибору останнього відсутні.

Отже оцінювати необхідно не лише редакції законів, а й у сукупності фактори, що впливали на їх формування. Аналіз історичних джерел закону про кримінальну відповідальність – це безумовно важливо з точки зору розуміння принципів розвитку правової думки. Проте лише цитування відповідних текстів замало. Тільки після аналізу усіх факторів формування певної редакції можна стверджувати про свідоме формулювання саме формального визначення поняття злочину на противагу матеріальному.

При висвітленні питання підходів до визначення поняття «злочин» у радянський період Д. С. Азаров справедливо зазначає, що у кодексах 1922 та 1927 років зникає вказівка на таку ознаку як протизаконність. Її повністю замінила вказівка на перелік об'єктів посягання. У зв'язку з цим автор зазначає, що «лише на перший погляд пропагандистське значення матеріального визначення поняття «злочин» може видаватися основним. Утім, коріння цього законодавчого рішення, на мою думку, знаходиться значно глибше – у функціональному навантаженні цієї дефініції. Її системно-функціональний аналіз переконує, що основною функцією матеріального визначення поняття «злочин» було забезпечення можливості застосування кримінального закону за аналогією. Саме для запровадження аналогії і отримання можливості карати за вчинення широкого, чітко невизначеного кола діянь радянський законодавець «забуває» про те, що злочин має бути протиправним діянням, а натомість визнає суспільну небезпеку наріжною,

визначальною ознакою злочину, що дозволяє застосовувати закон практично до будь-яких правопорушень»⁹.

У зв'язку з наведеним висновком необхідно звернути увагу на таке.

По-перше, умовивід, що «саме для запровадження аналогії і отримання можливості карати за вчинення широкого, чітко невизначеного кола діянь радянський законодавець ... визнає суспільну небезпеку наріжною, визначальною ознакою злочину» виглядає щонайменше нелогічно. Якщо метою влади у той період часу була саме можливість широкого застосування аналогії, то передусім слід було зняти правові обмеження в реалізації владних повноважень, що потягнуло б необхідність відмовитись від законодавчої вказівки на обов'язкове закріплення в законі ознак конкретних злочинів, тобто формального визначення. Можливість застосування аналогії за своєю правовою природою в першу чергу пов'язана саме з розширенням кола джерел кримінального закону, а вказівка у визначенні злочину на суспільну небезпечність є вторинною. А це принципово інша постановка питання.

По-друге, кримінальний закон – це лише інструмент легітимізації насильства над особою з боку влади. Коли ми стверджуємо, що введення матеріальної ознаки забезпечило можливість широкого запровадження аналогії, ми тим самим констатуємо, що диктатори діють в межах правового поля. І знову ж таки оцінюємо це правове поле з точки зору сучасності, де слово «правове» означає не лише факт формального закріплення в нормах права, але й відповідність існуючій на сьогодні системі прав і свобод особи, і вимогу для держави поважати ці права. О. Г. Данильян у своїй публікації, присвяченій характерним ознакам тоталітарної правосвідомості і правової культури зазначає, що «творці першої в світі тоталітарної, так званої «соціалістичної» держави спиралися в своїй діяльності виключно на «пролетарське право», що виправдовувало будь-які злочини в ім'я

⁹ Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34. С. 141–142 (дата звернення: 30.10.2024).

революційних цілей. При цьому вони практично не використовували термін «право» в класичному його значенні, розуміючи під ним певне квазіправо, що одержало назву «революційного права», «революційної правосвідомості», призначеної для реалізації завдань пролетарської революції і диктатури пролетаріату... На практиці таке ставлення до права призводило до панування тоталітарного режиму, який у своїх діях не був обмежений жодними законами. Така могутня безконтрольна влада, поставлена над правом, отримувала можливість безпосереднього командування машиною державного насильства, репресивним апаратом та діяла поза будь-яким юридичним регулюванням»¹⁰.

Отже, якщо перед диктатором стоїть завдання запровадження масових репресій і тримання певного суспільства у страху, хіба матимуть редакції законів визначальне значення? Якщо у наведених у статті прикладах з медичними працівниками та переведенням годинника працювала б не аналогія, а відповідні зміни вносились би до тексту КК суб'єктом, який його прийняв, і ознака протиправності була б дотримана, невже у фахівців не було б питань до такого закону щодо надмірності репресії? У наведених прикладах аналогія – це передусім механізм делегування законодавчих повноважень. А це вже проблема не кримінального права, а проблема мети та механізмів реалізації державної влади.

По-третє, підтвердженням того, що не матеріальне визначення злочину є ключовою проблемою можуть служити положення Уложенія о наказаниях уголовных і исправительных 1845 року, де одночасно існували обидва визначення. Відповідно до статей 1 та 4 Уложенія «всякое нарушение закона, через которое посягается на неприкосновенность прав Власти Верховной и установленных Ею властей, или же на права или безопасность общества или частных лиц, есть преступление. Преступлением или проступком признается как самое противозаконное деяние, так и неисполнение того, что под страхом

¹⁰ Данильян О. Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Випуск 14, 2007. С. 27–35. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2893/1/Daniljan_27.pdf (дата звернення: 30.10.2024).

наказання уголовного или исправительного законом предписано». ¹¹ Автор про це поміж іншим згадує, проте чомусь не надає оцінки, зокрема з точки зору гіпотетичної можливості застосування аналогії. І взагалі не згадується про якусь негативну практику, що могла бути спричинена саме наявністю матеріального визначення злочину в законі про кримінальну відповідальність. То можливо не саме матеріальне визначення призводить до негативних наслідків, а причина криється деінде?

Аналізуючи інші висновки автора ¹² слід зауважити наступне.

1. Для утвердження диктатури пролетаріату потрібна була не аналогія кримінального закону, а репресія як спосіб подолання спротиву і знищення потенційних опонентів.

2. Масові репресії застосовувались би незалежно від наявності інституту аналогії в законі про кримінальну відповідальність. Це лише один із способів легітимізації репресій. Так склалось історично.

3. Визнавати злочином будь-яке діяння дозволяло не запровадження абсолютно невизначеної категорії суспільної небезпеки, а відмова від вказівки на необхідність закріплення виключно в законі ознак злочину. А це дещо інші причинно-наслідкові зв'язки.

4. Нерозривний зв'язок існує між аналогією та розширенням кола джерел кримінального закону саме шляхом відмови від формального визначення, а не законодавчим закріпленням суспільної небезпеки як єдиної (або основної) ознаки злочину.

Наведене підтверджується матеріалами, проаналізованими фахівцями Інституту держави і права ім. В. М. Корецького в монографії «Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941)», де зазначається наступне: «на «юридичному фронті» плідно «воював»

¹¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. 1845. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UNakUgIspr_1845/UNakUgIspr_1845.pdf (дата звернення: 30.10.2024).

¹² Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34.С.143–144 (дата звернення: 30.10.2024).

не лише А. Я. Вишинський, а й ряд інших «червоних правників». Так, В. М. Криленко ... розглядав ідею доцільності як «основну і керівну у кримінальній політиці», заперечував класичний принцип «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» оскільки, на його думку, «умови нашої політичної дійсності такі, що іноді вимагають застосування закону з відступом від його текстуального тлумачення і дуже часто вимагають застосування не тієї статті, під яку прямо підпадає даний злочин, при знов-таки текстуально точному тлумаченні закону. Політична лінія судової політики при цьому залишається правильною, хоч формально-логічне тлумачення закону страждає»¹³.

А отже висновок про гіпотетичну доцільність виключення ознаки суспільної небезпечності з легального визначення поняття «злочин»¹⁴ є завчасним і потребує більш ґрунтовного опрацювання.

Якщо наведена стаття Д. С. Азарова стосувалася ретроспективи запровадження поняття «суспільна небезпечність діяння», то наступна – «Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту)»¹⁵ – реалій застосування цього поняття, на основі осмислення результатів експерименту щодо виявлення уявлень правників різних спеціалізацій про сутність та функціональність категорії «суспільна небезпека злочину».

У процесі проведення соціологічного експерименту на розгляд виносились такі твердження: 1) ознака суспільної небезпеки має використовуватись у законодавчому визначенні поняття «злочин»; 2) ознака суспільної небезпеки ефективно використовується як інструмент диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності; 3) ознака

¹³ Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941). Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 32–33.

¹⁴ Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34. (дата звернення: 30.10.2024).

¹⁵ Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (дата звернення: 30.10.2024).

суспільної небезпеки дає змогу чітко розмежувати різні види правопорушень – злочини та адміністративні делікти; 4) є чіткий тест (алгоритм), що дозволяє однозначно встановити характер і ступінь суспільної небезпеки певного діяння.

Також автором зроблена спроба визначення переваг і недоліків поняття «суспільна небезпека», зроблено розбір сучасної практики використання категорії «суспільна небезпека злочину», зокрема, визначення характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, законодавчої практики врахування характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, судової практики використання категорії «суспільна небезпека злочину», роль цієї категорії в розмежуванні злочинів та інших правопорушень тощо. Також в процесі розгляду зроблено низку цікавих висновків про причинно-наслідкові зв'язки окремих кримінально-правових явищ. Підсумовується робота положенням про те, що «вчення про суспільну небезпеку злочину можуть застосовувати лише компетентні фахівці на рівні підготовки законопроектів, визначення науково обґрунтованих критеріїв криміналізації або декриміналізації діянь, класифікації кримінальних правопорушень та інших способів диференціації кримінальної відповідальності, розроблення чітких правил індивідуалізації останньої тощо. Звісно, такий підхід вимагатиме винайдення (запозичення) способу примусити парламентарів сприймати позицію фахівців, одним із яких, на мою думку, має стати закріплення в законі ґрунтовних засад кримінально-правової політики»¹⁶.

Виходячи з наведеного, автор переглянув свою попередню позицію щодо необхідності відмови від концепції «суспільна небезпека злочину», засвідчивши що ця концепція може застосовуватись. Водночас вказівка на те, що її можуть застосовувати лише компетентні фахівці свідчить про визнання автором високого рівня складності роботи з цією категорією та її важливість.

¹⁶ Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (дата звернення: 30.10.2024).

Не з усіма умовиводами, висловленими у цій роботі Д. С. Азаровим, можна погодитись беззаперечно, проте очевидним є той факт, що у наведених роботах підсвічуються надзвичайно актуальні на сьогодні питання ролі і місця кримінального закону в регулюванні суспільних відносин та обсягів його використання державою.

Хоча теза про те, що саме впровадження в кримінальний закон поняття «суспільна небезпечність діяння» спричинило масове застосуванням аналогії (і, відповідно, також масових репресій) у радянський період історії, видається не достатньо обґрунтованою, водночас складно заперечити, що застосування аналогії кримінального закону тісно пов'язане з такими ознаками злочину як протиправність та суспільна небезпечність.

Для чого протиставляти протиправність та суспільну небезпечність? Яку функцію виконує в законі вказівка на протиправність та яку функцію виконує (чи мала б виконувати) вказівка на суспільну небезпечність?

Передусім необхідно з'ясувати, до кого звернені норми КК України. З Особливою частиною проблем не виникає. Кожна стаття – це інформація для громадян про те, якої поведінки слід уникати і яка реакція з боку держави наставатиме (як держава реагуватиме на вчинення актів відповідної поведінки). Для правоохоронних органів та судів – це інформація, яким актам поведінки з боку громадян слід запобігати, на основі яких ознак визнавати поведінку протиправною та як реагувати на вчинені діяння від імені держави.

Але існує Загальна частина. До кого звернені положення, наприклад, статті 1 «Завдання Кримінального кодексу України», або статті 2 «Підстава кримінальної відповідальності» чи статті 11 «Поняття кримінального правопорушення»? Для чого в Кримінальному кодексі України одночасно і норма про підставу кримінальної відповідальності (стаття 2), і норма про поняття кримінального правопорушення (стаття 11)? Яка стаття звернена до громадянина, 2 чи 11, а яка – до держави?

Очевидно, що стаття 1 КК України обмежує сфери застосування кримінально-правового регулювання як репресивного інструменту. На підставі цієї статті не можна використовувати інструментарій кримінального закону для інших цілей, ніж ті, що у ній прописані (наприклад, для боротьби з політичними опонентами). Тобто ця норма працює на рівні формування засад кримінально-правової політики.

Стаття 11 КК України – це про формування певної конструкції в законі, фактично про ознаки певної редакції норми. Ця стаття звернена до законодавця.

Стаття 2 КК України – це про властивості конкретного акту поведінки, який повинен підлягати оцінці: перед вчиненням – особою, а після вчинення – органами досудового розслідування та судом.

З наведеного випливає, що існують (чи повинні існувати) критерії чи ознаки, на які може спиратися законодавець при виділенні кримінальних правопорушень із загальної маси усіх порушень законодавства. При цьому, такі критерії чи ознаки породжуються потребами нормального існування та розвитку суспільства. Крім того, наявність таких критеріїв чи ознак робить діяльність держави у сфері застосування кримінальної репресії зрозумілою, прозорою, прогнозованою та контрольованою. Також повинні існувати критерії чи ознаки, що дозволяють порівнювати між собою діяння з однаковими складами на етапі правозастосування. Усе наведене охоплюється (чи повинно охоплюватися) концепцією «суспільної небезпечності діяння».

Натомість ознака «протиправності» означає, що те, що визначено в кримінальному законі як кримінальне правопорушення, і є протиправним. Вона несе в собі і підкреслює штучну природу правових конструкцій. Якщо право – це інструмент держави, спосіб спілкування держави із суспільством, управління суспільством, то чи завжди держава і суспільство мають спільні інтереси? Чи завжди методи держави відповідають очікуванням суспільства?

У разі залишення лише ознаки протиправності діяння виникає питання: де брати інші формалізовані орієнтири законодавцю, як вирішувати питання, за які діяння повинна наставати кримінальна відповідальність, а за які – цивільна чи взагалі суспільного осуду буде цілком достатньо? Такі орієнтири законодавцю потрібні не заради абстрактної мети формування кримінально-правової політики, а тому, що відповідно до положень Конституції України усі суб'єкти діють в правовому полі (стаття 19 Конституції України). З іншого боку, на що спиратися суспільству, на які показники, щоб визначити, чи передбачена законом репресія достатня та ненадмірна, а її застосування ґрунтується на інтересах суспільства?

Тут слід звернути увагу, що в науковій літературі стосовно поняття «суспільна небезпечність діяння» існує ціла низка упереджень. Зокрема це стосується: 1) радянського походження цієї концепції¹⁷; 2) відсутності в науці єдиного розуміння поняття¹⁸; 3) співвідношення понять «суспільна небезпечність діяння» та шкоди, завданої правопорушенням¹⁹; 4) практики реалізації цієї концепції²⁰.

У частині аргументів про «радянські традиції» та «радянські підходи» слід зазначити, що автори, які використовують подібні аргументи, не вдаються в пояснення, в чому саме полягає проблема «радянськості» і як вона проявляється в сьогоденні. Вважається, що це загально відомі факти, що не

¹⁷ Азаров Д. С. Суспільна безпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34 (дата звернення: 30.10.2024); Азаров Д. С. Розуміння суспільної безпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (дата звернення: 30.10.2024); Азаров Д. С. Деякі аспекти дефініції поняття «тяжкість вчиненого злочину». *Наука і правоохорона*. 2014. № 3. С. 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_3_28 (дата звернення: 30.10.2024); Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. 389 с.

¹⁸ Азаров Д. С. Розуміння суспільної безпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3; Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. 389 с.

¹⁹ Азаров Д. С. Деякі аспекти дефініції поняття «тяжкість вчиненого злочину». *Наука і правоохорона*. 2014. № 3. С. 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_3_28 (дата звернення: 30.10.2024).

²⁰ Азаров Д. С. Розуміння суспільної безпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (дата звернення: 30.10.2024).

потребують додаткових роз'яснень. Водночас такий підхід не дає змоги правильно визначити проблему і, відповідно, підібрати ефективний спосіб вирішення. Щоб подолати проблему, передусім необхідно встановити її причину. З аналізу наведених наукових праць можна зробити припущення, що «радянські традиції» кримінально-правового регулювання полягали в тому, що кримінальна репресія була неконтрольована і непрогнозована стосовно окремо взятої особи, і застосування такої репресії було масовим. Таким чином, нерадянський або антирадянський підхід до кримінально-правового регулювання повинен полягати у створенні механізмів контролю за використанням та застосуванням кримінальної репресії. Отже подолання проблеми «радянщини» повинно полягати не у відмові від поняття «суспільна небезпека діяння», а передусім у розробці ефективних правових механізмів контролю кримінально-правової репресії. Тоді відмова від певних понять (у разі необхідності відмови від них) буде засобом, а не самоціллю, що виключить утворення прогалів у правовому регулюванні.

Крім того, ще раз звертаємо увагу, що матеріальне визначення злочину існувало в Уложенні о наказаниях уголовных и исправительных 1845 року, про що зазначалося вище. Отже теза про те, що введення в чинний закон матеріального визначення злочину – це виключно радянський винахід, є необґрунтованою.

Стосовно відсутності у вітчизняній науці єдиного підходу до розуміння поняття «суспільна небезпечність діяння», а також неможливості на цій підставі його застосування як в процесі розмежування злочинного і незлочинного та диференціації відповідальності, так і в процесі індивідуалізації «пересічними юристами» слід зазначити таке.

Сформульовані в процесі соціологічного експерименту твердження, що виносились на обговорення, за своїм змістом свідчать про те, що перед наукою кримінального права стоїть низка завдань, які є ключовими для кримінального права і які на сьогодні не мають задовільного вирішення. За результатами

соціологічного експерименту зроблено висновок, що концепція «суспільної небезпечності діяння» за нинішнього стану її розроблення в науці не здатна належним чином сприяти розв'язанню проблеми розмежування злочинного та незлочинного, встановлення диференціації та індивідуалізації відповідальності. Хоча для фахівців у сфері нормопроєктування це ніколи не було великою таємницею.

Отже, що, на нашу думку, не так зі змістом поняття «суспільна небезпечність діяння» у контексті законотворення?

Відповідно до усталених у навчальній та науковій літературі тез суспільна безпека – це властивість, притаманна кримінальному правопорушенню, яка полягає в тому, що кримінальне правопорушення спричиняє шкоду суспільним відносинам. Ступінь суспільної небезпечності має об'єктивний характер і не залежить від позиції законодавця. Залежно від особливостей розвитку суспільства вона може з'являтися або зникати, збільшуватись або зменшуватись. Суспільна небезпечність належить до оціночних понять. У цивілізованому суспільстві закон формулюється на підставі вивчення правосвідомості суспільства, на підставі загальносуспільних цінностей²¹.

З наведеного випливає, що визначення суспільної небезпечності діяння – це результат якогось процесу, якоїсь діяльності. Очевидно, що ця діяльність пов'язана з вивченням суспільної правосвідомості та оцінюванням певного масиву інформації.

Тобто визначення ступеня суспільної безпеки певного діяння необхідно розглядати як процес. На нашу думку, встановити ступінь або міру суспільної небезпечності діяння з метою, наприклад, розмежування кримінального правопорушення та адміністративного делікту означає: зібрати та проаналізувати дані про поширеність певного явища у суспільстві; про шкоду,

²¹ Кримінальне право України: загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, та ін. Харків: Право, 2003. С. 68; Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Атіка, 2004. С. 41–42; Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ, 2010. С. 32; Жеребкін В. Е. Логический анализ понятий права. Киев, 1976. С. 43–44.

що спричиняється таким явищем, її природу, обсяги та вектор направленості; про поширеність схожих чи аналогічних за своєю природою явищ; про ефективність різних способів правового впливу загалом; про те, які види правового впливу застосовуються до аналогічних чи схожих явищ; яка ефективність застосування заходів впливу, що застосовуються до аналогічних чи схожих явищ; чи можна застосувати некримінально-правові заходи, яка їх прогнозована ефективність; які заходи запобігання застосовуються, яка їх ефективність; яка прогнозована реакція суспільства; які прогнозовані наслідки для розвитку суспільства тощо.

Крім широкого масиву статистичних даних визначення ступеня суспільної небезпечності діяння потребує ґрунтовного філософського осмислення механізму кримінально-правового регулювання. Не секрет, що система об'єктів кримінально-правової охорони відображає ієрархію цінностей суспільства. Питання встановлення кримінальної відповідальності, її виду та міри за такі діяння як наруга над державними символами або реалізація стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, не може не супроводжуватись філософським осмисленням призначення кримінально-правового регулювання у суспільстві та наслідків застосування такого регулювання для подальшого розвитку суспільства.

І лише на основі цих даних можна приймати рішення про необхідність віднесення діяння до кримінальних правопорушень та застосування кримінально-правового впливу.

Розмежування злочинного і незлочинного – це певною мірою про соціальну справедливість як для осіб, які можуть бути безпосередньо чи опосередковано потерпілими від злочину, так і для осіб, які реалізують свободу волі, але можуть бути покарані за її прояв. Питання визначення, що є справедливим, тисячоліттями турбує людство. Від Арістотеля до Дж. Роулза. Чітких рецептів реалізації принципу справедливості у суспільстві до нині не

віднайдено. Тож навряд чи доцільно вести мову про «чітке» визначення рівня суспільної небезпечності діяння як критерію розмежування злочинного та незлочинного. Таке розмежування завжди буде відносним і оціночним. Але воно завжди повинно бути обґрунтованим і мати ціннісні орієнтири.

Як зазначав В. Є. Жеребкін ще у 1976 році у своїй праці, присвяченій логічному аналізу понять права, «визначити суспільну небезпечність діяння на основі самого лише логічного критерію неможливо. Обумовлено це тим, що ознаки, які утворюють основний зміст поняття «суспільна небезпечність», виражені оціночними поняттями. Всі терміни («шкода», «збиток», «підриває основи» та ін.) хоча і є вихідними для законодавця, є поняттями невизначеними. Жодне з них не має суворо фіксованого основного змісту. Це і призводить до того, що на місце логічної підстави виокремлення предметів (діянь) в певній множині стає підстава позалогічна – правосвідомість»²².

Наведене вище пояснює, чому «пересічний юрист» не може і не повинен здійснювати розмежування між злочинним і незлочинним. Він не має доступу до масиву потрібної інформації і навиків її аналітичної обробки. Суспільна небезпечність діяння – це не той об'єкт, який можна помислити на підставі внутрішнього переконання з використанням залишкових знань, отриманих у закладі вищої освіти. Це недоречне спрощення надзвичайно складного процесу. Взагалі у вітчизняній правовій спільноті існує міф, що будь-який юрист може написати законопроект. Проте, правотворча діяльність – це надзвичайно складний інтелектуальний процес. При створенні законопроекту мають враховуватись як змістовна, так і технічна сторони питання. Але найголовнішим запитом є – правильне визначення проблеми, яка потребує врегулювання.

Хто повинен виступати суб'єктом здійснення діяльності з визначення наявності і ступеня суспільної небезпечності діяння?

²² Жеребкін В. Е. Логический анализ понятий права. Киев, 1976. С. 43–44.

Зі змісту питань, відповідь на які має передувати визначенню суспільної небезпечності діяння, очевидно, що це діяльність наукова. Проте рішення про (де)криміналізацію приймається державою в процесі діяльності відповідних органів державної влади.

Де та точка перетину, у якій наукова думка втілюється у державних рішеннях?

П. Л. Фріс у своєму дослідженні зазначає, що «ми сьогодні маємо національну правову ідеологію, яка знайшла свій сформований вираз, насамперед, у виданій Національною академією правових наук України п'ятитомній «Правовій доктрині України», у Великій українській юридичній енциклопедії, у чисельних монографічних виданнях, наукових публікаціях, коментарях до нормативних актів тощо, авторами яких є учені-правники України»²³.

Проте, апарат державного управління розуміє лише мову юридичних документів. Тобто ідеї, виражені в «численних монографічних виданнях, наукових публікаціях, коментарях до нормативних актів», необхідно викласти у відповідних нормативних документах і тільки після цього такі ідеї зможуть бути втілені у державних рішеннях.

Відповідно до положень Закону України «Про правотворчу діяльність» Наукова концепція розвитку законодавства України – це документ юридичного прогнозування рекомендаційного характеру, в якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів. Розроблення Наукової концепції розвитку законодавства України покладається на Національну академію наук України. Наукова концепція розвитку законодавства України надсилатиметься до Кабінету Міністрів України для її врахування під час планування правотворчої діяльності.

²³ Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. С. 112.

Крім того, на міністерство, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, покладається здійснення моніторингу наукових результатів у захищених дисертаціях на здобуття ступеня або наукового ступеня у сфері права та її направленням його результатів до міністерства, що забезпечує формування державної правової політики, для врахування їх у правотворчій діяльності.

Отже, на сьогодні уже існує законодавчо напрацьований механізм, покликаний забезпечувати реалізацію провідних наукових ідей у національному законодавстві. Той факт, що дія наведеного механізму відтермінована у часі, не виключає можливості напрацювання науковою спільнотою проєктів відповідних документів уже сьогодні.

У науковій спільноті побутує думка щодо необхідності «винайдення (запозичення) способу примусити парламентаріїв сприймати позицію фахівців»²⁴. Проте, на нашу думку, в даному випадку «примушування» не може бути визнано ні належним механізмом, ні ефективним. Наукове забезпечення правотворчої діяльності може і повинно здійснюватися виключно в конституційний спосіб з урахуванням особливостей діяльності та конституційно-правової природи окремих суб'єктів механізму державного управління. Розробка механізму впровадження наукових ідей у вітчизняне законодавство також повинна здійснюватися з урахуванням останніх досягнень наукової думки.

Повертаємось до питання концепції суспільної небезпечності діяння.

У чому основна проблема аналогії та які негативні наслідки приписуються концепції суспільної небезпечності діяння в радянський період часу загалом? Вони виключали контрольованість застосування кримінальної репресії. Відсутність чітких формалізованих критеріїв визначення злочину

²⁴ Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3.С.17. (дата звернення: 30.10.2024).

породжує непрогнозовану множинність підстав застосування кримінального закону. В той же час демократична правова держава буде свою внутрішню діяльність на принципах прозорості та передбачуваності. А отже закон про кримінальну відповідальність як інструмент репресії повинен містити низку механізмів-запобіжників, що забезпечували б прозорість і передбачуваність як його прийняття, так і реалізації.

Контроль за застосуванням кримінальної репресії повинен відбуватися як на законодавчому, так і правозастосовному рівні. На правозастосовному рівні – це механізми контролю за правильністю кваліфікації та правильним призначенням кримінального покарання. На законодавчому рівні – через дотримання парламентських процедур прийняття закону (процедурна легітимність) та шляхом оцінки змісту такого закону, тобто, що склад злочину відповідає потребам суспільства, а санкція є достатньою, ненадмірною і ефективною (змістовна легітимність). Належне дотримання парламентських процедур дозволяє не лише формально легітимізувати акт, а і є своєрідною гарантією досягнення змістовної легітимності.

За яких умов чи механізмів досягається змістовна легітимність закону про кримінальну відповідальність?

На нашу думку, до механізмів, що забезпечують або сприяють досягненню змістовної легітимності закону про кримінальну відповідальність, слід віднести положення про завдання кримінального закону, вказівку на такі ознаки злочину як протиправність та суспільна небезпечність, неприпустимість використання бланкетних норм та оціночних понять.

Передусім у законі про кримінальну відповідальність повинно бути зафіксовано його завдання. Визначення завдання закону про кримінальну відповідальність, його мети дозволяє забезпечити як прогнозованість сфер, що можуть захищатися законом про кримінальну відповідальність в цілому, так і прогнозованість прийняття і застосування конкретних норм, дозволяє оцінювати ефективність дії кримінального закону. Відповідно до положень

статті 1 КК України (у чинній редакції) Кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Ключове слово тут – охорона. Якщо закон про внесення змін до КК України не сприяє реалізації завдання кримінального закону в цілому, то виникає питання про правові підстави застосування інструментів кримінально-правового регулювання (як найбільш репресивних) для врегулювання суспільних відносин. Прикладом такої невідповідності можуть служити так звані закони 16 січня 2014 року. Вони були не лише ухвалені з грубим порушенням регламенту і законодавчої процедури (голосування відбувалося шляхом підняттям рук без використання системи «Рада» та без обговорення, а їх тексти стали доступні тільки після голосування). Ці законодавчі акти обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати правомірні діяння опозиції та громадянського суспільства. Отже у цьому випадку була відсутня як процедурна, так і змістовна легітимність.

Крім того, оскільки кримінальний закон носить системоутворюючий характер у механізмі кримінально-правового регулювання, то мета (завдання) кримінального закону не можуть не мати впливу на визначення мети (завдань) процесуального закону, закону про виконання кримінального покарання, законів у сфері попередження кримінально-протиправних діянь, а, відповідно, орієнтують та організують діяльність органів державної влади, покликаних реалізовувати відповідні функції.

По друге, це вимога визначення у законі переліку діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями, тобто законодавче закріплення формальної ознаки кримінального правопорушення.

Так, відповідно до частини другої статті 1 КК України для здійснення свого завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Статтею 11 КК України визначено, що кримінальним правопорушенням є передбачене Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кодексом (стаття 2 КК України). Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (частина друга статті 11 КК України).

Отже, для чого потрібна фіксація в законі такої ознаки злочину як протиправність? Закріплення в законі формальної ознаки кримінального правопорушення передбачає дію низки взаємопов'язаних механізмів, що прямо чи опосередковано покликані гарантувати громадянам захист від проявів сваволі з боку держави. Так, КК України є єдиним нормативно-правовим актом, що містить вичерпний перелік кримінальних правопорушень. Подібне «організаційне» рішення дозволяє досягнути одразу декількох цілей. Передусім таким чином виконується вимога пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами (!) та відповідальність за них. І оскільки КК України – це закон, отже він проходить у Парламенті відповідні процедури, що гарантує його змістовну легітимність (презумпцію легітимності). По-друге, забезпечується належна реалізація статей 57 та 68 Конституції України в частині гарантування права особи знати свої права та обов'язку держави забезпечити доведення змісту нормативно-правових актів

до відома населення, а також обов'язку громадян неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Проте існує ще один аспект протиправності. Вище, коли ми аналізували практику застосування аналогії у її зв'язку із такими ознаками злочину як протиправність та суспільна небезпечність, ми уже ставили питання, а якби описані у статті Д. С. Азарова²⁵ приклади застосування аналогії пройшли належну для того періоду законодавчу процедуру, чи виникало б питання про надмірність криміналізації? Хіба лише належна реалізація принципу «*nullum crimen sine lege*» здатна убезпечити від надмірної криміналізації? Тобто аналогія – це погано, бо це порушення принципу точного і неухильного виконання закону стосовно окремо взятих людей, а як тоді з'ясувати, чи не є криміналізація надмірною, тобто чи її надмірність не порушує право свободи волі невизначеного кола осіб?

Саме на останнє питання, на нашу думку, на сьогодні повинна відповідати практика реалізації концепції суспільної небезпечності діяння. В усякому разі нічого кращого поки не винайдено. Виходячи з наведеного, на нашу думку, і ознаку протиправності, і ознаку суспільної небезпечності діяння необхідно розглядати, по-перше, виключно у комплексі і, по-друге, як необхідний комплекс механізмів, покликаних контролювати обсяг кримінальної репресії у державі як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях.

І, нарешті, четвертий механізм контролю обсягу кримінальної репресії – це обмеження використання у редакціях норм кримінального закону положень з ознаками бланкетності та оціночних понять, що розмивають межі кримінальної відповідальності та порушують вимогу правової визначеності закону, як один із аспектів принципу верховенства права.

²⁵ Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34 (дата звернення: 30.10.2024).

Тут як приклад можна навести статтю 114¹ «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» КК України. Відповідно до частини першої цієї статті перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період – карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Хоча норма не є бланкетною у безпосередньому значенні цього поняття, проте для з'ясування, які саме види діяльності складають законну діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, необхідно вивчити комплекс профільних нормативно-правових актів. Тобто об'єктивна сторона складу злочину сформульована невизначено широко.

Яка ж практика застосування цієї норми? Аналіз вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить, що кваліфікація за частиною першою статті 114¹ КК України може здійснюватися у разі побиття військовослужбовця (справа № 723/341/19²⁶), здійснення дій, направлених на сприяння безпідставному ухиленню від проходження військової служби військовозобов'язаному та діючому військовослужбовцю Збройних Сил України (справа № 175/556/23²⁷), запису та поширення відеозапису, який містить образу честі і гідності військовослужбовців Збройних Сил України та працівників Національної поліції України, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (справа № 204/3247/22²⁸), розміщення на приміщенні військової частини листівки з написами «СДАВАЙТЕСЬ. НАША РОДИНА СССР!!!! МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ» та «УКРАИНСКИЕ ВОЕНОСЛУЖАЩИЕ СДАВАЙТЕСЬ! МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ» (справа

²⁶ Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 17 травня 2019 року у справі № 723/341/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81837770> (дата звернення: 30.10.2024).

²⁷ Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 07 червня 2023 року у справі № 175/556/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111368762> (дата звернення: 30.10.2024).

²⁸ Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 20 червня 2022 року у справі № 204/3247/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104838516> (дата звернення: 30.10.2024).

№ 484/2702/22²⁹), сприяння організації незаконного переправлення особи через державний кордон України шляхом наданням засобів тим самим також зменшуючи мобілізаційний ресурс (справа № № 742/153/24³⁰), запровадження схеми перешкоджання здійснення мобілізації військовозобов'язаних осіб під час воєнного стану шляхом оформлення їх на денну форму навчання у вищі навчальні заклади за грошову винагороду (справа № 537/233/24³¹) тощо.

Окрему категорію складають провадження про притягнення до кримінальної відповідальності на підставі частини першої статті 114¹ КК України за створення та адміністрування телеграм- чи вайбер-груп з інформацією про місця вручення повісток працівниками ТЦК та СП, чим створюються передумови для того, щоб особи з числа громадян України, ознайомившись з даною інформацією в чаті, могли уникнути зустрічі з військовослужбовцями ТЦК та СП та відповідно їхнього призову на військову службу³². У зв'язку з наведеним не зовсім зрозуміло, чому назване діяння кваліфікується судами саме за частиною першою статті 114¹ КК України, а не за частиною другою статті 114² КК України, відповідно до змісту якої

²⁹ Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 09 листопада 2022 року у справі № 484/2702/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107193164> (дата звернення: 30.10.2024).

³⁰ Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 15 січня 2024 року у справі № 1-кп/742/158/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116301866> (дата звернення: 30.10.2024).

³¹ Вирок Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 18 січня 2024 року у справі № 1-кп/537/76/2024. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116373768>.

³² Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 квітня 2023 року у справі № 161/5242/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110214273>; Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 06 липня 2023 року у справі № 711/3961/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112016601>; Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05 червня 2023 року у справі № 753/6889/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111344469>; Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 жовтня 2023 року у справі № 344/14510/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114193605>; Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 02 жовтня 2023 року у справі № 157/1546/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113902758>; Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 14 вересня 2023 року у справі № 346/3338/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113471837>; Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 27 липня 2023 року у справі № 712/6496/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112503646>; Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 26 липня 2023 року у справі № 344/9926/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112424960> тощо.

кримінальна відповідальність настає за поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

У своїй статті Д. С. Азаров до аналогії відносить випадки розширювального тлумачення кримінально-правової норми губернськими судами (справи про крадіжку коней чи худоби)³³. З огляду на наведене вище, практика застосування статті 114¹ КК України судами – це вже застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією, чи ще помилки кваліфікації? Де пролягає межа між застосуванням закону за аналогією та помилкою кваліфікації? Яка з ознак кримінально протиправного діяння, закріплених у КК України, призводить до подібного правозастосування?

Чи існують комплексні дослідження правової природи аналогії кримінального закону і способів її реалізації сьогодні? В. Б. Харченко, наприклад, стверджує, що на сьогодні за аналогією застосовується стаття 176 «Порушення авторського права та суміжних прав» КК України³⁴. Отже можна припустити, що в тих чи інших формах аналогія існує на правозастосовному рівні. І проблема її існування полягає не в законодавчій редакції визначення поняття «кримінальне правопорушення», а в точному і неухильному дотриманні закону органами правозастосування.

Підсумовуючи наведене вище, можемо стверджувати, що не слід демонізувати окремі елементи механізму кримінально-правового регулювання.

³³ Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34 (дата звернення: 30.10.2024).

³⁴ Харченко В. Б. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією: заборонено чи все ж таки допустимо? URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/45f8437b-cf1e-43d7-9e6e-b7b881cac2f4> (дата звернення: 30.10.2024).

Тут мають значення не окремі слова чи поняття, а зміст механізмів і їх застосування. Якщо механізм кримінально-правового регулювання відповідає меті захисту суспільних відносин, не порушує прав особи, функціонує в системі чітко визначених принципів, правильно виписаний з огляду на техніку нормопроектування, то його застосування буде належним і ефективним навіть не зважаючи на окремі редакційні недоліки. Водночас, якщо кримінальний закон використовувати для досягнення мети відмінної від мети захисту суспільних відносин, такий закон не може бути визнаний легітимним і його редакції нема сенсу оцінювати з правової точки зору.

У зв'язку з наведеним вище пропонуємо розглянути основні механізми, закладені в основу проекту нового КК України (далі – проект) та проаналізувати їх з точки зору забезпечення контрольованості кримінальної репресії.

Передусім слід зазначити, що у проекті відсутні положення, що визначали б завдання КК України. Оскільки відповідно до Концепції реформування кримінального законодавства України³⁵ кримінальний закон має бути повністю звільнений від положень щодо визначення завдань кримінального закону чи цілей покарання тощо, то запроваджена на основі такого закону кримінально-правова репресія – це репресія без офіційно заявленої мети. Її запровадження не має чіткого правового обґрунтування. Репресія, яка на рівні закону не має мети (як безпосередньо визначеної, так і мети, яка вбачалась би із запроваджених законодавчих механізмів) не може бути визнана конституційним обмеженням прав і свобод в контексті статті 3 Конституції України.

Натомість у редакції проекту від 1 серпня 2024 року з'явилась стаття 1.1.1. «Призначення Кримінального кодексу», відповідно до якої «Кримінальний кодекс визначає підстави та межі повноважень органів

³⁵ Концепції реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).

державної влади щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та інші передбачені цим Кодексом діяння, з метою забезпечення людини, суспільства та держави».

В частині використання слів «Кримінальний кодекс визначає підстави» слід зазначити, що оскільки ця норма є ключовою для розуміння концепції кримінального закону загалом, то необхідно чітко вказати підстави чого саме визначає цей проєкт. Про те, що він не визначає підстави кримінальної відповідальності буде сказано і обґрунтовано нижче.

У частині слів «визначає ... межі повноважень органів державної влади щодо осіб, які вчинили...» слід зазначити, що межі повноважень органів державної влади визначаються статусними законами, а реалізуються згідно з процесуальними чи процедурними нормами. Такі норми в тексті проєкту не містяться. Якщо вони міститимуться у ньому, то чи не доведеться переглядати предмети галузей права кримінально-правового циклу?

У частині слів «з метою забезпечення людини, суспільства та держави» слід зазначити, що мета виписана настільки абстрактно і широко, що її можна помислити і як «захистити усе хороше від усього поганого», і як «мета виправдовує засоби». А остання теза уже була гаслом у вітчизняній історії кримінально-правового регулювання і цю колективну травму ми, судячи з усього, поки не тільки не пропрацювали, а ще й не до кінця усвідомили.

Відсутність вказівки на джерело потенційної небезпеки, від якої необхідно «убезпечувати» кримінально-правовими засобами, може призвести до необґрунтовано широкого використання кримінальної репресії, що, в свою чергу, ставить під сумнів відповідність положень проєкту принципам юридичної визначеності, пропорційності та гуманізму (статті 1.2.2., 1.2.4., 1.2.6.).

Якщо при формуванні тексту кримінального закону розраховувати на те, що «всім все і так зрозуміло», то необхідно пам'ятати про факти свавілля держави у 1937 році, а історія, як відомо, циклічна.

Кримінальним правопорушенням, відповідно до статті 2.1.1., є протиправне діяння, яке відповідає складу злочину чи проступку, передбаченого Кодексом. Кодекс визначає вичерпний перелік злочинів і проступків (стаття 1.1.2.)

Тобто з усіх ознак кримінального правопорушення залишилась лише одна ознака – протиправність.

При цьому, протиправність визначається як порушення заборони, передбаченої законом чи іншим джерелом права (стаття 2.1.2.). Тут виникає питання: про яку саме протиправність йдеться? Кримінально-правову чи загалом? Якщо йдеться про загальну протиправність, то для чого про неї згадувати в кримінальному кодексі? Якщо ж все-таки про кримінально-правову, то чому кримінально-правова заборона (а відповідно і кримінально-правова політика) повинна формуватися непрогнозовано широким колом «джерел права». До джерел права, крім нормативно-правових актів (законів та підзаконних), як відомо, відносяться правові прецеденти, правові звичаї, нормативно-правові договори, релігійні тексти тощо. За відсутності визначених завдань у тексті КК України, на які критерії повинні орієнтуватися суб'єкти видання «інших джерел права», щоб встановлювати кримінальну протиправність?

Відповідно до статті 2.1.3. складом кримінального правопорушення (складом злочину чи складом проступку) є сукупність обов'язкових ознак, що визначають об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення. Зміст ознак складу кримінального правопорушення встановлюється на підставі положень Кодексу *та інших джерел права*. Тобто тлумачення норм кримінального закону відбуватиметься також непрогнозовано.

З наведеного випливає, що відсутня не лише мета застосування кримінальної репресії, тобто вектор її спрямованості, а й прогнозованість її використання та застосування. Отже хоч формально у тексті проєкту відбулася відмова від категорії «суспільна небезпечність діяння», проте запропонована

редакція поняття «правопорушення», а також поняття «протиправність» передбачають можливість надто широкого тлумачення, що не враховує головну мету такої відмови – використання чітких формалізованих критеріїв для забезпечення контрольованості кримінальної репресії.

У зв'язку з відсутністю поняття «суспільна небезпечність діяння» запропоновано розмежовувати кримінальні правопорушення та інші правопорушення, злочини та проступки, а також злочини між собою на основі такого критерію як тяжкість (стаття 2.5.1.). Тяжкість кримінального правопорушення визначається видом і розміром спричиненої шкоди та формою вини.

Одна з основних проблем чинного КК України на сьогодні пов'язана з відсутністю законодавчого усвідомлення діалектичної послідовності логічного ланцюжка: суспільна небезпечність діяння – тяжкість кримінального правопорушення – вид і міра покарання. Фактично суспільна небезпечність діяння знаходить своє вираження через санкції статей КК України. В свою чергу у зв'язку з безсистемним внесенням змін до КК України наразі існуюча система санкцій Особливої частини не здатна належним чином відображати науково обґрунтовану систему суспільної небезпечності діянь.

Автори законопроекту прийшли до висновку, що суспільна небезпека – це політико-правовий феномен, який повинен враховуватися законодавцем під час криміналізації та декриміналізації діянь, проте не має бути ознакою кримінального правопорушення. Замість суспільної небезпеки як його ознаки, в законі необхідно визначити дещо конкретне – *таке, що можна довести доказами*³⁶. Натомість зазначається, що шкодою є конкретні втрати, створення вади, дефекту, патології певної соціальної цінності – прав чи правоохоронюваних інтересів особи, суспільства, держави тощо. Оскільки об'єктом складу кримінального правопорушення є соціальна цінність, якій

³⁶ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Київ: Компанія ВАІТЕ. С. 98.

спричиняється шкода (стаття 2.2.1.), то за відсутності певної шкоди немає кримінального правопорушення (відсутня суттєва шкода – немає злочину, а відсутня істотна шкода – немає і кримінального проступку). Шкода означає, що життя здоров'я чи річ втрачено, зруйновано або зіпсовано, довкілля забруднено, порядок порушено, безпека зникла тощо. Таку *шкоду можна довести доказами*³⁷.

Про необхідність доказування говорить і П. Л. Фріс із посиланням на Д. С. Азарова³⁸. Так, Д. С. Азаров у своїй роботі, присвяченій результатам соціального експерименту, стверджує, що «суспільна небезпека є складовою підстави кримінальної відповідальності, а тому вона має належати до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, хоч це безпосередньо і не передбачено кримінальним процесуальним законодавством. Утім, суспільну небезпечність діяння зазвичай не доводять, відповідні питання розглядають лише тоді, коли діяння претендує на визнання його малозначним»³⁹.

Тут необхідно розібратися, що і на якому етапі підлягає доказуванню і чи дійсно необхідно доказувати наявність суспільної небезпеки діяння.

Так, В. Є. Жеребкін ще у 1974 році звертав увагу, що «злочинним діянням, тобто діянням суспільно небезпечним і протиправним, передбачається законодавцем лише те, що містить ознаки того чи іншого конкретного діяння – ознаки крадіжки, грабежу, спекуляції тощо. Наведене обумовлює те, що якщо конкретне діяння містить ознаки видової відмінності, ознаки, якими один вид злочину відрізняється від іншого, то це означає, що діяння містить одночасно і ознаки родового поняття, тобто є діянням суспільно небезпечним та протиправним і, відповідно, воно містить в собі

³⁷ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Київ: Компанія ВАІТЕ. С. 98.

³⁸ Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. С. 303.

³⁹ Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3. С. 10. (дата звернення: 30.10.2024).

конкретний склад злочину. Якщо окреме діяння не містить усіх ознак видової відмінності, значить воно не наділене і ознаками видового поняття, не є діянням суспільно небезпечним і протиправним, відповідно не є злочинним. Висновок про приналежність окремому діянню ознак родового поняття злочину робиться тільки на основі ознак видової відмінності... Встановлення в конкретному діянні ознак видової відмінності є доказом того, що це діяння наділене і ознаками родового поняття «злочин»⁴⁰.

Знову звернемося до змісту статей 1, 2 та 11 КК України (у чинній редакції), а також до питання, до кого звернені ці норми.

Частиною другою статті 1 КК України визначається, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями. З наведеної норми, серед іншого, випливає, що існують суспільно небезпечні діяння, які не визнані кримінальними правопорушеннями, і, судячи з усього, не повинні визнаватися такими. Отже суспільна небезпечність діяння притаманна не лише кримінальним правопорушенням. Таким чином, при розгляді питання про криміналізацію певних діянь їх суспільна небезпечність встановлюється ще до їх включення до КК України. Процедура обґрунтування суспільної небезпечності таких діянь є частиною правотворчої діяльності. Якби суспільну небезпечність діяння як підставу криміналізації необхідно було доказувати у кожному провадженні, то для чого тоді кримінальний закон з переліком кримінальних правопорушень?

Відповідно до частини першої статті 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кодексом. Тут дійсно фігурують поряд і склад злочину, і ознака суспільної небезпечності діяння. З наведеної норми випливає, що діяння, яке формально містить склад злочину, може не становити суспільної небезпеки, тоді його вчинення не тягне за собою кримінальної відповідальності. Це стосується

⁴⁰ Жеребкін В. С. Логическая структура состава преступления (текст лекции). Харьков, 1974. С. 25.

обставин, що виключають кримінальну протиправність (злочинність – у редакції закону до 2020 року) діяння, тобто є суспільно корисними. Обставини, що виключають злочинність діяння, – це передбачені КК України, а також іншими законодавчими актами зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних обставин і виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду⁴¹. Відповідно до статті 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження. У кримінальному процесі наявність обставин, що виключають злочинність діяння, свідчить про відсутність події злочину і є підставою для закриття провадження⁴².

Тобто у даному випадку доказуванню підлягає не наявність суспільної небезпечності діяння, а наявність відповідних обставин. Суд на підставі наявних доказів та внутрішнього переконання обґрунтовує відсутність у діянні суспільної небезпеки.

Відповідно до частини другої статті 11 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки

⁴¹ Кримінальне право України: загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, та ін. Харків: Право, 2003. С. 249.

⁴² У контексті проблем, що розглядаються у цій праці, цікаво звернути увагу на зміну термінології кримінального закону. Коли йшлося про обставини, «що виключають злочинність діяння», на нашу думку, це поняття було цілком коректним, оскільки поняття «злочин» на той момент містило низку ознак (суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність), які розглядалися у сукупності і виключення хоча б однієї з них виключало злочинність діяння в цілому. Натомість, після заміни поняття «злочин» на поняття «кримінально протиправне діяння» відповідні обставини стали називатися такими, «що виключають кримінальну протиправність діяння». Така назва, на нашу думку, не враховує ні правової природи ознаки протиправності, ні правової природи зазначених обставин. З точки зору ознаки протиправності слід звернути увагу, що формальна протиправність зберігається, оскільки шкода певним відносинам завдається, діяння містить склад правопорушення, крім того є відповідальність за перевищення меж необхідної оборони та при затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Натомість такі діяння визнаються суспільно корисними, що нівелює їх суспільну небезпечність. Тобто обставини, передбачені розділом VIII КК України, виключають не кримінальну протиправність, а саме суспільну небезпечність діяння. Тому їх правова природа потребує подальшого вивчення і осмислення в усякому разі в межах діючої концепції кримінально-правового регулювання. Особливо необхідність осмислення правової природи подібних обставин виглядає актуальною у світлі проекту нового КК України, де протиправність є єдиною ознакою кримінального правопорушення.

будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Згідно зі статтею 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Суд на підставі наявних доказів та внутрішнього переконання обґрунтовує відсутність у діянні суспільної небезпеки.

Отже, повертаючись до питання, чи має суспільна небезпечність діяння належати до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, вважаємо за необхідне звернути увагу на наступне.

Одним із принципів криміналізації діяння є так званий принцип «процесуальної здійсненності переслідування»⁴³, що означає, що можливість виявлення і доведення правопорушення визначається такою його властивістю як залишення ним матеріальних слідів, що мають здатність зберігатися, а також відбиватися у свідомості осіб, не зацікавлених у прихованні злочину (технічний аспект проблеми можливості доведення). Натомість концепцію «суспільної небезпечності діяння» за правовою природою можна віднести до юридичних фікцій. Це штучне правове явище, інтелектуальний прийом, зумовлений потребами правового регулювання, що декларується як необхідний елемент системи права та набуває юридичного значення. Юридична фікція (юридична абстракція) часто розглядається як прийом юридичної техніки, який для цілей правового регулювання визнає дійсними ті юридичні факти, що відсутні в реальному житті, і навпаки. З правової природи фікції випливає, що вона не підлягає оспорюванню⁴⁴.

⁴³ Пашенко О. О. Можливість боротьби з суспільно-небезпечним діянням як обставина соціальної обумовленості кримінально-правової норми. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 54.

⁴⁴ Юридична фікція. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F (дата звернення: 30.10.2024).

Таким чином, хоча суспільна небезпечність є невід’ємною ознакою кримінально протиправного діяння, проте вона не здатна залишати матеріальні сліди, а отже її неможливо зафіксувати засобами криміналістичного дослідження, а отже і довести в рамках кримінального провадження. Доказуванню у кримінальному провадженні підлягають або відсутність суспільної небезпечності діяння за наявності складу злочину (обставини, що виключають злочинність діяння), або розмір шкоди, завданий кримінальним правопорушенням, за який не доцільно застосовувати заходи кримінально-правового впливу. Таким чином твердження, що суспільна небезпечність діяння «має належати до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні», є необґрунтованим.

Ще раз акцентуємо увагу: суспільну небезпечність діяння, як ознаку юридичного складу кримінального правопорушення, необхідно не доказувати, а обґрунтовувати у процесі законодавчої процедури на підставі аналізу відповідних суспільних процесів на основі статистичних та інших даних з використанням наукових методів. Встановлення ж суспільної небезпечності конкретного діяння обґрунтовується судом шляхом встановлення фактичного складу кримінального правопорушення, обставин, що виключають злочинність діяння, та малозначності діяння.

Більш детального розгляду потребує концепція шкоди.

П. Л. Фріс в обґрунтування концепції шкоди зазначає наступне: «теорія суспільної безпеки базується на достатньо простій логічній лінійці «злочин завжди спричиняє (безпосередньо чи потенційно) шкоду – шкода спричиняється конкретному суб’єкту – кожен суб’єкт є членом суспільства і тому шкода спричиняється суспільству загалом». Саме тому злочин завжди суспільно небезпечний. Але матеріальність перебуває у шкоді і «розтягування», трансформування її на суспільство не може бути визнано коректним. Шкоду завжди можна реально вирахувати. Суспільну безпеку – неможливо. А той, хто зробить спробу це зробити, знов-таки повернеться до

шкоди. Так що ж є матеріальною ознакою? Шкода чи суспільна небезпека? Так чи інакше ми відповідаємо, що матеріальною є шкода. Так для чого потрібна суспільна небезпека?⁴⁵». Порівнюючи визначення лексем «шкода» та «небезпека» далі він зазначає «як наочно видно – це абсолютно різні за своїм змістом категорії, з яких одна є базовою (шкода), а друга ефемерною (уявною, нереальною). Так на чому ж треба базувати визначені явища? На конкретиці, яка підлягає визначенню, вираховуванню, об'єктивізації? Чи на уявності, абстракції, яка хоч і може бути визначена за допомогою відповідних розрахунків, аналізу, прогнозуванню та ін., але завжди буде містити відповідний (більший чи менший) відсоток вірогідності її настання у реалії»⁴⁶.

Отже, автори законопроекту та П. Л. Фріс схиляються до думки, що розмежування кримінальних правопорушень необхідно запроваджувати на основі шкоди, оскільки її можна реально вирахувати та доказати.

Аналіз відповідних наукових робіт та проекту свідчить, що слово «шкода» використовується і для позначення впливу кримінальних правопорушень на «соціальні цінності» (при цьому наразі відсутня напрацьована наукова концепція «соціальної цінності» і її ролі в кримінально-правовому регулюванні), і для позначення шкоди, завданої потерпілому внаслідок конкретного правопорушення. Виникає питання: як вирахувати і доказати шкоду у злочинах без потерпілих? Якщо зазначені вище автори наполягали на необхідності доказування суспільної небезпечності діяння, на нашу думку буде справедливо вимагати механізму доказування шкоди, зокрема у кримінальних правопорушеннях без потерпілих. Наприклад, у таких кримінальних правопорушеннях як державна зрада, або колабораціонізм. Якщо таку шкоду можна «реально вирахувати», то в яких одиницях вона має виражатися?

Проаналізуємо текст проекту. Він містить статті, присвячені розміру шкоди здоров'ю (стаття 1.4.3.), розміру майнової шкоди (стаття 1.4.4.), а також

⁴⁵ Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. С. 295.

⁴⁶ Там само. С. 296.

визначені види шкоди: істотна, суттєва, значна, тяжка, особливо тяжка, винятково тяжка, мізерна (статті 2.5.2–2.5.8.). Прописано алгоритм встановлення ступеня тяжкості вчиненого злочину (стаття 2.5.12.), але зі змісту частини сьомої статті 2.5.9. «Ступені тяжкості злочину» випливає, що цей алгоритм застосовується під час кримінально-правової кваліфікації. А який алгоритм має використовувати законодавець при вирішенні питання віднесення певних діянь до кримінально протиправних?

З аналізу тексту проєкту випливає, що наведений підхід не забезпечує чіткості та визначеності формулювань. Наприклад, видом істотної шкоди є «створення реальної небезпеки спричинення значної, тяжкої чи особливо тяжкої шкоди, якщо така небезпека передбачена статтею Особливої частини цього Кодексу як ознака складу відповідного злочину» (стаття 2.5.3.). Видом значної шкоди є «школа безпеці від публічних закликів до спричинення тяжкої чи особливо тяжкої шкоди або від виправдовування її спричинення» (стаття 2.5.4.). Тяжка та особливо тяжка школа розмежовуються таким чином, що першою є «довгострокова або масштабна школа довіллю чи загроза спричинення довгострокової та масштабної шкоди довіллю», а другою – «школа довіллю у виді довгострокової та масштабної шкоди» (статті 2.5.5. та 2.5.6.).

Хіба «створення реальної небезпеки спричинення шкоди», «довгострокова» або «масштабна» школа – це не оціночні поняття? Якій саме безпеці завдають шкоди публічні заклики до спричинення шкоди? А якщо публічно закликати до боротьби з корупцією, це завдаватиме шкоди безпеці корупціонерів?

Слова на кшталт «інша школа, якщо вона не визначена у цьому Кодексі як тяжка, особливо тяжка чи винятково тяжка школа» також не додають визначеності положенням про визначення тяжкості кримінального правопорушення і можуть служити підґрунтям для зловживань при визначенні шкоди.

Як уже неодноразово зазначалося вище, концепція шкоди, введена в проєкт нового КК України на заміну концепції суспільної небезпечності діяння з метою запобігання таким негативним факторам у механізмі кримінально-правового регулювання як відсутність чітких формалізованих критеріїв розмежування кримінальних правопорушень та інших правопорушень, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Чи здатна вирішити поставлене завдання концепція шкоди?

Вище ми цитували працю В. С. Жеребкіна щодо логічного аналізу понять права, де він вказував, що не лише зміст поняття «суспільна небезпечність» виражений оціночними поняттями, а й такі терміни як «школа», «збиток» тощо також є невизначеними. Жодне з них не має фіксованого основного змісту. Він зазначав, що «питання про те, шкідливе діяння чи нешкідливе, завдає воно збитків чи ні вирішується не на основі певних встановлених ознак понять «школа», «збиток», а за участі правосвідомості, що з огляду на конкретну історичну необхідність визначає, чи є діяння шкідливим. Визнаючи ті чи інші діяння елементами множини «суспільно небезпечні діяння», законодавець на жодне чітке чи точно визначене поняття не спирається. Для законодавця не існує чітко окреслених ознак суспільної небезпеки. Для нього «суспільна небезпека» – це вихідне, невизначене поняття. А це означає, що «суспільна небезпечність діяння» є таким поняттям, що не має попередньо встановлених ознак, за наявності чи відсутності яких можна було б зробити висновок про наявність чи відсутність у окремому діянні суспільної небезпеки»⁴⁷.

Наведене цілком справедливе і для поняття «школа». З цього випливає, що концепція шкоди як критерію розмежування кримінальних правопорушень та інших правопорушень, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, також є юридичною фікцією, для якої не можливо застосувати критерії визначеності, чіткості, однозначності тощо. Також

⁴⁷ Жеребкин В. Е. Логический анализ понятий права. Киев, 1976. С. 43–44.

навіть чи можна вести мову про таку її властивість як доказуваність, зокрема у випадках, коли йдеться не про матеріальну, моральну шкоду чи шкоду здоров'ю. Усі інші види шкоди повинні обґрунтовуватись.

Як диференціювати шкоду всередині однієї групи? Наприклад, шкода фінансам, спричинена підробленням грошей та поводженням із підробленими грошима; шкода безпеці від діяльності організованих злочинних груп. Невже однакова шкода завдається малочисельною організованою злочинною групою (5–7 осіб) і транснаціональною злочинною групою? Особою, яка підробляє гроші для власного збагачення і підробкою грошей для впливу на фінансовий стан держави?

У цікавий спосіб реалізується положення про мізерну шкоду. Мізерною є шкода, яка хоча формально і передбачена цим Кодексом, але є настільки малою, що застосування будь-яких кримінально-правових засобів за її спричинення є непропорційним (стаття 2.5.8.). Відповідно до частини четвертої статті 2.5.1. протиправне діяння, яке спричинило мізерну шкоду, не є кримінальним правопорушенням.

При цьому, згідно з частиною третьою статті 3.1.3. проєкту до фізичної особи, яка вчинила протиправне діяння, що не є кримінальним правопорушенням, можуть бути застосовані: 1) засоби безпеки; 2) реституція чи компенсація; 3) конфіскація майна чи вилучення речі, що відповідно до положень статті 3.1.2. є видами кримінально-правових засобів.

Так за спричинення мізерної шкоди застосування кримінально-правових засобів є пропорційним чи ні? І що тоді відповідно до положень проєкту є підставою кримінальної відповідальності?

Таким чином, для визначення шкоди застосовується два критерії: по перше, критерій «вартості» шкоди, завданої потерпілому, по друге, за родовою ознакою суспільних відносин. Це добре видно з редакції статті 2.5.3. «Суттєва шкода». Проте, де чіткі формалізовані критерії? Чому шкода національній безпеці України прирівнюється до шкоди сексуальній свободі чи сексуальній

недоторканості людини, пов'язаній з сексуальним проникненням без добровільної згоди потерпілої людини, і визнається тяжкою, а не особливо тяжкою чи винятково тяжкою (стаття 2.5.5.)? Чому створення реальної небезпеки спричинення значної, тяжкої чи особливо тяжкої шкоди є менш тяжкою шкодою, ніж погроза спричиненням тяжкої чи особливо тяжкої шкоди (статті 2.5.3. та 2.5.4.)? Чим за таких умов концепція шкоди відрізняється від концепції суспільної небезпечності діяння? Чи досягає концепція шкоди цілей, яких не здатна досягти концепція суспільної небезпечності діяння при формуванні редакцій кримінального закону і чи зможе їх досягти при правозастосуванні?

Отже, як вбачається з положень проекту нового КК України контроль за кримінальною репресією покладається на державу. При цьому, відсутні будь-які орієнтири, як її використовувати та застосовувати. Водночас, ні вказівка на вичерпність переліку кримінальних правопорушень у кодексі, ні визначення тяжкості злочинів не здатні забезпечити розуміння у який спосіб повинна використовуватись кримінальна репресія у державі, яким чином відділити злочинне від незлочинного.

Висновки. Для вітчизняної правової науки ідеї, висвітлені Д. С. Азаровим, та запропоновані ним шляхи розв'язання проблем яскраві і нетривіальні. Проте саме такі ідеї потребують критичного осмислення і усесторонньої апробації. Наскільки такі висновки прийнятні для використання їх у законодавстві? Не все, що добре для розвитку науки, може бути запроваджене у практичну діяльність.

Статті 65–68 Конституції України містять основні конституційні обов'язки особи. Їх реалізація, контроль за їх виконанням не можуть забезпечуватись виключно нерепресивними засобами. Проте суть демократичної правової держави полягає в тому, щоб репресія була ненадмірною і контрольованою. І саме ці її якості повинні забезпечуватися не лише ззовні на основі політичної волі керівних сил такої держави, а передусім

шляхом побудови законодавчої системи стримування та контролю такої репресії. Лише система законодавчо закріплених механізмів контролю легітимності та стримування репресії здатне забезпечити стабільність державної кримінально-правової політики, спрямованої на підтримання демократичного правового режиму в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Азаров Д. С. Деякі аспекти дефініції поняття «тяжкість вчиненого злочину». *Наука і правоохорона*. 2014. № 3. С. 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_3_28 (дата звернення: 30.10.2024).
2. Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (дата звернення: 30.10.2024).
3. Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX–XX століття). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34 (дата звернення: 30.10.2024).
4. Данильян О. Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Випуск 14. С. 27–35. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2893/1/Daniljan_27.pdf (дата звернення: 30.10.2024).
5. Жеребкін В. Е. Логический анализ понятий права. Киев, 1976.
6. Жеребкін В. Е. Логическая структура состава преступления (текст лекции). Харьков, 1974.
7. Концепція реформування кримінального законодавства України. *Проект*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).
8. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ, 2010.
9. Кримінальне право України: загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, та ін. Харків: Право, 2003.
10. Пащенко О. О. Можливість боротьби з суспільно-небезпечним діянням як обставина соціальної обумовленості кримінально-правової норми. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 52–70.
11. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941). Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 32–33.

12. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

13. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. 1845. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UINakUgIspr_1845/UINakUgIspr_1845.pdf (дата звернення: 30.10.2024).

14. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. 389 с.

15. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Атіка, 2004.

16. Харченко В. Б. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією: заборонено чи все ж таки допустиме? URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/45f8437b-cf1e-43d7-9e6e-b7b881cac2f4> (дата звернення: 30.10.2024).

REFERENCES

1. Azarov, D.S. (2014). Deiaki aspekty definitsii poniattia «tiazhnist vchynenoho zlochyну» [Some aspects of the definition of the concept “severity of the committed crime”]. *Nauka i pravookhorona*, 3, 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_3_28 (accessed: 30.10.2024). [in Ukrainian].

2. Azarov, D.S. (2019). Rozuminnia suspilnoi nebezpeky zlochyну (za rezultatamy sotsiolohichnoho eksperymentu) [Understanding the social danger of a crime (based on the results of a sociological experiment)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 3, 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_3 (accessed: 30.10.2024) [in Ukrainian].

3. Azarov, D.S. (2015). Suspilna nebezpeka zlochyну ta analohiia kryminalnoho zakonu (retrospektyvnyi pohliad u XIX–XX stolittia) [Social danger of a crime and analogy of criminal law (a retrospective view of the 19th–20th centuries)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 168, 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_34 (accessed: 30.10.2024) [in Ukrainian].

4. Danylian, O.H. (2007). Totalitarna pravosvidomist i pravova kultura ta yikh kharakterni oznaky [Totalitarian legal consciousness and legal culture and their characteristic features]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, 14, 27–35. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2893/1/Daniljan_27.pdf (accessed: 30.10.2024) [in Ukrainian].

5. Zhrebkin, V.E. (1976). Logicheskii analiz poniatii prava [Logical analysis of legal concepts]. Kyiv [in Russian].

6. Zhrebkin, V.E. (1974). Logicheskaia struktura sostava prestupleniia (tekst lektsii) [Logical structure of the elements of a crime (lecture text)]. Kharkiv. [in Russian].

7. Kontseptsiiia reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy.

Proekt [Concept of reforming the criminal legislation of Ukraine. Draft]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (accessed: 30.10.2024). [in Ukrainian].

8. Kryvochenko, L.M. (2010). *Klasyfikatsiia zlochyniv za stupenem tiazhkosti u Kryriminalnomu kodeksi Ukrainy* [Classification of crimes by severity in the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Bazhanov, M.I., Baulin, Yu.V., Borysov, V.I. et al. (2003). *Kryriminalne pravo Ukrainy: zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine: General part]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

10. Pashchenko, O.O. (2015). *Mozhlyvist borotby z suspilno-nebezpechnym diianniam yak obstavyna sotsialnoi obumovlenosti kryriminalno-pravovoi normy* [Possibility of combating socially dangerous conduct as a circumstance of social conditionality of a criminal law norm]. *Visnyk Asotsiatsii kryriminalnoho prava Ukrainy*, 2(5), 52–70 [in Ukrainian].

11. *Pravova ideolohiia i pravo Ukrainy na etapi stanovlennia totalitarnoho rezhymu (1929–1941)* [Legal ideology and law of Ukraine at the stage of formation of the totalitarian regime (1929–1941)]. (2001). Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretskyi, NAS of Ukraine, 32–33 [in Ukrainian].

12. *Proiekt novoho Kryriminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia* [Draft of the new Criminal Code of Ukraine: prerequisites for development, conceptual foundations, main provisions]. (n.d.). Kyiv: Kompaniia VAITE [in Ukrainian].

13. *Ulozhenie o nakazaniiah ugolovnykh i ispravitelnykh* [Code of criminal and correctional punishments]. (1845). URL: http://history.org.ua/LiberUA/UINakUgIspr_1845/UINakUgIspr_1845.pdf (accessed: 30.10.2024). [in Russian].

14. Fris, P.L. (2021). *Ideolohiia kryriminalno-pravovoi polityky* [Ideology of criminal law policy]. Ivano-Frankivsk: Suprun V. P. [in Ukrainian].

15. Fris, P.L. (2004). *Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. General part]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

16. Kharchenko, V.B. *Zastosuvannia zakonu pro kryriminalnu vidpovidalnist za analohiieiu: zaboroneno chy vse zh taky dopustyme?* [Application of criminal liability law by analogy: prohibited or still permissible?]. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/45f8437b-cf1e-43d7-9e6e-b7b881cac2f4> (accessed: 30.10.2024) [in Ukrainian].

Tepliuk M. O., Tubelets O. S. Rejection of the concept of public danger of an act and its impact on the mechanism of criminal law regulation

The article examines the role and position of the concept of public danger of an act in shaping and implementing legislation concerning criminal liability. Authors analyze academic sources that argue for rejection of this concept in current

law – in order to provide a comprehensive review and a critical evaluation of the arguments, present in its favor.

The article explores, where legislators should seek landmark points for distinguishing between different types of liability, identifies the subjects to whom specific provisions of the Criminal Code of Ukraine are addressed, and analyzes the functional aspect of the material and formal definitions of a criminally punishable act. It also considers how the presence or absence of these definitions influences both drafting of legislation on criminal liability – and its practical application.

Furthermore, the article addresses conceptual issues related to the connection between the legal definition of a criminally unlawful act and objectives of criminal legislation, as well as related to issues concerning the control of criminal repression through criminal-law mechanisms – specifically, the mechanisms, which ensure the substantive and procedural legitimacy of legal provisions of the law.

The authors argue that such features of criminal unlawfulness as unlawfulness and public danger should be perceived as mechanisms that ensure (or contribute to ensuring) the substantive legitimacy of the law, and therefore must be considered together. The study also examines relationship between the material and formal definitions of criminal unlawfulness and the application of criminal law by analogy, as well as the relationship between the concepts of the «application of criminal liability legislation by analogy» and «qualification error». One of the grounded positions is that public danger of an act is not subject to proof in a criminal proceeding.

In addition, the article analyzes key provisions of the draft of Criminal Code of Ukraine, developed by the working group on criminal law reform issues, comparing objectives set in the Concept with their implementation in the draft text, and making prognosis on the development of law enforcement practice based on this draft.

Key words: *Criminal Code of Ukraine; criminal liability; public danger of an act; criteria for criminalization of actions; mechanisms of criminal repression control; predictability of criminal repression; analogy of law; qualification error; draft of Criminal Code of Ukraine.*

УДК: 343.2: 340.11

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.343618>

Л. Ю. Тимофєєва,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглянуто питання необхідності нормативного закріплення принципів кримінального права. З'ясовано, що нормативне вираження у законі принципів кримінального права (які можливо чітко та визначено передбачити) може безпосередньо впливати на практику правозастосування та правотворчості.

Обґрунтовано переваги та недоліки нормативної форми закріплення принципів. Встановлено, що одною з переваг є можливість посилаючись на положення, які стосуються принципів в частині відповідності певних законодавчих змін, практики правозастосування тощо. Це зокрема може позитивно впливати на стабільність кримінально-правової політики. Недоліком є обмеженість закріплених законодавчих положень, окремі аспекти яких (або тлумачення таких положень) також можуть використовуватись для обґрунтування окремих приватних інтересів.

Аргументовано необхідність врахування динамічного характеру принципів та їх адаптивність до сучасних умов, практики, конкретних обставин. Це не є перешкодою у їх нормативному закріпленні.

Обґрунтовано, що відсутність нормативного закріплення принципів у КК України не перешкоджає їх застосуванню посилаючись на міжнародні та європейські норми, рішення Конституційного Суду України, правові позиції Європейського суду з прав людини, Європейського суду справедливості тощо.

У законодавстві потрібно закріплювати принципи, які будуть мати безпосередній вплив на практику правотворчості та правозастосування. Зокрема, серед таких принципів слід виокремити принципи пропорційності, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом і судом, індивідуалізації кримінальної відповідальності. Ці принципи кримінального права мають такий вплив на практику.

Закріплюючи принцип пропорційності слід обов'язково зазначити його складові. Порушення принципів на етапі законотворчості повинно мати за собою наслідком виключення відповідного положення або зміна його редакції; на етапі правозастосування – перегляд відповідного рішення, його скасування, ініціювання змін до законодавства тощо.

Запропоновано редакцію деяких принципів, зокрема принципу пропорційності. Удосконалено його визначення в частині сприйняття суспільством.

Ключові слова: *принципи кримінального права; пропорційність; гуманізм; справедливість; індивідуалізація кримінальної відповідальності.*

Постановка проблеми. Принципи права є фундаментом будь-якої галузі права, зокрема кримінального права. У науці виникають дискусії щодо необхідності нормативного закріплення принципів права у законодавчих актах. Думки вчених та науковців розділяються. З однієї точки зору нормативне закріплення принципів має свої переваги, з іншої точки зору нормативність обмежує інтерпретаційні можливості в частині принципів, а також не всі принципи можуть бути закріпленими.

Метою роботи є оптимізація підходів до нормативного закріплення принципів кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі розглянуто погляди не тільки вчених та науковців у галузі кримінального права, але також представників загально-теоретичної юриспруденції. В. М. Косович класифікував принципи права, розглянув підходи до їх нормативного закріплення та сформулював відповідні правила¹. А. М. Колодій, досліджуючи принципи права, їх генезу, класифікацію, зазначає про створення єдиної Концепції забезпечення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина. Вчений вважає, що така концепція забезпечить послідовність, системність та комплексність у реалізації таких прав, а також відзначає необхідність розробки Соціального кодексу України². О. С. Олійник здійснила аналіз принципів кримінального права серед іншого

¹ Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 41.

² Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. С. 46. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2103a1bb-8b7f-4b15-8bea-5fc9cf6f5bee/content>.

запропонувала редакції закріплення принципів у КК³. П. В. Демчук дослідив законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві⁴. А. А. Музика та С. Р. Багіров досліджують питання верховенства права і правового прагматизму як наукові методи дослідження⁵.

Окремі аспекти проблематики принципів в кримінальному праві досліджують: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк та ін. Однак розвиток суспільних відносин та необхідність реформування кримінального права залишає це питання актуальним.

Виклад основного матеріалу. На думку М. І. Козюбри «закріплення принципів права в нормативних актах, їх «законне буття» не має самостійного значення. Таке закріплення не позбавляє принципів права властивої їм «еластичності». У відповідних державних нормативних актах по суті фіксується форма відповідного принципу, яка наповнюється реальним змістом у процесі застосування принципу до конкретної правової ситуації»⁶. Тобто професор не висловлювався проти нормативного закріплення принципів та відзначав їх динамічний характер.

Принципи можуть бути закріпленими або не закріпленими у законодавстві, зокрема в кримінальному, але так чи інакше вони відображаються в тексті та мають мати значення для практики правозастосування та правотворення.

На думку В. М. Косович, «принципи права, навіть якщо вони нормативно не закріплені, є одним із джерел правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності... Формулюючи визначення принципу права як компоненту техніки правотворення, доцільно

³ Олійник О. С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення: монографія. Наук.-дослід. ін-т публіч. права. Вид. 2-ге, допов. Харків: Право, 2021. 544 с.

⁴ Демчук П. В. Законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві. Монографія. Київ: Ваіте, 2025. 212 с.

⁵ Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 3. С. 98–125.

⁶ Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 145. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13162>.

використовувати і формальну, і змістовну форми матеріалізації принципів права у нормативно-правових актах»⁷.

На думку О. С. Олійник, якщо норма закріплена лише в Конституції України та не закріплена в КК, застосовуватись має саме конституційна норма. Також вчена наголошує на різниці між принципами кримінального права та кримінального законодавства, які співвідносяться між собою як зміст і форма. Принципи права мають суб'єктивний характер, а принципи законодавства – об'єктивний⁸. Не можемо погодитись з такою точкою зору, оскільки норми КК також створюються людьми, враховуючи певний історичний період та розвиток. Вони змінюються протягом часу, а також змінюються у практиці правозастосування. Так забезпечується їх динамізм. Тому за таких обставин важко говорити про об'єктивність таких принципів.

Певний крок у закріпленні універсального переліку принципів на правотворчому рівні зроблено у ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Передбачено такі принципи правотворчої діяльності: 1) верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя; 2) пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини; 3) демократичності; 4) пропорційності; 5) необхідності та обґрунтованості; 6) системності; 7) наукового забезпечення; 8) ресурсної забезпеченості⁹. Це є позитивним кроком. Однак наслідки не дотримання принципів в законі не прописано та Закон вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

⁷ Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 41.

⁸ Олійник О. С. Принципи кримінального права. Автореф. дис... д.ю.н. 12.00.08. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2020. 39 с. С. 20.

⁹ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

Слід погодитись з розробниками проєкту Нового КК (робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України), які закріпили в КК лише ті принципи кримінального права, які можна чітко визначити в законі та забезпечити їх вплив на практику правозастосування.

Зокрема в монографії розробники роз'яснюють чому вони відмовились від закріплення в проєкті КК принципу верховенства права, справедливості, добросовісності¹⁰.

Деякі вчені та науковці також обґрунтовують цю ідею у своїх роботах.

Ю. В. Філей відмежовує принципи кримінального права та кримінальної відповідальності. На його думку суд при визначенні заходів кримінально-правового впливу має керуватись саме принципами кримінальної відповідальності. Серед них він визначає принципи справедливості, законності, гуманізму, рівності осіб перед законом, диференціації кримінальної відповідальності. Принцип справедливості розглядається як адекватність санкцій характеру і ступню суспільної небезпеки злочину, а також їх погодженість між собою та іншими розділами КК. Крім того, вченим обґрунтовано необхідність пропорційного підвищення санкцій при наявності кваліфікуючих ознак¹¹.

У попередніх роботах автора було запропоновано відобразити принципи у Преамбулі для того щоб показати, як вони відображують призначення закону, їх взаємозв'язаність, взаємообумовленість та вплив на КК України в цілому в рамках моделі гуманістичної парадигми¹². Водночас

¹⁰ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневецька І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. // за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с. С. 42–43.

¹¹ Філей Ю. В. Вплив принципів кримінальної відповідальності на побудову кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015 № 1. С. 186–189. С. 188.

¹² Тімофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків: Право, 2020. 280 с. <https://doi.org/10.32837/11300.14053>.

ідея нормативного закріплення принципів у КК України має свої переваги, які ніколи не заперечувались.

А деякі принципи дійсно неможливо закріпити в законі. Наприклад принцип справедливості, але це не означає, що його немає та він має відображатись (та не відображається) у тексті закону та практиці застосування. Ідеєю справедливості як аксіоматичним твердженням пронизано все правозастосування. Інша справа, що у практиці це не завжди відображається або не так як нам хотілося б.

Ідея права в усі часи асоціювалась з ідеєю *справедливості* як вищою моральною цінністю у суспільстві. До реалізації цієї цінності й має прагнути право.

На думку В. В. Дудченко, без справедливості право є запереченням самого себе. Якщо суспільство впевнене, що існує вища система цінностей, воно буде оцінювати право під кутом зору цих цінностей і прагнутиме змінити його у тих випадках, коли воно їм не відповідає¹³. Поняття «легальність» характеризує собою формальну визначеність правового припису, який постає у вигляді закону чи іншого нормативного акта. Проте якщо у поняття «легітимність» закладена ідея справедливості, у розумінні більшості суспільства, то «легальність», у її наведеному визначенні, позбавлена такої ідеї, вона стосується формального вираження, незалежно від того, якими є мотиви та ідеї, втілені у самому акті, принаймні так впливає із визначення¹⁴. Водночас закон не завжди є легітимним, не завжди відповідає принципу справедливості, іншим принципам кримінального права та самому духу права.

На нормативному рівні справедливість може забезпечуватись через реалізацію інших принципів з більш визначеними критеріями, зокрема

¹³ Дудченко В. Легітимність і легальність: питання співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 26. С. 58.

¹⁴ Остапенко Г. З. Легальність, легітимність і правова визначеність у сучасних політико-правових реаліях 2022–2023 рр. *Право України*. 2023. № 3. С. 54–71. С. 61. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430714>.

пропорційності, законності, юридичної визначеності та передбачуваності тощо.

На думку Н. А. Орловської, перший аспект відновлення соціальної справедливості полягає у домірності призначеного покарання та тяжкості кримінального правопорушення, особистості винного. Другий – врахуванні інтересів потерпілого. Третій – констатації неминучості покарання¹⁵. Тобто, виходячи з міркувань вченої соціальна справедливість досягається та вимірюється на основі реалізації принципів домірності (як складової принципу пропорційності), гуманізму щодо потерпілого, невідворотності кримінальної відповідальності.

У цілому слід погодитись з точкою зору вченої. Уявляється, що принцип справедливості досягається через реалізацію всіх принципів кримінального права, а не лише перелічених трьох. Хоча вони також є комплексними.

Поведінка людини, особливо в складних ситуаціях демонструє її цінності. Реалізація принципів та цінностей може безпосередньо вплинути на зміни у поведінці людини. Едіт Егер у роботі «Вибір. Прийняти можливо» показує як в жахливих умовах концтабору люди зберігають свою людяність та милосердя, а також власну людську гідність через можливість обирати, зокрема цінності. Навіть коли канібалізм здавався єдиною можливістю для виживання, вона обирала їсти траву. Милосердя навіть солдатів ЕСС надавало відчуття надії, коли здавалось, що прийшов кінець.

Поводження може змінити сприйняття ситуації конкретною людиною. Спокута має бути дією, вона не може бути тільки на словах.

У роботі «Ігри, в які грають люди» Е. Берн намагається продемонструвати вигоди рішень людини. Ролі людей змінюються в залежності від їх потреб. Відсутність пропорційного та людяного

¹⁵ Орловська Н. А. Справедливість як засадничий чинник формування кримінально-правових санкцій. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012 № 3. С. 99–102.

поводження з потерпілим є ризиком перетворення такого потерпілого на «переслідувача», оскільки таким чином він компенсує не отриману «справедливість» від держави. Відсутність контролю влади може перетворити її на ворога. Дотримання балансу у реалізації принципу гуманізму та пропорційності щодо суб'єктів кримінально-правових відносин, рівності всіх перед законом і судом, дотримання єдиних підходів у їх реалізації дає високі шанси сприйняття закону та практики його застосування людьми як справедливого. Це дає підстави вважати такий закон легітимним.

Платформа кримінально-правового регулювання відкритого суспільства є театром дії, де знаходяться всі члени суспільства, включаючи правопорушника, жертву та суспільство, а головна роль такого виробництва відводиться державі, яка повинна задовольняти потреби більшості під тиском парадигми прав людини, справедливості та верховенства права¹⁶.

На думку В. О. Тулякова, непропорційно м'які та надмірно суворі вироки спричиняють розрив між правовими міркуваннями та моральною інтуїцією, що ставить під сумнів легітимність та сприйняття справедливості системи кримінального правосуддя¹⁷. Таким чином, на етапі призначення покарання саме пропорційність стає маркером справедливого покарання та взагалі справедливого реагування держави на правопорушення.

Реалізація принципів на рівні правозастосування. М. І. Панов зазначає, що фундаментальні дослідження у кримінальному праві мають виконувати і *прагматичну функцію* цієї науки, тобто бути поєднаними з їх *прикладною спрямованістю*. Відомо, що одним із важливих завдань науки кримінального права є розробка проблем удосконалення чинного кримінального законодавства і практики його застосування...

¹⁶ Tuliakov V. O., Savinova N. A. Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. Харків, 2024. Вип. 2(22). С 53–74. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732>

¹⁷ Tuliakov V. O. On intuitive dimensions of substantive criminal law. Ukraine and EU: Toward Deep Cooperation in the Security Sector: conference proceedings (Ostroh, 23-24 September 2025 p.) / ed. by E. Balashov, D. Havryliuk. Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy, 2025. P. 50-53. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30857>.

правозастосовна практика як складова кримінально-правової політики держави має базуватися на кримінальному законодавстві, повною мірою відповідати йому і здійснюватися на загально-правових принципах гуманізму, справедливості, демократизму, верховенства права і законності та на галузевих принципах кримінального права: відповідальність особи лише за вчинення суспільно-небезпечного діяння, що визнане злочином законом про кримінальну відповідальність; особистої й винної відповідальності; обмеження меж кримінальної відповідальності (економія заходів кримінально-правової репресії); диференціації й індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання та ін.¹⁸.

Принципи (навіть якщо прямо не закріплені в законодавстві) реалізуються у практиці правозастосування. Наприклад, коли судді необхідно визначитись з покаранням особі за вбивство (санкція ч. 1 ст. 115 КК передбачає покарання у виді позбавлення волі від 7 до 15 років), він враховує обставини справи, людські якості та характеристики особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, її відношення до вчинюваного, відшкодування шкоди тощо. Таким чином реалізуються не тільки принцип законності, але також гуманізму, справедливості, індивідуалізації кримінальної відповідальності, пропорційності тощо. Перед тим як обрати необхідну кримінально-правову норму також враховуються конкретні обставини справи. На прикладі спричинення смерті кваліфікація може бути за різними статтями КК в залежності від обставин (ст.ст. 116, 117, 118, 119, 112, 348, ч. 2 ст. 121 КК тощо). Таким чином реалізується принцип диференціації кримінальної відповідальності.

Прагматизм підкреслює важливість людських ідей і мети в досвіді, знаннях і значенні¹⁹. В. Франкл у роботі «Людина в пошуках справжнього сенсу» (1946) зазначає: «...цінностям ми не можемо навчитися – цінності ми

¹⁸ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник асоціації кримінального права України*. Том 2 № 9 (2017). С. 3–4. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.9.165680>.

¹⁹ Naack S. Pragmatism. *Encyclopedia Americana*. 1997. 22. P. 515–516.

маємо пережити. Також ми не можемо повідомити сенс життя нашим студентам. Що ми можемо їм дати, дати із собою в дорогу, – це лише приклад, приклад нашої власної віддачі нашій справі наукових досліджень». Тому завжди видно чи живе людина згідно з принципами, які декларує та чи дотримується держава (на всіх рівнях – законодавчому, правотворчому, правозастосовному, інтерпретації) принципів, які закріплює у певному законодавстві. Можна закріпити, але не дотримуватись, а можна дотримуватись не закріпленого в законі, але природного з точки зору моралі, етики та здорового глузду. Ідеальний варіант – закріпити так, щоб принципи дотримувались та сприймалися суб'єктами кримінально-правових відносин, зокрема суспільством в цілому.

Тлумачення. На думку П. В. Демчук «коли певна інтерпретація правової норми відрізняється від усталеної та не повною мірою базується на буквальному розумінні правового положення й погіршує становище особи, то суду слід формулювати правовий висновок із новим підходом до тлумачення, однак не застосовувати його в цьому конкретному випадку, а вказати, що він може застосовуватися до наступних подібних ситуацій»²⁰. Але в такому випадку може бути ризик підміни закону судовим тлумаченням, отже ризик порушення принципу законності. Така ситуація виникла із необхідністю тлумачення застосування ч. 4 ст. 185 КК щодо всіх випадків вчинення крадіжок в умовах воєнного стану. Питання стояло щодо співвідношення понять «з використанням умов воєнного стану» та «в умовах воєнного стану». Верховний Суд відмовився інтерпретувати положення відповідної норми з формулюванням «з використання умов воєнного стану», посилаючись на пояснювальну записку відповідного законопроекту як відображення ідеї законотворця. У такому випадку, на думку суду, він би перебрав на себе повноваження законодавчої гілки влади.

²⁰ Демчук П. В. Законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві: монографія. Київ: Ваїте, 2025. С. 188.

Норми, які визначають принципи кримінального права, також мають впливати на *ефективність* інших норм кримінального права.

О. Скакун серед чинників, які визначають ефективність правового регулювання виокремлює три групи: 1) стан нормативної основи правового регулювання, її досконалість; 2) стан правозастосовної діяльності, її якість; 3) стан правової свідомості і культури суспільства²¹.

Релевантне закріплення необхідних принципів в КК України буде позитивно впливати на нормативну основу кримінально-правового регулювання (сприяти науковій обґрунтованості законодавства; взаємозв'язку між законодавством та реальними потребами суб'єктів кримінальних правовідносин; відображати сучасну кримінально-правову політику; сприяти чіткому визначенню відповідальності за порушення прав і свобод людини тощо).

У частині впливу на практику правозастосування, позитивно, що на ці принципи можна буде посилатись для обґрунтування певних позицій у справі, таким чином можливо буде налагодити процесуальні механізми практичної реалізації права; формуванню правових стимулів (суб'єктивних прав, пільг, заохочень) в частині коректної та послідовної реалізації принципів; забезпеченню тісного зв'язку діяльності правозастосовних органів із населенням.

Закріплені у КК принципи будуть сприяти підвищенню стану правової свідомості і культури суспільства, оскільки принципи будуть відображати концептуальне призначення КК); сприяти правовій інформованості громадян; сприяти усуненню суперечностей між КК і моральними нормами; сприяти усвідомленню універсального характеру певних принципів для всіх галузей права, зокрема принципу верховенства права.

²¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2008. С. 543.

Пропорційність може розглядатись серед критеріїв не тільки (де) криміналізації та (де) пеналізації, але також закріплення будь-яких норм у КК України, в тому числі принципів кримінального права.

Слід погодитись з думкою вчених та науковців, які вважають, що конституційні принципи не потрібно дублювати у галузевому законодавстві. Однак, видається, якщо вони мають специфічні форми реалізації у галузевому законодавстві, таке закріплення можливе з відображенням такої специфіки.

Висновки.

Нормативне вираження у законі принципів кримінального права (які можливо чітко та визначено передбачити) може безпосередньо впливати на практику правозастосування та правотворчість. Нормативна форма закріплення надає як переваги, так і має недоліки. Однією з переваг є можливість посилались на положення, які стосуються принципів в частині відповідності певних законодавчих змін, практики правозастосування тощо. Недоліком є обмеженість закріплених законодавчих положень, окремі аспекти яких (або тлумачення таких положень) також можуть використовуватись для обґрунтування окремих приватних інтересів.

Однак необхідно враховувати їх динамічний характер та пристосовуваність до сучасних умов, практики, конкретних обставин. Це не є перешкодою у їх нормативному закріпленні. Якщо принципи не будуть закріплені у КК України, це також не перешкоджає їх застосовувати посилаючись на міжнародні та європейські норми, рішення КСУ, правові позиції Європейського суду з прав людини, Європейського суду справедливості тощо.

На нормативному рівні слід закріпити принципи, які будуть мати безпосередній вплив на практику правотворчості та правозастосування. Зокрема, серед таких принципів слід виокремити принципи пропорційності, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом і судом, індивідуалізації кримінальної відповідальності. Перелічені принципи кримінального права, їх

ознаки, та критерії дотримання можна чітко визначити у законі та у разі їх порушення передбачити відповідні наслідки. Порушення принципів на етапі законотворчості повинно мати за собою наслідком виключення відповідного положення або зміна його редакції; на етапі правозастосування – перегляд відповідного рішення, його скасування, ініціювання змін до законодавства тощо. Тобто, нормативно закріплені принципи повинні мати вимірюваний вплив на практику.

У частині закріплення принципу пропорційності слід обов'язково зазначити його складові: 1) відповідність реагування з боку держави на поведінку людини легітимній меті; 2) відповідність реагування тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та рівню спричиненої шкоди (або користі у разі прояву правослужняної поведінки (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення тощо); 3) необхідність та обґрунтованість реагування; 4) сприйняття необхідності реагування (покарання, інших засобів кримінально-правового характеру, звільнення від кримінальної відповідальності, застосування обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння), його виду та міри людиною (до якої застосовано реагування, потерпілим та суспільством).

У частині закріплення принципу законності слід зазначати на необхідність дотримання його матеріального та процесуальної складової. Нормативне закріплення принципу гуманізму має враховувати його реалізацію щодо всіх суб'єктів кримінально-правових відносин (особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілого, суспільство в цілому, державу). Принцип рівності всіх перед законом і судом має відображати концепцію дотримання єдиних підходів на законодавчому рівні, рівнях правотворчості, правозастосування, інтерпретації незалежно від статті, віку, раси, кольору шкіри, віросповідання. При цьому мова не йде про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, вагітних жінок, та жінок, які мають дітей певного віку (бажано було б передбачити такі особливості і для

чоловіків, які мають, дітей певного віку), осіб з інвалідністю, осіб похилого віку тощо. наявність таких особливостей не порушує концепцію єдиних підходів.

Список використаних джерел

1. Демчук П. В. Законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві: монографія. Київ: Ваіте, 2025. 212 с.
2. Дудченко В. В. Легітимність і легальність: питання співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 26. С. 58.
3. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13162>.
4. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2103a1bb-8b7f-4b15-8bea-5fc9cf6f5bee/content>.
5. Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 40-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_7_7.
6. Махінчук В. М. Адекватність кримінального покарання як філософсько-правова проблема: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 20 с.
7. Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 3. С. 98-125. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-98>.
8. Олійник О. С. Принципи кримінального права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.08. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2020. 39 с.
9. Олійник О. С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення: монографія. Наук.-дослід. ін-т публіч. права. Вид. 2-ге, допов. Харків: Право, 2021. 544 с.
10. Орловська Н. А. Справедливість як засадничий чинник формування кримінально-правових санкцій. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012 № 3. С. 99–102. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/17.pdf>.
11. Остапенко Г. З. Легальність, легітимність і правова визначеність у сучасних політико-правових реаліях 2022–2023 рр. *Право України*. 2023. № 3. С. 54–71. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430714>.

12. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник асоціації кримінального права України*. Том 2 № 9 (2017). С. 1–41. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.9.165680>.

13. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. // За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

14. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2008. 656 с.

16. Tuliakov V. O. On intuitive dimensions of substantive criminal law. Ukraine and EU: Toward Deep Cooperation in the Security Sector: conference proceedings (Ostroh, 23–24 September 2025 p.) / ed. by E. Balashov, D. Havryliuk. Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy, 2025. P. 50-53. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30857>.

17. Tuliakov V. O., Savinova N. A. Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Харків, 2024. Вип. 2(22). С. 53–74. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732>.

18. Тимофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків: Право, 2020. 280 с. DOI: 10.32837/11300.14053.

19. Timofieieva L. Realization of the Principles of Criminal Law under Martial Law. collective monograph “The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War” edited by Tomas Davulis and Ligita Gasparėnienė. Vilnius University, Faculty of Law. Kraków. Księgarnia akademicka publishing. 2023. 860 p. P. 213-320. <https://doi.org/10.12797/9788381388887.03>.

20. Філей Ю. В. Вплив принципів кримінальної відповідальності на побудову кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015 № 1. С. 186–189.

21. Хавронюк М. І. Принципи нового Кримінального кодексу України: якими вони можуть бути. Сайт Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. 2020. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/11/24/havronyuk-m-i-pryntsypy-novogo-kk-ukrayiny-tezy-dopovid.pdf>.

22. Haack S. Pragmatism. *Encyclopedia Americana*. 1997. № 22. P. 515–516.

REFERENCES

1. Demchuk, P.V. (2025). Zakonnist' yak element pryntsypu verkhovenstva prava u kryminal'nomu pravi [Legality as an element of the principle of the rule of law in criminal law]. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
2. Dudchenko, V.V. (2005). Lehitymnist' i lehal'nist': pytannya spivvidnoshennya [Legitimacy and legality: a question of correlation]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, 26, 58 [in Ukrainian].
3. Kozyubra, M.I. (2017). Pryntsypy prava: metodolohichni pidkhody do rozuminnya pryrody ta klasyfikatsiyi v umovakh suchasnykh hlobalizatsiynykh transformatsiy [Principles of law: methodological approaches to understanding the nature and classification in the conditions of modern globalization transformations]. *Pravo Ukrayiny*, 11, 142-164. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13162> [in Ukrainian].
4. Kolodiy, A.M. (2012). Pryntsypy prava: heneza, ponyattya, klasyfikatsiya ta realizatsiya [Principles of law: genesis, concept, classification and implementation], *Al'manakh prava*, 3, 42–46. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2103a1bb-8b7f-4b15-8bea-5fc9cf6f5bee/content> [in Ukrainian].
5. Kosovych, V.M. (2013). Normatyvne zakriplennya pryntsypiv prava yak chynnyk doskonalosti normatyvno-pravovykh aktiv Ukrayiny [Normative consolidation of the principles of law as a factor of perfection of regulatory legal acts of Ukraine]. *Naukovo-informatsiynyy visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolya Danyla Halyts'koho*, 7, 40–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_7_7 [in Ukrainian].
6. Makhinchuk, V.M. (2002). Adekvatnist' kryminal'noho pokarannya yak filosof's'ko-pravova problema [Adequacy of criminal punishment as a philosophical and legal problem]. *Candidate thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Muzyka, A.A., Bahirov, S.R. (2023). Verkhovenstvo prava i pravovyy prahmatyzm yak naukovi metody doslidzhennya [The rule of law and legal pragmatism as scientific research methods]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, 30(3), 98–125. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-98> [in Ukrainian].
8. Oliynyk, O.S. (2020). Pryntsypy kryminal'noho prava [Principles of criminal law]. *Doctors thesis*. Dnipro [in Ukrainian].
9. Oliynyk, O.S. (2021). Pryntsypy kryminal'noho prava: ponyattya, systema ta znachennya [Principles of criminal law: concept, system and meaning]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Orlovs'ka, N.A. (2012). Spravedlyvist' yak zasadnychyy chynnyk formuvannya kryminal'no-pravovykh sanktsiy [Justice as a fundamental factor in the formation of criminal law sanctions]. *Naukovyy Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 3, 99–102. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/17.pdf> [in Ukrainian].

11. Ostapenko, H.Z. (2023). Lehal'nist', lehitymnist' i pravova vyznachenist' u suchasnykh polityko-pravovykh realiyakh 2022–2023 [Legality, legitimacy and legal certainty in modern political and legal realities 2022–2023]. *Pravo Ukrainy*, 3, 54–71. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430714> [in Ukrainian].
12. Panov, M.I. (2017). Osnovy metodolohiyi nauky kryminal'noho prava [Fundamentals of the methodology of the science of criminal law]. *Visnyk asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy*, 2(9), 1–41. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.9.165680> [in Ukrainian].
13. Proyekt novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptual'ni zasady, osnovni polozhennya [The draft of the new Criminal Code of Ukraine: development prerequisites, conceptual principles, main provisions]. Andrushko P.P., Bakumov O.S., Baulin Yu.V., Burdin V.M., Vyshnevs'ka I.A., Horokh O.P., Hutorova N.O., Marchuk N.O., Navrots'kyi V.O., Ponomarenko Yu.A., Strel'tsov Ye.L., Khavronyuk M.I. / Yu.V. Baulin, M.I. Khavronyuk (Eds.). Kyiv: Kompaniya VAITE [in Ukrainian].
14. Pro pravotvorchu diyal'nist': Zakon Ukrainy [On lawmaking activity: Law of Ukraine] vid 24 serpnia 2023 roku № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> [in Ukrainian].
15. Skakun, O.F. (2008). Teoriya derzhavy i prava [Theory of state and law]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
16. Tuliakov, V.O. (2025). On intuitive dimensions of substantive criminal law. Ukraine and EU: Toward Deep Cooperation in the Security Sector: conference proceedings (Ostroh, 23-24 September 2025 r.) / E. Balashov, D. Havryliuk (Eds.). Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy, 50-53. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30857> [in English].
17. Tuliakov, V.O., Savinova, N.A. (2024). Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy*, 2(22), 53–74. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732> [in English].
18. Timofeyeva, L.Yu. (2020). Humanistychna paradyhma: dosvid, vyklyky ta perspektyvy kryminal'noho prava Ukrainy [Humanistic paradigm: experience, challenges and prospects of criminal law of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. <https://doi.org/10.32837/11300.14053> [in Ukrainian].
19. Timofieieva, L. (2023). Realization of the Principles of Criminal Law under Martial Law. “The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War”. Tomas Davulis and Ligita Gasparėnienė (Eds.). Vilnius University, Faculty of Law. 860 p. Kraków. Księgarnia akademicka publishing, 213–320. <https://doi.org/10.12797/9788381388887.03>
20. Filey, Yu.V. (2015). Vplyv pryntsyviv kryminal'noyi vidpovidal'nosti na pobudovu kryminal'no-pravovykh sanktsiy za zlochyny proty moral'nosti [The influence of the principles of criminal responsibility on the construction of criminal-legal sanctions for crimes against morality]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 1, 186–189 [in Ukrainian].

21. Khavronyuk, M.I. (2020). Pryntsypy novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny: yakymy vony mozhut' buty [Principles of the New Criminal Code of Ukraine: What They Could Be]. Sayt Robochoyi hrupy z pytan' rozvytku kryminal'noho prava Komisiyi z pytan' pravovoyi reformy pry Prezydentovi Ukrayiny. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/11/24/havronyuk-m-i-pryntsypy-novogo-kk-ukrayiny-tezy-dopovidi.pdf> [in Ukrainian].

22. Haack, S. (1997). Pragmatism. *Encyclopedia Americana*, 22, 515–516 [in English].

Liliia Timofieieva. Normative enforcement of principles of criminal law

The article considers the issue of the need for normative consolidation of the principles of criminal law. It is found that the normative expression in the law of the principles of criminal law (which can be clearly and precisely foreseen) can directly affect the practice of law enforcement and lawmaking.

The advantages and disadvantages of the normative form of consolidation of principles are substantiated. It is established that one of the advantages is the ability to refer to provisions relating to the principles in terms of the compliance of certain legislative changes, law enforcement practice, etc. This, in particular, can have a positive effect on the stability of criminal law policy. The disadvantage is the limitedness of the established legislative provisions, some aspects of which (or interpretations of such provisions) can also be used to justify certain private interests.

The need to take into account the dynamic nature of the principles and their adaptability to modern conditions, practice, and specific circumstances is argued. This is not an obstacle to their normative consolidation.

It is substantiated that the lack of normative consolidation of the principles in the Criminal Code of Ukraine does not prevent their application by referring to international and European norms, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, legal positions of the European Court of Human Rights, the European Court of Justice, etc.

The legislation should enshrine principles that will have a direct impact on the practice of lawmaking and law enforcement. In particular, among such principles, the principles of proportionality, legality, humanism, equality of all before the law and the court, and individualization of criminal liability should be highlighted. These principles of criminal law have such an impact on practice.

When establishing the principle of proportionality, it is necessary to specify its components. Violation of the principles at the stage of lawmaking should result in the exclusion of the relevant provision or a change in its wording; at the stage of law enforcement - a review of the relevant decision, its cancellation, initiation of changes to the legislation, etc.

The wording of some principles is proposed, in particular the principle of proportionality. Its definition in terms of perception by society is improved.

Key words: principles of criminal law; proportionality; humanism; justice; individualization of criminal liability.

УДК 343.2/.7

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344438>

І. І. Митрофанов,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного
університету
ім. М. Остроградського

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню потреби модернізації Кримінального кодексу (КК) України, спираючись на теоретичні засади механізму кримінально-правового регулювання (МКПР), розроблені провідними українськими вченими. Основна увага зосереджена на аналізі кримінальної відповідальності як ключового елементу МКПР та її форм реалізації. У статті визначається форма реалізації кримінальної відповідальності як регламентований процес перетворення норми кримінального права на реальну поведінку суб'єктів, що включає засудження та визначення обмежень (чи їх відсутність), зафіксовані в обвинувальному вирoku суду.

У роботі критично оцінюються та класифікуються наявні в доктрині та практиці форми реалізації кримінальної відповідальності, пропонуючи поділ на: 1) форму, не пов'язану з призначенням покарання (без судимості, наприклад, засудження без призначення покарання); 2) форму, пов'язану з призначенням покарання, яка, своєю чергою, поділяється на: а) призначення покарання, але без його реального відбування (наприклад, звільнення з випробуванням); б) з реальним відбуванням призначеного покарання.

Аргументується, що примусові заходи медичного характеру (ПЗМХ) та притягнення особи до кримінальної відповідальності (процесуальний етап) не можуть вважатися формами реалізації кримінальної відповідальності. ПЗМХ, зазначається, є засобами безпеки з винятково медичною метою, відмінними від покарання за підставами, змістом та наслідками (відсутність судимості). У статті підкреслюється, що головною формою реалізації кримінальної відповідальності є покарання, яке безпосередньо впливає із санкцій норм кримінального права.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; механізм кримінально-правового регулювання; форми реалізації кримінальної відповідальності; покарання; засудження; судимість.

Потреба у трансформації законодавства про кримінальну відповідальність тісно пов'язана з європейською інтеграцією України. Йдеться про такі галузеві зміни, які дозволять повернути національну правову

систему в родину європейського права. Слід урахувати, що значні прогалини в українській системі, зокрема в архітектоніці законодавства та правничій техніці, є загальноприйнятою європейською традицією. Європейські вчені визнають, що понад тридцятип'ятирічні трансформації остаточно не «відірвали» українську правничу систему від соціалістичної спадщини. Національній системі й сьогодні притаманні риси «соціалістичного легалізму», які принципово відрізняють її від європейської континентальної (романо-германської) та англо-американської (загального права) традицій. У цій ситуації перед українською правничою наукою стоїть дилема: 1) продовжувати «суверенний розвиток», відкидаючи твердження про примат права над державою (який існує в розвинутих країнах) на користь примату держави над правом; 2) розібратися в суті необхідної модернізації та нарешті її здійснити.

Вирішення цієї дилеми багато в чому залежить від тих, хто модернізує Кримінальний кодекс (далі – КК) України. Знання про теоретичні засади механізму кримінально-правового регулювання (далі – МКПР), розроблені такими українськими вченими, як Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. І. Борисов, О. П. Горох, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. М. Литвинов, М. І. Панов, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, Є. Л. Стрельцов, М. І. Хавронюк, В. Я. Тацій і іншими, мають допомогти законодавцю в цьому аспекті.

Метою цього дослідження є окреслення окремих кримінально-правових проблем МКПР. Ця стаття ґрунтується на впевненості, що існує об'єктивна сукупність кримінально-правових категорій, яка є основою цього механізму та забезпечує його здатність виконувати завдання КК України.

Кримінальна відповідальність є ключовим елементом МКПР. Її реалізація відбувається після виникнення кримінально-правових відносин і полягає у впровадженні прав і обов'язків суб'єктів цих відносин у регульовані суспільні відносини, згідно з приписами КК України. Здатність досягти мети кримінальної відповідальності, підтверджена сукупністю відповідних

юридичних фактів, слугує підставою для обрання судом певної форми її реалізації. Ці юридичні факти формуються різним поєднанням чинників, які суд враховує при виборі конкретного засобу кримінально-правового впливу: обставини вчиненого кримінального правопорушення; відомості, що характеризують особу, яка його винно вчинила; інші обставини кримінального провадження. Обраний судом засіб впливу є способом, через який реалізується кримінальна відповідальність.

Реалізація кримінальної відповідальності починається зі складних правових відносин між суб'єктами. Ці відносини, здійснювані згідно з процесуальним кримінальним законом, мають на меті встановити характер і межі взаємних прав і обов'язків. Насамкінець, коли зміст і обсяг цих прав і обов'язків визначено, кримінальна відповідальність винної особи трансформується судом у конкретні кримінально-правові засоби впливу. Саме ці засоби є формами реалізації кримінальної відповідальності.

У філософії форма розуміється як зовнішній вигляд, обрис предмета, а так само порядок або алгоритм протікання процесу. Вона вважається зовнішнім вираженням певного змісту та протиставляється матерії, що є аморфною. Говорячи про форми реалізації кримінальної відповідальності, йдеться про порядок (алгоритм) втілення кримінально-правової реакції держави на вчинене кримінально протиправне діяння. Цей порядок включає: 1) засудження від імені держави конкретної особи, яка винно вчинила суспільно небезпечне діяння; 2) визначення обмежень (особистого, майнового чи іншого характеру) або їх відсутність, які передбачені КК України. Усе це обґрунтовується та відображається в обвинувальному вирoku суду. По суті, форма реалізації кримінальної відповідальності – це регламентований процес перетворення норми кримінального права на реальну поведінку суб'єктів.

КК України наразі фіксує дві основні форми реалізації кримінальної відповідальності. У науці кримінального права традиційно виділяють три форми реалізації кримінальної відповідальності, пов'язані з: 1) призначенням

покарання винному; 2) призначенням покарання, але без його реального відбування; 3) реальним відбуванням призначеного покарання¹. На думку П. Л. Фріса, форми реалізації кримінальної відповідальності розрізняють так: 1) основна форма – постановлення судом обвинувального вироку з призначенням і реальним відбуванням засудженим певного покарання; 2) друга за поширеністю форма – постановлення судом обвинувального вироку з призначенням покарання та одночасним звільненням від його реального відбування; третя форма – засудження винного без призначення покарання та одночасне звільнення від нього на підставі ч. 4 ст. 74 КК України².

Надання одній формі статусу основної, а іншій – другої за поширеністю, суперечить судовій практиці. Вона насправді показує, що найпоширенішим є саме звільнення від відбування покарання винних осіб. Тому, на мою думку, коректніше називати цю форму реалізації кримінальної відповідальності ефективнішою на сучасному етапі розвитку права та держави, але не основною за поширеністю. Водночас, вона залишається головною, оскільки саме на покарання вказують нормативи Особливої частини КК.

Спірним є погляд окремих науковців, які включають «примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ)» і «примусове лікування», а так само «притягнення особи до кримінальної відповідальності» до переліку форм реалізації кримінальної відповідальності³. Це пов'язано з тим, що процесуальне кримінально-правове забезпечення є лише підготовкою до реалізації, а не самою її формою. Щодо питання віднесення ПЗМХ до форм реалізації кримінальної відповідальності, то в літературі цю проблему переважно розглядають через порівняння ПЗМХ із покаранням. При цьому

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 28–29; Кузнецов В. В., Савченко А. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид-во «ПАЛІВОДА А. В.», 2006. С. 43–45.

² Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. С. 56.

³ Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум: навч. посіб. / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ: КНТ, 2006. С. 48.

хоча й відзначають певну схожість, головне – підкреслюють відмінності. Спільним із покаранням для примусових заходів медичного характеру є те, що: 1) вони застосовуються судом і визнаються засобом державного примусу; 2) як покарання, так і ПЗМХ є засобами особистісного характеру, тобто застосовуються індивідуально до особи, визнаної винною у вчиненні конкретного кримінального правопорушення; 3) підставою для їх призначення є обвинувальний вирок суду.

Покарання та ПЗМХ є різними правовими інститутами, що відрізняються за кількома ключовими параметрами: *підстави застосування* – покарання застосовується за вчинення кримінального правопорушення, тоді як ПЗМХ – за наявності психічного захворювання та потреби особи в лікуванні; *зміст* – на відміну від покарання, ПЗМХ не містять негативного кримінально-правового оцінювання вчиненого діяння; *метою* ПЗМХ є лікування особи, а не її виправлення, що є метою покарання; *наслідки* – застосування примусових заходів лікування не спричиняє стан судимості, на відміну від покарання. Отож, вірною є думка тих учених, які визнають, що за своїм змістовим навантаженням заходи медичного характеру ні за яких умов не можна визнати покаранням.

КК України в статті 92 метою ПЗМХ визначає обов’язкове лікування особи, якою вчинено суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки діяння, передбаченого нормативом Особливої частини КК, а також запобігання вчиненню нею подальших суспільно небезпечних діянь. Важливо, що КК України не вказує для ПЗМХ на ознаки, які є притаманними покаранню – кару та виправлення засудженого. З цього випливає, що твердження про те, що примусові заходи медичного характеру є однією з форм реалізації кримінальної відповідальності, не витримує критики. Засіб кримінально-правового впливу можна вважати формою реалізації кримінальної відповідальності лише тоді, коли він може призначатися за винувато вчинене діяння, що має склад кримінального правопорушення.

При цьому слід звертати увагу на ключові відмінності: 1) *суб'єкт застосування та підстава*: кримінальна відповідальність є реакцією на кримінальне правопорушення, спрямована на винну у його вчиненні особу, а ПЗМХ застосовуються до: а) неосудних осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності; б) осіб, щодо яких кримінальна відповідальність не може реалізовуватися через психічне захворювання, що виникло після вчинення кримінального правопорушення; в) осіб, які перебували у стані обмеженої осудності під час вчинення кримінального правопорушення; 2) *місце в нормі кримінального права*: кримінальна відповідальність пов'язана з реалізацією санкцій кримінально-правових нормативів (які передбачають покарання), а ПЗМХ передбачені веліннями Загальної частини, де сформульовані всі елементи цього правового інституту; 3) *характер* – кримінальна відповідальність за своєю суттю є репресивним механізмом, а примусове лікування має винятково медичний характер, що безпосередньо відображено в назві відповідної кримінально-правової категорії.

Існують й інші відмінності, за якими ПЗМХ не належить до кримінальної відповідальності. Так, О. В. Козаченко зазначає, що примусове лікування може розглядатися як окремий кримінально-правовий інститут, яким визначається застосування судом до особи, яка винно вчинила кримінальне правопорушення та має хворобу, що є небезпечною для здоров'я інших осіб, заходів кримінально-правового характеру, які за своєю юридичною природою не можуть бути віднесені ні до покарання, ні до кримінальної відповідальності⁴. Примусові заходи лікування за своєю правовою сутністю є кримінально-правовими засобами безпеки. Їхнє призначення полягає у примусовому лікуванні осіб, які вчинили кримінально карані діяння та становлять небезпеку для суспільства через свій психічний стан.

⁴ Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С 39–40; Козаченко О. В. Інституційне визначення лікувальних заходів. *Вісник Прокуратури*. 2006. № 2. С. 90–91.

Якщо покарання є правовим наслідком винного кримінально караного діяння, то засоби виправлення та безпеки пов'язані винятково із соціальною небезпекою суб'єкта, незалежно від наявності його вини. Отже, засіб безпеки (до яких належить і примусове лікування) має іншу мету, ніж покарання: він не має на меті відплату чи залякування, його основною метою справедливо визнається усунення «небезпечного стану» особи, яка вже вчинила або потенційно може вчинити суспільно небезпечне діяння.

В. К. Гришук виокремлює три класичні форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) осуд; 2) покарання; 3) судимість. *Осуд* – це єдина форма, що може реалізовуватися самотійно. Він є формою реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності. Відповідно до КК України, осуд поділяється на *два види*: а) осуд без призначення покарання; б) осуд із призначенням покарання. Покарання завжди реалізується у поєднанні з осудом і судимістю. Судимість реалізується у поєднанні з покаранням і осудом, якщо останній був поєднаний із покаранням. Покарання у поєднанні з осудом і судимістю може мати такі види реалізації: 1) призначення покарання та його реальне відбування; 2) призначення покарання та звільнення від відбування з випробуванням; 3) звільнення від відбування покарання (за іншими підставами); 4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 5) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; 6) звільнення від покарання (за іншими підставами). Судимість має два види: *одномоментна* (має місце у випадках засудження особи обвинувальним вироком без призначення покарання). Це може відбуватися, зокрема, у випадках, передбачених ч. 4, 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 105 КК України; *тривала*⁵.

На думку М. І. Колоса⁶, реалізація кримінальної відповідальності відбувається у двох формах: 1) процесуальні кримінально-правові відносини –

⁵ Гришук В. К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 63–64.

⁶ Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. С. 136.

починаючи від внесення відомостей про правопорушення до ЄРДР і до набрання вироком законної сили; 2) виконавчі кримінально-правові відносини – після набрання вироком законної сили, що діють протягом усього періоду його виконання. Однак, є критичне зауваження: М. І. Колос, по суті, змішує власне форми кримінально-правових відносин, у межах яких реалізується кримінальна відповідальність, з каналами реалізації самої відповідальності.

Причиною розбіжності поглядів на форми реалізації кримінальної відповідальності є прогалина у законодавстві – КК України не містить визначення цього поняття. Цю ситуацію можна кваліфікувати як парадоксальну: закон, присвячений кримінальній відповідальності, не визначає її сутності. Саме тому наявні пропозиції якимось виправити таке становище. Так, І. В. Красницький пропонує доповнити ст. 2 КК України частиною 4 такого змісту: «4. Кримінальна відповідальність за цим Кодексом може застосовуватись у таких формах: 1) осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання; 2) осуду з умовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 3) осуду з безумовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 4) осуду без призначення покарання»⁷.

Аналізуючи положення чинного КК України та спеціальної літератури, А. М. Ященко⁸ виділяє п'ять форм реалізації кримінальної відповідальності або окремих засобів кримінально-правового характеру, які з нею пов'язані. Однак вважати ці види кримінальної відповідальності формами її реалізації не можна за жодних умов. Це пояснюється тим, що формально-логічна класифікація вимагає дотримання низки обов'язкових умов: 1) співмірність поділу – сумарний обсяг усіх членів поділу має дорівнювати обсягу поділюваного родового поняття; 2) єдиний критерій – під час кожного акту

⁷ Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. С. 228.

⁸ Ященко А. М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 212–223.

поділу слід застосовувати лише один критерій; 3) взаємовиключення членів поділу – члени поділу повинні бути супідрядними поняттями, чиї обсяги не перехрещуються; 4) послідовність поділу – поділене поняття є найближчим родом для членів першого поділу, а члени поділу – безпосередніми видами поділеного поняття. Неприпустимо переходити до підвидів, оминаючи безпосередні видові поняття.

Будь-яка наукова класифікація має бути побудована на єдиному загальному критерії поділу її структурних частин. Цей критерій є неодмінною умовою для наукового багатоступеневого, послідовного поділу обсягу поняття. Метою такої класифікації є отримання нових знань, їх систематизація та поглиблення стосовно окремих членів поділу. Результатом коректної класифікації є формування кола співпорядкованих понять⁹.

Основним призначенням форм реалізації кримінальної відповідальності, на мою думку, є відображення порядку протікання однорідного процесу впровадження в поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин змісту кримінально-правових засобів впливу як реакції держави на вчинений кримінально протиправний делікт. Тому, беручи за підставу класифікації критерій – призначення покарання, мною пропонуються форми реалізації кримінальної відповідальності, за якими така відповідальність: 1) не пов'язується з призначенням винному покарання, а отже без судимості; 2) пов'язується з призначенням покарання. Остання має два види, що пов'язані: а) з призначенням покарання, але без його реального відбування; б) з реальним відбуванням призначеного покарання.

Головною формою реалізації кримінальної відповідальності є покарання, що безпосередньо впливає із санкцій норм кримінального права. Щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне, винне діяння, передбачене КК, суд ухвалює обвинувальний вирок. Цей вирок містить: 1) негативне правове оцінювання діяння від імені України (визнання його кримінально

⁹ Хоменко І. В. Логіка для юристів: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 62.

протиправним); 2) визнання обвинуваченого винним у його вчиненні; 3) призначення покарання як найбільш репресивного засобу кримінально-правового впливу. Кримінальна відповідальність, пов'язана з реальним відбуванням призначеного покарання, складається з чотирьох основних елементів: 1) обов'язок винної особи відповісти за вчинене; 2) негативне оцінювання діяння та засудження особи, зафіксовані в остаточному рішенні суду, ухвалене в конкретному кримінальному провадженні; 3) призначення покарання; 4) судимість – специфічний правовий наслідок, що виникає внаслідок відбуття (повного або часткового) покарання. Ця форма відповідальності припиняється після погашення або зняття судимості.

При реалізації кримінальної відповідальності за кримінальні проступки четвертий елемент (судимість) завжди відсутній. Згідно з п. 2-1 ст. 89 КК України, особи, засуджені за кримінальний проступок, визнаються такими, що не мають судимості, одразу після відбуття покарання.

Різновидами реалізації кримінальної відповідальності є випадки, коли покарання призначається, але особа звільняється від його реального відбування: 1) звільнення з випробуванням (статті 75, 79 і 104 КК); 2) безумовне звільнення від відбування покарання (статті 80 і 106 КК). У цих випадках кримінальна відповідальність завершується після закінчення іспитового строку або певних строків з дня набрання остаточного рішення суду, ухваленого в конкретному кримінальному провадженні, законної сили.

Реалізація кримінальної відповідальності може відбуватися, зокрема, у формі засудження без призначення покарання (ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 105 КК України). При застосуванні до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (далі – ПЗВХ), кримінальна відповідальність реалізується через поєднання трьох елементів: 1) обов'язку відповісти за вчинений кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин; 2) засудження, вираженого в обвинувальному вирокі суду; 3) державного примусу у вигляді ПЗВХ. У цьому випадку такий елемент кримінальної відповідальності, як судимість,

відсутній. ПЗВХ, як засоби кримінальної відповідальності, встановлені КК, що призначаються судом неповнолітньому, який вчинив кримінальне правопорушення, замість покарання. Реалізація кримінальної відповідальності у вигляді ПЗВХ вважається завершеною з моменту виконання цих заходів.

Слід підкреслити, що ПЗВХ є видом реалізації кримінальної відповідальності лише тоді, коли вони застосовуються замість покарання на підставі обвинувального вироку суду (ч. 1 ст. 105 КК) або відповідної ухвали суду. Якщо ж суд застосовує їх до неповнолітнього відповідно до частин 1 і 2 статті 97 КК (у випадках звільнення від кримінальної відповідальності), вони не вважаються видом реалізації кримінальної відповідальності.

Отже, формами реалізації кримінальної відповідальності є процес втілення державної реакції на вчинене кримінальне правопорушення у конкретні правові відносини (матеріальні, процесуальні та виконавчі кримінально-правові). Ця реакція виражається в державному засудженні винної особи, яка вчинила кримінально каране діяння, та може супроводжуватися призначенням та/або відбуванням покарання чи бути без такого. КК України передбачає дві основні форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) без призначення покарання: Відповідальність не пов'язана з призначенням покарання, а отже, не тягне за собою судимості (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності); 2) з призначенням покарання – ця форма, у свою чергу, поділяється на два види: а) призначення покарання без його реального відбування (наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням); б) призначення покарання з його реальним відбуванням.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Кузнєцов В. В., Савченко А. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид-во «ПАЛИВОДА А. В.», 2006. 636 с.

3. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. 488 с.
4. Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С 39–40.
5. Козаченко О. В. Інституційне визначення лікувальних заходів. *Вісник Прокуратури*. 2006. № 2. С. 90–91.
6. Гришук В. К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 63–64.
7. Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 608 с.
8. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 232 с.
9. Ященко А. М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 212–223.
10. Митрофанов І. І. Механізм кримінально-правового регулювання: монографія. Кременчук: Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. 480 с.

REFERENCES

1. Baulin, Yu.V. (2004). Zvilnennia vid kryriminalnoi vidpovidalnosti: monohrafiia. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
2. Kuznietsov, V.V., Savchenko, A.V., Shtanko, O.F. (2006). Suchasne kryriminalne pravo Ukrainy: kurs lektsii. Kyiv: Vyd-vo «PALYVODA A. V.» [in Ukrainian].
3. Fris, P.L. (2004). Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navchalnyi posibnyk. Kyiv: «Tsentr navchalnoi literatury» [in Ukrainian].
4. Kozachenko, O.V. (2005). Zastosuvannia inshykh kryriminalno-pravovykh zakhodiv yak alternatyva kryriminalnoi vidpovidalnosti yurydychnykh osib. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2, 39–40 [in Ukrainian].
5. Kozachenko, O.V. (2006). Instytutsiyne vyznachennia likuvalnykh zakhodiv [Institutional definition of medical measures]. *Visnyk Prokuratury*, 2, 90–91 [in Ukrainian].
6. Hryshchuk, V.K. (2013). Poniattia, vydy, pidstavy i formy realizatsii kryriminalnoi vidpovidalnosti. *Visnyk Asotsiatsii kryriminalnoho prava Ukrainy*, 1 (1), 63–64 [in Ukrainian].
7. Kolos, M.I. (2007). Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
8. Krasnytskyi, I.V. (2008). Kryriminalna vidpovidalnist yak instytut kryriminalnoho prava Frantsii ta Ukrainy: porivnialnyi analiz. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

9. Yashchenko, A.M. (2015). Deiaki mirkuvannia shchodo form realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti ta inshykh zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1 (9), 212–223 [in Ukrainian].

10. Mytrofanov, I.I. (2019). *Mekhanizm kryminalno-pravovoho rehuliuvannia: monohrafiia*. Kremenchuk: Vydavets PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].

Mytrofanov I. Forms of implementation of criminal liability

The article focuses on examining the necessity of modernizing the Criminal Code (CC) of Ukraine, drawing upon the theoretical foundations of the mechanism of criminal law regulation (MCLR), as developed by leading Ukrainian scholars. Primary attention is given to the analysis of criminal liability as a key element of the MCLR and its forms of realization (or implementation).

The article defines the form of realization of criminal liability as the regulated process of transforming a criminal law norm into the actual conduct of subjects, which encompasses conviction and the determination of restrictions (or their absence), as stipulated in the court's verdict of conviction.

The work critically evaluates and classifies the existing forms of realization of criminal liability in doctrine and practice, proposing a division into: 1) a form not associated with the imposition of a punishment (without a criminal record (or conviction record), for example, conviction without the imposition of a penalty); 2) a form associated with the imposition of a punishment, which, in turn, is subdivided into: a) imposition of punishment, but without its actual serving (e.g., probationary release (or suspension of sentence with probation)); b) with the actual serving of the imposed punishment.

It is argued that compulsory medical measures (CMM) and the bringing of a person to criminal liability (the procedural stage) cannot be considered forms of realization of criminal liability. CMM, it is stated, are security measures with an exclusively medical purpose, differing from punishment in terms of their grounds, content, and consequences (absence of a criminal record). The article emphasizes that the main form of realization of criminal liability is punishment, which directly stems from the sanctions of criminal law norms.

Key words: *criminal liability; transformation of legislation; European integration; mechanism of criminal law regulation; forms of realization of criminal liability; punishment; conviction; compulsory medical measures; criminal record/previous conviction.*

УДК 343.125

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344436>

В. А. Перець,

аспірант кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СПОСОБІВ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ ПРИ КОНСТРУЮВАННІ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ З АЛЬТЕРНАТИВНИМИ ОЗНАКАМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ

Розкрито теоретичні засади класифікації одиничних кримінальних правопорушень, визначено місце та особливості альтернативних складів у системі кримінального права. Автор аналізує підходи вітчизняних і зарубіжних учених до визначення сутності альтернативності в межах складу кримінального правопорушення, акцентуючи увагу на її змістовному наповненні, структурних характеристиках і нормативному закріпленні. У ході дослідження встановлено, що в сучасній кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до тлумачення поняття «склад з альтернативними ознаками», що зумовлює неоднозначність у правозастосовній практиці. Обґрунтовується необхідність чіткого розмежування між альтернативними діяннями в диспозиції статті та самотійними складами кримінальних правопорушень. Розглядаються ключові умови, за яких можлива реалізація конструкції альтернативного складу, зокрема: єдність суб'єкта кримінального правопорушення, однорідність форм вини, спільність мотиву і мети, а також рівнозначність суспільної небезпеки окремих альтернативних діянь. Зроблено висновок про доцільність формалізації загальних критеріїв побудови складів з альтернативними ознаками, що дозволить підвищити рівень юридичної визначеності, забезпечити єдність правозастосування, запобігти помилковій кваліфікації та гарантувати дотримання принципу законності. Запропоновані теоретичні положення можуть бути використані як у науковій діяльності, так і в практиці досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, що дозволить виділити єдині критерії та принципи кваліфікації діянь.

Ключові слова: альтернативні ознаки; одиничне кримінальне правопорушення; продовжуваний злочин; множинність кримінальних правопорушень; склад кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Усі одиничні кримінальні правопорушення, передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК), розглядаються як окремі склади кримінальних правопорушень. Кожен із цих складів має свої

особливості та специфіку, що дозволяє класифікувати їх у межах теорії кримінального права. Аналіз наукової літератури показує, що більшість дослідників одностайно поділяють ці правопорушення на дві основні категорії: прості та складні (або ускладнені). Термін «простий» в українській мові означає елементарний за складом і однорідний¹.

Зазвичай основою такого поділу правопорушень є законодавча конструкція відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема, зазначається, що деякі склади мають таку особливість, коли вираження законодавчої думки ускладнюється низкою додаткових обставин. Це ускладнення може стосуватися як окремих ознак, що характеризують різні елементи складу правопорушення (об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони), так і всього складу в цілому. Їх поділяють на дві групи – прості та складні (або ускладнені)².

Крім того, М. І. Бажанов, визначаючи поняття ускладнених кримінальних правопорушень, відносить до них ті одиничні кримінальні правопорушення, які характеризуються складнішою структурою складу порівняно з простими одиничними правопорушеннями³.

Таким чином, відповідно до вищезазначеної класифікації, одиничні кримінальні правопорушення з альтернативними ознаками, що є предметом цього дослідження, слід віднести до групи простих одиничних кримінальних правопорушень⁴. Специфіка цих правопорушень полягає в тому, що вчинення будь-якого з діянь, передбачених у диспозиції відповідної статті Особливої частини, утворює закінчений склад кримінального правопорушення.

Описуючи об'єктивну сторону як один з обов'язкових елементів складу, законодавець зазначає різні за змістом ознаки, які не утворюють сукупність

¹ Академічний тлумачний словник (1970–1980) в одинадцяти томах URL: <https://sum.in.ua/> (дата звернення: 01.06.2025).

² Зінченко, І. О., Тютюгін, В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія. Харків: ФІНН, 2008. С. 25–26.

³ Бажанов М. І. Множинність злочинів за кримінальним правом України. Харків: Право, 2000. С. 14.

⁴ Шевченко Є. В., Перець В. А. До питання про види складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками. *Економічна теорія та право*. № 3 (58) 2024. С. 58.

правопорушень. До таких складів належать ті, де об'єктивна сторона має альтернативні ознаки. Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, що ґрунтується на альтернативних діях, складається з учинення діянь, передбачених законом, які різняться між собою за зовнішніми характеристиками.

У цій статті автор має на меті дослідити одиничні кримінальні правопорушення з альтернативними ознаками, визначити змістовне наповнення таких ознак об'єктивної сторони та сформулювати висновки щодо особливостей формування відповідних складів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науці кримінального права питання множинності кримінальних правопорушень є предметом активного наукового обговорення. Серед українських дослідників, які присвячували увагу цій тематиці, слід згадати М. І. Бажанова, І. О. Зінченко, В. І. Тютюгіна, О. О. Дудорова, М. І. Мельника. У їхніх працях розглядалися як теоретичні та нормативні аспекти множинності, так і проблеми правозастосування.

Одне з найбільш ґрунтовних визначень кримінального правопорушення було сформульовано на початку минулого століття британським науковцем і політиком К. Кенні у праці «Основи кримінального права», вперше виданій у 1902 році⁵. Досліджуючи особливості англійського кримінального законодавства та його казуїстичної природи, Кенні, як приклад «злочину, сформульованого в обвинувальному акті альтернативно», описав діяння, що вчиняється з одним або кількома можливими намірами, за однієї з можливих якостей особи, або яке полягає у вчиненні чи невчиненні будь-якої з кількох можливих дій.

Приступаючи до аналізу поняття «склад кримінального правопорушення з альтернативними ознаками», слід зауважити, що, попри

⁵ Kenny K. Fundamentals of Criminal Law. English translation from Kaminskaya V.I. Edited and introduced by Nikiforov B.S. M. Publishing House of Foreign Literature. 1949. 600 s.

визначений вектор дослідження, чіткого уявлення про цю категорію, її ознаки та правове значення на сьогодні не сформовано повною мірою. У сучасній кримінально-правовій доктрині існує низка позицій, які не цілком узгоджуються між собою.

Одні дослідники під «альтернативними складами» розуміють склади злочинів, об'єктивна сторона яких становить кілька різних дій, кожна з яких у разі вчинення утворює кримінальне правопорушення⁶. Інші вважають, що такий склад включає в себе вчинення будь-якого з діянь, перелічених у відповідній статті Особливої частини КК⁷. Треті зазначають, що за альтернативного складу законодавець визначає кілька ознак, кожна з яких може замінити іншу⁸.

З викладеного випливає, що кримінально-правова доктрина не лише не містить єдиного визначення складу з альтернативними ознаками, а й характеризується суттєвими розбіжностями в підходах до змісту цього поняття.

Очевидно, що така множинність точок зору не сприяє розробці чітких, науково обґрунтованих правил правової оцінки та нормативного регулювання цього виду складів. Така ситуація потребує уточнення методологічних підходів до правових категорій, зокрема – їхньої структури та здатності до адаптації відповідно до змін соціально-правової дійсності. Правові поняття завжди характеризуються відносною статичністю, завершеністю, тому що вони, з погляду на їх обсяг і зміст, досить чітко фіксують точно визначений рівень (зріз) знань про найбільш загальні та істотні риси і властивості державно-правових явищ певного виду (типу, класу). Однак статичність правових понять не абсолютна, оскільки поглиблення знань є безперервним

⁶ Div. "Pravda Rus'ka" Jaroslava Mudrogo: pochatok vitchiznjanogo zakonodavstva: navch. posib./ uklad.: Demidenko, G. G., Ermolaev, V. M.: vstup.sl. Tatsija, V. Ja. 2-he vyd., zmin. ta dopov. Kharkiv: Pravo, 2017. 392 s.

⁷ Постанова ВСУ від 07.02.2013 р. у справі №5-30кє12. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/32532895> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 67.

процесом. Як і всі наукові поняття, вони рухливі, відрізняються відносним динамізмом, мають тенденцію до розвитку й удосконалення відповідно до поглиблення знань про об'єктивну дійсність, що динамічно розвивається⁹.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що обрана тема дослідження є важливою, а вирішення поставлених питань сприятиме подальшому розвитку теорії одиничних кримінальних правопорушень.

Формулювання цілей. Завдання цієї публікації полягає у вирішенні теоретичних та прикладних проблем, пов'язаних із встановленням та застосуванням кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення з альтернативними ознаками складу та розробка науково обґрунтованих правил їх правової оцінки. Автор прагне показати особливості формування складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками об'єктивної сторони.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення з альтернативними ознаками складається з учинення одного чи декількох чи всіх указаних в диспозиції відповідної статті КК альтернативних діянь (дій, бездіяльності), які різняться за зовнішніми ознаками, котрі, як правило, є однорідними чи схожими і спрямовані на досягнення одних і тих чи однорідних суспільно небезпечних результатів і при цьому юридично оцінених як одне злочинне діяння.

У вченні про об'єктивну сторону в доктрині кримінального права в якості її обов'язкових елементів виділяють суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками. У науці кримінального права ці ознаки традиційно розділяють на обов'язкові та факультативні. Єдиної точки зору на обсяг перших, а також їх назву не

⁹ Панов М. І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки : методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. № 2–3 (33–34). С. 57. Харків: Право, 2003.

існує¹⁰. Крім того розрізняють факультативні ознаки об'єктивної сторони. До факультативних ознак об'єктивної сторони відносять: спосіб, місце, знаряддя і засоби вчинення, час, а також обстановку вчинення кримінального правопорушення. Коли названі альтернативні ознаки факультативного характеру включаються в диспозицію відповідної статті КК, вони набувають характер обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення. Як приклад альтернативних способів вчинення діяння, які набули обов'язкового характеру, звернімося до ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК – «Доведення до самогубства». Цей склад можливий шляхом погроз, жорсткого поводження чи систематичного приниження людської гідності потерпілого. Також можна навести склад кримінального правопорушення, передбаченого частинами 1, 2, 3 ст. 130 КК «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби». Ознаки погроз, жорстокого поводження чи систематичного приниження людської гідності, якщо ці ознаки мали місце при вчиненні даного кримінального правопорушення, носять характер не обов'язкових, а факультативних. У теорії кримінального права переважає точка зору, що не існує кримінальних правопорушень, які не спричиняють жодних наслідків. Проте у випадку деяких суспільно небезпечних діянь наслідки можуть мати нематеріальний характер – наприклад, моральну шкоду, яка не піддається кількісному вимірюванню. Саме з цієї причини законодавець не завжди закріплює такі наслідки як обов'язкову ознаку складу відповідного кримінального правопорушення.

Водночас встановлення подібних наслідків, що не підлягають точному виміру звичними методами, є важливим, оскільки вони мають оціночний характер і мають враховуватися під час призначення покарання. У таких випадках питання про причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно

¹⁰ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона складу злочину: її складові та зміст. *Держава та регіони. Серія Право*. 2013. № 1(39). С. 163.

небезпечним результатом оціночного характеру не розглядається на стадіях досудового розслідування або судового розгляду.

У матеріальних складах кримінальних правопорушень обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є наявність причинного зв'язку між вчиненим діянням і фактичним наслідком. Цей зв'язок, як правило, повинен мати закономірний характер – бути не випадковим, а необхідним. Якщо інші елементи об'єктивної сторони, такі як дія, бездіяльність, наслідки, факультативні ознаки можуть мати альтернативний характер, то причинний зв'язок не може бути альтернативним. Це пояснює, чому в жодній диспозиції статей Особливої частини КК не вказано на альтернативні ознаки причинного зв'язку.

У науковій літературі до складів злочинів з альтернативними ознаками об'єктивної сторони відносять ті, де в межах однієї статті (або навіть однієї її частини) описано кілька однорідних діянь (дій, бездіяльності), наслідків, способів чи засобів вчинення злочину. Такі склади часто називають альтернативними.

Однак низка дослідників вважає, що в подібних випадках йдеться не про альтернативний склад кримінального правопорушення, а про альтернативну диспозицію кримінально-правової норми, яка охоплює кілька окремих складів кримінальних правопорушень, кожен з яких самодостатній. Ми поділяємо позицію, згідно з якою концепція множинності складів кримінальних правопорушень у випадках норм з альтернативними ознаками є неприйнятною. Вона призводить до штучного визнання кількох кримінальних правопорушень там, де фактично має місце одне кримінальне діяння, що містить альтернативні дії. Як правило, все вчинене становить єдине кримінальне правопорушення. Наприклад, склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 149 КК «Торгівля людьми» КК, охоплює сім альтернативних способів його вчинення. Відповідними змінами до редакції статті суттєво було доповнено способи (попередня редакція

містила їх лише три) вчинення вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини: 1) з використанням примусу, 2) викрадення, 3) обману, 4) шантажу, 5) матеріальної чи іншої залежності потерпілого, 6) його уразливого стану або 7) підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію¹¹. Але це не означає, що в цій нормі передбачено сім окремих складів кримінального правопорушення. Йдеться про одне і те саме кримінальне правопорушення, яке може проявлятися через різні форми (альтернативні дії), але об'єднане єдиним умислом. Тому всі дії мають оцінюватися як одне (єдине) кримінальне правопорушення.

Цей підхід закріплений у пункті 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів і їх правові наслідки», де, зокрема, зазначено: «...якщо в одній статті (частині статті Особливої частини КК) передбачено різні за своїм змістом діяння (наприклад, статті 263, 307, 309 КК), їх вчинення у різний час не утворює повторності злочинів у випадках, коли такі діяння охоплювались єдиним умислом особи. У таких випадках дії особи розглядаються як елементи одного злочину (наприклад, незаконне виготовлення, придбання наркотичних засобів і подальше їх зберігання та перевезення; незаконне придбання вогнепальної зброї та боєприпасів і подальше їх зберігання і носіння)»¹².

Однією з необхідних умов для формування складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками об'єктивної сторони є однаковий правовий статус суб'єкта кримінального правопорушення щодо кожної з альтернативних дій (чи бездіяльності). Інакше кажучи, такі склади

¹¹ Сингаївська І. В. Особливості регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30(69). № 1. С. 99.

¹² Постанова ПВСУ № 7 від 04.06.2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів і їх правові наслідки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.

можливі лише тоді, коли суб'єкт кримінального правопорушення є однаковим для всіх передбачених варіантів поведінки. Це означає, що суб'єкт повинен мати статус або загального суб'єкта (тобто бути фізичною осудною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності), або спеціального суб'єкта – тобто мати загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення та додаткові спеціальні ознаки.

Яскравим прикладом кримінально-правової норми, в якій реалізується конструкція складу кримінального правопорушення з альтернативними ознаками об'єктивної сторони за умови єдиного правового статусу суб'єкта, є ст. 191 КК. У частині третій цієї статті передбачено кримінальну відповідальність за «привласнення, розтрату чужого майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». У наведеному складі об'єктивна сторона виражена через альтернативні дії – привласнення, розтрату або заволодіння майном. Однак, незалежно від конкретної форми злочинної поведінки, суб'єктом цього кримінального правопорушення виступає службова особа, тобто спеціальний суб'єкт, який має як загальні ознаки (фізична осудна особа, що досягла віку кримінальної відповідальності), так і спеціальні (службовий статус, доступ до ввіреного або такого, що перебуває у віданні, майна). Таким чином, ст. 191 КК підтверджує, що законодавець може передбачити альтернативні дії в межах одного складу злочину лише за умови, що всі ці дії можуть бути вчинені одним і тим самим суб'єктом, який має відповідний правовий статус. Такий підхід забезпечує внутрішню логічну узгодженість кримінально-правової норми та гарантує однакове застосування закону на практиці.

При конструюванні складів кримінальних правопорушень із альтернативними ознаками об'єктивної сторони важливо враховувати, що всі елементи об'єктивної сторони (діяння, спосіб, засоби та знаряддя вчинення злочину, а також інші характеристики) повинні бути тісно пов'язані із суб'єктом кримінального правопорушення, який має певні спільні юридичні

ознаки. У ситуаціях, коли законодавець прагне встановити підвищену відповідальність для спеціального суб'єкта, доцільним є формулювання окремого складу кримінального правопорушення – або в межах відповідної частини статті, або у вигляді самостійної кримінально-правової норми.

Крім того, важливою умовою для обґрунтованого застосування конструкцій із альтернативними ознаками об'єктивної сторони є однорідність ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. По-перше, діяння повинні характеризуватися однаковою формою вини – умисел або необережність. По-друге, якщо в диспозиції норми вказані факультативні ознаки суб'єктивної сторони, такі як мотив чи мета, вони повинні бути спільними для всіх альтернативних діянь, охоплених диспозицією.

Наприклад, в ст. 149 КК передбачена відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. Частина перша цієї статті також містить перелік альтернативних дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину, а саме: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Таким чином, у правозастосовній практиці спостерігається підхід до побудови складу кримінального правопорушення торгівлі людьми як такого, що має альтернативні ознаки об'єктивної сторони. Однак при кваліфікації таких кримінальних правопорушень важливо враховувати, що кожне з альтернативних діянь (наприклад, вербування або передача) є самостійним способом вчинення кримінального правопорушення і достатнім для настання кримінальної відповідальності за умови наявності інших елементів складу, зокрема форми вини, мети експлуатації та спеціальних способів впливу на потерпілого.

Також слід зазначити, що важливу роль відіграє визначення поняття «експлуатація». Під експлуатацією людини слід розуміти всі форми

сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення(удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, примусове одруження, примусове втягнення в зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Однією з важливих вимог до побудови складів кримінальних правопорушень із альтернативними ознаками об'єктивної сторони є необхідність використання таких діянь, які є за можливості однорідними або рівнозначними за ступенем суспільної небезпеки. Наприклад, у ч. 1 ст. 307 КК передбачено кримінальну відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Зазначені діяння вказані як альтернативні способи вчинення кримінального правопорушення. Проте постає питання щодо їх однакової правової природи та ступеня суспільної небезпеки. Зокрема, такі дії, як придбання, зберігання та перевезення наркотичних засобів, як правило, носять підготовчий або допоміжний характер стосовно збуту, виробництва чи виготовлення. Водночас виготовлення та збут наркотичних засобів, як правило, прямо спрямовані на забезпечення їх подальшого незаконного обігу, що об'єктивно є більш небезпечними для суспільства. Варто також враховувати, що відповідно до ч. 2 ст. 14 КК готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності. Однак злочини, передбачені ч. 1 ст. 307 КК, належать до категорії тяжких злочинів. Це ставить під сумнів обґрунтованість законодавчого підходу до прирівнювання за рівнем суспільної небезпеки таких альтернативних дій, як

придбання, зберігання і перевезення, – до більш активних форм, таких як виготовлення або збут.

Таким чином, при формулюванні складів кримінальних правопорушень із множинними альтернативними діями доцільно враховувати не лише їх зовнішню юридичну рівність, а й реальну суспільну небезпечність, характер правовідносин, які вони порушують, а також функціональну роль кожного діяння в структурі злочинної діяльності.

Висновки:

Проведений аналіз теоретичних засад та практичних аспектів конструювання складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками об'єктивної сторони дозволяє зробити низку важливих висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення для розвитку кримінально-правової доктрини і практики правозастосування.

1. Кримінальні правопорушення з альтернативними ознаками об'єктивної сторони слід розглядати як окрему підгрупу у категорії простих одиничних складів кримінальних правопорушень, які характеризуються тим, що будь-яка з альтернативних дій, передбачених диспозицією відповідної статті Особливої частини КК, є достатньою для утворення закінченого складу кримінального правопорушення. Таким чином, включення до складу кримінального правопорушення альтернативних ознак об'єктивної сторони свідчить про прагнення законодавця охопити різні форми злочинної поведінки в межах єдиної правової конструкції, що сприяє більш гнучкому та обґрунтованому підходу до правової кваліфікації діяння залежно від конкретних обставин його вчинення.

2. Аналіз доктринальних підходів свідчить про відсутність єдиного визначення складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками, що призводить до неоднозначного тлумачення цього виду у науковій літературі та правозастосовній практиці. Вирішення цієї проблеми вимагає систематизації та уніфікації критеріїв віднесення кримінальних

правопорушень до цього виду, з урахуванням сутності альтернативності, її змісту та правового значення.

3. Важливою умовою для побудови складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками об'єктивної сторони є єдність суб'єкта кримінального правопорушення, який повинен мати однаковий правовий статус щодо кожного з альтернативних діянь (дій або бездіяльності). Це забезпечує цілісність правової конструкції, сприяє однаковому тлумаченню та застосуванню кримінального закону на практиці, а також унеможливорює необґрунтоване розширення складів кримінального правопорушення в межах однієї кримінально-правової норми.

4. Альтернативність у складі кримінального правопорушення найчастіше проявляється у формі різних, але однорідних за своєю природою діянь, способів, засобів або обставин, які спрямовані на досягнення однакового суспільно небезпечного результату. Водночас причинний зв'язок між діянням і наслідком, як обов'язковий елемент об'єктивної сторони матеріальних складів кримінальних правопорушень, не може бути альтернативним, що виключає його розгляд у структурі альтернативних ознак.

5. Конструкція складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками сприяє більш гнучкому та комплексному підходу до кваліфікації кримінальних правопорушень, особливо у випадках, коли одне й те саме суспільно небезпечне діяння може вчинятися різними способами або формами, що закономірно відображає реальність кримінальної поведінки.

6. Практичне застосування механізмів конструювання таких складів кримінальних правопорушень повинно супроводжуватися суворим дотриманням принципу законності, забезпеченням правової визначеності та рівності сторін кримінального процесу, що гарантує ефективне і справедливе притягнення до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Академічний тлумачний словник (1970–1980) в одинадцяти томах URL: <https://sum.in.ua/> (дата звернення: 01.06.2025).
2. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія. Харків: ФІНН, 2008. 336 с.
3. Бажанов М. І. Множинність злочинів за кримінальним правом України Харків: Право, 2000. 128 с.
4. Шевченко Є. В., Перець В. А. До питання про види складів кримінальних правопорушень з альтернативними ознаками. *Економічна теорія та право*. № 3 (58) 2024. С. 57–75.
5. Kenny K. Fundamentals of Criminal Law. English translation from Kaminskaya V. I. Edited and introduced by Nikiforov B.S. M. Publishing House of Foreign Literature. 1949. 600 s.
6. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.
7. Постанова ВСУ від 07.02.2013 р. у справі № 5-30кс12 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/32532895> (дата звернення: 01.06.2025).
8. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
9. Панов М. І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. № 2–3 (33–34). С. 54–67. Харків: Право, 2003.
10. Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона складу злочину: її складові та зміст. *Держава та регіони. Серія Право*. 2013. № 1(39). С. 163–168.
11. Сингаївська І. В. Особливості регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30(69). № 1. С. 98–102.
12. Постанова ПВСУ №7 від 04.06.2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів і їх правові наслідки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.

REFERENCES

1. Akademichniy tлумachniy slovnyk (1970–1980) v odinadtsiaty tomakh URL: <https://sum.in.ua/> (data zvernennja: 01.06.2025) [in Ukrainian].
2. Zinchenko, I. O., Tjutjugin, V. I. (2008). Mnoghinnist zlochiniv: ponjattja, vidi, pryznachennja pokarannja. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
3. Bazhanov, M. I. (2000). Mnoghinnist zlochiniv za criminal'nim pravom Ukraini. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Shevchenko, E. V., Perets, V. A. (2024). Do pytannja pro vidi skladiv kriminal'nikh pravoporushenn z alternativnimi oznakami. *Ekonomichna teorija ta parvo*, № 3 (58), 57–75 [in Ukrainian].
5. Kenny, K. (1949). *Fundamentals of Criminal Law*. English translation from Kaminskaya V. I. Edited and introduced by Nikiforov B.S. M. Publishing House of Foreign Literature.
6. «Pravda Rus'ka» Jaroslava Mudrogo: pochatok vitchiznjanogo zakonodavstva. (2017). G. G. Demidenko, V. M. Ermolaev (Eds.). vstup.sl. V. Ja. Tatsija, Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Postanova VSU vid 07.02.2013 r. u spravi № 5-30ks12. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/32532895> (data zvernennia: 01.06.2025) [in Ukrainian].
8. Navrotskyi, V. O. (2009). *Osnovy kryminal'no-pravovoi kvalifikatsii*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Panov, M. I. (2003). Problemy formuvannja ponjatijnoho aparatu yurydychnoi nauki: metodologichni aspekty. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2–3 (33–34), 54–67. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Matviichuk, V. K. (2013). Obiektivna storona skladu zlochynu: yii skladovi ta zmist. *Derzhava ta rehiony. Serija Pravo*, 1(39), 163–168 [in Ukrainian].
11. Synhaivska, I. V. (2019). Osoblyvosti rehlamentatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za torhivliu liudmy. *Vcheni zapysky Tavrijskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serija: Yurydychni nauky*, 30(69), № 1, 98–102 [in Ukrainian].
12. Postanova PVSU №7 vid 04.06.2010 r. «Pro praktyku zastosuvannja sudamy kryminalnoho zakonodavstva pro povtornist, skupnist i retsydyv zlochiniv ta yikh pravovi naslidky». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text> [in Ukrainian].

Perets V. A. Before fooding the methods of legislative technology in the construction of criminal warehouses with alternative signs of the objective side

The article presents a comprehensive study of the criminal law nature of the elements of criminal offenses with alternative features of the objective side. Theoretical foundations for the classification of singular criminal offenses are revealed, and the place and characteristics of alternative elements within the criminal law system are defined. The author analyzes the approaches of domestic and foreign scholars to the concept of alternativity within the elements of a criminal offense, focusing on its substantive content, structural characteristics, and normative regulation.

The study identifies that there is no unified approach in contemporary criminal law doctrine to interpreting the concept of an «element with alternative features», which leads to ambiguity in law enforcement practice. The necessity of a clear distinction between alternative actions in the disposition of an article and

separate elements of criminal offenses is substantiated. Key conditions for the application of the construction of an alternative element are considered, including: the unity of the subject of the criminal offense, the homogeneity of forms of guilt, the commonality of motive and purpose, and the equivalence of the social danger posed by each of the alternative actions.

It is concluded that it is expedient to formalize general criteria for constructing elements with alternative features, which would increase the level of legal certainty, ensure consistency in law enforcement, prevent misclassification, and guarantee adherence to the principle of legality. The proposed theoretical provisions can be used both in scientific research and in the practice of pre-trial investigation and judicial proceedings in criminal cases.

Key words: *Alternative features; Single criminal offense; Continuing crime; Multiplicity of criminal offenses; Elements of a criminal offense.*

УДК: 343.2+343.13

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.343261>

О. С. Гаджук,
доктор філософії у сфері
правознавства, адвокат, керуюча
партнерка АО «Юридична компанія
«ГАДЖУК І ПАРТНЕРИ»

ПРАВО НА КОМПРОМІС У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ЗАВДАЮТЬ ШКОДИ ОДНОЧАСНО ПУБЛІЧНИМ І ПРИВАТНИМ ПРАВОВІДНОСИНАМ

У статті розглянуто проблему допустимості компромісу сторін у справах щодо кримінальних правопорушень, основним безпосереднім об'єктом яких є суспільні відносини у публічній сфері, а додатковим безпосереднім об'єктом – життя, здоров'я або інший приватний інтерес учасника правовідносин. Проаналізовано теоретичні дискусії про допустимість кримінально-правового компромісу у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, які завдають шкоди одночасно і публічним, і приватним правовідносинам. Проілюстрована відсутність єдності правозастосовної практики у питаннях реалізації сторонами провадження права на компроміс.

Обстоюється позиція, що в Україні все ще триває перехідний стан правової системи від права тоталітарної держави, з її гіпертрофованим акцентом на публічному, до ліберально-демократичного устрою, що характеризується збільшенням елементів приватного у правовому регулюванні. Додатковими аргументами підсилено ідею щодо доцільності передбачення в законі для сторін кримінального провадження можливості укладення угоди про примирення незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. На думку авторки, такі норми, відповідно до принципу процесуальної економії, надаватимуть кримінальному процесу більшу гнучкість і дозволять сторонам більш ефективно реалізовувати право на компроміс.

Ключові слова: кримінальне право; кримінальний процес; право на компроміс; кримінально-правовий компроміс; публічний інтерес; приватний інтерес; угода про примирення; угода про визнання винуватості.

Постановка проблеми. Важливим і водночас складним є питання про допустимість компромісу сторін у справах щодо кримінальних правопорушень, основним безпосереднім об'єктом яких є суспільні відносини у публічній сфері, а додатковим безпосереднім об'єктом – життя,

здоров'я або інший приватний інтерес учасника правовідносин. Наприклад, такими є кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінальні правопорушення у сфері безпеки виробництва або у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту.

Питання про допустимість компромісу у зазначених правопорушеннях належить до теоретично проблемних. Відсутність усталеної доктринальної позиції призводить до протилежних рішень як у правозастосовній, так і правотворчій практиці. Зокрема, відповідні положення кримінального процесуального законодавства неодноразово зазнавали змін після набрання чинності КПК України 2012 р.

Зазначена проблема розташована на стику галузей кримінального процесуального і матеріального права, що надає їй вираженого міжгалузевого характеру, і саме в цьому аспекті проблема ще не висвітлювалася в теорії кримінального права.

Аналіз останніх досліджень. Потрібно зауважити, що компромісне врегулювання й угоди у сфері кримінальної юстиції доволі активно вивчаються вітчизняною юридичною наукою. Зокрема, процесуальні аспекти цієї проблеми висвітлювалися такими вітчизняними спеціалістами, як І. В. Басиста¹, Г. І. Глобенко², А. Калиниченко³, І. О. Кісліцина⁴, О. О. Лесяк⁵, Р. В. Новак⁶, П. В. Пушкар⁷, Г. Ю. Саєнко⁸, М. В. Сіроткіна⁹,

¹ Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 11–19.

² Глобенко Г. І. Інститут угоди як форма реалізації права на компроміс у кримінальному процесі. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 246–255.

³ Калиниченко А. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 147–152.

⁴ Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 23 с.

⁵ Лесяк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

⁶ Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 214 с.

⁷ Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 23 с.

⁸ Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

⁹ Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 497 с.

М. М. Таус¹⁰, А. С. Трекке¹¹, П. В. Холодило¹². Кримінально-правові аспекти цієї проблеми частково висвітлювали такі дослідники, як М. М. Глоба¹³, К. П. Задоя¹⁴, Г. О. Усатий¹⁵, П. В. Хряпінський¹⁶ та деякі інші спеціалісти; кількість кримінально-правових досліджень цього питання помітно поступається процесуальній теорії.

Метою цього дослідження є обґрунтування допустимості компромісу сторін у справах щодо кримінальних правопорушень, які завдають шкоди одночасно публічним і приватним правовідносинам.

Основний зміст. Аналізоване явище, що розташоване на межі галузей кримінального і кримінального процесуального права, компроміс між сторонами кримінального провадження розглядається дослідниками як у кримінально-правовому, так і в процесуальному розумінні.

Наприклад, Г. О. Усатий, який вивчав компроміс у площині кримінального права, визначив, що компроміс у кримінальному праві – це взаємна домовленість (договір), яка встановлює певні умови звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які зобов'язуються виконати передбачені кримінальним законодавством нормативно-правові настанови. Такий договір повинен передбачати характер взаємовідносин сторін і їхні права й обов'язки. Крім цього, науковець також зазначає, що під компромісом розуміється інструментальний спосіб розв'язання кримінально-

¹⁰ Таус М. М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: дис. д-ра філософії. Спеціальність 081 Право. Дніпро, 2021. 290 с.

¹¹ Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2018. 255 с.

¹² Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 296 с.

¹³ Глоба М. М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. 20 с.

¹⁴ Задоя К. П. Кримінально-правові проблеми здійснення кримінального провадження на підставі угод про примирення та про визнання винуватості. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 75–80.

¹⁵ Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. 128 с.

¹⁶ Хряпінський П. В. Заохочувальні та компромісні норми кримінального законодавства: проблема співіснування. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 220–230.

правового конфлікту та врегулювання відносин, що виникають на його основі¹⁷.

Процесуалісти приділили більше уваги вивченню компромісу, ніж представники галузі матеріального права. Дослідники розглядають такі варіації цього поняття, як «кримінально-процесуальний компроміс», «компроміс на досудовому слідстві», «судовий компроміс», «правовий компроміс» тощо.

Деякі автори компроміс у кримінальному провадженні визначають як сукупність кримінально-процесуальних норм, що регулюють порядок реалізації правового компромісу (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням винного з потерпілим)¹⁸. Нескладно побачити тут логічну помилку, яку іноді позначають як коло у визначенні – кримінально-процесуальний компроміс визначається через поняття правового компромісу, що, природно, не розкриває зміст поняття.

Власну дефініцію поняття «компроміс на досудовому слідстві» пропонують В. С. Кузьмічов та Є. О. Курта. Науковці визначають його як угоду між учасниками досудового слідства (а саме між слідчим і потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими, свідками) на підставі взаємних поступок, укладання якої відбувається в порядку, врегульованому нормами кримінального та кримінально-процесуального законодавства, етичними правилами з використанням криміналістичних прийомів із метою вирішення завдань кримінального судочинства¹⁹. На нашу думку, автори дещо перебільшують значення криміналістичних прийомів, які далеко не завжди використовуються учасниками угоди у кримінальному провадженні

¹⁷ Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. С. 26–27.

¹⁸ Туркота С. С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2001. № 12. С. 71.

¹⁹ Кузьмічов В. С., Курта Є. О. Компроміс на досудовому слідстві (криміналістичний аспект): монографія. Київ: КНТ, 2007. С. 12.

під час досягнення компромісного врегулювання і тому не можуть розглядатися як невід'ємна ознака відповідного поняття.

На думку А. Калиниченко, поняття «судовий компроміс» потрібно визначати як різновид кримінального процесуального компромісу, укладання якого відбувається в порядку, врегульованому нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства, етичними правилами, внаслідок чого досягається згода між сторонами кримінального процесу під час розгляду кримінального провадження в суді щодо порядку розгляду справи в судовому засіданні, обсягу дослідження доказів, міри покарання та інших обставин, що мають значення для вирішення справи по суті, з метою вирішення завдань кримінального судочинства²⁰.

Доволі обґрунтовано підходить до розкриття суті компромісу В. В. Назаров, який пропонує сприймати його як засіб вирішення кримінально-процесуальних конфліктів і визначив це поняття як врегулювання розбіжностей через взаємні поступки, бажання запобігти конфлікту шляхом взаємних поступок²¹.

Останнім часом у науці почали звертати увагу не на сам по собі компроміс, а право на нього. Такий підхід реалізовано, зокрема, у дисертації М. В. Сіроткіної «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України» (2021). Авторка доходить висновку, що під правом на компроміс у кримінальному процесі потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюваного характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у вчиненні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію, як для потерпілої особи, так і для держави й

²⁰ Калиниченко А. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 148.

²¹ Назаров В. В. Виникнення кримінально-процесуальних конфліктів та способи їх усунення на стадії попереднього розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2000. С. 8.

суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку²².

Ми погоджуємося з думкою М. В. Сіроткіної, що інститут угоди у кримінальному судочинстві можна розглядати з різних позицій: і як прискорення кримінального провадження, і його спрощення, і як прояв диференціації кримінальної процесуальної форми, як механізм реалізації права на компроміс тощо. Однак, в основі угоди як про примирення, так і про визнання винуватості лежить компроміс, в якому закладена зацікавленість сторін²³.

Водночас складно погодитися з думкою М. В. Сіроткіної про те, що носіями права на компроміс у кримінальному провадженні є потерпіла особа та підозрюваний (обвинувачений). У такому разі із системи поглядів «випадає» ситуація, коли стороною кримінального провадження є обвинувачення без потерпілої особи. Тоді носієм такого права на компроміс може бути прокурор, який може проявити ініціативу (ч. 2 ст. 469 КПК України) і запропонувати угоду про визнання винуватості підозрюваному (обвинуваченому). Нагадаємо, що в теорії кримінального процесу угоду про визнання винуватості визначають «як домовленість між стороною обвинувачення *в особі прокурора* (виділено нами. – О. Г.) і стороною захисту: підозрюваного, обвинуваченого, їх представників, в якій погоджуються умови обвинувального вироку, що пом'якшують покарання у разі беззаперечного визнання винуватості відповідно до обвинувального акта»²⁴.

За нашими спостереженнями, порядок процесу у разі використання сторонами права на компроміс є таким: спочатку досягається компромісна домовленість, а потім вона оформлюється сторонами провадження як угода. Водночас виникає доволі спірне питання про можливість реалізації права на

²² Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. С. 4.

²³ Там само. С. 6.

²⁴ Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. С. 5.

компроміс залежно від особливостей кримінального правопорушення. Деякі з цих правопорушень завдають шкоди одночасно як публічним, так і приватним інтересам. Розглянемо це детальніше.

Якщо викласти у гранично загальному розумінні підставу угоди про примирення у кримінальному провадженні, то йдеться про право постраждалої сторони отримати відповідну компенсацію з боку винуватця (відшкодування збитків, усунення шкоди, вибачення і розкаяння у вчиненому), а винному – одержати сприятливий правовий результат внаслідок його позитивної посткримінальної поведінки. В таких угодах сторони домовляються про компромісне врегулювання, і право на відповідний компроміс належить кожній стороні провадження. Якщо шкода завдана виключно приватним інтересам, і сторони вирішили між собою конфлікт – втрачається сенс втручання держави у цей процес. А якщо йтиметься про справу з кримінальним правопорушенням, що має більш складну структуру об'єкта посягання, тобто страждатиме не лише приватний, а й публічний інтерес? Теорія кримінального права давно виокремила такий тип кримінальних правопорушень.

Так, у монографії В. Я. Тація привертається увага до розповсюдженості «горизонтальної» класифікації об'єктів злочинів, сутність якої полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяються основний і додатковий об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає, коли одне й те саме кримінальне правопорушення одночасно заподіює шкоду кільком суспільним відносинам²⁵.

Думку про горизонтальну класифікацію об'єктів деяких кримінальних правопорушень, що одночасно вражають кілька груп суспільних відносин, поділяють у вітчизняній як навчальній²⁶, так і науковій²⁷ літературі. Зокрема,

²⁵ Тація В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 149–150.

²⁶ Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. С. 334–337.

О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк підкреслюють: «У кримінальному праві існує і таке явище, яке можна позначити як **багатооб'єктність**. Під нею варто розуміти поєднання в одній статті КК посягань на кілька різних основних об'єктів, що при розкритті кримінально-правової характеристики того чи іншого кримінального правопорушення зобов'язує робити відповідні застереження, а при здійсненні класифікації кримінального правопорушення – фактично надавати перевагу одному з таких об'єктів»²⁸.

Зазвичай концепція двооб'єктності (або багатооб'єктності) кримінального правопорушення розглядається в теорії як така, що впливає на кваліфікацію, визначення суспільної небезпеки, а в плані законодавчої техніки – на розташування статті, яка описує заборонену поведінку, у відповідному структурному елементі кодексу – розділі, главі тощо. Як зазначав В. Я. Тацій, «більшість криміналістів, які вирішували це питання, обґрунтовано вважають, що зазначені злочини мають декілька безпосередніх об'єктів. З кола таких безпосередніх об'єктів, яким завдається шкода одним і тим самим злочинним діянням, законодавець обирає і вирізняє один, найбільш важливий, який у вирішальній мірі визначає суспільну небезпеку конкретного злочину, структуру відповідного складу і його місце в системі Особливої частини КК»²⁹.

На нашу думку, у межах концепції багатооб'єктного кримінального правопорушення потрібно детальніше розкрити ще один напрям її практичного застосування. Так, в українській теорії права вже близько 20 років спостерігається рух щодо втілення ідеї дихотомії права – поділу права

²⁷ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 628.

²⁸ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 154.

²⁹ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 150.

на публічне і приватне; захищені відповідні дисертації³⁰. Тож зазначений дихотомічний поділ правової системи на підсистеми публічного і приватного права викликає до існування ідею щодо провідної групи інтересів, яка страждає від вчинення кримінального правопорушення. Зрозуміло, що існують такі кримінальні правопорушення, що першочергово зачіпають публічну сферу, наприклад, кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, у сфері обігу наркотичних засобів тощо. Так само ми можемо виокремити ті з них, що зашкоджують переважно приватним інтересам потерпілого – наприклад, підміна дитини (ст. 148 КК України), порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України) тощо.

І ще однією групою кримінальних правопорушень є такі, що порушують суспільні відносини одночасно у двох сферах – публічній і приватній. Більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушеннями спеціальних правил безпеки у певній сфері, що спричиняє наслідки – як шкоду здоров'ю потерпілого або його смерть, належать до цієї групи. Візьмемо, до прикладу, дуже поширене у юридичній практиці кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Це кримінальне правопорушення у вітчизняній теорії кримінального права традиційно й обґрунтовано визначається як двооб'єктне. Порівняльно-правові дослідження українського кримінального законодавства та відповідного законодавства країн Балтії теж доводять, що основним безпосереднім об'єктом порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту прийнято вважати безпеку дорожнього руху. Як додаткові об'єкти правопорушення можуть бути: життя і здоров'я особи, а також за

³⁰ Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.; Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 16 с.

умови, що матеріальна шкода передбачена як суспільно небезпечний наслідок цього правопорушення (як у Литві), – власність³¹.

Основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – суспільні відносини у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Безпека дорожнього руху, безсумнівно, належить до публічної сфери. Достатньо пригадати, що безпека руху деякий час в теорії розглядалася як частина громадської безпеки – за КК УРСР відповідний злочин розміщувався у главі 10, що мала назву «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я». Додатковий безпосередній об'єкт – життя або здоров'я потерпілого – стосується приватної сфери.

Таким чином, ці кримінальні правопорушення одночасно завдають шкоди як публічним, так і приватним інтересам. Це може ставити питання про те – який інтерес слід визнати превалюючим і чому?

Розглянемо, як врегульовує ці питання чинне кримінальне процесуальне законодавство.

Відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, а також – у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Натомість угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів (п. 1 ч. 4 ст. 469 КПК України).

При цьому абзац 1 ч. 4 ст. 469 КПК України передбачає, що угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких

³¹ Матвійчук Я. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 8.

шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Як впливає з наведених законодавчих положень, угода про примирення не може бути укладена у разі вчинення тяжкого злочину. Наприклад, таким злочином є діяння, передбачене ч. 2 ст. 286 КК України. Зазначені положення закону створюють практичні проблеми для компромісного врегулювання, коли сторони кримінального провадження щодо ч. 2 ст. 286 КК України виказують обопільне бажання такого врегулювання. В теорії кримінального права вже привертали увагу до цієї проблеми. Так, Д. В. Новохатська зазначає: «Норма має санкцію від 3 до 8 років позбавлення волі, що визначає злочин як тяжкий. Це унеможлиблює застосування угоди про примирення. У підсумку маємо істотну логічну неузгодженість, оскільки, наприклад, при вбивстві через необережність законодавець допускає укладення угоди про примирення, тоді як при тяжкому тілесному ушкодженні або смерті, завданих унаслідок порушення правил безпеки або експлуатації транспорту, укладення угоди про примирення є неможливим. З такою позицією важко погодитись»³².

Щодо питання про визначення пріоритетності публічної чи приватної складової у судовій практиці обстоюються різні підходи; так само неоднозначно вирішують це питання і в юридичній літературі. Наприклад,

³² Новохатська Д. В. Покарання та його призначення за злочини, що вчиняються через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. С. 11.

деякий час існувала суперечлива практика щодо можливості укласти угоди про примирення у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 286 КК України. Свого часу (2015 р.) Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ зайняв таку позицію: приймаючи рішення щодо затвердження укладеної між сторонами кримінального провадження угоди, суд, крім зазначеного вище, має враховувати, що у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається³³. Проте уже 31 березня 2016 р. Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України висловила протилежну думку. У рішенні, зокрема, йшлося про таке: «Тобто, існує така група суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, у яких приватні інтереси їх учасників можуть переважати над суспільними (публічними) інтересами настільки, що волевиявлення потерпілого може мати вирішальне значення для кримінальної відповідальності винної особи. Без наявності приватних інтересів і вираження волевиявлення до їх реалізації ніякі публічні інтереси не можуть бути досягнуті»³⁴.

Аналізуючи ці рішення, І. В. Басиста правильно резюмувала, що наявність протилежних позицій вищих судових інстанцій ще раз засвідчує глибину і масштаби наявної проблематики щодо розуміння інституту укладення угод у кримінальному провадженні, і лише залишається сподіватися, що в таких реаліях правового поля та неоднозначності судової

³³ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text> (дата звернення: 07.09.2025).

³⁴ Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 березня 2016 року № 5–27 кс 16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58496633> (дата звернення: 10.09.2025).

практики, сучасні слідчі, прокурори можуть ефективно виконувати завдання кримінального провадження³⁵.

Проблема суперечності публічних і приватних інтересів у кримінальному провадженні була частиною предмета дисертації М. М. Глоби, який обґрунтовує доцільність передбачення можливості укладення угоди про примирення незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Дослідник обстоює думку, що навіть у разі вчинення «двооб'єктних» кримінальних правопорушень має існувати можливість укладення угоди про примирення у випадках, коли приватні інтереси учасників кримінально-правового конфлікту посідають панівне становище щодо публічних інтересів. У тих же випадках, коли така угода не відповідатиме інтересам суспільства, суд має бути наділений правом відмовити у її затвердженні (п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК)³⁶.

Аргументуючи власну позицію щодо аналізованої проблеми суперечності публічних і приватних інтересів на прикладі кримінального правопорушення проти безпеки дорожнього руху, вважаємо за необхідне наголосити на такому. Суспільні відносини у сфері безпеки дорожнього руху як публічна складова двооб'єктного кримінального правопорушення охороняється законом не тому, що вона сама по собі є такою цінністю, що існує автономно у відриві від інших суспільних відносин. Суть охорони безпеки дорожнього руху полягає у первинному забезпеченні правопорядку у цій сфері тому, що його порушення часто тягне за собою ушкодження низки суспільних відносин, які утворюють додатковий безпосередній об'єкт кримінально-правової охорони. Іншими словами, охорона безпеки руху має відповідне функціональне призначення – не дати статися подіям, які призведуть до травмування або загибелі людей. Тобто через підтримання стану безпеки у публічній сфері ми охороняємо добробут сфери приватної.

³⁵ Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 18.

³⁶ Глоба М. М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. С. 8.

Таким чином, кінцевою метою всякого публічного порядку є дотримання належного стану у приватному середовищі.

У рішенні 2016 р. Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України обґрунтовано підкреслила, що під час примирення сторін у кримінальному судочинстві кожна зі сторін кримінально-правового конфлікту переслідує свої інтереси. Для потерпілого – це відновлення порушених прав шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди, для захисту якої він у кримінальному процесі наділений відповідними правами. Для обвинуваченого (підозрюваного) – це уникнення кримінальної відповідальності або призначення мінімального покарання. Держава, своєю чергою, будучи носієм публічного інтересу, регулює суспільні відносини, які є предметом кримінального процесуального права³⁷.

Висновки. Людиноцентристська перебудова вітчизняної правової системи повинна мати не тільки світоглядно-методологічне значення, а й істотний прагматичний елемент, який допоможе розширити діапазон можливостей для пошуку права в процесі практичної юридичної діяльності. Водночас в Україні все ще триває перехідний стан правової системи від права тоталітарної держави, з її гіпертрофованим акцентом на публічному, до ліберально-демократичного устрою, що характеризується збільшенням елементів приватного у правовому регулюванні.

У зв'язку з викладеним ми дотримуємося думки про доцільність передбачення в законі для сторін кримінального провадження можливості укладення угоди про примирення незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Такі норми надаватимуть кримінальному процесу більшої гнучкості і дозволять сторонам більш ефективно реалізовувати право на компроміс. Визнання приватних інтересів учасників

³⁷ Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 березня 2016 року № 5–27 кс 16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58496633> (дата звернення: 10.09.2025).

кримінально-правового конфлікту є пріоритетним, оскільки публічне існує не як «річ у собі», а задля забезпечення належного стану приватного.

Список використаних джерел:

1. Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 11–19.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 1064 с.
3. Глоба М. М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. 20 с.
4. Глобенко Г. І. Інститут угоди як форма реалізації права на компроміс у кримінальному процесі. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 246–255.
5. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2006. 20 с.
6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
7. Задоя К. П. Кримінально-правові проблеми здійснення кримінального провадження на підставі угод про примирення та про визнання винуватості. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 75–80.
8. Калиниченко А. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 147–152.
9. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 23 с.
10. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. 824 с.
11. Кузьмічов В. С., Курта Є. О. Компроміс на досудовому слідстві (криміналістичний аспект): монографія. Київ: КНТ, 2007. 136 с.
12. Леляк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

13. Матвійчук Я. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
14. Назаров В. В. Виникнення кримінально-процесуальних конфліктів та способи їх усунення на стадії попереднього розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 18 с.
15. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 214 с.
16. Новохатська Д. В. Покарання та його призначення за злочини, що вчиняються через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 18 с.
17. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 березня 2016 року № 5–27 кс 16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58496633> (дата звернення: 10.09.2025).
18. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text> (дата звернення: 07.09.2025).
19. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 23 с.
20. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 16 с.
21. Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 497 с.
22. Таус М. М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: дис. д-ра філософії. Спеціальність 081 Право. Дніпро, 2021. 290 с.
23. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
24. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2018. 255 с.
25. Туркота С. С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2001. № 12. С. 69–71.
26. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. 128 с.
27. Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 296 с.

28. Хряпінський П. В. Заохочувальні та компромісні норми кримінального законодавства: проблема співіснування. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 220–230.

REFERENCES

1. Basysta, I. (2017). Praktychni problemy ukladennia uhod pro prymyrennia u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 1, 11–19 [in Ukrainian].
2. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. (2017). T. 17: Kryminalne pravo / redkol.: V. Ya. Tatsii (holova), V. I. Borysov (zast. holovy) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Hloba, M. (2021). Zastosuvannia uhod pro prymyrennia ta vyznannia vynuvatosti u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Hlobenko, H. (2024). Instytut uhody yak forma realizatsii prava na kompromis u kryminalnomu protsesi. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 3, 246–255 [in Ukrainian].
5. Honcharuk, O. (2006). Dykhotomiia prava: pravo publiczne ta pravo pryvatne. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Dudorov, O., Khavroniuk, M. (2014). Kryminalne pravo: Navchalnyi posibnyk / Za zah. red. M. I. Khavroniuka. Kyiv [in Ukrainian].
7. Zadoia, K. (2016). Kryminalno-pravovi problemy zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod pro prymyrennia ta pro vyznannia vynuvatosti. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 1, 75–80 [in Ukrainian].
8. Kalynyuchenko, A. (2016). Teoretychni aspekty sudovoho kompromisu v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 3, 147–152 [in Ukrainian].
9. Kislitsyna, I. (2018). Rol prokurora u kryminalnomu provadzhenni na pidstavi uhod pro vyznannia vynuvatosti: pytannia teorii i praktyky. *Extended abstract PhD thesis*. Odesa [in Ukrainian].
10. Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainsko-ievropeiski studii) (2025): pidruchnyk: u 2 knykh, / za red. O. O. Dudorova, A. A. Stryzhevskoi. Knyha 1. Vstup do kryminalnoho prava Ukrainy. Vchennia pro kryminalne pravoporushennia. Kyiv [in Ukrainian].
11. Kuzmichov, V., Kurta, Ye. (2007). Kompromis na dosudovomu slidstvi (kryminalistychnyi aspekt). Kyiv [in Ukrainian].
12. Leliak, O. (2015). Uhoda pro vyznannia vynuvatosti u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Matviichuk, Ya. (2009). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia pravyl dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu (porivnialno-pravove doslidzhennia). *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Nazarov, V. (2000). Vynyknennia kryminalno-protsesualnykh konfliktiv ta sposoby yikh usunennia na stadii popередnoho rozsliduvannia. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Novak, R. (2015). Kryminalne provadzhennia na pidstavi uhod v Ukraini. *PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
16. Novokhatska, D. (2018). Pokarannia ta yoho pryznachennia za zlochyny, shcho vchyniaiutsia cherez neoberezhnist. *Extended abstract PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Postanova Sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 31 bereznia 2016 roku № 5–27 ks 16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58496633> (Last access: 10.09.2025) [in Ukrainian].
18. Pro praktyku zdiisnennia sudamy kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod. Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 11 hrudnia 2015 r. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text> (Last access: 07.09.2025) [in Ukrainian].
19. Pushkar, P. (2005). Uhoda pro vyznannia vyny u suchasnomu kryminalnomu protsesi: porivnialno-pravove doslidzhennia. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
20. Syvyi, R. (2006). Pryvatne pravo v systemi prava Ukrainy: poniattia, kryterii vyokremlennia, struktura. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
21. Sirotkina, M. (2021). Teoriia ta praktyka realizatsii prava na kompromis u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
22. Taus, M. (2021). Sudove provadzhennia na pidstavi uhod u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *PhD thesis*. Dnipro [in Ukrainian].
23. Tatsii, V. (2016). Obiekt i predmet zlochynu v kryminalnomu pravi. Kharkiv [in Ukrainian].
24. Trekke, A. (2018). Kryminalne provadzhennia na pidstavi uhody pro vyznannia vynuivatosti. *PhD thesis*. Irpin [in Ukrainian].
25. Turkota, S. (2001). Pravovyi kompromis u kryminalnomu sudochynstvi. *Pravo Ukrainy*, 12, 69–71 [in Ukrainian].
26. Usatyi, H. (2001). Kryminalno-pravovyi kompromis. Kyiv [in Ukrainian].
27. Kholodylo, P. (2017). Kryminalne provadzhennia na pidstavi uhod pro vyznannia vynuivatosti. *PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
28. Khriapinskyi, P. (2007). Zaokhochuvalni ta kompromisni normy kryminalnoho zakonodavstva: problema spivisnuvannia. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, 220–230 [in Ukrainian].

Hadzhuk O. Right to compromise in proceedings concerning criminal offences which cause damage to both public and private legal relations

The article considers the problem of the admissibility of a compromise between the parties concerning criminal offences the main direct object of which is public relations in the public sphere, and the additional direct object is the life, health or other private interest of a participant in the legal relationship. A central focus of the study are theoretical discussions on the admissibility of a criminal-legal compromise in proceedings concerning crimes that harm both public and private legal relations. The question of the admissibility of compromise is a theoretically problematic one. The lack of an established doctrinal position leads to opposing decisions in both law enforcement and lawmaking practice. The lack of unity of law enforcement practice in matters of the parties' exercise of the right to compromise is illustrated. It is noted that the human-centric restructuring of the domestic legal system should have not only ideological and methodological significance, but also a considerable pragmatic element that will help expand the range of opportunities for searching of law in the process of practical legal activity. It is defended a position that in Ukraine the transitional state of the legal system from the law of a totalitarian state, with its hypertrophied emphasis on the public, to a liberal-democratic system, characterized by an increase in private elements in legal regulation, is still ongoing. Additional arguments have reinforced the idea of the expediency of providing in the law for the parties to criminal proceedings the possibility of concluding a conciliation agreement regardless of the severity of the criminal offense committed. The author believes that such norms will provide the criminal process with greater flexibility and allow the parties to more effectively exercise the right to compromise. Recognition of the private interests of participants in a criminal-legal conflict is a priority, since the public exists not as a "thing in itself", but to ensure the proper state of the private.

Key words: *criminal law; criminal process; right to compromise; criminal-legal compromise; public interest; private interest; conciliation agreement; plea bargain.*

УДК: 343.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344437>

Л. І. Олефір,

канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри формування та
розвитку професійної
компетентності персоналу
ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів;

П. В. Лілікович,

канд. з держ. управління,
доцент кафедри формування та
розвитку професійної
компетентності персоналу
ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів;

Н. О. Дудка,

старший викладач кафедри
підвищення кваліфікації
працівників пробації
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів

КОЛІЗІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОГАЛИНИ У ВИКОНАННІ ПОКАРАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті досліджено правову природу, сутність та лексико-семантичні особливості покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Автори акцентують увагу на структурі цього правового терміна, який відображає його зміст і визначає специфіку правовідносин, що виникають у процесі призначення та виконання покарання. Проаналізовано два складові елементи санкції – «посада» і «діяльність», розкрито їх організаційно-правовий та функціональний зміст. Зазначено, що позбавлення права обіймати певні посади спрямоване на усунення особи від виконання службових функцій, пов'язаних з управлінськими чи владними повноваженнями, тоді як позбавлення права займатися певною діяльністю має ширший зміст і охоплює різні види професійної, творчої чи підприємницької діяльності. Визначено превентивну мету покарання, яка

полягає у запобіганні повторному вчиненню кримінальних правопорушень шляхом обмеження доступу засудженого до сфер, у яких його протиправна поведінка була можливою. У роботі обґрунтовано місце позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у системі кримінальних покарань як заходу, не пов'язаного з ізоляцією від суспільства, але такого, що істотно впливає на соціально-трудоий статус особи. Звернено увагу на його міжгалузеву природу та наслідки у вигляді професійної дискваліфікації. Окремо розглянуто проблеми реалізації та контролю за виконанням цього виду покарання, зокрема відсутність узгодженого механізму анулювання та вилучення посвідчень трактористів-машиністів, неефективність обміну інформацією між Держспродрсποживсλужбою, Національною поліцією та МВС України. Запропоновано удосконалити правове регулювання і міжвідомчу взаємодію задля забезпечення повного виконання судових рішень і досягнення мети покарання.

Ключові слова: покарання; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; посада; Держспродрсποживсλужба; орган пробації; тракторист-машиніст; сервісний центр МВС України; посвідчення водія; анулювання дозволів; діяльність; кримінальне правопорушення; контроль.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку кримінального та кримінально-виконавчого права України покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – ППОПЗПД) набуває особливого значення як ефективний інструмент попередження вчинення засудженими особами повторних кримінальних правопорушень і забезпечення правопорядку. Водночас його правова природа, структура та механізм реалізації залишаються недостатньо визначеними на теоретичному й практичному рівнях.

Наявна нормативна база не забезпечує чіткої узгодженості між органами, уповноваженими на виконання цього виду покарання (зокрема, Держспродрсποживсλужбою, МВС України, органами пробації), що призводить до колізій у правозастосуванні, відсутності єдиного інформаційного простору та ускладнює контроль за виконанням судових рішень.

Це зумовлює необхідність комплексного дослідження лексико-семантичної, правової та організаційної сутності цього виду покарання, а

також вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму його правового регулювання та виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика виконання покарання у виді ППОППЗПД привертала увагу багатьох науковців, однак комплексного підходу до її осмислення в українській кримінально-правовій доктрині поки що бракує.

Питання правової природи, мети та функцій цього виду покарання розглядали у своїх працях такі вчені, як В. Б. Авер'янов, М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, Ю. А. Пономаренко, В. Я. Тацій та інші. Вони звертали увагу на те, що ППОППЗПД виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, спрямовану на усунення умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Окремі аспекти цього покарання – його місце в системі кримінальних санкцій, співвідношення з правом на працю, вплив на соціальний статус особи – досліджувалися у працях Л. В. Багрій-Шахматової, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, які підкреслювали важливість гуманізації кримінально-правових заходів без ізоляції від суспільства.

Разом з тим, питання організаційно-правового механізму виконання ППОППЗПД, зокрема розмежування повноважень між Держпродспоживслужбою, МВС України та уповноваженими органами з питань пробації, залишаються недостатньо дослідженими. У більшості наукових дослідженнях ці питання розглядаються лише фрагментарно, без урахування сучасних викликів інформаційної взаємодії між державними структурами.

Отже, існує потреба у подальшому теоретико-прикладному аналізі ППОППЗПД, спрямованому на вдосконалення механізму його реалізації та забезпечення ефективного контролю за виконанням цього виду покарання.

Формулювання мети. Метою статті є розкрити лексико-семантичні, правові та організаційні аспекти покарання у виді позбавлення права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю, дослідити його місце в системі кримінально-правових санкцій України, визначити превентивну та виховну функції, а також окреслити проблеми нормативного забезпечення та шляхи їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Для глибшого розуміння правової природи, сутності та багатоаспектності підходів до тлумачення покарання у виді ППОППЗПД необхідно насамперед звернутися до аналізу самої лексико-семантичної конструкції цього правового терміна. Саме мовно-правова структура категорії відображає її змістовне навантаження і допомагає розкрити природу правовідносин, які виникають у процесі призначення та виконання цього покарання.

Назва даного виду покарання складається з двох взаємопов'язаних елементів:

- 1) «позбавлення права обіймати певні посади»;
- 2) «позбавлення права займатися певною діяльністю», які з'єднані сполучником «або». З формально-логічної точки зору така побудова свідчить про альтернативний характер застосування покарання: суд може призначити його як у формі позбавлення права обіймати певні посади, так і у виді позбавлення права займатися певною діяльністю, а в окремих випадках – одночасно в обох формах, якщо цього вимагають обставини справи чи санкція відповідної статті КК України.

Ключовими поняттями для визначення сутності ППОППЗПД є категорії «посада» та «діяльність».

У сучасній українській мові поняття «посада» тлумачиться як службове становище, пов'язане з виконанням певних функцій і обов'язків у межах організації, установи чи підприємства, незалежно від форми власності¹. Цей термін має виражений організаційно-правовий зміст, адже вказує на

¹ Словник UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 10.11.2025).

структурну позицію особи в системі трудових або службових відносин, її функціональну роль та рівень відповідальності.

Отже, позбавлення права обіймати певні посади означає усунення особи від виконання професійних або службових функцій, що передбачають управлінські, матеріально відповідальні або владні повноваження. Такий захід має на меті не лише покарання винного, але й попередження повторного використання службового становища для вчинення кримінального правопорушення.

Поняття «діяльність» у цьому контексті має ширше тлумачення і включає будь-яку професійну, виробничу, творчу чи іншу діяльність, що регулюється законом або вимагає спеціального дозволу (ліцензії, сертифікації тощо). Таким чином, позбавлення права займатися певною діяльністю поширюється як на службову, так і на індивідуальну трудову діяльність, наприклад, на керування транспортними засобами (у тому числі власним транспортним засобом), здійснення медичної практики, викладацької чи підприємницької діяльності.

Основна мета ППОППЗПД полягає у нейтралізації небезпеки повторного вчинення кримінального правопорушення шляхом обмеження доступу особи до сфер, у яких її протиправна поведінка була можливою або полегшувалася посадовим становищем чи професійною діяльністю. Таким чином, це покарання виконує превентивну функцію, спрямовану на усунення криміногенних факторів, пов'язаних із службовими чи професійними можливостями засудженого.

Значну увагу дослідники приділяють питанню місця ППОППЗПД у системі кримінальних покарань. Так, на переконання вчених, усі покарання можна поділити за критерієм ізоляції від суспільства на дві великі групи:

- а) покарання, пов'язані з ізоляцією особи від соціуму (наприклад, позбавлення волі);
- б) покарання, не пов'язані з такою ізоляцією.

ППОППЗПД належить саме до другої групи, оскільки не передбачає фізичного обмеження свободи, але впливає на соціально-трудоий статус засудженого, обмежуючи його право на працю в певних сферах, включаючи реалізацію професійних прав та особистих можливостей.

Варто звернути увагу на позицію вітчизняного вченого Ю. А. Пономаренка який пропонує типологію покарань за суб'єктивними правами, що обмежуються. Згідно з нею, ППОППЗПД належить до покарань, які спрямовані на обмеження права на працю, хоча його дія може поширюватися і на інші сфери – наприклад, право на підприємницьку діяльність чи професійне самовираження. Учений підкреслює, що цей вид покарання може застосовуватися не лише до службових осіб, а й до громадян, діяльність яких не має службового характеру, але вимагає спеціальної кваліфікації або дозволу (наприклад, лікарів, педагогів, водіїв)².

З точки зору системного аналізу, ППОППЗПД займає проміжне місце між майновими покараннями та обмеженнями особистих прав. Воно не має безпосереднього майнового змісту, однак може опосередковано впливати на матеріальний стан засудженого шляхом позбавлення джерела доходу або професійної самореалізації. Водночас воно є менш суворим, ніж покарання, пов'язані з позбавленням волі, оскільки не обмежує базових життєвих свобод, але має значний морально-правовий ефект, обумовлений втратою суспільної довіри та професійної репутації.

Дослідники цей вид покарання визначають своєрідною правовою санкцією «професійної дискваліфікації», яка може мати як короткостроковий, так і тривалий характер. Її зміст полягає у встановленні заборони на реалізацію спеціального права, наданого державою або організацією, через його недобросовісне чи небезпечне використання.

² Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков: Издательство «ФИНН», 2009. С. 43–44. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18965/3/Ponomarenko_Vydy.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

Питання про наявність системи органів, які беруть участь у виконанні покарання у вигляді ППОППЗПД, є дискусійним. На перший погляд, участь у цьому процесі кількох суб'єктів може створювати враження існування певної системи органів, об'єднаних спільною метою контролю за виконанням зазначеного виду покарання. Однак детальний аналіз свідчить про відсутність у таких органів ознак цілісної системи в розумінні, запропонованому В. Б. Авер'яновим.

Вчений визначає, що поняття «система органів» має щонайменше три основні характеристики:

- 1) фіксує відокремленість певної групи державних органів, що входять до конкретної системи, від усіх інших органів;
- 2) окреслює конкретний суб'єктивний склад даної системи;
- 3) підтверджує наявність у цих суб'єктів певних ознак, таких, як єдність цільового призначення, ієрархічність внутрішньої організації, субординаційність взаємозв'язків між структурними ланками тощо³.

Особа, яка засуджена до покарання у виді ППОППЗПД, фактично позбавляється можливості здійснювати заборонений вид діяльності та реалізовувати відповідні права навіть у місцях відбування покарання. Разом із тим, у процесі реалізації державної політики у цій сфері виникають певні труднощі, зокрема щодо анулювання дозволів на право керування тракторами, самохідними сільськогосподарськими, дорожньо-будівельними, меліоративними машинами, сільськогосподарською технікою та іншими механізмами.

Видача посвідчень тракториста-машиніста здійснюється територіальними органами Держпродспоживслужби, яка відповідно мала б виконувати функції з анулювання таких посвідчень у разі ухвалення відповідного судового рішення. Проте чинне законодавство не містить чіткого

³ Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. с. 151.

алгоритму дій щодо анулювання та вилучення посвідчення тракториста-машиніста, а також порядку його подальшого зберігання. Це призводить до неналежного виконання судових рішень і негативно впливає на досягнення мети покарання.

Крім того, Положення про порядок видачі посвідчень тракториста-машиніста передбачає, що посвідчення видається особам, які пройшли медичний огляд, здобули відповідну професійну освіту та склали іспити в територіальному органі Держпродспоживслужби. Відомості про видачу посвідчення протягом трьох днів вносяться до Єдиного реєстру, який веде Держпродспоживслужба⁴. Проте при цьому відсутня перевірка осіб за реєстрами Національної поліції та сервісних центрів МВС України на предмет притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності, у тому числі за правопорушення, пов'язані з позбавленням права керування іншими транспортними засобами. Відсутність єдиного інформаційного реєстру між Держпродспоживслужбою, Національною поліцією та МВС України унеможливорює належний контроль за особами, які вже позбавлені права керування транспортними засобами.

З метою здійснення контролю за дотриманням засудженими вимог судового рішення працівники уповноваженого органу з питань пробації щокварталу проводять звірки обліку та вилучення посвідчень водія спільно з підрозділами, які відповідають за безпеку дорожнього руху⁵. Однак при цьому знову постає проблема регулювання діяльності трактористів-машиністів. Колізія полягає в тому, що Держпродспоживслужба, на відміну від МВС України, не є органом, відповідальним за забезпечення безпеки дорожнього руху. Це зумовлює низку суттєвих проблем:

⁴ Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень тракториста-машиніста: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.1994 р. № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

⁵ Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

– *відсутність алгоритму вилучення посвідчень*: навіть у разі виявлення грубих порушень (наприклад, керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння) Держпродспоживслужба не має передбаченого законом механізму для вилучення посвідчення у порушника;

– *неузгодженість повноважень*: існує юридична колізія між повноваженнями Держпродспоживслужби, яка видає посвідчення, та МВС України, яке забезпечує безпеку дорожнього руху і має право застосовувати адміністративні та кримінальні заходи.

Висновки. Таким чином, правова неврегульованість та розмежування повноважень між Держпродспоживслужбою і МВС України у сфері анулювання дозволів призводять до неузгодженості дій, відсутності ефективного механізму контролю та створюють ризики уникнення відповідальності особами, засудженими до такого виду покарання. Вирішення цієї проблеми можливе лише шляхом нормативного врегулювання процедури анулювання посвідчень, запровадження єдиної інформаційної системи обміну даними між органами та забезпечення міжвідомчої координації у сфері виконання покарання, пов'язаного із позбавленням права керувати транспортними засобами.

Отже, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – це спеціальне кримінальне покарання, спрямоване на обмеження професійних і трудових прав особи, яка використала своє службове становище або професійні навички для вчинення кримінального правопорушення. Воно виконує одразу кілька функцій:

- каральну, обмежуючи соціально-правовий статус засудженого;
- виховну, спрямовану на формування правослухняної поведінки;
- превентивну, яка запобігає повторному вчиненню кримінального правопорушення через усунення можливості його вчинення в аналогічній сфері.

Таким чином, ППОПЗПД посідає особливе місце в системі кримінальних покарань, поєднуючи в собі елементи морально-правового осуду, обмеження соціально-трудова прав і забезпечення громадської безпеки. Його правова природа вказує на те, що воно є одним із найбільш гнучких інструментів індивідуалізації покарання, оскільки дозволяє враховувати не лише тяжкість вчинення кримінального правопорушення, а й характер професійної діяльності засудженого, ступінь його відповідальності та ризику для суспільства.

Список використаних джерел

1. Словник UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 10.11.2025).
2. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков: Издательство «ФИНН», 2009. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18965/3/Ponomarenko_Vydy.pdf (дата звернення: 10.11.2025).
3. Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 190 с.
4. Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень тракториста-машиніста: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.1994 р. № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

REFERENCES

1. Slovnyk UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=посада> (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].
2. Ponomarenko Yu. A. (2009). Vidy nakazanii po ugodovnomu pravu Ukrainy. Kharkiv: Izdatelstvo «FINN», 344 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18965/3/Ponomarenko_Vydy.pdf (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].
3. Hura, R.M. (2003). Vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiiimaty pevni posady abo zainiatysia pevnoyu diialnistiu. *PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vydachi posvidchen traktorýsta-mashynista: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02 April 1994 r. No. 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-94-п#Text> (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia nahliadu ta provedennia sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenyh do pokaran, ne poviazanykh z pozbavlenniam voli: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 29 January 2019 r. No. 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].

Olefir L., Lilikovych P., Dudka N. Conflicts of Legal Regulation and Gaps in the Enforcement of the Punishment Related to Deprivation of the Right to Hold Certain Positions or Engage in Certain Activities

The article explores the legal nature, essence, and lexico-semantic features of the punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. The authors focus on the structure of this legal term, which reflects its substantive meaning and determines the specificity of legal relations arising in the process of imposing and executing such punishment. The two constituent elements of the sanction — “position” and “activity” — are analyzed, revealing their organizational, legal, and functional content. It is noted that deprivation of the right to hold certain positions is aimed at removing a person from performing official functions related to managerial or authoritative powers, while deprivation of the right to engage in certain activities has a broader scope, covering various types of professional, creative, or entrepreneurial activity. The preventive purpose of this punishment is defined as the prevention of repeated criminal offenses by restricting the offender’s access to areas where their unlawful behavior was possible. The paper substantiates the place of this punishment within the system of criminal sanctions as a measure not associated with isolation from society but one that significantly affects the individual’s socio-labor status. Attention is drawn to its cross-sectoral nature and its consequences in the form of professional disqualification. Particular consideration is given to the problems of implementation and control over the execution of this punishment, including the lack of a coordinated mechanism for revoking and confiscating tractor driver licenses and the inefficiency of information exchange between the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, the National Police, and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The authors propose to improve legal regulation and interagency cooperation to ensure the proper enforcement of court decisions and the achievement of the punishment’s purpose.

Key words: *punishment; deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities; position; State Consumer Service of Ukraine; Probation office; tractor driver; Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; driver’s license; revocation of permits; activity; criminal offense; control.*

УДК 343.3/.7:351.745.5

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.339578>

Р. М. Шестопалов,

канд. юрид. наук, доц.,

прокурор відділу нагляду за

додержанням законів регіональним

органом безпеки Дніпропетровської

обласної прокуратури,

почесний працівник прокуратури

України

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВИ

У цій науковій роботі здійснено дослідження концептуальних засад розуміння національної безпеки як об'єкту кримінально-правової охорони держави, акцентувавши увагу на особливості її розуміння саме як правової категорії, а також її місце, роль та значення в системі взаємодій з іншими суміжними галузями (публічним управлінням, економікою, соціологією, політологією, військово-оборонною сферою тощо). З цією метою проаналізовано стан наукових досліджень за обраною тематикою, а також, спираючись на власний практичний досвід правозастосування виокремлено стилі, підходи та вектор професійної уваги світосприйняття національної безпеки як правової категорії, що дало нагоду науково обґрунтувати власне термінопоняття національної безпеки, окреслити її об'єкт, що підлягає кримінально-правовій охороні, а також визначити національні інтереси як її основу.

Вказане дало змогу визначити найголовніші складові об'єкту національної безпеки, що підлягають кримінально-правовій охороні, – громадянин як її кінцевий бенефіціар, суспільство, держава.

Аналіз окремих положень Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність про злочини проти основ національної безпеки в розрізі дослідження національних інтересів як фундаментальних потреб, цілей та цінностей, життєво необхідних для існування, розвитку та безпеки громадянина, суспільства, держави, дозволили прийти висновку, що вони є лакмусовим папірцем, що визначає національну безпеку як особливий соціальний феномен та правове явище, та є тою червоною ниткою, що окреслює її кримінально-правову охорону.

Окремим блоком піддано науковому обґрунтуванню стиль, підходи та вектор професійної уваги світосприйняття національної безпеки як правової категорії, а також проведено системний аналіз найголовніших складових об'єкта її кримінально-правової охорони (громадянина як її кінцевого бенефіціара та національних інтересів як базової основи).

***Ключові слова:** національна безпека; кримінально-правова охорона; правова категорія; правове регулювання; об'єкт; громадянин; суспільство; держава; національні інтереси.*

Постановка проблеми. Питання національної безпеки, як багатогранного, багатоаспектного та інтегративного системного явища і соціального феномену завжди перебувало в полі зору науковців, практиків, політичних та суспільних діячів, журналістів і пересічних громадян. Кожен із цих суб'єктів має власне розуміння та індивідуальну особливість світосприйняття зазначеного правового явища. Для прикладу, використання поняття «національної безпеки» у військово-політичному лексиконі та державному (публічному) управлінні, як правило, є синонімом обороноздатності держави, поняттям, що йде в унісон із зовнішньою безпекою держави та комплексом заходів, спрямованих на їх забезпечення і підтримання. Економісти можуть розглядати її як основу для матеріального забезпечення всіх інших складових національної безпеки (воєнної, соціальної, інформаційної тощо), оскільки логічним є те, що без міцної та стабільної економіки неможливо ефективно фінансувати оборону, підтримувати соціальні стандарти, розвивати науку та технології, протистояти зовнішнім викликам. У правовому сенсі, на наш погляд, це поняття виступає як правова категорія, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів суб'єктів національної безпеки, а також як об'єкт правового регулювання та охорони, стандарти якої закріплені в Конституції, законах та підзаконних нормативно-правових актах

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Науковці-правники не мають єдиного підходу щодо дефінітивного визначення даної правової категорії, та розглядають це явище в філософсько-правовому, воєнно-правовому, інституціональному, навчально-прикладному та інших аспектах.

Зокрема, П. Богуцький сприймає цей термін як феномен, котрий визначає безпекове існування людини, суспільства і держави, зміст якого має комплексні ознаки, що визначається безліччю найважливіших для людського буття цінностей та інтересів, які безумовно мають всезагальний характер¹.

О. Гончаренко та Е. Лисицин, аналізуючи понятійно-термінологічний апарат досліджень системи національної безпеки, визначають її як ступінь захищеності національних інтересів, що дозволяє вказувати лише на певний рівень безпечності².

О. Бантишев та О. Шамара розуміють під основами національної безпеки «конституційний, суспільний і державний лад України, її політичну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку, а також національну безпеку в екологічній і воєнних сферах»³.

О. Мотайло визначає національну безпеку як складне явище, що являє собою систему взаємопов'язаних елементів, яка включає в себе певну сукупність концептуальних установок і положень, соціально-політичних і правових інститутів і установ, визначених засобів, методів і форм, що дозволяють не допускати, уникати та реагувати на внутрішні та зовнішні небезпеки та загрози⁴.

Така слушна думка є ще одним підтвердженням тез Г. Ситника та М. Орла про те, що «поняття «національна безпека» є базовим для

¹ Богуцький П. П. Правовий режим кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 82.

² Гончаренко О. М., Лисицин Е. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції національної безпеки України. *Національна безпека*. 2001. № 4. С. 7.

³ Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. 2-е вид., перераб. та доп. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. С. 26.

⁴ Мотайло О. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. №4. С. 293.

визначення низки інших понять, серед яких, зокрема: «політика національної безпеки», «система національної безпеки», «загрози національній безпеці»⁵.

В. Ліпкан доходить висновку, що національна безпека як динамічний процес являє собою складний процес, в якому виникнення, зміна і знищення безпеки перебувають у діалектичній взаємозалежності – «через це будь-які намагання дати визначення поняттю «національна безпека» хибуватимуть на неповноту»⁶.

Майже аналогічну думку має З. Чуйко, яка визначає національну безпеку України як «динамічний політико-правовий режим, метою якого є стан убезпеченості національних інтересів від різного роду загроз, що досягається завдяки цілеспрямованій діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства з метою гарантування прав людини і основоположних свобод, їх прогресивного розвитку та стабільності конституційного ладу»⁷.

У широкому і вузькому сенсах пропонує розглядати категорію «національна безпека» Я. Лантінов, а саме: національна безпека у широкому сенсі – це система «безпек» як усіх складових нації України (ієрархічне поєднання безпеки держави, безпеки недержавних об'єднань (громад) та безпеки фізичних осіб), так і поєднання усіх аспектів безпеки (безпеки військово-політичної, економічної, енергетичної, екологічної, інформаційної тощо). Є підстави вважати, що національна безпека у широкому сенсі співпадає з суспільною безпекою (не плутати з громадською безпекою). Національна безпека у вузькому сенсі – це вищий, найзагальніший рівень безпеки, який не може бути зведений до жодного з окремих аспектів.

⁵ Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України; за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. С. 75.

⁶ Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 50.

⁷ Чуйко З. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні. *Вісник Акад. правових наук України*. 2008. № 3 (54). С. 139.

Змістом національної безпеки у вузькому сенсі є забезпечення «життя» нації України, її самобутньої життєдіяльності⁸.

Підсумовуючи аналіз наукових досліджень поняття категорії «національна безпека» доречним буде послатися на тезу із вступного слова фундаментальної праці українського економіста О. Власюка «Національна безпека України: проблеми внутрішньої політики» (2016 рік), що національна безпека гарантується шляхом визначення та подальшої нейтралізації загроз державності, суспільному ладу й політичному устрою, національній ідентичності. Небезпеку формує все, що руйнує державну незалежність, породжує нестабільність та спалахи насильства, розмиває й нищить усталені та ідентифікуючі уявлення національної політичної спільноти про себе і світ⁹.

Метою статті є піддати науковому обґрунтуванню стиль, підходи та вектор професійної уваги світосприйняття національної безпеки як правової категорії, а також провести системний аналіз найголовніших складових об'єкта її кримінально-правової охорони (громадянина як її кінцевого бенефіціара та національних інтересів як базової основи).

Виклад основного матеріалу. З правової точки зору, поняття «національної безпеки» буде по-різному сприйматися залежно від галузі права та стилю наукового та науково-практичного дослідження.

Навіть з практичної правничої точки зору вказана категорія матиме різне смислове навантаження залежно від виду юридичної професії та стилю реалізації практичних функцій.

Зокрема, юрист-міжнародник, юрист-криміналіст та викладач теорії держави та філософії права вкладатимуть зовсім різні змісти у дану правову категорію.

⁸ Лантінов Я. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2011. № 1. С. 572.

⁹ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. С. 15.

Так само оперуповноважений Служби безпеки України з підрозділу контррозвідки чи захисту інтересів державності, прокурор і суддя по-різному сприймають термінопоняття «національна безпека». І незважаючи на те, що всі вони в першу чергу мають звернутися до першоджерела, а саме: пункту 9 частини 1 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018, який дає нормативне визначення цього термінопоняття, різниця буде полягати в особливостях інтерпретації юридичного сприйняття поняття «національна безпека» крізь призму їх функціональної і процесуальної компетенції, визначених Конституцією України, галузевими законами («Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів»), Кримінальним процесуальним кодексом та іншим законодавством, а також залежно від «вектору їх професійної уваги». Наприклад, якщо для першого зусилля мають бути зосереджені на виявленні правопорушень у вказаній сфері та їх профілактиці, то для прокурора основна увага має полягати у належному притягненні осіб до відповідальності (забезпеченні належної правової процедури), а для суду – зваження доводів усіх сторін, їх оцінка та прийняття остаточного рішення, що матиме правові наслідки.

Вказане дає змогу визначити найголовніші складові об'єкту національної безпеки, що підлягають кримінально-правовій охороні, – громадянин як її кінцевий бенефіціар, суспільство, держава.

Звернімо увагу на такий важливий аспект, що зважаючи на людиноцентризьку пріоритетність розвитку національної безпеки як соціального й правового феномену, одним з головних об'єктів її саме кримінально-правової охорони є громадянин. Таку позицію можемо пояснити тим, що саме інститут громадянства обумовлює дуальний юридичний взаємозв'язок між особою та державою, що породжує взаємні права та обов'язки. Саме громадянство вказує на приналежність людини до певної держави, завдяки чому перші користуються певними правами та

несуть відповідальність перед другою, яка забезпечує захист їх прав та інтересів. Наявність взаємних прав і обов'язків між людиною і державою звичайно пов'язаний із необхідністю забезпечення державою загальних природних прав особи, у тому числі право на її безпеку, безпечні умови життєдіяльності та добробут, але, вважаємо, не пов'язаний із національними інтересами, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України.

Для прикладу: обов'язок шанувати закони держави і дотримуватися їх виникає як у людини, як у громадянина так і в особи без громадянства. Так само як і держава має забезпечувати безпечні умови життєдіяльності усіх трьох категорій осіб. Але виключно на громадян України, як певної правової категорії соціуму, поширюються окремі види суспільно-небезпечних діянь, які підлягають кримінально-правовій охороні, порушення яких мають певні кримінально-карані наслідки. А саме: згідно з диспозицією статті 111 Кримінального Кодексу України лише громадянин України є суб'єктом вчинення державної зради, тобто діяння умисно вчиненого на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України¹⁰. У даному випадку саме національна безпека в сфері державної безпеки, інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах, як об'єкт злочинного посягання, а також суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека України, як об'єкт кримінально-правової охорони, проявляються у системному взаємозв'язку виключно із громадянином України. Необхідність законодавчого закріплення їх кримінально-правової охорони від злочинних посягань саме громадян України, пов'язана із реалізацією національних інтересів, що забезпечують державний суверенітет України. І протиправні дії тільки громадян України утворюють за таких умов

¹⁰ Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T012341?an=911540> (дата звернення 25.07.2025).

склад даного кримінального правопорушення. Такі ж самі дії особи без громадянства чи іноземця не утворюватимуть склад злочину «державна зрада», але можуть утворювати за подібних умов склади інших кримінальних правопорушень, що посягають на національні інтереси української держави, її державний суверенітет, прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Як антипод з точки зору суб'єкта посягання на національну безпеку наведемо диспозицію частини 1 статті 114 Кримінального Кодексу України (шпигунство) – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства¹¹. У даному випадку, навпаки, лише іноземець чи особа без громадянства можуть бути суб'єктами даної кримінально-правової кваліфікації, а взаємозв'язок між громадянином України і державою Україна простежується в забезпеченні саме національних інтересів України, про що свідчить частина 2 цієї статті Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність – звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України¹².

Вказане дає підстави зробити логічний висновок про те, що саме національні інтереси є лакмусовим папірцем, що визначає національну безпеку як особливий соціальний феномен та правове явище, та є тою червоною ниттю, що окреслює її кримінально-правову охорону, оскільки, як

¹¹ Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T012341?an=911540> (дата звернення 25.07.2025).

¹² Там само.

зазначає О. Власюк, проблема у сфері національної безпеки України виникає у разі загрози її національним інтересам¹³.

Слушною з цього приводу є думка П. Богуцького, що у правових відносинах національної безпеки національні інтереси формуються за рахунок життєво важливих для людини й суспільства матеріальних, духовних та інтелектуальних потреб, які дозволяють забезпечити безпекове існування і розвиток як суспільства, так і окремих соціальних утворень, утворити безпечні умови життєдіяльності людини. Цінностям безпеки протистоїть інша сфера, де за певних обставин, коли ігноруються цінності безпеки, перестає існувати людина, тобто перестає існувати суспільство й держава і зрештою втрачається здатність і можливість рефлексії права та усіх його цінностей. Матеріальні, інтелектуальні, духовні цінності завжди передують інтересам, цінності людського, суспільного існування, завжди є соціальними цінностями, визначаються умовами соціального буття та є різними по відношенню до різних сфер соціального існування. Серед основних цінностей, які визначають соціальне буття, є життя людини та безпека її життєдіяльності, звідси – безпека суспільства та всіх соціальних утворень, у тому числі безпека політичної організації суспільства, тобто держави¹⁴.

Вважаємо, що не дарма законодавець у галузевому Законі України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 дав визначення поняттю національна безпека крізь призму національних інтересів, а саме: національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. У свою чергу національні інтереси законодавець визначає як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує

¹³ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. С. 26.

¹⁴ Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. С. 184, 187.

державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян¹⁵.

Висновки. Аналіз наукових досліджень категорії «національна безпека» дозволяє дійти висновку, що вона є базовим і багатограним поняттям, що має власну структуру і систему, а також свою картину її світосприйняття залежно від сфери людського буття, та, відповідно, контексту науки її пізнання: правознавства, економіки, публічного управління, політики, журналістики, військової справи та оборони тощо.

Можемо зауважити, що національну безпеку доцільно розглядати як складне багаторівневе соціальне явище, яке включає комплекс закріплених, гарантованих та таких, що мають відповідний правовий механізм реалізації заходів, спрямованих на захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави, створення у них уяви безпеки й захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечення правових, політичних, військово-оборонних та психологічних умов, що дозволяють гідно та вигідно (з урахуванням національних інтересів) представляти державу, суспільство, націю в умовах глобалізації та світової інтеграції.

Список використаних джерел

1. Богуцький П. Правовий режим кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.)*. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. 260 с.
2. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції національної безпеки України. *Національна безпека*. 2001. № 4. С. 6–7.
3. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. 2-е вид., перераб. та доп. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.

¹⁵ Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 25.07.2025).

4. Мотайло О. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. №4. С. 288–293.
5. Ситник Г., Орел М. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник; за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
6. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 600 с.
7. Чуйко З. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні. *Вісник Акад. правових наук України*. 2008. № 3 (54). С. 137–139.
8. Лантінов Я. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2011. №1. С. 570–574.
9. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
10. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 25.07.2025).
11. Богуцький П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 410 с.
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 25.07.2025).

REFERENCES

1. Bohutskyi, P. (2018). *Pravovyi rezhym kryminalno-pravovoi okhorony natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsii: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konf.* (Odesa, 25 trav. 2018). Odesa: NU «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].
2. Honcharenko, O.M., Lysytsyn, E.M. (2001). Metodolohichni zasady rozrobky novoi redaktsii Kontseptsii natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Natsionalna bezpeka*, 4, 6–7 [in Ukrainian].
3. Bantyshev, O.F., Shamara, O.V. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii)*. Kyiv: Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrainy [in Ukrainian].
4. Motailo, O. (2019). Osnovni kontseptualni pidkhody do sutnosti poniattia «natsionalna bezpeka». *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 4, 288–293 [in Ukrainian].
5. Sytnyk, H.P., Orel, M.H. (2021). *Natsionalna bezpeka v konteksti yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy*. H. P. Sytnyk (Ed.). Kyiv: Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom [in Ukrainian].
6. Lipkan, V.A. (2003). *Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy*. Kyiv: Tekst [in Ukrainian].

7. Chuiko, Z. (2008). Pytannia konstytutsiinykh zasad natsionalnoi bezpeky v Ukraini. *Visnyk Akad. pravovykh nauk Ukrainy*, 3 (54), 137–139 [in Ukrainian].
8. Lantinov, Ya. (2011). Shchodo vyznachennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy yak obiekta kryminalno-pravovoi okhorony. *Forum prava*, 1, 570–574 [in Ukrainian].
9. Vlasiuk, O.S. (2016). Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky: Vybr. nauk. pratsi. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Kryminalnyi protsesualnyi Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 25.07.2025).
11. Bohutskyi, P. (2020). Teoretychni osnovy stanovlennia i rozvytku prava natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennia 25.07.2025).

Shestopalov R. M. National Security as an object of criminal law protection of the state

In this research paper, we delve into the conceptual foundations for understanding national security as an object of criminal law protection of the state. We specifically focus on the unique characteristics of its interpretation as a legal category, as well as its place, role, and significance within the broader system of interactions with related fields, including public administration, economics, sociology, political science, and the military-defense sphere. To achieve this, we've analyzed the current state of scholarly research on the chosen topic. Furthermore, drawing on our practical experience in law enforcement, we've identified the styles, approaches, and professional perspectives that shape the understanding of national security as a legal category. This has allowed us to scientifically substantiate our own definition of national security, delineate its object subject to criminal law protection, and define national interests as its core foundation.

This approach enabled us to pinpoint the most crucial components of the national security object that warrant criminal law protection: the citizen as its ultimate beneficiary, society, and the state.

An analysis of specific provisions within the Special Part of the Criminal Liability Law concerning crimes against the foundations of national security, viewed through the lens of national interests as fundamental needs, goals, and values vital for the existence, development, and security of the citizen, society, and the state, led us to conclude that they serve as a litmus test. This test defines national security as a distinct social phenomenon and legal concept, acting as the red thread that delineates its criminal law protection.

A separate section is dedicated to the scientific substantiation of the style, approaches, and professional focus of the perception of national security as a legal category. We also conduct a systemic analysis of the most important components of its criminal law protection object (the citizen as its ultimate beneficiary and national interests as the fundamental basis).

Key words: *National security; criminal law protection; legal category; legal regulation; object; citizen; society; state; national interests.*

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.339363>

О. О. Дудоров,

докт. юрид. наук, проф.,
професор кафедри кримінально-
правової політики та кримінального
права Навчально-наукового
інституту права Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка;

Р. О. Мовчан,

докт. юрид. наук, проф.,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

У статті на підставі вивчення матеріалів актуальної судової практики та з урахуванням здобутків науки кримінального права розглядаються питання кваліфікації дій вітчизняних суб'єктів господарювання (їхніх представників), які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, провадять господарську діяльність у взаємодії із суб'єктами приватного права російської федерації (рф). Вироблено авторські рекомендації щодо кримінально-правової оцінки вказаної протиправної поведінки. З огляду на релевантний зарубіжний досвід, висунуто пропозиції стосовно законодавчих змін, покликаних мінімізувати підґрунтя для неоднакового застосування відповідних положень Кримінального кодексу України (КК).

Доведено, що дії осіб, які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, провадили господарську діяльність у взаємодії з відмінними від держави-агресора суб'єктами приватного права рф, не можуть кваліфікуватись як пособництво державі-агресору (через відсутність належних реципієнтів активів і мети). З'ясовано зміст поняття «представник держави-агресора» і мети завдання шкоди Україні як ознак складу злочину, передбаченого ст. 111-2 КК. Висловлено міркування щодо правильності кваліфікації дій у резонансному «кейсі Богуслаєва».

Аргументовано положення про те, що єдиним прийнятим варіантом кримінально-правової оцінки аналізованої протиправної поведінки de lege lata може бути визнання її передбаченим ч. 4 ст. 111-1 КК «господарським (економічним) колабораціонізмом», однак така кваліфікація

уможливлюється лише умови сприйняття так званого широкого розуміння вжитого у цій кримінально-правовій нормі звороту «держава-агресор».

De lege ferenda запропоновано авторський підхід до кримінально-правової оцінки провадження відповідної господарської діяльності, у межах якого буде (а) чітко зрозуміло, що факторами, які впливають на кваліфікацію такої поведінки, будуть наявність/відсутність умов окупації та суб'єкти, з якими відбувається господарська співпраця (суб'єкти приватного права держави-агресора, представники держави-агресора), і (б) забезпечено диференційований кримінально-правовий вплив на тих, хто здійснює таку співпрацю.

Ключові слова: пособництво державі-агресору; колабораціонізм; державна зрада; кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України; представник держави-агресора; передача матеріальних ресурсів; провадження господарської діяльності; суб'єкт приватного права; конкуренція; кримінально-правова кваліфікація.

З березня 2022 р. було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», головним наслідком чого стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Крім цього добре відомого не лише представникам правничої спільноти, а й широкому загалу рішення, у цей самий день було прийнято і низку інших важливих нормативно-правових актів, які стали відповіддю української влади на широкомасштабне вторгнення російської федерації (далі – рф). Зокрема, йдеться про урядову постанову № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації», якою з-поміж інших численних заходів запроваджено мораторій на виконання зобов'язань перед державою-агресором. Згодом, 9 квітня і 27 вересня 2022 р., Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) ухвалив постанови № 426 і № 1076, відповідно, якими заборонив спочатку ввезення товарів із рф на територію України, а потім – з України на територію рф.

Попри встановлену цими підзаконними актами заборону, правоохоронцями перманентно фіксуються випадки господарської співпраці між окремими суб'єктами господарської діяльності, розташованими на підконтрольній Україні території, та суб'єктами приватного права юрисдикції рф (далі – суб'єкти приватного права рф або юридичні особи приватного права рф), які (факти) мали місце вже після 24 лютого 2022 р. Зазвичай така співпраця полягає або у завершенні виконання угод, укладених до запровадження відповідного мораторію, або в укладанні нових угод, у порядку виконання яких здійснюється недозволене вивезення вітчизняних товарів у рф або на тимчасово окуповану територію (далі – ТОТ). Постає питання, чи повинна юридична оцінка згаданої протиправної поведінки здійснюватись за ч. 4 ст. 111-1 чи ст. 111-2 КК, або ж у таких випадках порушники мають нести лише цивільну (господарську) відповідальність. Необхідність дати виважену відповідь на це питання й спонукала до написання пропонованої увазі читача статті.

З моменту початку повномасштабного вторгнення рф питання кваліфікації аналізованої поведінки перебувало у фокусі пильної уваги не лише представників правозастосовних органів, а й науковців. Окремі аспекти висвітлюваної проблематики розкривались у публікаціях М. Акімова, Н. Антонюк, Д. Беляєва, О. Букрєєва, Є. Вакуленка, І. Газдайки-Василишин, Б. Допіряка, З. Загинеї-Заболотенко, О. Зайцева, О. Книженко, В. Кузнецова, О. Маріна, І. Медицького, Д. Олейнікова, О. Омельченка, Є. Письменського, О. Радченка, М. Рубашенка, М. Сийплікі, О. Трепета, М. Хавронюка, О. Червякової, І. Яковюка, О. Яновської та ін. Попри зусилля перерахованих дослідників, станом на сьогодні уніфікований підхід до вирішення позначеної кримінально-правової проблеми не вироблений ні в правничій науці, ні на практиці.

Метою дослідження є (а) критичне осмислення наявних теоретичних і правозастосовних підходів щодо кваліфікації дій вітчизняних суб'єктів

господарювання (їхніх представників), які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, провадять господарську діяльність у взаємодії із суб'єктами приватного права рф, (б) вироблення авторських рекомендацій щодо кримінально-правової оцінки вказаної поведінки, а також (в) висунення аргументованих пропозицій стосовно внесення законодавчих змін, покликаних мінімізувати підґрунтя для неоднакового застосування релевантних положень КК.

Наше дослідження ми вирішили розпочати з розгляду питання про можливість кваліфікації зазначеної протиправної поведінки за ч. 4 ст. 111 КК, якою передбачено відповідальність за «господарський» («економічний») колабораціонізм. Кваліфікація за цією нормою є можливою за умови встановлення того, що відповідні господарські операції здійснюються у взаємодії з одним із двох вичерпно перерахованих у ній суб'єктів: 1) державою-агресором; 2) незаконними органами влади, створеними на ТОТ, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора (далі – окупаційна адміністрація)¹.

Зважаючи на це, навіть оминаючи проблему розуміння «окупаційної адміністрації», постає актуальне з погляду кримінально-правової кваліфікації питання – про коло суб'єктів, господарська співпраця з якими охоплюється диспозицією ч. 4 ст. 111-1 КК, зокрема те, чи належать до таких суб'єктів суб'єкти приватного права рф. Оскільки на нормативному рівні змістовну наповнюваність поняття «держава-агресор» нині не визначено, у цьому разі можна застосовувати два принципово різних підходи – широкий і вузький.

Широкий підхід полягає у включенні до аналізованої лексеми не лише рф як держави (її державних органів, державних підприємств тощо), а й усіх інших її резидентів, зокрема суб'єктів приватного права. Саме такий підхід

¹ Поруч із провадженням господарської діяльності у ч. 4 ст. 111-1 КК передбачено відповідальність за передачу матеріальних ресурсів двом категоріям реципієнтів: 1) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ; 2) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. Зважаючи на те, що у цій публікації розглядається проблема кваліфікації провадження господарської діяльності саме із суб'єктами приватного права рф, які не відносяться до жодного із вказаних реципієнтів, положення ч. 4 ст. 111-1 КК, які стосуються передачі матеріальних ресурсів, застосовані бути не можуть.

сьогодні переважно сповідується на практиці, що дозволяє правозастосовним органам кваліфікувати за ч. 4 ст. 111-1 КК дії вітчизняних суб'єктів господарювання, які, використовуючи різноманітні підставні іноземні компанії (вірменські, естонські, казахстанські, литовські, німецькі, польські, словацькі, турецькі, швейцарські, компанії з ОАЕ тощо) та схеми «перерваного транзиту» (документального приховання фактичного кінцевого отримувача товару), здійснювали постачання товарів суб'єктам приватного права рф через третіх осіб. При цьому на кваліфікацію вчиненого не впливали:

1) ні місце розташування адресатів отримання продукції, якими в одних випадках були суб'єкти, розташовані в рф, в інших – на ТОТ, а в окремих справах – і в інших країнах, наприклад, у Бангладеші;

2) ні час укладення відповідних контрактів: в одних випадках йшлося про постачання товарів у порядку завершення господарських контрактів, підписаних до повномасштабного вторгнення, в інших – про контракти, укладені вже після 24 лютого 2022 р.

Натомість при використанні *вузького* підходу щодо тлумачення поняття «держава-агресор» до нього включається лише рф як держава (її державні органи, підприємства, установи тощо); відповідно, будь-які інші резиденти рф досліджуванням зворотом не охоплюються.

На користь вузького підходу вказує граматичне тлумачення приписів згаданої на початку статті постанови КМУ від 3 березня 2022 р. № 187. Зокрема, варто акцентувати увагу на тому, що у ч. 1 ст. 1 цієї постанови між термінами «*рф*» та «*особи, пов'язані з державою-агресором*» вжито не слова на кшталт «зокрема», що вказувало б на те, що останні є складником рф, а розділові сполучники «та» і «або». Їх використання свідчить про необхідність застосування диференційованого підходу до оцінки правового статусу відповідних суб'єктів і неможливість автоматичного включення будь-яких російських резидентів до змісту поняття «*рф як держава*». Інакше

кажучи, Уряд України чітко і, головне, на нормативному рівні розрізняє два окремих види суб'єктів: 1) рф як **держава-агресор**, яка розпочала повномасштабну війну проти України, про яку і згадується не лише у ч. 4 ст. 111-1 КК, а й у низці інших норм чинного кримінального законодавства. Зокрема, зважаючи на зміст слів, які утворюють досліджуване поняття («держава», «агресія»), З. Загине́й-Заболотенко і Б. Допіряк зробили висновок про те, що й у ст. 111-2 КК під ним необхідно розуміти саме і лише державу, яка застосувала агресію проти України²; 2) **особи, пов'язані з державою-агресором**, про яких у ч. 4 ст. 111-1 КК, навпаки, не йдеться.

За умови сприйняття вузького підходу до осіб, які вчинили господарські операції з відмінними від держави-агресора російськими юридичними особами приватного права, тобто «особами, пов'язаними з державою-агресором», можуть бути застосовані лише певні економічні санкції або обмежувальні заходи; відповідні правочини можуть (мають) бути визнані нікчемними.

Вочевидь, саме такою логікою керувались автори одного з практичних порадників, які припускають, що в контексті ч. 4 ст. 111-1 КК вираз «у взаємодії з державою-агресором» не є тотожним виразу «у взаємодії з суб'єктом господарювання держави-агресора», оскільки, на відміну від органів влади, суб'єкти господарювання не є виконавцями функцій та офіційними представниками держави-агресора»³. Згодом таку думку підтримали П. Воробей і В. Кузнецов⁴. Водночас певні застереження щодо озвученої позиції висловлюють М. Рубашенко та О. Зайцев, які звертають увагу на те, що держава-агресор вступає в господарські відносини через систему органів влади, підприємств, установ та організацій, які здійснюють

² Загине́й-Заболотенко З. А., Допіряк Б. П. Представник держави-агресора як адресат надання допомоги у формі передачі матеріальних ресурсів чи інших активів (ст. 111-2 КК України). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 4. С. 235.

³ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ: Алерта, 2023. С. 131.

⁴ Воробей П., Кузнецов В. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації «економічного» колабораціонізму. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 3. С. 78.

як функції управління від імені цієї держави, так і функцію безпосередньої реалізації її господарської політики. Як на відповідні приклади фахівці вказують на такі стратегічні підприємства, як «Газпром», «Роснафта» чи «Аерофлот», які і *de jure*, і *de facto* виражають волю держави-агресора та здійснюють управління масштабними напрямками господарської діяльності в автократичній російській державі⁵.

Отже, не повинна викликати сумнівів правильність визнання взаємодією саме з державою-агресором і, відповідно, кваліфікації за ч. 4 ст. 111-1 КК дій осіб, які провадять господарську діяльність спільно не лише з органами влади держави-агресора, а і з його державними чи комунальними підприємствами, установами, організаціями. Щоправда, у результаті аналізу матеріалів судової практики ми виявили лише два випадки, коли ч. 4 ст. 111-1 КК була застосована до осіб, котрі, перебуваючи на підконтрольній Україні території, уклали угоди із суб'єктами господарської діяльності, що входили до складу державної корпорації рф «Росатом»: у першій справі йшлося про постачання службовими особами ТОВ «ТІПБІЕС ПРОДАКШН» трубної продукції на адресу «ООО “Современные трубопроводные системы”», яке на підставі двосторонніх договорів було залучене до будівництва Курської АЕС-2 на території рф⁶; у другій – про дії службових осіб АТ «Сумський завод “Насосенергомаш”», які забезпечили постачання насосного обладнання на будівництво АЕС в Індії та Бангладеш компаніям «ГК “Росатом”», «АО “Гидромашсервис”» та «АО “ГМС Ливгидромаш”»⁷.

У решті віднайдених вироків іншою стороною взаємодії, тобто суб'єктами, яким постачалась відповідна продукція, виступали не російські державні (комунальні) підприємства чи юридичні особи, які входили до

⁵ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 317.

⁶ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 18 квітня 2025 р. у справі № 761/13330/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126762522>.

⁷ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 19 травня 2025 р. у справі № 592/7589/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127433639>.

їхнього складу, а розташовані на території рф чи ТОТ приватні юридичні особи (в абсолютній більшості випадків це господарські товариства у формі ТОВ і значно рідше – АТ), створені та зареєстровані відповідно до законодавства рф. Дослідивши відповідну практику, окремі фахівці підкреслюють ще й те, що у всіх подібних ситуаціях ознаки «економічного колабораціонізму» презюмуються навіть попри відсутність доведення будь-якої співпраці зі згаданими у ч. 4 ст. 111-1 КК представниками держави – органами державної влади та їх службовими особами⁸.

Вважаємо, що у випадках проведення господарської діяльності з подібними суб'єктами наявність зазначеної у ч. 4 ст. 111-1 КК взаємодії саме з «державою-агресором» не виглядає безспірною. Подібним чином розмірковують М. Рубашенко та О. Зайцев, які, розвиваючи позицію М. Хавронюка, констатують, що буквальне трактування ч. 4 ст. 111-1 КК вказує на два види взаємодії залежно від суб'єкта (контрагента): а) взаємодія з державою-агресором, під якою слід розуміти взаємодію як з органами влади держави агресора, так і з її підприємствами, установами та організаціями **державної чи комунальної форми власності** (тут і далі виділено нами – *О. Д. та Р. М.*) (з часткою держави чи громади понад 50 %); б) взаємодія із незаконно створеними органами влади на окупованій території (окупаційною адміністрацією)⁹.

Водночас, навіть визнаючи небезспірність інкримінування в розглядуваних кейсах ч. 4 ст. 111-1 КК, той-таки М. Рубашенко (у співавторстві з І. Яковюком) не відкидає можливість застосування цієї

⁸ Беляев Д., Букреев О. Щодо питань кримінально-правової оцінки дій, спрямованих на допомогу державі-агресору шляхом провадження господарської діяльності та передачі товарно-матеріальних цінностей. *Протидія злочинності в умовах довготривалої війни*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 трав. 2025 р.). Харків: Юрайт, 2025. С. 30.

⁹ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 317; Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. Аналіз статті про колабораційну діяльність із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/authors/mykola-havronyuk/page/2/>.

норми. Зокрема, фахівці небезпідставно припускають, що доводом на користь такої кваліфікації може слугувати те, що, якщо особа провадила діяльність на підконтрольній Україні території, то, здійснюючи постачання товарів до рф (вочевидь, те саме стосується і поставок товарів на ТОТ – *О. Д. та М. Р.*) через третіх осіб (підставні іноземні компанії), то вона розуміла подальшу взаємодію з державою-агресором: товари будуть проходити митний контроль у митних органах держави-агресора; буде сплачено мито, яке надійде до федерального бюджету рф, тощо¹⁰. У справедливості висловлених суджень можна переконатись, ознайомившись з окремими вироками судів, в яких фактично дослівно відтворюються висловлювання М. Рубашенка та І. Яковюка.

Так, Ковпаківським районним судом м. Суми було встановлено, що внаслідок дій Особи-І обладнання АТ «Сумський завод “Насосенергомаш”», яке замовлялось у останнього до лютого 2022 р. підприємствами російського холдингу «АО “Группа ГМС”» та якого потребували підприємства держави-агресора, шляхом укладення угод із Apollo Goessnitz GmbH в обхід діючих заборон і санкцій було виготовлене та поставлене для використання підприємствами рф при будівництві атомної електростанції в Бангладеші. Мотивуючи оцінку дій Особи-І за ч. 4 ст. 111-І КК, суд вказав на те, що: свою діяльність вказане підприємство здійснює на підставі законів рф; під час виконання контрактів із вказаним підприємством податкові, митні та інші платежі сплачувались у бюджет рф; отримані кошти використовуються в рф, стимулюють і підтримують розвиток економіки та військової спроможності; копії документів господарської діяльності у передбачених законами рф випадках подаються для контролю до державних органів держави-агресора; як наслідок, ведення господарської діяльності із вказаним підприємством та іншими товариствами, зареєстрованими за

¹⁰ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 446.

законодавством рф, є фактичним веденням господарської діяльності із державою-агресором¹¹. В іншому випадку суд вдався до більш лаконічного та загального формулювання, зазначивши, що «постачання підсудним товарів, підготовлених та переданих ним до країни-агресора (датчики «ІПЛ», розетки «2РШ-001», вилки «2ВШ-001»), в умовах військового стану сприятиме її економічному розвитку»¹².

Водночас, навіть допускаючи можливість поширювального тлумачення поняття «у взаємодії з державою-агресором», згадані харківські автори на чолі з М. Рубашенком все ж вважають помилковим інкримінування ч. 4 ст. 111-1 КК особам, які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, провадять господарську діяльність у взаємодії з відповідними юридичними особами приватного права рф. На думку криміналістів, за такої кваліфікації ігнорується особлива природа колабораціонізму як співпраці, обумовленої ефективним контролем окупанта, яка й дозволяє зрозуміти, чому санкція за ч. 4 ст. 111-1 КК є істотно «м'якшою», ніж санкції статей 111 і 111-2 КК. Зважаючи на це, вчені висувають гіпотезу стосовно того, що передачу матеріальних ресурсів державі-агресору, провадження господарської діяльності у взаємодії з нею та іншу економічну співпрацю, вчинену особою поза впливом на неї умов окупації території, належить кваліфікувати як пособництво державі-агресору, державну зраду тощо залежно від громадянства суб'єкта та форми діяння¹³.

Справді, немає підстав не погодитись із висновками правників про те, що у змодельованій ними ситуації, коли громадянин України, який не перебуває в умовах окупації, дізнається номер рахунку для збирання коштів на підтримку окупаційних воєнізованих формувань і надалі перераховує

¹¹ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 19 травня 2025 р. у справі № 592/7589/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127433639>.

¹² Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 14 березня 2025 р. у справі № 760/26484/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125846438>.

¹³ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 307–308, 444–445.

певну суму для такої підтримки, вчинене потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111 КК¹⁴. Адже такі дії мають визнаватися наданням іноземній державі або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, тобто державною зрадою. Однак подібний висновок навряд чи можна беззастережно робити у контексті кримінально-правової оцінки провадження господарської діяльності у взаємодії із суб'єктами приватного права рф, внаслідок якої останнім передається «нестратегічна» продукція. На нашу думку, при кваліфікації такої поведінки передусім має бути вирішено питання про наявність у ній ознак складу злочину, передбаченого ст. 111-2 КК «Пособництво державі-агресору», в якій йдеться, зокрема, про передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Нагадаємо, що у ст. 111-2 КК не конкретизовано ні товари, які є предметом цього складу злочину (будь-які «матеріальні ресурси» чи «інші активи»), ні конкретних суб'єктів злочину (ними можуть бути будь-які особи, за винятком громадян держави-агресора, зокрема суб'єкти, які представляють вітчизняні юридичні особи приватного права). Водночас необхідно враховувати, що ст. 111-2 КК може бути застосована лише за умови встановлення чітко визначених у диспозиції цієї кримінально-правової норми: 1) реципієнта відповідних матеріальних ресурсів чи інших активів, якими можуть бути: а) представники держави-агресора; б) її збройні формування; в) окупаційна адміністрація; 2) мети такої передачі – завдання шкоди Україні. Але чи вбачаються перераховані ознаки у розглядуваних кейсах, пов'язаних із постачанням продукції суб'єктам приватного права рф?

Приступаючи до вирішення питання про наявність у відповідній господарській практиці одного з трьох названих реципієнтів, одразу варто відмітити той очевидний факт, що суб'єкти приватного права рф (тут і далі –

¹⁴ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 308.

як і суб'єкти приватного права, розташовані на ТОТ) не можуть бути визнані ані «збройними формуванням держави-агресора», ані її «окупаційною адміністрацією». Через це вирішення поставленого загального питання фактично зводиться до отримання відповіді на вужче питання: чи можна юридичних осіб приватного права рф вважати представниками держави-агресора?

У кримінально-правовій науці під представником іноземної держави традиційно розуміють особу, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іншої іноземної держави та яка діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, зокрема таємним (неофіційним)¹⁵. Таке тлумачення ґрунтується на загальному етимологічному значенні терміну «представник». Це: 1) особа, яка представляє кого-небудь, діє за чиймось дорученням, від імені когось, виражаючи чужі інтереси; 2) службова чи урядова особа, яка представляє кого-, що-небудь, обстоює чийсь інтереси (держави, установи і т. ін.)¹⁶. Виходячи із наведеного тлумачення, можна констатувати, що суб'єкт приватного права тієї чи іншої держави, зокрема держави-агресора, може бути визнаний її представником лише в тому разі, коли він діє за її повноваженням. Викладений підхід до розуміння аналізованого поняття беззастережно підтриманий і українськими дослідниками.

Зокрема, З. Загине́й-Заболотенко та Б. Допіряк вказують на те, що у ст. 111-2 КК під представником держави-агресора необхідно розуміти лише ту особу, яка є носієм публічної влади й уповноважена законом представляти інтереси держави/органу державної влади держави-агресора, реалізуючи повноваження публічної влади, з приводу і для реалізації функцій і завдань такої держави-агресора у процесі досягнення нею своїх агресивних цілей. Щодо юридичних осіб приватного права (господарські товариства, АТ, ТОВ),

¹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 334.

¹⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Вид. 2-ге. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1104.

zareestrovanih za zakonodavstvom derzhavi-agresora, to voni, na perekonannya zhadanih naukovtsiv, ne e predstavnikami derzhavi-agresora v rozuminni st. 111-2 KK, oskilkni ne realizuyut publichnoi funktsii ta ne nadileni povnovazhenнями публічної влади¹⁷.

Суголосно висловлюються О. Радченко та Є. Вакуленко. Коментуючи ст. 111-2 KK, вони пишуть, що вказаними у ній представниками держави-агресора можуть вважатися лише ті особи, на яких законодавством цієї держави покладено (наділено) і які офіційно (легально) виконують її функції та виступають від її імені. Далі зазначається, що, хоч наш законодавець і не конкретизує, хто саме мається на увазі під вказаним представником, зважаючи на теорію конституційного права, вочевидь, варто вести мову про органи державної влади, органи влади суб'єктів федерації, органи місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, а також об'єднання громадян, на які державою покладено виконання публічних функцій (наприклад, правляча політична партія)¹⁸.

О. Омельченко переконаний у тому, що в розумінні ст. 111-2 KK добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора стосується лише тих юридичних осіб рф, які відносяться до елементів державного механізму (тобто заснованих на державній або комунальній власності). Відповідно, у випадку продовження зовнішньоекономічної діяльності за торговельними контрактами з юридичними особами рф, які не відносяться до елементів державного примусу, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 111-2 KK, відсутня¹⁹.

¹⁷ Загиней-Заболотенко З. А., Допіряк Б. П. Представник держави-агресора як адресат надання допомоги у формі передачі матеріальних ресурсів чи інших активів (ст. 111-2 KK України). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 4. С. 236.

¹⁸ Радченко О. І., Вакуленко Є. В. Науково-практичний коментар до статті 111-2 Кримінального кодексу України; за заг. ред. О. І. Радченка, к. юрид. наук, доц. Київ: ДП Видавництво Верховної Ради України, 2024. С. 15–16.

¹⁹ Омельченко О. Є. Поняття «держава-агресор» у розумінні ст. 111-2 KK України. *Збірник «Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування»*. 2024. № 2. URL: <https://ndipdr.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/одним-номером.pdf>.

Ще вужче зміст аналізованого поняття інтерпретує О. Трепет, на думку якого, під представниками держави-агресора у ст. 111-2 КК слід розуміти лише органи державної влади та місцевого самоврядування держави-агресора й утворені нею збройні формування²⁰. Загалом підтримуючи вузьке розуміння розглядуваного звороту, водночас варто вказати на те, що підхід О. Трепета навряд чи може бути беззастережно сприйнятий. Зокрема, помилковим ми вважаємо: а) невключення (поряд з органами державної влади та органами місцевого самоврядування) до числа представників держави-агресора щонайменше державних і комунальних підприємств, установ та організацій рф; б) визнання з погляду кваліфікації за ст. 111-2 КК представниками держави-агресора утворених нею збройних формувань – окремих реципієнтів матеріальних ресурсів, які у диспозиції аналізованої кримінально-правової норми згадуються альтернативно щодо «представників держави-агресора», а тому не можуть ототожнюватися з останніми.

На користь обстоюваного нами і підтримуваного згаданими вище науковцями вузького розуміння вжитого у тексті ст. 111-2 КК поняття «представник держави-агресора» вказує не лише наукове і граматичне (філологічне), а й історичне та системне тлумачення кримінального закону. Зокрема, навіть загалом погоджуючись із інтерпретуванням цього поняття, запропонованим О. Радченком та Є. Вакуленком, водночас вважаємо за доцільне уточнити їхнє твердження про те, що наш законодавець не конкретизує, хто саме маєтсья на увазі під представником держави-агресора. Справа в тому, що, хоч парламентарії у ст. 111-2 КК не розкривають зміст словосполучення «представник держави-агресора», в інших кримінально-правових нормах вони (парламентарії) чітко артикулюють свою думку стосовно змісту більш загального поняття «представник іноземної держави», від якого, вочевидь, і походить аналізований зворот.

²⁰ Трепет О. Об'єктивна сторона пособництва державі-агресору. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 259.

Так, варто пригадати, що відповідно до раніше чинної редакції ст. 146-1 КК представниками іноземної держави визнавалися лише три категорії осіб: 1) особи, які є державними службовцями іноземної держави; 2) особи, які займають посади у військових чи правоохоронних органах або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства; 3) особи, які діють за наказом відповідних осіб. Однак більш значущим є те, що про правильність зроблених висновків щодо змісту поняття «представник держави-агресора» чітко сигналізують й окремі положення чинного кримінального законодавства.

Зокрема, в актуальній на сьогодні редакції ст. 127 КК «Катування», оновленій вже після початку широкомасштабного вторгнення агресора, законодавець не лише удосконалив поняття «представник іноземної держави», перенесене зі згаданої вище ст. 146-1 КК, а й вперше закріпив нормативну дефініцію звороту «представник держави», яке охоплює собою лише службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди (п. 1 примітки ст. 127 КК). Поняття «представників іноземної держави» парламентарії витлумачили через призму агресії рф та окупації нею значної частини території України, включивши до них: 1) осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах; 2) осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб; 3) представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих рф; 4) представників окупаційної адміністрації рф, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за

управління ТОТ, та представників підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на ТОТ (п. 2 примітки ст. 127 КК).

Звісно, з погляду кваліфікації вчиненого за ст. 111-2 КК і тлумачення вжитого у ній поняття «представник держави-агресора» варто пам'ятати про наявність прямої законодавчої вказівки на те, що відповідні нормативні визначення є актуальними саме і лише для статей 127 і 146-1 КК. Водночас, зважаючи на засади системності, не можна не брати до уваги те, що в інших нормах кримінального закону парламентарії чітко демонструють свою позицію щодо неможливості визнання суб'єктів приватного права певної держави (зокрема, держави-агресора) «представниками іноземної держави»

Прикметно, що подібний підхід до тлумачення звороту «представник держави-агресора» сповідується не лише в чинному, а й у потенційному кримінальному законі. Так, у п. 47 ч. 2 ст. 1.1.1 проекту нового КК відповідним представником визнається особа, яка: а) діє як державний службовець іноземної держави; б) проходить військову службу в її збройних силах чи іншому військовому формуванні, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах; в) займає посаду в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства; г) діє з дозволу, за підтримки, за згодою чи за наказом осіб, перелічених у підпунктах (а) – (в) цього пункту; д) є представником незаконного збройного формування, створеного, керованого чи фінансованого державою-агресором; е) є представником окупаційної адміністрації держави-агресора, яку становлять її державні органи чи інші структури, функціонально відповідальні за управління ТОТ України; є) або є представником підконтрольного державі-агресору самопроголошеного

органу, який узурпував виконання владних функцій на ТОВ України²¹. Як бачимо, розробники проєкту КК так само не вбачають підстав для визнання суб'єктів приватного права певної держави її представниками.

Ще вужче зміст аналізованого поняття визначається у проєкті Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору» (№ 11525 від 28 серпня 2024 р.). Його розробники пропонують доповнити ст. 111-2 КК приміткою, у якій має бути зазначено, що коло представників держави-агресора обмежуються лише трьома такими суб'єктами: 1) органи державної влади держави-агресора; 2) органи місцевого самоврядування держави-агресора; 3) утворені державою-агресором збройні формування.

У сукупності всі викладені аргументи дають змогу зробити висновок про те, що за ст. 111-2 КК можуть бути кваліфіковані лише випадки передачі активів суб'єктом господарювання України тим суб'єктам права держави-агресора, які діють за повноваженнями держави, тобто лише державним чи комунальним підприємствам, установам, організаціям, за умови усвідомлення цього факту відповідними суб'єктом.

*Так, в одному з кримінальних проваджень було встановлено, що Особа-1, будучи директором ТОВ «Южатоменергопроект» та інших підприємств, зареєстрованих на території України, ще до початку відкритої збройної агресії рф проти України налагодив стійкі, систематичні фінансово-господарські взаємовідносини з російськими підприємствами з виготовлення проєктно-технічної документації з підтримання поточного технічного стану, а також модернізації та реконструкції діючих атомних електростанцій, які знаходяться на території рф, є філіалами АТ «Росенергоатом» і входять до складу **державної корпорації** з атомної енергії «Росатом». З початком відкритої збройної агресії рф проти України*

²¹ Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 21.07.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf>.

Особа-1 (спільно з іншими працівниками очолюваних ним підприємств) не припинив співпрацю з державою-агресором через відповідні російські компанії, а добровільно вирішив продовжити свої дії з виготовлення проєктно-технічної документації з підтримання поточного технічного стану, а також модернізації та реконструкції діючих АЕС, які знаходяться на території рф, є філіями АТ «Росенергоатом» і входять до складу державної корпорації з атомної енергії «Росатом», та виготовлення нової такої документації²².

В іншому випадку судом було встановлено, що з тим же «Росатомом» після початку широкомасштабного вторгнення співпрацював Особа-2, який був директором ТОВ «Аналітичний центр “Альгіз”». Зокрема, в період із 9 листопада 2021 р. до 20 лютого 2024 р. Особа-2 отримував від представників «ООО “ИЦ “Электродинамика”» методичні вказівки «Росатому», технічні завдання, листи, проєкти договорів, зауваження, вихідну документацію та вказівки щодо виконання поставлених завдань. Далі Особа-2, використовуючи власні знання і навички у сфері атомної енергетики, здійснив збір та аналіз необхідної інформації, провів відповідні розрахунки, підготував, відредагував і відправив на електронну адресу представників «ООО “ИЦ “Электродинамика”» низку документів, серед яких були ті, які стосувалися Курської, Кольської та Ленінградської АЕС²³.

Як дії Особи-1 (це стосується і всіх його нинішніх та колишніх підлеглих в очолюваному ним ТОВ «Южатоменергопроект»), так і дії Особи-2 були кваліфіковані за ст. 111-2 КК, адже в цих випадках мала місце співпраця (хоч й опосередкована) саме з філіями державної корпорації «Росатом», а тому її є підстави розцінювати як взаємодію саме з представником держави-агресора. Зокрема, отримання відповідних листів від «Росатому», на нашу думку, є переконливим свідченням того, що Особа-2

²² Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 2 жовтня 2024 р. у справі № 639/6236/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122022942>.

²³ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 20 червня 2024 р. у справі № 359/5133/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120012504>.

усвідомлював те, що російський контрагент діяв за повноваженням російської держави. Ще чіткіше ознаки передачі матеріальних ресурсів представнику держави-агресора простежуються в діях горезвісного В. Богуслаєва.

*Як випливає з вироку Солом'янського районного суду м. Києва, згаданий суб'єкт, перебуваючи на посаді президента АТ «Мотор-Січ», Генерального конструктора зі створення та модернізації вертолітної техніки, не пізніше 20 червня 2022 р. погодився на пропозицію виконавчого директора одного з АТ, яке входить до складу Об'єднаної двигунобудівної корпорації **державної корпорації** «Ростех» рф, та інших невстановлених осіб щодо постачання авіаційних двигунів. Надалі підсудний організував продаж і подальше постачання запасних частин для капітального ремонту авіадвигунів для ВПК рф. Такі дії також отримали справедливую (якщо не враховувати можливості визнання відповідної поведінки державною зрадою) кримінально-правову оцінку з покликанням на ст. 111-2 КК²⁴.*

Оцінюючи дії згаданої особи, суд, однак, не обмежився згадуванням у формулі кваліфікації ст. 111-2, додатково інкримінувавши винному порушення ще двох норм КК – ч. 4 ст. 111-1 і ч. 1 ст. 258-3. Такий підхід ми вважаємо сумнівним, адже:

1) одночасно застосовувавши ст. 111-2 і ч. 4 ст. 111-1 КК, суд порушив усталені правила кваліфікації, допустивши подвійне притягнення до кримінальної відповідальності за фактично одне й те саме діяння, яке, проте, позначено за допомогою різних законодавчих формулювань: і як провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором («господарський колабораціонізм»), і як підготовка передачі та передача матеріальних ресурсів представникам держави-агресора (пособництво

²⁴ Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 20 березня 2025 р. у справі № 761/38036/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126679499>.

державі-агресору), яка й була результатом провадження згаданої господарської діяльності;

2) щодо ст. 258-3 КК, то невинуватеність кваліфікації за нею у подібних випадках була переконливо доведена М. Рубашенком та О. Зайцевим. Розглядаючи проблему розмежування «економічного колабораціонізму» та організаційного чи іншого сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації, дослідники визнають, що кваліфікація за ст. 258-3 КК тривалий час (із моменту запровадження АТО в Україні в 2014 р. і до 24 лютого 2022 р.) була поширеною в правозастосовній практиці. Водночас увага резонно акцентується на тому, що вже після масштабного вторгнення РФ і розвіювання всіх сумнівів стосовно характеру збройного конфлікту застосування згаданої статті видається неправильним стосовно відповідних незаконних формувань, підпорядкованих державі-агресору²⁵.

Однак головне питання, яке виникло у нас при аналізі кримінально-правової оцінки поведінки В. Богуслаєва, полягає в іншому, а саме: чому дії, які виразились у здійсненій під час війни передачі стратегічно важливої продукції військового характеру тій державі, з якою Україна перебуває у стані відкритої війни, не були визнані державною зрадою у формі надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України та, відповідно, не були кваліфіковані за ч. 2 ст. 111 КК? Це питання можна сформулювати і дещо інакше: в чому полягає відмінність між умисними діями, спрямованими на допомогу державі-агресору, з метою завдання шкоди Україні (ст. 111-2 КК), з одного боку, і наданням іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК), з іншого?

²⁵ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 324.

Попри всі намагання, відповідь на це питання, яке турбує нас ще з 2022 р.²⁶, ми не змогли отримати й до цього часу.

Далі. Іншою конститутивною ознакою складу злочину «пособництво державі-агресору» є те, що особа, яка передає певні товари відповідним реципієнтам, переслідує чітко визначену у ст. 111-2 КК мету – **завдання шкоди Україні**. На думку І. Медицького, ця мета є єдино-сутнісною ознакою, яка дозволяє розмежувати склади «пособництва державі-агресора» та передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК «господарського колабораціонізму», для якого така криміноутворювальна ознака не передбачена²⁷. Загалом визнаючи неабияке розмежувальне значення цієї ознаки, водночас нагадаємо, що у ч. 4 ст. 111-1 КК міститься вказівка не лише на передачу матеріальних ресурсів, яка визнається і однією з форм пособництва державі-агресору, а й на провадження господарської діяльності у взаємодії з відповідними суб'єктами, про яке в ст. 111-2 КК не згадується. Тому твердження про те, що мета завдання шкоди Україні є єдиною розмежувальною ознакою відповідних складів злочинів безвідносно до всіх передбачених ними форм об'єктивної сторони, потребує уточнення.

У теорії кримінального права аксіоматичним є положення про те, що мета кримінального правопорушення – це уявлення про бажаний результат, якого прагне досягти особа, що визначає спрямованість діяння²⁸. Мета – це

²⁶ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2. С. 95–117; Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 241 с.

²⁷ Медицький І. Б. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: «дотичність» та розмежування у ході кримінально-правової кваліфікації. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути*: матеріали міжнар. наук. конференції (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 65.

²⁸ Кримінальне право України: загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. С. 173.

те, заради чого вчиняється кримінальне правопорушення, до якого результату спрямована суспільно небезпечна діяльність²⁹.

Враховуючи місцезрештування норми про пособництво державі-агресору у системі Особливої частини КК (розділ I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»), є підстави стверджувати, що родовим об'єктом цього злочину є національна безпека України. Це, своєю чергою, означає, що у ст. 111-2 КК «шкода Україні» розглядається передусім у контексті національної безпеки України. До такого висновку спонукає і аналіз супровідних документів до проєкту Закону України (№ 7186 від 21 березня 2022 р.) «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», ухвалення якого як Закону призвело до появи у КК ст. 111-2. Зокрема, у Пояснювальній записці до згаданого законопроєкту його автори зазначають, що пособництво державі-агресору як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України.

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. При цьому вже в інших пунктах цієї самої статті уточнюється зміст указаних у відповідній законодавчій дефініції термінів, зокрема те, що: загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити

²⁹ Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. С. 476.

реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (п. 6); національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10).

Отже, кваліфікація за ст. 111-2 КК є можливою лише тоді, коли буде доведено, що особа, котра постачає певні товари реципієнтам, вказаним у диспозиції цієї кримінально-правової норми, вчиняє такі дії саме заради отримання такого результату (мета), як унеможливлення (ускладнення) реалізації національних інтересів і збереження національних цінностей України, проявом чого можуть бути посягання на державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Звісно, коли ми ведемо мову про таких згаданих у ст. 111-2 КК реципієнтів, як «представники держави-агресора», «збройні формування держави-агресора» та «окупаційна адміністрація держави-агресора», то передача їм будь-яких (навіть абсолютно «нестратегічних») товарів теоретично може бути (звичайно, якщо не брати до уваги «конкурентність» з ч. 4 та ч. 7 ст. 111-1 КК) розцінене як діяння, спрямоване на шкоду Україні. Ще більшою мірою це стосується поведінки, яка полягає не лише у передачі певної продукції, а й одночасному вчиненні інших дій, які можуть розцінюватись як реалізація або підтримка рішень або дій держави-агресора, збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора.

Однак якщо ми ведемо мову про таких реципієнтів, як суб'єкти приватного права рф, то навіть за умови визнання їх «представниками держави-агресора» (див. про це вище) чи не єдиною підставою кваліфікації описаних дій як таких, які вчинені не заради отримання матеріальної вигоди, а (щонайменше опосередковано) задля посягання на державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, а також

безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян, є: або явно стратегічний (наприклад, електроенергія, паливо, відповідні технології та послуги); або «військовий» характер відповідних товарів, тобто те, що передана продукція відноситься або до товарів військового призначення, або до товарів подвійного використання, вичерпний перелік яких затв. постановою КМУ від 9 грудня 2022 р. № 1378 «Про перелік товарів, на міжнародні передачі (імпорт) яких не поширюється дія Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” у період воєнного стану на території України». В умовах триваючої війни передача цих товарів будь-яким російським контрагентам (за наявності підстав) може розцінюватись як дія, направлена на шкоду Україні.

Таку позицію загалом розділяє і О. Книженко, на думку якої, за ст. 111-2 КК слід кваліфікувати передачу тих матеріальних ресурсів, які мають стратегічне значення для України³⁰. І хоч при оцінці цієї гіпотези науковиці Є. Письменський загалом обґрунтовано вказує на те, що зі змісту ст. 111-2 КК зроблені висновки не впливають ані безпосередньо, ані опосередковано³¹, вважаємо, що в сукупності з іншими обставинами зазначений факт все ж може слугувати бодай якимось підтвердженням абстрактної мети у вигляді завдання шкоди Україні.

Водночас коли йдеться про поставку «звичайних» товарів і, тим більше, товарів, поставка яких була законтракована ще до початку широкомасштабного вторгнення за допомогою укладення легальних правочинів, і, крім того, суб'єкту приватного права РФ, який при укладенні договору діяв за власною ініціативою, а не за повноваженням держави (або за наявності такого повноваження, про яке не було відомо постачальнику –

³⁰ Книженко О. О. Окремі питання відмежування колабораційної діяльності від допомоги державі-агресору. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій*: матеріали наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.). Одеса: Олді+, 2023. С. 56–57.

³¹ Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. С. 339.

суб'єкту господарювання України), то немає достатніх підстав для кримінально-правової оцінки відповідних дій як вчинених з метою завдання шкоди Україні. Радше це є невиконанням санкцій, яке пропонується криміналізувати законопроектом № 12406 від 14 січня 2025 р., у Пояснювальній записці до якого, до речі, прямо вказується на те, що описані в ньому дії часто кваліфікуються за ст. 111-2 КК, що є доволі сумнівним кроком саме через відсутність відповідної мети.

Обстоювану нами позицію підтримують й інші вітчизняні науковці. Наприклад, коментуючи ст. 111-2 КК, О. Радченко та Є. Вакуленко підкреслюють, що не можуть вважатися такими, які вчинені з метою завдання шкоди Україні, і, відповідно, кваліфікуватися за розглядуваною кримінально-правовою нормою, дії, спрямовані на: повернення грошових коштів за раніше поставлений товар чи надані послуги (зокрема, за поставки товару чи надані послуги, що мали місце до початку повномасштабного вторгнення) в процесі здійснення господарської діяльності її суб'єктами (контрагентами); отримання прибутку; виконання раніше взятих на себе зобов'язань; утримання частки на ринку країни-агресора³².

Такий підхід переважно сприймається і на практиці. Зокрема, за результатами аналізу вироків, розміщених у ЄДРСР, нами встановлено, що дії суб'єктів господарювання України, які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, передали (прямо чи опосередковано) суб'єкту приватного права рф «звичайні» товари, тобто товари, які не носять стратегічного чи військового характеру, в абсолютній більшості випадків отримують кримінально-правову оцінку з покликанням на ч. 4 ст. 111-1 КК, для інкримінування якої, як зазначалось вище, доводити наявність у суб'єкта мети у виді завдання шкоди Україні не вимагається.

³² Радченко О. І., Вакуленко Є. В. Науково-практичний коментар до статті 111-2 Кримінального кодексу України; за заг. ред. О. І. Радченка, к. юрид. наук, доц. Київ: ДП Видавництво Верховної Ради України, 2024. С. 14.

Чи не єдиними винятками із продемонстрованих правозастосовних тенденцій стали два виявлені випадки кваліфікації за ст. 111-2 КК дій осіб, які, перебуваючи на території, підконтрольній Україні, здійснюючи контроль над господарською діяльністю російських суб'єктів господарювання (ТОВ «ТД ПОЛИМЕРСЕРВИС», ТОВ «ПРЕМЬЕР», ТОВ «ПОЛИМЕРЦЕНТР») на території держави-агресора, у період з березня 2022 р. по 4 червня 2024 р. здійснювали господарську діяльність та взаєморозрахунки із суб'єктами господарювання рф та органами влади держави-агресора, що, зокрема, передбачало поставку товарів і послуг (полімерної продукції, устаткування, обладнання тощо) російським суб'єктам господарювання³³.

Навіть якщо припустити, що в цьому випадку справді мала місце передача матеріальних ресурсів саме представникам держави-агресора (у відповідних вироках цей факт належним чином не доведений), інкримінування винним порушення ст. 111-2 КК виглядає вельми непереконливим через:

– по-перше, сумнівність зазначеної у вироках тези про те, що розглядувані діяння вчинялися «з метою сприяння просуванню окупаційних військ держави-агресора, її бойових машин та зброї до кордонів рф з Україною, зокрема, шляхом надання підтримки діям, які дестабілізують Україну, загрожують її територіальній цілісності, суверенітету та незалежності»;

– по-друге, неотримання відповіді на питання, чому (особливо пригадуючи недоведеність обов'язкової для ст. 111-2 КК мети у вигляді завдання шкоди Україні) відповідна поведінка на території, підконтрольній Україні, була визнана пособництвом державі-агресору, а не провадженням

³³ Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 1 серпня 2025 р. у справі № 760/30089/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129238608>; вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 21 листопада 2024 р. у справі № 760/24222/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123201057>.

господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором з подальшим застосуванням ч. 4 ст. 111-1 КК.

Висновки. Підсумовуючи написане, можна стверджувати, що дії осіб, які, перебуваючи на підконтрольній Україні території, провадили господарську діяльність у взаємодії з відмінними від держави-агресора суб'єктами приватного права рф, не можуть кваліфікуватись за ст. 111-2 КК. *De lege lata* єдиним прийнятим варіантом кримінально-правової оцінки такої протиправної поведінки може бути визнання останньої передбаченим ч. 4 ст. 111-1 КК «господарським» колабораціонізмом, однак лише за умови використання так званого широкого розуміння вжитого у цій нормі звороту «держава-агресор». *De lege ferenda* підґрунтя для неоднакового тлумачення відповідних норм КК підлягає усуненню.

Так сталося, що при запровадженні «воєнних» новел кримінального законодавства України парламентарії фактично не мали змоги послуговуватися жодним адекватним іноземним досвідом, запроваджуючи кримінально-правові заборони «з чистого аркуша», що, звісно, не могло негативно не позначитися на їхній якості. На сьогодні, однак, варто враховувати, що питання кримінально-правового реагування на поведінку осіб, які ведуть господарську діяльність із резидентами держави-агресора, у вдалий спосіб вирішено в одній з європейських країн. Йдеться про Італію, у КК якої передбачено відповідальність за: а) дії громадян Італії або іноземців, які проживають на території держави, котрі під час війни та поза випадками, зазначеними у ст. 248, торгують, навіть опосередковано, з підданими ворожої держави, де б вони не проживали, або з іншими особами, які проживають на території ворожої держави (ст. 250 «Торгівля з ворогом»); б) постачання, навіть опосередковане, ворожій державі провізії чи інших товарів, які можуть бути використані на шкоду Італійській державі. При цьому (подібно до

ст. 111-2 КК України) це положення не поширюється на іноземців, які вчиняють злочин за кордоном (ст. 248 «Постачання ворогу припасів»)³⁴.

Адаптуючи цей зарубіжний досвід до проблем кваліфікації розглянутих вище дій та виходячи з очевидної необхідності обмеження потенційної сфери застосування ч. 4 ст. 111-1 КК (її наступника) саме і лише діями, вчиненими в умовах окупації, можемо запропонувати такий перспективно-концептуальний підхід до кримінально-правової оцінки провадження відповідної господарської діяльності (як і здійсненої в її межах передачі матеріальних ресурсів), у межах якого буде чітко зрозуміло, що факторами, які впливають на кваліфікацію такої поведінки, будуть наявність/відсутність умов окупації та суб'єкти, з якими відбувається господарська співпраця:

1) провадження господарської діяльності як у взаємодії з представниками держави-агресора, так і з суб'єктами приватного права рф, вчинене *в умовах окупації*, має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК;

2) провадження господарської діяльності у взаємодії *із суб'єктами (резидентами) приватного права держави-агресора*, вчинене *поза умовами окупації*, має визнаватися торгівлею з ворогом, відповідальність за що повинна передбачатися, наприклад, у ч. 1 оновленої редакції ст. 111-2 КК. До речі, зважаючи на точність, змістовність і лаконічність використаного у ст. 250 КК Італії формулювання «торгівля з ворогом», воно могло б знайти ледь не дослівне відбиття у назві відповідної проєктованої новели КК України;

3) вчинене *поза умовами окупації* провадження господарської діяльності у взаємодії з *представникам держави-агресора* має кваліфікуватися або за ч. 2 оновленої редакції ст. 111-2 КК, або, наприклад, за новою ст. 111-3 КК, присвяченою відповідальності саме за цю поведінку. Такий різновид суспільно небезпечної поведінки мав би каратися суворіше, ніж відповідна взаємодія із суб'єктом приватного права держави-агресора.

³⁴ Codice Penale Italiano. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/07/14/dei-delitti-contro-la-personalita-dello-stato>.

Допоки відповідні законодавчі зміни не ухвалено, перспективним напрямом наукових розвідок у розглядуваній царині залишається проведення досліджень, спрямованих на вироблення обґрунтованих критеріїв розмежування складів злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 і ст. 111-2 КК.

Список використаних джерел

1. Беляєв Д., Букреев О. Щодо питань кримінально-правової оцінки дій, спрямованих на допомогу державі-агресору шляхом провадження господарської діяльності та передачі товарно-матеріальних цінностей. *Протидія злочинності в умовах довготривалої війни*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 трав. 2025 р.). Харків: Юрайт, 2025. С. 25–30.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Вид. 2-ге. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 20 червня 2024 р. у справі № 359/5133/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120012504> (дата звернення: 10.09.2025).
4. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 2 жовтня 2024 р. у справі № 639/6236/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122022942> (дата звернення: 10.09.2025).
5. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 14 березня 2025 р. у справі № 760/26484/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125846438> (дата звернення: 10.09.2025).
6. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 20 березня 2025 р. у справі № 761/38036/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126679499> (дата звернення: 10.09.2025).
7. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 18 квітня 2025 р. у справі № 761/13330/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126762522> (дата звернення: 10.09.2025).
8. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 19 травня 2025 р. у справі № 592/7589/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127433639> (дата звернення: 10.09.2025).
9. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 1 серпня 2025 р. у справі № 760/30089/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129238608> (дата звернення: 10.09.2025).

10. Воробей П., Кузнецов В. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації «економічного» колабораціонізму. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 3. С. 74–86.

11. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2. С. 95–117.

12. Загине́й-Заболотенко З. А., Допіряк Б. П. Представник держави-агресора як адресат надання допомоги у формі передачі матеріальних ресурсів чи інших активів (ст. 111-2 КК України). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 4. С. 232–237.

13. 'Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ: Алерта, 2023. 312 с.

14. Книженко О. О. Окремі питання відмежування колабораційної діяльності від допомоги державі-агресору. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу* (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.). Одеса: Олді+, 2023. С. 54–57.

15. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях : проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій: монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд. дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.

16. Кримінальне право України: загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 680 с.

17. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. 824 с.

18. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 21.07.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

19. Медицький І. Б. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: «дотичність» та розмежування у ході кримінально-правової кваліфікації. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути: матеріали міжнар. наук. конференції* (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 62–65.

20. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 241 с.
21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
22. Омельченко О. Є. Поняття «держава-агресор» у розумінні ст. 111-2 КК України. *Збірник «Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування»*. 2024. № 2. URL: <https://ndipdr.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/одним-номером.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
23. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 438 с.
24. Радченко О. І., Вакуленко С. В. Науково-практичний коментар до статті 111-2 Кримінального кодексу України; за заг. ред. О. І. Радченка, к. юрид. наук, доц. Київ: ДП Видавництво Верховної Ради України, 2024. 32 с.
25. Трепет О. Об'єктивна сторона пособництва державі-агресору. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 256–261.
26. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. Аналіз статті про колабораційну діяльність із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/authors/mykola-havronyuk/page/2/> (дата звернення: 10.09.2025).
27. Codice Penale Italiano. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/07/14/dei-delitti-contro-la-personalita-dello-stato> (дата звернення: 10.09.2025).

REFERENCES

1. Bieliaiev, D., Bukriev, O. (2025). Shchodo pytan kryminalno-pravovoi otsinky dii, spriamovanykh na dopomohu derzhavi-ahresoru shliakhom provadzhennia hospodarskoi diialnosti ta peredachi tovarno-materialnykh tsinnosti. *Protydiia zlochynnosti v umovakh dovhotryvaloi viiny – Countering crime in a protracted war*. Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 20 trav. 2025). Kharkiv: Yurait, 25–30 [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
3. Vyrok Boryspilskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 20 chervnia 2024 r. u spravi № 359/5133/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120012504> [in Ukrainian].
4. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 2 zhovtnia 2024 r. u spravi № 639/6236/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122022942> [in Ukrainian].

5. Vyrok Solom'ianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 14 bereznia 2025 r. u spravi № 760/26484/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125846438> [in Ukrainian].
6. Vyrok Solom'ianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20 bereznia 2025 r. u spravi № 761/38036/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126679499> [in Ukrainian].
7. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 18 kvitnia 2025 r. u spravi № 761/13330/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126762522> [in Ukrainian].
8. Vyrok Kovpakivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 19 travnia 2025 r. u spravi № 592/7589/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127433639> [in Ukrainian].
9. Vyrok Sviatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 1 serpnia 2025 r. u spravi № 760/30089/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129238608> [in Ukrainian].
10. Vorobei, P., Kuznetsov, V. (2024). Kryminalno-pravova kharakterystyka ta osoblyvosti kvalifikatsii «ekonomichnoho» kolaboratsionizmu. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word from the National School of Judges of Ukraine*, 3, 74–86 [in Ukrainian].
11. Dudorov, O.O., Movchan, R.O. (2022). Vidpovidalnist za posobnytstvo derzhavi-ahresoru: problemy kvalifikatsii ta vdoskonalennia kryminalnoho zakonu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 2, 95–117 [in Ukrainian].
12. Zahynei-Zabolotenko, Z.A., Dopiriak, B.P. (2024). Predstavnyk derzhavy-ahresora yak adresat nadannia dopomohy u formi peredachi materialnykh resursiv chy inshykh aktyviv (st. 111-2 KK Ukrainy). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 86, 232–237 [in Ukrainian].
13. Maliuk, V.V. (2023). Zlochynna kolaboratsiia v umovakh zbroinoi ahresii: praktych. poradnyk z kryminalno-pravovoi otsinky ta rozmezhuvannia. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
14. Knyzhenko, O. O. (2023). Okremi pytannia vidmezhuvannia kolaboratsiinoi diialnosti vid dopomohy derzhavi-ahresoru. *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii – Collaborationism in temporarily occupied territories: problems of legal assessment, guaranteeing human rights and freedoms, and reintegration of territories*. Materialy nauk.-prakt. kruhl. Stolu (Kharkiv, 6 zhovt. 2023). Odesa: Oldi+, 54–57 [in Ukrainian].
15. Rubashchenko, M.A., Yakoviuk, I.V., Shulzhenko, N.V., Zaitsev, O.V., Kharytonov, S.O. (2024). Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod ta reintehratsii terytorii. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

16. Baulin, Yu.V., Borysov, V.I., Tiutiuhin, V.I. et al. (2010). Kryminalne pravo Ukrainy: zahalna chastyna. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
17. Dudorov, O.O., Stryzhevska, A.A. (2025). Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainsko-ievropeiski studii). Knyha 1. Vstup do kryminalnoho prava Ukrainy. Vchennia pro kryminalne pravoporushennia. Kyiv: Vydavnytstvo «Norma prava» [in Ukrainian].
18. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 21.07.2025 roku). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-projekt-kk-21-07-2025.pdf> [in Ukrainian].
19. Medytskyi, I.B. (2022). Kolaboratsiina diialnist i posobnytstvo derzhavi-ahresoru: «dotychnist» ta rozmezhuvannia u khodi kryminalno-pravovoi kvalifikatsii. *Kryminalne pravo Ukrainy pered vyklykamy suchasnosti i maibuttia: yakym vono ye i yakym yomu buty – Criminal law of Ukraine facing the challenges of the present and the future: what it is and what it should be*. Materialy mizhnar. nauk. konferentsii (Kharkiv, 21–22 zhovt. 2022). Kharkiv: Pravo, 62–65 [in Ukrainian].
20. Movchan, R.O. (2022). «Voienni» novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
21. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2018). M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.). 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].
22. Omelchenko, O.Ye. (2024). Poniattia «derzhava-ahresor» u rozuminni st. 111-2 KK Ukrainy. *Zbirnyk «Naukovyi visnyk NDI problem dosudovoho rozsliduvannia» – Collection "Scientific Bulletin of the Research Institute for Pre-Trial Investigation Problems"*, 2. URL: <https://ndipdr.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/odnym-nomerom.pdf> [in Ukrainian].
23. Pysmenskyi, Ye.O. (2024). Kryminalno-pravovi problemy protydii kolaboratsiinii diialnosti. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
24. Radchenko, O.I., Vakulenko, Ye.V. (2024). Naukovo-praktychnyi komentar do statti 111-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv: DP Vydavnytstvo Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
25. Trepets, O. (2025). Ob'iektivna storona posobnytstva derzhavi-ahresoru. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 1, 256–261 [in Ukrainian].
26. Khavroniuk, M. Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsionizm. Analiz statti pro kolaboratsiinu diialnist iz serii naukovo-praktychnykh komentariv Mykoly Khavroniuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryiniati pid chas voiennoho stanu. URL: <https://pravo.org.ua/authors/mykola-havronyuk/page/2/> [in Ukrainian].
27. Codice Penale Italiano. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/07/14/dei-delitti-contro-la-personalita-dello-stato> [in Ukrainian].

Dudorov O. O., Movchan R. O. Conducting economic activities in interaction with private law entities of the aggressor state: problems of criminal-legal qualification

The article, based on the study of current judicial practice and taking into account the achievements of the science of criminal law, examines the issues of qualifying the actions of domestic business entities (their representatives) who, while in the territory controlled by Ukraine, conduct economic activity in cooperation with private law entities of the Russian Federation (RF). Author's recommendations are made regarding the criminal-legal assessment of the specified illegal behavior. Based on relevant foreign experience, proposals are put forward regarding legislative changes designed to minimize the basis for the unequal application of the relevant provisions of the Criminal Code of Ukraine (CC).

It is proved that the actions of persons who, while in the territory controlled by Ukraine, conducted economic activity in cooperation with private law entities of the Russian Federation other than the aggressor state, cannot be qualified as aiding the aggressor state (due to the absence of appropriate recipients of assets and goals). The content of the concept of “representative of the aggressor state” and the purpose of causing harm to Ukraine as signs of the crime stipulated in Art. 111-2 of the Criminal Code are clarified. Considerations are expressed regarding the correctness of the qualification of actions in the resonant “Boguslayev case”.

De lege ferenda, the author's approach to the criminal-legal assessment of the conduct of relevant economic activity is proposed, within which it will be (a) clearly understood that the factors that influence the qualification of such behavior will be the presence/absence of occupation conditions and the subjects with whom economic cooperation takes place (subjects of private law of the aggressor state, representatives of the aggressor state), and (b) a differentiated criminal-legal impact on those who carry out such cooperation is ensured.

Key words: *aiding the aggressor state; collaborationism; high treason; criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine; representative of the aggressor state; transfer of material resources; conduct of economic activity; subject of private law; competition; criminal-legal qualification.*

УДК 343.301:(342.924+342.565.2)(477) М. А. Рубашенко

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344332>

канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри кримінального права
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ОСКАРЖЕННЯ, ЗМІНИ ТА ВТРАТИ ЧИННОСТІ ПРАВОВИМИ АКТАМИ, НА ПІДСТАВІ ЯКИХ ЗАСТОСОВАНО САНКЦІЇ, В КОНТЕКСТІ ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЇХ ПОРУШЕННЯ ТА ОБХІД

Наукова стаття присвячена комплексному аналізу взаємозв'язку між оскарженням й іншими видами припинення санкційних правовідносин та кримінальною відповідальністю за порушення або обхід санкцій, запроваджених Україною після початку широкомасштабної агресії Російської Федерації.

Автор виходить із того, що санкції є ефективними лише за наявності кримінальних покарань за їх порушення. Обґрунтовується критична важливість права на оскарження обмежувального заходу, оскільки воно не лише слугує засобом правового захисту для підсанкційних осіб, але й виступає інструментом дисциплінування владних суб'єктів, що застосовують санкції, забезпечуючи чіткість, точність та обґрунтованість їхніх рішень, що є необхідною умовою для легітимності санкційної політики в цілому.

У статті досліджуються норми КК України, які lex lata використовуються для кваліфікації порушень санкцій, проєкт законодавчих змін і зобов'язання України щодо імплементації Директиви (ЄС) 2024/1226, дія санкційних актів у часі та її вплив на доведення складу кримінального правопорушення, європейські механізми адміністративного та судового оскарження санкцій і їх порівняння з національним.

Ключовим результатом дослідження є виокремлення двох типів юридичних фактів, що припиняють санкційні правовідносини – реабілітуючих та нереабілітуючих: перші обумовлені визнанням санкційного правового акта незаконним або неконституційним, що унеможливорює кримінальне переслідування, а другі – обумовлені закінченням строку дії санкції, а так само добровільним скасуванням чи зміною правового акту суб'єктом правотворчої діяльності, які не впливають на встановлення actus reus та притягнення до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: обмежувальні заходи; міжнародні санкції; порушення санкцій; обхід санкцій; кримінальна відповідальність; кримінальні правопорушення; право на судовий захист; право на справедливий суд; оскарження санкцій.

Вступ. Після повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році проблема забезпечення ефективності санкцій, застосованих у зв'язку

з російською агресією, набула особливої актуальності. Наразі можна стверджувати про кристалізацію санкційного права, як комплексної системи правових норм, що регулюють санкційні правовідносини, які в широкому сенсі пов'язані із запровадженням, реалізацією, дотриманням, контролем та оскарженням спеціальних обмежувальних заходів (санкцій), що застосовуються державою (як правило, щодо іноземних держав, їхніх фізичних та юридичних осіб) з метою захисту національних інтересів та/або дотримання міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, нерозповсюдження зброї масового знищення, відмови від підтримки тероризму тощо. У цій статті санкційні правовідносини розуміються у їх вузькому значенні – як відносини, що виникають між державою та підсанкційними й іншими суб'єктами з приводу виконання (дотримання) застосованих обмежувальних заходів.

Обмежувальні заходи (санкції) функціонують насамперед як зовнішньополітичний інструментарій примусу, основною метою якого є індукування бажаних змін у зовнішній політиці та/або діяльності суб'єктів, щодо яких вони застосовуються. Проте, без адекватного правового забезпечення відповідальності за порушення встановлених обмежень, санкції набувають переважно декларативного характеру. Відсутність суворих та ефективних засобів примусу, здатних стримувати обхід санкцій, призводить до нівелювання зусиль держави, спрямованих на їх застосування та адміністрування. Це, у свою чергу, суттєво знижує загальну ефективність санкційного механізму та створює пряму загрозу життєво важливим національним інтересам України¹.

У механізмі притягнення до кримінальної відповідальності за порушення та обхід санкцій правові акти, на яких ґрунтується застосування санкцій, виконують роль додаткових юридичних джерел, завдяки яким визначається протиправність діяння (*actus reus*). Кримінально-правові відносини з приводу

¹ Рубашенко М. А., Климосюк А. С. Перспектива криміналізації порушення законодавства про санкції в Україні. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 1. С. 120–122. URL: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.6>.

порушення санкцій не можуть виникнути без одночасного існування чинних санкційних правовідносин, які встановлюють відповідні обмеження і заборони. Однак санкційні правовідносини є динамічними: обмежувальні заходи можуть бути змінені, скасовані, а правові акти, на яких вони ґрунтуються, можуть бути визнані неконституційними чи втратити чинність з певних підстав. У зв'язку з цим є потреба у встановленні того, яким чином припинення чи зміна санкційних правовідносин впливатиме на визначення складу порушення та обходу санкцій та притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх публікацій. Питання кримінальної відповідальності за порушення та обхід санкцій та питання оскарження санкційних обмежень та припинення їх дії з інших підстав знайшли своє відображення переважно в нечисленних аналітичних оглядах громадських та експертних організацій², на сторінках блогів окремих правників теоретиків та практиків³, рідше в окремих наукових статтях, що стосуються характеристики Директиви (ЄС) 2024/1226 та потреби в її транспозиції⁴. Однак проблематика впливу припинення

² Див. напр.: Директива ЄС про криміналізацію порушення санкцій: Огляд та рекомендації для України: аналітика [Климосюк А., Рубашенко М.]; аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». 2024. [б.в.]. 27 с. URL: https://confiscation.com.ua/media/Директива_ЄС_про_криміналізацію_порушення_санкцій_Огляд_та_рекомендації_для_України_1.pdf; Практики транспозиції Директиви ЄС 2024/1226 державами-членами Союзу: визначення кримінальних правопорушень і покарання за порушення обмежувальних заходів Союзу: аналітика [Климосюк А., Рубашенко М., Гузій О., Хутор Т.]; аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». 2025. [б.в.]. 68 с. URL: https://izi.institute/analysts/Transposition_of_EU_directive_2024_1226_by_EU_member_states_ILI/; Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права [Коваль Д., Бернацький Б.]; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 96 с.

³ Див. напр.: Бедовська О. Санкції та верховенство права: як знайти баланс. *Опора*. URL: <https://opora.ua.org/viyna/sanktsiyi-ta-verkhovenstvo-prava-iak-znaiti-balans-24638>; Єніч В., Артимова Д. Право на адміністративне оскарження санкцій. Частина 1. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravo-na-administrativne-oskarzhennya-sankciy-chastina-1.html>; Межі судового контролю при застосуванні санкцій, запроваджених РНБО України та введених у дію указом Президента України, обговорили під час засідання робочої групи НКР при ВС. *Судова влада України. Новини*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1606879>.

⁴ Див. напр.: Кузнецов В. В. Криміналізація порушення законодавства про санкції: витоки і проблеми нормотворчої діяльності. *Нове українське право*. 2025. Вип. 1. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.16>; Рубашенко М. А. Право на оскарження застосування обмежувальних заходів в адміністративному порядку: вітчизняний вимір та європейський досвід. *Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25 черв. 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 295–300; Рубашенко М. А., Климосюк А. С. Перспектива криміналізації порушення законодавства

санкційних правовідносин, у т. ч. й унаслідок оскарження санкцій, на процес притягнення до відповідальності та диференціації юридичних наслідків поки не знайшла свого відображення в юридичних джерелах.

З огляду на це *метою* статті є встановлення видів оскарження правових актів, на підставі яких застосовано санкції та інших юридичних фактів, котрі припиняють санкційні правовідносини, їх типологізація з точки зору впливу на кримінально-правові відносини, що складаються між порушником санкцій та державою у зв'язку із учиненням порушення, та з'ясування кримінальних та кримінальних процесуальних наслідків такого припинення.

Методологічна стратегія цього дослідження з огляду на зосередження уваги виключно на правових наслідках настання таких юридичних фактів, які спричиняють припинення санкційних правовідносин між державою та конкретним підсанкційним суб'єктом для притягнення порушників санкційного режиму до кримінальної відповідальності, передбачає спершу постановку існуючих та потенційних проблем впливу цих юридичних фактів шляхом короткого огляду питань криміналізації порушення санкцій та можливих правоприпиняючих фактів. Основний зміст статті викладається кількома блоками, присвячених розгляду питання про кореляцію санкційних правовідносин та часу вчинення порушення санкцій, європейської та національної рамки оскарження обмежувальних заходів, а також умовно виокремлених «реабілітуючих» та «нереабілітуючих» правоприпиняючих юридичних фактів та їх впливу на притягнення до кримінальної відповідальності за порушення санкцій.

Дослідження спирається на традиційний для правничих розвідок юридичний аналіз вітчизняних нормативних джерел, судової практики, зарубіжного досвіду та наукових публікацій.

*І. Кримінальна відповідальність за порушення санкцій: *lex lata* і *lex ferenda**

За змістом частин 2 і 3 Закону України «Про санкції» рішення про застосування, скасування та внесення змін до санкцій приймається Радою національної безпеки та оборони України (далі – РНБО) та вводиться в дію указом Президента України, а у випадку санкцій щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб чи стосовно певного виду діяльності (секторальні санкції) – затверджується протягом 48 годин з дня видання указу Президента України постановою Верховної Ради України. В обох випадках положеннями закону підкреслюється, що відповідне рішення є обов’язковим до виконання.

Хоча Закон України «Про санкції» імперативно закріплює обов’язковість виконання рішень про застосування обмежувальних заходів, він не містить положень щодо юридичної, у т. ч. й кримінальної, відповідальності за їх порушення. Санкційне законодавство буквально легалізувало лише саме застосування санкцій, однак підстав для відповідальності за їх порушення воно не створює⁵. На сьогодні в КК України відсутні окремі спеціальні норми, які б передбачали кримінальну відповідальність безпосередньо за порушення або обхід санкцій. Це створює ситуацію, коли органи розслідування змушені кваліфікувати такі дії через норми про суміжні склади кримінальних правопорушень: за відсутності спеціальної норми дії порушників намагаються «підтягнути» під інші статті КК України, залежно від характеру дій.

Так, окремі санкційні порушення можуть тягнути відповідальність за ст. 111-2 (пособництво державі-агресору) чи відповідною частиною ст. 111-1 (наприклад, господарський чи посадовий колабораціонізм) у випадках, якщо бізнес чи посадовець окупаційної адміністрації продовжує працювати з підсанкційними суб’єктами держави-агресора або передає їм ресурси. Не

⁵ Директива ЄС про криміналізацію порушення санкцій: Огляд та рекомендації для України: аналітика [Климосьюк А., Рубашенко М.]; аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». 2024. С. 18. URL: https://confiscation.com.ua/media/Директива_ЄС_про_криміналізацію_порушення_санкцій_Огляд_та_рекомендації_для_України_1.pdf.

виключається можливість застосування й інших норм з розділу I Особливої частини КК України, зокрема, щодо фінансування дій, учинених з метою зміни меж території України, повалення чи насильницької зміни конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 110-2), державної зради (ст. 111). Порухення санкцій може супроводжуватися складанням завідомо неправдивих документів, внесенням до дійсних офіційних документів неправдивих відомостей, їх незаконним використанням, що є підставою для відповідальності за статтями 358 та 366 КК України.

Судова практика підтверджує застосування цих норм щодо обходу вітчизняних санкцій, хоча й такі приклади поодинокі. Так, у справі про поставки меблевої фурнітури АТ «Новий Стиль» суд констатував, що генеральний директор за попередньою змовою з іншими службовими особами та фактичними власниками підприємства здійснювали діяльність, завдяки чому продукція українського підприємства постачалася російським підприємствам, у тому числі тим, що мають частку державної власності та перебувають під санкціями⁶. У справі про експорт машинобудівної продукції АТ «Насосенергомаш» на початку березня 2022 року Голова правління АТ у змові з представниками холдингу «Група ГМС», узгодив схему обходу санкцій шляхом використання посередницьких компаній і підписання додаткових угод до чинних контрактів із російськими підприємствами, датованих заднім числом⁷. Винні були засуджені за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК України).

У наведених прикладах порушення санкцій саме собою не слугує складовою підстави для притягнення до кримінальної відповідальності, адже склад господарського колабораціонізму не передбачає ознак, котрі прямо чи опосередковано були б пов'язані з необхідністю з'ясування питання про те, чи

⁶ Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова у справі № 639/6386/24 від 09 жовтня 2024 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122179677>.

⁷ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 17 березня 2025 р. у справі № 592/13646/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125860413>.

був суб'єкт, з яким співпрацювали винні особи підсанкційним та/або чи була діяльність, яку здійснювали ці особи, заборонена санкціями. Ключовим моментом натомість є факт співпраці з окупантом чи його представниками та заподіяння такою діяльністю шкоди національній безпеці України. Подібне стосується й інших згаданих вище кримінальних правопорушень, зокрема передбачених статтями 110-2, 111, 111-2 КК України. Прийняття рішення про застосування санкцій, а так само зміна чи скасування такого рішення не впливає на питання про притягнення «порушника» до кримінальної відповідальності за цими статтями.

Водночас схеми порушення та обходу санкцій нерідко передбачають залучення службових осіб та осіб, які надають публічні послуги, з метою використання повноважень цих осіб чи пов'язаних з цими повноваженнями можливостей. З огляду на це, арсенал чинних кримінально-правових норм містить зокрема норми про зловживання владою, службовим становищем чи повноваженнями (статті 364, 364-1, 365-2 КК України) та про службову недбалість (ст. 367 КК України). При застосуванні цих статей наявність чи відсутність підстави кримінальної відповідальності за те чи інше «службове кримінальне правопорушення» нерідко вирішальним чином залежить від того, чи були дії спеціального суб'єкта (суб'єкта повноважень) протиправними, у т. ч. чи порушували вони заборони на вчинення дій з підсанкційними суб'єктами чи щодо підсанкційних активів та чи були ці заборони чинними на момент використання спеціальним суб'єктом своїх повноважень. Так, якщо заборона на вчинення дій стосовно майна, щодо якого застосовано санкцію блокування активів, буде визнана незаконною, то й невиконання чи неналежне виконання повноважень службовою особою в частині недотримання заборони, визнаної пізніше незаконною, може безпосередньо впливати на питання про наявність об'єктивної сторони (*actus reus*) службової недбалості.

Таким чином, *lex lata* у справах про порушення та обхід санкційних заборон і обмежень припинення санкційних правовідносин може впливати

на вирішення питання про наявність певного складу кримінального правопорушення у випадку, якщо диспозиція відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК України є бланкетною, тобто передбачає звернення до інших законів чи підзаконних нормативно-правових актів, зокрема й актів санкційного законодавства, для з'ясування змісту суспільно небезпечного діяння чи інших ознак складу кримінального правопорушення.

Фрагментарне охоплення чинним КК України порушень обмежувальних заходів, їх розпорошеність у межах різних статей Особливої частини та їх «зв'язаність» обов'язковими ознаками на кшталт мети заподіяння шкоди державі чи суспільно небезпечними наслідками у виді істотної шкоди або тяжких наслідків обумовили появу законотворчих ініціатив щодо криміналізації порушення та обходу санкцій. Президент України подав до парламенту як невідкладний Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про санкції» щодо встановлення відповідальності за порушення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» (№12406 від 14.01.2025), а 3 червня 2025 року парламент прийняв його за основу⁸. Проектом передбачається доповнення КК України статтею 114-3, якою передбачається відповідальність за порушення спеціального економічного та іншого обмежувального заходу (санкції), що може виражатися в умисному невиконанні санкції, перешкоджанні її виконанню або в її умисному обході. Фактично йдеться про спеціальну норму, яка охоплюватиме порушення обмежувальних заходів, застосованих Україною, незалежно від того, чи вчиняє таке порушення підсанкційна особа, службова чи інша уповноважена особа, чи навіть треті особи.

⁸ Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про санкції» щодо встановлення відповідальності за порушення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) №12406 від 14 січня 2025 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55621>.

Цей законопроект є втіленням ініціативи щодо криміналізації порушення національних санкцій України. Разом з тим, будучи країною-кандидатом на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС), Україна зобов’язалась до моменту набуття офіційного членства здійснити транспозицію директив ЄС до свого законодавства, у т.ч. й Директиви (ЄС) 2024/1226 «Про визначення кримінальних правопорушень і покарання за порушення обмежувальних заходів Союзу та внесення змін до Директиви (ЄС) 2018/1673»⁹. Ця директива встановлює правову рамку щодо забезпечення ефективності санкційної політики ЄС та охоплює такі питання: перелік діянь, які охоплюються поняттям «порушення санкцій»; форми вини; факультативний поріг криміналізації; види покарань, які застосовуються до фізичних та юридичних осіб; обставини, які пом’якшують покарання, та обставини, які обтяжують покарання; строки давності за вчинені порушення; правила юрисдикції; інструменти розслідування, координація та співпраця між компетентними органами держав-членів та інституціями ЄС; інші заходи кримінально-правового характеру¹⁰.

Це означає, що прийняттям парламентом законопроекту №12406 процес криміналізації порушення обмежувальних заходів не обмежиться, адже окрім криміналізації порушення національних санкцій, Україна повинна буде також криміналізувати порушення санкцій ЄС та узгодити свою законодавчу рамку у сфері застосування санкцій із правовою рамкою ЄС.

З точки зору *lex ferenda* проблема визначення впливу припинення санкційних правовідносин на кримінально-правові відносини в разі реалізації законодавчих ініціатив та транспозиції Директиви (ЄС) 2024/1226 стане більш

⁹ Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NIM/?uri=CELEX:32024L1226>.

¹⁰ Практики транспозиції Директиви ЄС 2024/1226 державами-членами Союзу: визначення кримінальних правопорушень і покарання за порушення обмежувальних заходів Союзу: аналітика [Климосьок А., Рубашенко М., Гузій О., Хутор Т.]; аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». 2025. [б.в.]. С. 7. URL: https://izi.institute/analysts/Transposition_of_EU_directive_2024_1226_by_EU_member_states_ILI/.

гострою, а тому вже нині потрібно з'ясувати правові наслідки припинення дії, скасування чи зміни обмежувальних заходів на притягнення особи до кримінальної відповідальності за їх порушення.

II. Санкційні обмеження і час учинення їх порушення

Закон України «Про санкції» у ст. 4 передбачає можливість застосування широкого спектра спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів. Ці санкційні обмеження можуть застосовуватися як до іноземних держав, іноземних юридичних та фізичних осіб, так і, у виняткових випадках, до громадян України, щодо яких є підстави для їх застосування, визначені законом. Серед найбільш поширених та суттєвих обмежень – блокування активів, повна заборона або обмеження торговельних операцій, включаючи заборону на транзит, польоти та перевезення територією України, запобігання виведенню капіталів за межі України, анулювання або призупинення ліцензій, дозволів та інших спеціальних прав на провадження певних видів діяльності, включно з правом на користування надрами, відмова у наданні та скасування віз, позбавлення державних нагород та інших форм відзначення, заборона на участь у приватизації та оренді державного майна тощо.

Цей Закон слід розглядати лише як загальну правову рамку, якою окреслюються види обмежувальних заходів, підстави, порядок й мета їх застосування, а також окремі правові гарантії. Натомість нормативні акти, якими безпосередньо застосовуються санкції щодо іноземних держав, окремих осіб чи суден, приймаються на основі цього Закону та є підзаконними. До них залежно від того, щодо кого/чого застосовуються санкції, належать Укази Президента України, а також у визначених Законом випадках – разом з останніми і постанови Верховної Ради України.

Саме положення Закону України «Про санкції» та прийнятих на його основі відповідних указів Президента України та постанов Верховної Ради України становлять ядро санкційного законодавства України. У разі застосування відповідної кримінально-правової норми та з'ясування питання

про наявність чи відсутність у вчиненому суспільно небезпечного діяння правозастосувачу необхідно звертатися до цих нормативних актів. З точки зору їх взаємозв'язку з кримінально-правовими нормами вони є тими актами, до яких відсилає кримінальний закон з метою з'ясування змісту положень закону про кримінальну відповідальність.

У науковій літературі справедливо відмічається, що принцип *nullum crimen nulla poena sine lege* не виключає можливості існування бланкетних норм, які відсилають до певних правил, інструкцій тощо, іншим чином дозволяють державним органам, посадовим особам впливати шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів на конкретні ознаки складу злочину і, фактично, на визнання чи невизнання того чи іншого діяння злочином; хоча ці нормативно-правові акти не є законом про кримінальну відповідальність, у разі зміни чи скасування певних їх положень може фактично відбутися криміналізація або декриміналізація того чи іншого діяння¹¹.

Тож у разі криміналізації порушення обмежувальних заходів шляхом доповнення КК України спеціальною статтею про порушення обмежувальних заходів (*lex ferenda*) або в разі вирішення питання про наявність суспільно небезпечного діяння, як ознаки об'єктивної сторони, якщо воно пов'язане з необхідністю дотримання санкційних заборон та обмежень, напр., за ст. 367 КК України (*lex lata*), правозастосувачу необхідно з'ясовувати зміст відповідних заборон та обмежень й обов'язок «порушника» щодо їх дотримання на момент учинення інкримінованого діяння.

Відповідно до ч.ч. 2 і 3 ст. 4 КК України, кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час учинення цього діяння, а часом учинення кримінального правопорушення визнається час

¹¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 80.

учинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Хоча цитовані положення безпосередньо стосуються чинності в часі закону про кримінальну відповідальність, принцип прямої дії є загальним правилом для дії всіх нормативних актів. Так, у ч. 1 ст. 57 Закону України «Про правотворчу діяльність» встановлено, що дія нормативно-правового акта у часі є реалізацією нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли після набрання ним чинності або до набрання ним чинності і тривали станом на дату набрання актом чинності. Дія нормативно-правового акта поширюється на суспільні відносини, що виникли (тривають) після набрання ним чинності, якщо інше не передбачено Конституцією України чи законом. А відповідно до ч. 2 цієї ж статті, дія нормативно-правового акта починається з моменту набрання ним чинності, якщо інше не передбачено законом, і закінчується моментом припинення його дії¹².

З цих нормативних положень насамперед випливає, що під час застосування відповідної кримінально-правової норми та встановлюючи склад кримінального правопорушення правозастосувач може спиратися лише на ті санкційні обмеження, які були визначені указами Президента України і постановами Верховної Ради України, що діяли на момент учинення інкримінованого суспільно небезпечного діяння. Застосування підзаконних нормативно-правових актів, які припинили свою дію, або які ще не набрали чинності (не почали діяти) є неможливим. Вирішуючи питання про відповідальність особи за ймовірне порушення санкційних обмежень, не можна використовувати ті нормативними актами (зокрема, укази Президента України та постанови Верховної Ради України), що не діяли (не мали юридичної сили) на момент вчинення інкримінованого діяння.

Указане є фундаментальною конституційною гарантією, що випливає з

¹² Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

принципу правової визначеності: 1) особа повинна мати можливість чітко знати, які саме дії є дозволеними, а які забороненими, у певний момент часу; 2) на особу не можна покласти обов'язок виконувати нечинні норми – виконання нечинних норм означало б, що особа має додаткові, непередбачувані обов'язки, не закріплені в чинному законодавстві. Це видається очевидним і таким, що навряд чи викличе істотні проблеми в правозастосуванні.

Такі самі наслідки наставатимуть і у випадку, якщо на момент вчинення інкримінованого діяння дію відповідних указу Президента України чи постанови Верховної Ради України, якими встановлено санкційні обмеження, було зупинено. Зупинення дії нормативного акта врегульовано ст. 50 Закону України «Про правотворчу діяльність» та може бути здійснено, зокрема, суб'єктом правотворчої діяльності, що прийняв (видав) відповідний нормативно-правовий акт.

Складніші ситуації, однак, можуть виникнути у тих випадках, коли нормативний акт, яким окреслено загальну правову рамку для застосування санкцій або визначено конкретне санкційне обмеження, припиняє свою дію пізніше часу вчинення порушення санкції. Припинення дії вказано нормативного акта з урахуванням положень Конституції України та статей 57, 60–62 Закону України «Про правотворчу діяльність» може відбуватися у зв'язку з такими юридичними фактами:

і) щодо Закону України «Про санкції»: і) визнання його чи окремого його структурного елементу таким, що втратив чинність; ii) внесення до нього змін, якими фактично скасовується чи звужується санкційне обмеження; iii) визнання його в цілому таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним); iv) визнання неконституційним окремих його структурних елементів, які передбачали відповідне санкційне обмеження;

2) щодо указу Президента України та постанови Верховної Ради України, якими визначаються санкційні обмеження, окрім тих юридичних фактів, що

характерні для припинення дії Закону України «Про санкції», такими можуть бути також: і) сплив строку (терміну) дії, окрім випадків застосування безстрокових санкцій; ii) визнання їх або їх відповідних структурних елементів протиправними та нечинними судом (у межах адміністративного судочинства).

Припинення дії цих нормативних актів або окремих їх положень з окреслених підстав, якщо відповідні юридичні факти мали місце вже після вчинення порушення санкції (тобто, на момент учинення діяння санкційне обмеження було передбачене діючими (чинними) нормативними актами, які однак пізніше припинили свою дію повністю чи в окремій частині), може ставити під сумнів як законність, так і доцільність притягнення порушника до кримінальної відповідальності. Однак значення цих юридичних фактів є різним, вони тягнуть за собою різні правові наслідки, що обумовлено відмінним характером їх впливу на кримінально-правові відносини, які складаються між державою та особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, та зміст яких узагальнено зводиться до права держави застосувати до порушника санкцій встановлені цим законом правообмеження та обов'язку порушника їх зазнати.

Залежно від правових наслідків та характеру впливу на кримінально-правові відносини ці правоприпиняючі юридичні факти у разі їх настання після вчинення інкримінованого діяння доцільно поділити на дві групи – *реабілітуючі* та *нереабілітуючі*. Перші впливають із того, що юридичний факт, яким припиняється дія правового акту, пов'язаний із визнанням цього акту чи його відповідного елементу неправовим, а тому виключають підставу кримінальної відповідальності за порушення санкції. Другі – не пов'язані з протиправною природою правового акту, на основі якого застосовано санкцію, а тому не виключають можливість притягнення до кримінальної відповідальності.

Аналогічний підхід використовується доктриною та практикою кримінального процесуального права в частині диференціації підстав для

закриття провадження у справі. Так, ст. 284 КПК передбачено вичерпний перелік підстав для закриття кримінального провадження, які класифікуються на реабілітуючі та nereабілітуючі. Реабілітуючі пов'язані з констатацією факту того, що підозрюваний/обвинувачений не вчинив злочину, а nereабілітуючі навпаки – позитивно вирішують питання про вчинення особою злочину¹³.

III. Оскарження обмежувальних заходів: європейська та національна правові рамки

Припинення санкційних правовідносин, як виду публічних відносин, може бути наслідком виявлення волі однієї з двох сторін – суб'єкта, який запровадив санкції, або ж суб'єкта, права та законні інтереси якого постраждали внаслідок їх запровадження. У першому випадку відповідний компетентний орган влади чи посадова особа скасовують чи змінюють обмежувальні заходи або відмовляються від продовження терміну їх дії. У другому – припинення дії обмежувального заходу відбувається внаслідок використання підсанкційним суб'єктом або іншою особою, прав та законних інтересів якої він стосується, різних інструментів оскарження, наявність та реальна можливість ефективного використання яких служить основною гарантією, що легітимізує обмежувальні заходи, запобігає їх перетворенню в свавілля владних суб'єктів.

У рамках правової системи ЄС, з якою з огляду на пришвидшені євроінтеграційні процеси має бути гармонізована національна правова система України, однозначно визнається критична важливість інструментів оскарження рішень про застосування обмежувальних заходів (санкцій), оскільки ці інструменти є основою забезпечення верховенства права та поваги до основоположних прав осіб, яких стосуються санкції. Застосування обмежувальних заходів, які часто передбачають блокування активів або заборону на в'їзд, є актами публічної влади, що мають значний негативний

¹³ Постанова Касаційного кримінального суду від 7 липня 2021 року у справі № 487/1817/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220764>.

вплив на майнові права та право на приватне життя адресатів, незалежно від їхнього статусу. Тож існування ефективних механізмів перегляду та судового контролю у цих випадках є важливим елементом санкційної політики ЄС, а отже й безумовною вимогою для держав-кандидатів в члени ЄС.

Ці механізми забезпечують можливість перевірки законності застосування санкцій, включаючи дотримання процедурних гарантій (наприклад, право на захист та належне повідомлення), відповідність критеріям включення до санкційних списків, а також пропорційність застосованих заходів. Можливість оскарження не лише слугує засобом захисту для підсанкційних осіб, але й виступає інструментом дисциплінування інституцій ЄС, що застосовують санкції, забезпечуючи чіткість, точність та обґрунтованість їхніх рішень, що є необхідною умовою для легітимності санкційної політики ЄС в цілому.

Ключовим нормативним елементом, що лежить в основі всього санкційного механізму ЄС, є ст. 29 Договору про ЄС, що міститься в межах розділу про спільну зовнішню політику та політику безпеки, та згідно з якою Рада ЄС ухвалює рішення, що визначають підхід Союзу до окремого питання географічного або тематичного характеру, а держави-члени забезпечують узгодженість своїх національних політик із позиціями Союзу¹⁴. На підставі цього ст. 215 Договору про функціонування ЄС (далі – ДФЄС) уповноважує Раду ЄС вживати обмежувальні заходи у зв'язку з призупиненням, обмеженням або повним припиненням економічних і фінансових відносин з однією або кількома третіми країнами, у т.ч. й запроваджувати обмежувальні заходи щодо фізичних або юридичних осіб, груп або недержавних організацій. При цьому підкреслюється, що акти, зазначені у цій статті, повинні містити необхідні положення про правові гарантії¹⁵.

¹⁴ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

¹⁵ Там само.

Юридичні гарантії, імплементовані в санкційну систему ЄС, спрямовані на забезпечення принципу верховенства права та реалізацію права на ефективний захист. З точки зору забезпечення прав особи, яка вважає, що запроваджені обмежувальні заходи втручаються в її права та перешкоджають реалізації її законних інтересів, вони охоплюють два ключові аспекти контролю за законністю та обґрунтованістю рішень про запровадження санкцій.

Перший – це активне право адресата на адміністративне звернення про перегляд рішення. Підсанкційна особа має право на звернення до Ради ЄС з адміністративним запитом щодо перегляду власного статусу в будь-який час. Такий запит, як передбачено Регламентом (ЄС) № 269/2014, повинен бути вмотивований доказами (у т.ч. новими), аргументами або зміною обставин, які свідчать про помилковість початкової оцінки. Рада ЄС, у свою чергу, зобов'язана розглянути це звернення та надати вмотивовану відповідь, наслідком якої може бути у т.ч. й зміна чи скасування обмежувального заходу. Значення інструменту адміністративного несудового оскарження полягає насамперед в можливості забезпечити оперативне реагування на випадки безпідставного чи диспропорційного застосування санкцій, у т.ч. й у випадку помилкового внесення особи до санкційного списку.

В українській санкційній системі, на відміну від правової рамки ЄС, відсутній чітко закріплений та формалізований механізм адміністративного оскарження шляхом подання заінтересованою особою адміністративного звернення до органу, який запровадив санкції (тобто, до РНБО), з вимогою перегляду його статусу. Хоча прямої процедури адміністративного оскарження немає, підсанкційні особи можуть ініціювати цей процес, подаючи неформальні звернення, клопотання або нові докази до відповідних державних органів з метою надати інформацію, яка може бути врахована при періодичному перегляді санкцій або для прийняття рішення про внесення змін до санкційних списків.

З огляду на це, Закон України «Про санкції» потребує доповнення положеннями, які б надали фізичній чи юридичній особі, щодо якої застосовано санкцію, право звернутися до РНБО зі скаргою або зверненням про перегляд прийнятого рішення про застосування санкції. Законом достатньо визначити загальне рамкове положення, яке уможливило б такий порядок оскарження та зобов'язує РНБО розробити та затвердити порядок розгляду скарг/звернень громадян щодо застосованих санкцій. Натомість у відповідному порядку, рішення про прийняття якого підлягає затвердженню указом Президента України, орієнтуючись на загальні принципи адміністративної процедури та з урахуванням особливостей регульованої сфери, необхідно визначити детальні правила та процедури подання та розгляду скарг/звернень у зв'язку з застосуванням обмежувальних заходів¹⁶.

Другий – ефективний судовий захист. Найважливішою гарантією законності запроваджених санкцій в ЄС є право на ефективний судовий захист, закріплене у статті 263 ДФЄС. Ця норма надає фізичним та юридичним особам, які є безпосередніми адресатами санкційного акту, право ініціювати провадження про скасування відповідного рішення Ради ЄС у Суді ЄС. Судовий орган здійснює повний та ретельний контроль законності оскаржуваного рішення, перевіряючи такі аспекти, як наявність достатньої фактичної бази, відсутність очевидної помилки в оцінці з боку Ради, дотримання процедурних гарантій та пропорційність втручання у фундаментальні права, зокрема право власності.

В Україні право на судовий захист закріплене в ст. 55 Конституції та є широким поняттям, що охоплює можливість особи оскаржити в суді будь-яке рішення, дію чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Підсанкційні та інші особи, прав

¹⁶ Рубашенко М. А. Право на оскарження застосування обмежувальних заходів в адміністративному порядку: вітчизняний вимір та європейський досвід. *Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 25 черв. 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 299.

та законних інтересів яких стосуються санкції, можуть послідовно скористатися двома інструментами оскарження в межах права на судовий захист: 1) оскарження в адміністративному суді застосованого правового акту шляхом подачі позовної заяви та 2) після вичерпання засобів судового захисту в адміністративному судочинстві скористатися механізмом конституційного контролю шляхом подачі конституційної скарги.

У цій частині національна правова рамка загалом відповідає європейському зразку. Водночас ефективність права на судовий захист в Україні стикається з низкою проблем, які перешкоджають своєчасному, справедливому та повному відновленню порушених прав, однак ці питання мають системний характер та не вирішуються в рамках санкційної політики, потребують комплексного системного вирішення.

IV. Реабілітуючі правоприпиняючі юридичні факти

Визнання правового акту (чи окремого його структурного елементу), виданого (прийнятого) посадовою особою чи органом державної влади, незаконним або неконституційним тягне за собою не лише припинення його дії з цього моменту, але й має зворотний ефект: порушення санкції, котра застосовувалася до особи на підставі правового акту, визнаного пізніше незаконним чи неконституційним, не може бути підставою кримінальної відповідальності. Реабілітуючий характер таких правоприпиняючих фактів пов'язаний з тим, що сам обмежувальний захід визнається протиправним (незаконним чи неконституційним) або в цілому або стосовно конкретної особи (чи сектору). Невиконання незаконного чи неконституційного акту чи перешкоджання його виконанню не можуть тягнути відповідальність. Якщо своїм рішенням суд визнає застосований захід недійсним *ab initio* (з самого початку), це означає, що будь-які примусові дії, включно з притягненням до кримінальної відповідальності, не мають належного правового підґрунтя, а вчинені «порушення» – суспільної небезпечності. Більше того, якщо особу

було переслідувано або покарано на підставі невиконання незаконного заходу, вона має підстави вимагати відшкодування.

Визнання цих фактів реабілітуючими відповідає вимогам справедливості та належної правової процедури: якщо суд або інший уповноважений орган визначає, що правовий акт є протиправним, будь-які дії, вжиті відповідно до нього, включаючи притягнення до відповідальності, повинні бути скасовані. Непритягнення до відповідальності та право на компенсацію в цьому випадку є своєрідними гарантіями, які забезпечують цілісність та сталість правової системи.

Конституційною основою для таких висновків слугують положення ст. 8 Основного Закону про визнання та дію в Україні принципу верховенства права, а також ст. 19, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Зрештою, ст. 56 Конституції України гарантовано право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Визнати правовий акт, на підставі якого застосовано санкцію, незаконним або неконституційним може лише суд.¹⁷ Так, згідно зі ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», до повноважень Суду належить, зокрема, вирішення питань про конституційність законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також вирішення питань про конституційність законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що

¹⁷ Підзаконні нормативно-правові акти можуть скасовуватися у зв'язку з їх незаконністю також і вищими органами влади, однак у випадку з указами глави держави та постановами парламенту у суб'єкта правотворчої діяльності відсутні вищі органи чи посадові особи.

застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. При цьому Суд розглядає питання конституційності як чинних актів (їх окремих положень), так і тих, що втратили чинність, якщо вони продовжують застосовуватись до правовідносин, що виникли під час їх чинності (ст. 8).

У рішенні Конституційного Суду України було сформульовано юридичну позицію, згідно з якою до повноважень Суду належить, зокрема, вирішення питань щодо відповідності Конституції України правових актів Верховної Ради України та Президента України, до яких віднесені як нормативно-правові, так й індивідуально-правові акти, при цьому перевірка Судом на відповідність Конституції України цих правових актів відбувається як за їх юридичним змістом, так і за процедурою їх розгляду, ухвалення чи набрання чинності¹⁸.

Перед Конституційним Судом України вже неодноразово ставилося питання про визнання неконституційними актів санкційного законодавства, наприклад, про визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про санкції» за конституційними скаргами підсанкційних суб'єктів¹⁹, постанови Верховної Ради України «Про схвалення пропозицій щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) від 4 жовтня 2018 р. №2589-VIII²⁰, окремих положень указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 15 травня 2017 року № 133²¹. Однак поки жодного разу Судом не було прийнято

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2002 від 27 березня 2002 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-02#Text>.

¹⁹ Ухвала Третньої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження від 14 жовтня 2025 р. №179-3(II)/2025. *Конституційний Суд України*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/179_32_2025.pdf.

²⁰ Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження від 2 липня 2020 р. №6-уп/2020. *Конституційний Суд України*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_yn_2020.pdf.

²¹ Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження від 31 травня 2018 р. №27-у/2018. *Конституційний Суд України*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/27-y_2018.pdf.

остаточного рішення переважно внаслідок процедурних підстав, наприклад через відсутність посилання на застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу, чи через те, що вказана в поданні постанова Верховної Ради України взагалі не містить приписів, які б надавали їй характеру нормативного чи індивідуального акта, або у зв'язку з тим, що автори клопотання не навели обґрунтованих тверджень щодо неконституційності окремих положень указу глави держави.

Згідно зі ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України», закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення. У зв'язку з цим кримінальне процесуальне законодавство передбачає додаткові гарантії для осіб, інтереси яких постраждали внаслідок визнання правового акту неконституційним. Правовим наслідком визнання неконституційними окремих положень чи в цілому Закону «Про санкції», відповідних Указу Президента України або постанови Верховної Ради України, є їх перегляд за виключними обставинами, що ініціюється учасником кримінального провадження: згідно з ч. 3 ст. 459 КПК України, встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, є виключною обставиною та підставою для перегляду судових рішень, що набрали законної сили.

Предметна юрисдикція адміністративних судів визначена ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України), згідно з якою вона поширюється на справи у публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження (напр., якщо ці справи віднесені до юрисдикції

Конституційного Суду України чи мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства). При цьому в силу ч. 4 ст. 22 і ч. 5 ст. 266 КАС України справи щодо оскарження актів Верховної Ради України та Президента України підсудні Касаційному адміністративному суду Верховного Суду, як суду першої інстанції, та Великій Палаті Верховного Суду, як суду апеляційної інстанції.

У Верховному Суді перебуває значна кількість проваджень щодо оскарження указів глави держави про застосування санкцій, хоча позитивні для заявників рішення наразі є радше винятками. Так, Касаційний адміністративний суд визнав протиправним та нечинним Указ Президента України від 19 лютого 2023 року №82/2023 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 лютого 2023 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» у частині введення в дію персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) щодо одного банкіра – громадянина Французької Республіки, за його працевлаштування в керівному органі російського банку²². Суд погодився з відсутністю зв'язку між підсанкційною особою та банком агресора, а самі обмежувальні заходи були застосовані внаслідок використання неактуальних та неперевірених даних.

Верховний Суд також неодноразово наголошував, що суди не повинні застосовувати положення нормативно-правових актів, які не відповідають Конституції та законам України, незалежно від того, чи оскаржувались такі акти в судовому порядку та чи є вони чинними на момент розгляду справи, тобто згідно з правовою позицією Верховного Суду такі правові акти (як

²² Рішення Касаційного адміністративного суду від 10 лютого 2025 року у справі №990/176/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125710216>.

закони, так і підзаконні акти) не можуть застосовуватися навіть у випадках, коли вони є чинними²³.

Скасування в порядку адміністративного судочинства судом правового акту, що передбачає обмежувальний захід (санкцію), та який був визначальною умовою, що дозволила визнати наявність суспільно небезпечного діяння в кримінальному провадженні щодо порушення чи обходу санкції та в якому було постановлено судові рішення, що набрало законної сили, слід розглядати як нововиявлену обставину, яка дозволяє переглянути таке судові рішення за заявою учасника судового провадження про перегляд. Відповідно до ч. 2 ст. 459 КПК України, нововиявленими обставинами, зокрема, визнаються обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Варто зауважити, що у випадку скасування внаслідок протиправності або неконституційності в адміністративному чи конституційному судочинстві правового акту чи його відповідних положень, на основі якого застосовано обмежувальний захід, зміна змісту кримінального закону не відбувається. Як наслідок, кримінальне провадження у справі про порушення санкції підлягатиме закриттю за відсутністю *actus reus*, тобто у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України), що як відомо, визнається реабілітуючою підставою закриття провадження.

Закриття ж провадження на підставі п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (втрата чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння) натомість має місце у випадку скасування окремих положень КК України, а не інших законів, до яких відсилає кримінальний закон. Так, після прийняття рішення Конституційним Судом України щодо визнання неконституційною

²³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 вересня 2023 року у справі № 260/3564/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114021133>.

статті 366-1 КК України²⁴, Вищий антикорупційний суд вимушений був закрити провадження у справах про декларування недостовірної інформації на підставі п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України за клопотанням обвинуваченого²⁵.

Правові наслідки реабілітуючих юридичних фактів, які припиняють санкційні правовідносини *ex post*, узагальнено можна звести до такого переліку: 1) непритягнення до кримінальної відповідальності особи, яка порушила санкцію, та закриття провадження (в частині визнаних протиправними положень) за реабілітуючою підставою – відсутність складу кримінального правопорушення; 2) якщо особа була засуджена, то вона вправі подати заяву про перегляд судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами; 3) особа має право на відшкодування шкоди згідно з Законом «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Аналогічні «реабілітуючі» підходи можна відстежити в судовій практиці щодо кваліфікації втечі з-під варти та злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарання, якщо *ex post* судовим рішенням тримання під вартою та (або) відбування покарання були визнані застосованими до особи незаконно. Так, згідно з п. 15 постанови ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. № 2, якщо особа засуджена за статтями 183 («Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти») чи 183-3 («Злісна непокора вимогам адміністрації виправно-трудової установи») КК України 1960 р. за дії, які вона вчинила під час *незаконного* позбавлення волі чи тримання під вартою, вирок підлягає скасуванню, а справа закриттю на

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

²⁵ Ухвала Вищого антикорупційного суду від 5 листопада 2020 року у справі № 991/6677/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92749845>.

підставі п. 2 ст. 6 КПК України 1960 р. за відсутністю в діях складу злочину. При цьому не може бути засуджена особа за втечу з-під варти під час попереднього ув'язнення, поки судом не буде в установленому порядку доведена її винність у вчиненні того злочину, за який їй було обрано такий запобіжний захід²⁶.

Цей підхід є усталеним і для чинної вітчизняної доктрини кримінального права. Так, у науково-практичному коментарі до ст. 391 КК України («Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарання») підкреслюється, що «...відмова виконати незаконні вимоги чи протидія незаконним розпорядженням виключає відповідальність за ст. 391 КК, а вчинення засудженим малозначного проступку тягне за собою застосування лише заходів стягнення (статті 68 та 132 КВК). Якщо особу засуджено за ст. 391 КК за злісну непокору чи протидію адміністрації, які були вчинені під час відбування незаконно призначених покарань, вирок, постановлений за ст. 391 КК, підлягає скасуванню, а справа припиненню на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК»²⁷. Те ж саме стосується й втечі з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України), які були незаконно застосовані до особи: «Особа не може бути засуджена і за втечу з-під варти, доки судом не буде доведено її провину у злочині, у зв'язку з яким було обрано такий запобіжний захід. Не можуть бути кваліфіковані за ст. 393 КК і дії особи, як самовільно покинула відповідну установу, якщо доведено, що ця особа трималася від вартою або була засуджена до позбавлення волі за відсутності законних підстав»²⁸.

Аналогічний підхід застосовується згідно з доктриною кримінального права і в разі притягнення до відповідальності особи за ухилення від відбування покарання, призначеного незаконно: «Відповідальність за ст. 389

²⁶ Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 № 2. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text>.

²⁷ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. С. 897–898.

²⁸ Там само. С. 901.

КК можлива лише за умови, якщо особу засуджено до покарання із законних підстав. *Якщо покарання призначене незаконно, то вирок за ухилення від його відбування підлягає скасуванню, а кримінальне провадження припиненню за відсутності у діянні особи складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК)»²⁹.*

Зрештою, у чинному КК України є низка статей, які передбачають кримінальну відповідальність за невиконання вказівок чи вимог певних посадових осіб або перешкодження діяльності певних суб'єктів, наприклад, *невиконання законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради (ст. 351), невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу чи члена Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2), перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ст. 114-1), умисне перешкодження здійсненню журналістом законної професійної діяльності (ст. 171) тощо.*

У кожному разі йдеться лише про *законні* вказівки/вимоги та *законну* діяльність суб'єктів. Якщо відповідні вказівки, вимоги чи діяльність у підсумку визнаються незаконними, то це виключає підставу кримінальної відповідальності за відповідне невиконання вказівок/вимог чи перешкодження діяльності (відсутній склад кримінального правопорушення), навіть якщо на момент вчинення діяння вони ще не були визнані незаконними. У тих випадках, коли в КК України не міститься прямих законодавчих указівок на те, що відповідні вимоги, вказівки чи діяльність мають бути законними, доктрина та судова практика виходять із того, що це само собою випливає зі змісту (смислу) кримінально-правових норм: перешкодження діяльності певного суб'єкта, як і порушення чи недотримання певних правил, норм, вимог чи вказівок лише тоді можуть утворювати таку ознаку об'єктивної сторони складу, як суспільно небезпечне діяння, якщо відповідні діяльність, правила,

²⁹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. С. 892.

вимоги, норми та вказівки відповідали Конституції та законам України та не порушували конституційні та конвенційні права і свобод людини.

Іншим прикладом може бути справа, у якій Вищий антикорупційний суд засудив голову Державіаслужби за ч. 2 ст. 364 КК України, в основі протиправності діяння якого було покладено невиконання наказу Мінінфраструктури України, який однак пізніше (вже після вчинення інкримінованого діяння) було скасовано Окружним адміністративним судом міста Києва з огляду на те, що міністерство вийшло за межі своїх повноважень. Касаційний кримінальний суд дійшов висновку, що відмова засудженого виконати наказ Міністерства, виданий поза межами повноважень останнього, відповідала законодавству, що діяло на час подій, і не може розглядатися як дія чи бездіяльність «в порушення законодавства» і «всупереч інтересам служби». Вища судова інстанція також підкреслила, що такий підхід, який не дозволяє застосовувати нечинне законодавство на момент вирішення питання про відповідальність, а *fortiori* застосовний у випадку притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки вимоги до якості кримінального закону є більш жорсткими порівняно з іншими видами відповідальності. У підсумку, за наслідком касаційного перегляду кримінальне провадження було закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (не доведено *actus reus*)³⁰.

V. Нереабілітуючі правоприпиняючі юридичні факти

Інші юридичні факти, якими припиняються санкційні правовідносини та *ex post* припиняється дія правового акту, не є реабілітуючими з точки зору притягнення до відповідальності особи за порушення санкції, якщо такі порушення були вчинені до настання вказаних юридичних фактів. Вони є нереабілітуючими у зв'язку з тим, що не тягнуть за собою визнання застосованого обмежувального заходу протиправним (незаконним), відсутнє рішення суду, яке б становило підставу для припинення дії відповідного

³⁰ Постанова Касаційного кримінального суду від 8 липня 2024 року у справі № 761/32259/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120342069>.

правового акту, що містить санкційні обмеження. У такому разі настання правоприпиняючих юридичних фактів не анулює підстави кримінальної відповідальності за порушення та обхід санкцій, які мали місце ще коли відповідний правовий акт зберігав чинність та діяв.

По-перше, відповідно до ч. 5 ст. 5 Закону України «Про санкції», рішення щодо застосування санкцій повинно містити строк їх застосування, крім випадків застосування санкцій, що призводять до припинення прав, та інших санкцій, які за змістом не можуть застосовуватися тимчасово (зокрема, позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення застосовується безстроково). Тож *сплив строку застосування обмежувального заходу*, визначеного в рішенні РНБО, є одним із можливих юридичних фактів, що припиняє санкційні правовідносини.

Так, наприклад указами глави держави, затвердженими Верховною Радою України, було застосовано секторальні санкції до Республіки Нікарагуа – строком на 5 років³¹, до Російської Федерації та Республіки Білорусь в оборонно-промисловій сфері – строком на 50 років³². Виходячи з інформації, яка міститься в Державному реєстрі санкцій, персональні санкції застосовуються на різні терміни, переважно на 5 або 10 років. Строк застосування санкції може бути продовжений або змінений шляхом внесення змін до відповідного правового акту, або шляхом прийняття нового. Водночас, частина санкцій, у т. ч. й тих, які за змістом застосовуються тимчасово, були запроваджені безстроково, що підриває їх легітимність з огляду на непропорційність та суперечність самій суті санкцій, як тимчасових заходів.

³¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 лютого 2021 року «Про застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Республіки Нікарагуа»: Указ Президента України № 41/2021 від 1 лютого 2021 року. *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/412021-36445>.

³² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 листопада 2023 року «Про застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Російської Федерації та Республіки Білорусь в оборонно-промисловій сфері»: Указ Президента України № 762/2023 від 20 листопада 2023 року. *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7622023-48981>.

Порушення та обхід, учинені протягом строку дії обмежувального заходу, залишаються кримінально-протиправними якщо на момент вирішення справи по суті вже сплив відповідний строк (навіть якщо він не був продовжений). Такі самі діяння, учинені після спливу строку застосування санкції, не є її порушенням чи обходом.

По-друге, припинення чи звуження санкційних заборон та обмежень може бути наслідком внесення змін до Закону України «Про санкції». Законодавець може змінити підстави застосування санкцій, порядок їх застосування, змінити зміст окремих санкцій чи взагалі виключити норму, якою передбачено певний вид санкції.

Водночас закони та підзаконні нормативно-правові акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції КК України, не є частиною кримінального закону. У зв'язку з цим й не може ставитися питання про ретроактивну (зворотну) дію кримінального закону в часі.

Так, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000, «зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим – і застосовувати до нього положення частини першої статті 58 Конституції України та частини другої статті 6 Кодексу». У цьому ж рішенні Суд також зазначив, що «протилежне означало б можливість зміни кримінального закону підзаконними актами, зокрема постановами Верховної Ради України, указами Президента України та актами Кабінету Міністрів

України, що суперечило б вимогам пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України»³³.

Ця правова позиція була взята за основу також і касаційною інстанцією. Так, Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у справі, у якій особу було засуджено за незаконне поводження з особливо небезпечним наркотичним засобом, однак після вчинення діяння постановою Кабінету Міністрів України наркотичний засіб перестав бути особливо небезпечним, виснувала, що такі зміни підзаконного нормативно-правового акту, а саме переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 р. №770, посилення на який містять бланкетні диспозиції КК України, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону і кримінально-правова норма залишається незмінною³⁴. Це дало підстави Об'єднаній палаті вирішити, що внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України не є змінами до КК України, що й виключає застосування ст. 5 КК та ст. 58 Конституції України.

По-третє, припинення чи звуження санкційних заборон та обмежень може відбуватися внаслідок зміни або скасування обмежувального заходу актом органом/посадовою особою, якими він був застосований.

Відповідно до ч.ч. 6 і 7 ст. 5 Закону України «Про санкції», рішення про внесення змін до санкцій приймається органом, що прийняв рішення про їх застосування відповідно до цього Закону, за власною ініціативою або на підставі пропозицій органів державної влади, зазначених у частині першій цієї статті. У свою чергу, рішення про скасування санкцій приймається органом, що прийняв рішення про їх застосування відповідно до цього Закону, у разі якщо застосування санкцій привело до досягнення мети їх застосування.

³³ Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>.

³⁴ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 24 лютого 2025 року у справі №552/4770/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711164>.

В Україні фактично суб'єктом прийняття рішення про зміну або скасування санкцій є РНБО, хоча її рішення вводяться в дію указами Президента України, котрі і є нормативною підставою. У випадках, передбачених ч. 2 ст. 5 Закону «Про санкції», укази глави держави затверджуються постановами Верховної Ради України. У ч. 5 ст. 459 КПК України спеціально підкреслюється, що не допускається перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження.

Зміна санкційних обмежень може полягати, наприклад, в уточненні чи звуженні їх змісту, зменшенні строку їх застосування. Скасування може виражатися в припиненні застосування як всіх, так і окремих санкцій щодо фізичної чи юридичної особи, секторальних санкцій чи санкцій, застосованих щодо суден. Санкцію може бути не лише скасовано (зокрема, й достроково – до спливу строку її застосування), але й змінено в такий спосіб, що з моменту зміни певне діяння вже не вважається порушенням/обходом санкції. Однак у такому разі діяння перестають бути порушенням/обходом санкцій лише в разі, якщо вони були вчинені після скасування чи відповідної зміни санкції.

Таким чином, вплив строку дії санкції та дії суб'єкта правотворчої ініціативи (Верховна Рада України, Президент України) щодо внесення змін до правових актів, на підставі яких застосовувалися санкції, або ж скасування цих актів чи окремих їх положень таким суб'єктом, загалом не виключають підставу кримінальної відповідальності за порушення та обхід санкцій, що мали місце до настання цих правоприпиняючих юридичних фактів.

Водночас те, що санкція вже не застосовується з «нереабілітуючих» підстав під час вирішення питання про відповідальність особи, може бути враховано судом у межах тих чи інших заохочувальних інститутів кримінального права, наприклад, особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки на підставі ст. 48 КК України

чи від покарання у зв'язку з втратою суспільної небезпечності на підставі ч. 4 ст. 74 КК України (за умови, якщо порушення визнаватиметься нетяжким злочином).

Висновки.

Чинне законодавство України демонструє фрагментарне охоплення порушення та обходу санкційних обмежень. У КК України відсутня спеціальна норма щодо порушення санкцій, що змушує правозастосувача кваліфікувати такі діяння за суміжними нормами (зокрема, ст. 111-1, ст. 111-2, ст. 364, ст. 367 КК України). При цьому, у таких випадках, власне акт санкційного законодавства не слугує прямою підставою для відповідальності, але може виступати елементом протиправності у бланкетних диспозиціях.

Процес криміналізації порушення обмежувальних заходів в Україні знаходиться на етапі активної реалізації. Курс на євроінтеграцію зобов'язує Україну здійснити транспозицію Директиви (ЄС) 2024/1226, що потребуватиме не лише криміналізації порушення українських санкцій, але й узгодження національної правової рамки в частині криміналізації порушення санкцій з рамкою ЄС. Ця необхідність транспозиції додатково актуалізує проблему впливу темпоральної дії підзаконних санкційних актів на кримінально-правові відносини. Припинення санкційних правовідносин, якщо воно має місце вже після вчинення діяння, може впливати на наявність складу злочину, що вимагає розмежування реабілітуючих та нереабілітуючих правоприпиняючих юридичних фактів.

Аналіз правових рамок ЄС та України підтверджує, що право на ефективний судовий захист (ст. 263 ДФЄС, ст. 55 Конституції України) є ключовою гарантією легітимності санкційної політики. Проте, між системами існує суттєва відмінність: українська санкційна правова рамка не містить чітко закріпленого та формалізованого механізму активного адміністративного оскарження підсанкційним суб'єктом до РНБО. Це створює процедурну

прогалину, яка ускладнює оперативний захист прав адресатів санкцій поза межами судової процедури.

Реабілітуючі юридичні факти – це скасування судом або визнання неконституційним правового акту, на підставі якого застосовано санкцію (указу Президента, постанови Верховної Ради України, Закону України «Про санкції» чи їх окремих положень). Правові наслідки реабілітуючих юридичних фактів, які припиняють санкційні правовідносини *ex post*, узагальнено можна звести до такого переліку: 1) непритягнення до кримінальної відповідальності особи, яка порушила санкцію, та закриття провадження за відсутності складу кримінального правопорушення (*actus reus*); 2) якщо особа була засуджена, то вона вправі подати заяву про перегляд судового рішення суду, яке набрало законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами; 3) особа має право на відшкодування шкоди, завданої внаслідок притягнення до відповідальності на підставі протиправно застосованої санкції.

Натомість нереабілітуючі юридичні факти – вплив строку дії санкції та дії суб'єкта правотворчої ініціативи (Верховна Рада України, Президент України) щодо внесення змін до правових актів, на підставі яких застосовувалися санкції, або ж скасування цих актів чи окремих їх положень таким суб'єктом, загалом не виключають підставу кримінальної відповідальності за порушення та обхід санкцій, що мали місце до настання цих правоприпиняючих юридичних фактів.

Список використаних джерел

1. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. *EUR-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NIM/?uri=CELEX:32024L1226>.
2. Бедовська О. Санкції та верховенство права: як знайти баланс. *Опора*. URL: <https://opora.ua.org/viyna/sanktsiyi-ta-verkhovenstvo-prava-iak-znaiti-balans-24638>.
3. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 09 жовтня 2024 року у справі № 639/6386/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122179677>.

4. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 17 березня 2025 р. у справі № 592/13646/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125860413>.

5. Директива ЄС про криміналізацію порушення санкцій: Огляд та рекомендації для України: аналітика [Климосюк А., Рубашенко М.]; аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». 2024. [б.в.]. 27 с. URL: https://confiscation.com.ua/media/Директива_ЄС_про_криміналізацію_порушення_санкцій_Огляд_та_рекомендації_для_України_1.pdf

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

7. Єніч В., Артимо́вєць Д. Право на адміністративне оскарження санкцій. Частина 1. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravo-na-administrativne-oskarzhennya-sankciy-chastina-1.html>.

8. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. 1040 с.

10. Кузнецов В. В. Криміналізація порушення законодавства про санкції: витоки і проблеми нормотворчої діяльності. *Нове українське право*. 2025. Вип. 1. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.16>.

11. Межі судового контролю при застосуванні санкцій, запроваджених РНБО України та введених у дію указом Президента України, обговорили під час засідання робочої групи НКР при ВС. *Судова влада України. Новини*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1606879>.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 вересня 2023 року у справі № 260/3564/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114021133>.

13. Постанова Касаційного кримінального суду від 7 липня 2021 року у справі № 487/1817/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220764>.

14. Постанова Касаційного кримінального суду від 8 липня 2024 року у справі № 761/32259/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120342069>.

15. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 24 лютого 2025 року у справі № 552/4770/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711164>.

16. Практики транспозиції Директиви ЄС 2024/1226 державами-членами Союзу: визначення кримінальних правопорушень і покарання за порушення обмежувальних заходів Союзу: аналітика [Климосюк А., Рубашенко М., Гузій

О., Хутор Т.]; аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». 2025. [б.в.]. 68 с. URL:

https://izi.institute/analysts/Transposition_of_EU_directive_2024_1226_by_EU_member_states_ILI/

17. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 лютого 2021 року «Про застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Республіки Нікарагуа»: Указ Президента України № 41/2021 від 1 лютого 2021 року. *Президент України.* URL: <https://www.president.gov.ua/documents/412021-36445>.

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 листопада 2023 року «Про застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Російської Федерації та Республіки Білорусь в оборонно-промисловій сфері»: Указ Президента України № 762/2023 від 20 листопада 2023 року. *Президент України.* URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7622023-48981>.

20. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 № 2. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text>.

21. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про санкції» щодо встановлення відповідальності за порушення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) № 12406 від 14 січня 2025 р. *Верховна Рада України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55621>.

22. Рішення Касаційного адміністративного суду від 10 лютого 2025 року у справі №990/176/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125710216>.

23. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2002 від 27 березня 2002 року. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-02#Text>.

24. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>.

25. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>

26. Рубашенко М. А. Право на оскарження застосування обмежувальних заходів в адміністративному порядку: вітчизняний вимір та європейський досвід. *Конституційний захист прав людини в контексті доктрини*

європейської та української юстиції: теорія і практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 25 черв. 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 295–300.

27. Рубашенко М. А., Климосьюк А. С. Перспектива криміналізації порушення законодавства про санкції в Україні. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 1. С. 1–17. URL: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.6>.

28. Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права [Коваль Д., Бернацький Б.]; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 96 с.

29. Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження від 2 липня 2020 р. № 6-уп/2020. *Конституційний Суд України*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_yn_2020.pdf.

30. Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження від 31 травня 2018 р. № 27-у/2018. *Конституційний Суд України*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/27-y_2018.pdf.

31. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 5 листопада 2020 року у справі № 991/6677/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92749845>.

32. Ухвала Третьої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження від 14 жовтня 2025 р. № 179-3(II)/2025. *Конституційний Суд України*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/179_32_2025.pdf.

REFERENCES

1. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NIM/?uri=CELEX:32024L1226>.

2. Biedovska, O. (2023). Sanktsii ta verkhovenstvo prava: yak znaity balans. *Opora*. URL: <https://oporaua.org/viyna/sanktsiyi-ta-verkhovenstvo-prava-iak-znaiti-balans-24638>. [in Ukrainian].

3. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kharkova u spravi № 639/6386/24 vid 09 zhovtnia 2024 roku. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122179677>.

4. Vyrok Kovpakivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 17 bereznia 2025 r. u spravi № 592/13646/24. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125860413>.

5. Dyrektyva YeS pro kryminalizatsiiu porushennia sanktsii: Ohliad ta rekomendatsii dlia Ukrainy: analityka [Klymosiuk A., Rubashchenko M.]; analitychnyi tsentr «Instytut zakonodavchykh idei». (2024). URL:

https://confiscation.com.ua/media/Dyrektyva_Yes__pro_kryminalizatsiiu_porushe_nnia_sanktsii_Ohliad_ta_rekomendatsii_dlia_Ukrainy_1.pdf.

6. Dudorov, O.O. & Khavroniuk, M.I. (2014). Kryminalne pravo. M. I. Khavroniuk (Ed.). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

7. Yenich, V. & Artymovets, D. (2025). Pravo na administrativne oskarzhennia sanktsii. Chastyna 1. *Yurydychna hazeta*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravo-na-administrativne-oskarzhennya-sankciy-chastina-1.html> [in Ukrainian].

8. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeiskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu z protokolamy ta deklaratsiiamy. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2013). Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. T. 2: Osoblyva chastyna. V.Ya. Tatsii, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

10. Kuznetsov, V.V. (2025). Kryminalizatsiia porushennia zakonodavstva pro sanktsii: vytoky i problemy normotvorchoi diialnosti. *Nove ukrainske pravo*, 1, 123–131. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.16> [in Ukrainian].

11. Mezhi sudovoho kontroliu pry zastosuvanni sanktsii, zaprovadzhenykh RNBO Ukrainy ta vvedenykh u diiu ukazom Prezydenta Ukrainy, obhovoryly pid chas zasidannia robochoi hrupy NKR pry VS. *Sudova vlada Ukrainy. Novyny*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1606879> [in Ukrainian].

12. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 21 veresnia 2023 roku u spravi № 260/3564/22. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114021133>.

13. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 7 lypnia 2021 roku u spravi № 487/1817/18. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220764>.

14. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 8 lypnia 2024 roku u spravi № 761/32259/16-k. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120342069>.

15. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 24 liutoho 2025 roku u spravi № 552/4770/19. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711164>.

16. Praktyky transpozytsii Dyrektyvy Yes 2024/1226 derzhavamy-chlenamy Soiuzu: vyznachennia kryminalnykh pravoporushen i pokarannia za porushennia obmezhuvalnykh zakhodiv Soiuzu: analityka [Klymosiuk A., Rubashchenko M., Huzii O., Khutor T.]; analitychnyi tsentr «Instytut zakonodavchykh idei». (2025). URL: https://izi.institute/analysts/Transposition_of_EU_directive_2024_1226_by_EU_member_states_ILI/ [in Ukrainian].

17. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24 serpnia 2023 r. № 3354-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

18. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 1 liutoho 2021 roku «Pro zastosuvannia sektoralnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) do Respubliki Nikarahua»: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 41/2021 vid 1 liutoho 2021 roku. *Prezydent Ukrainy*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/412021-36445>.

19. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 lystopada 2023 roku «Pro zastosuvannia sektoralnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) do Rosiiskoi Federatsii ta Respubliki Bilorus v oboronno-promyslovii sferi»: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 762/2023 vid 20 lystopada 2023 roku. *Prezydent Ukrainy*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7622023-48981>.

20. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny, poviazani z porushenniamy rezhymu vidbuvannia pokarannia v mistsiakh pozbavlennia voli: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.03.1993 № 2. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text>.

21. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy i Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro sanktsii» shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za porushennia spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) №12406 vid 14 sichnia 2025 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55621>.

22. Rishennia Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 10 liutoho 2025 roku u spravi №990/176/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125710216>.

23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 7-rp/2002 vid 27 bereznia 2002 roku. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-02#Text>.

24. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19 kvitnia 2000 roku № 6-rp/2000. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>.

25. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27 zhovtnia 2020 roku № 13-r/2020. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

26. Rubashchenko, M.A. (2025). Pravo na oskarzhennia zastosuvannia obmezhuvalnykh zakhodiv v administratyvnomu poriadku: vitchyzniani vymir ta yevropeyskyi dosvid. *Konstytutsiyni zakhyst prav liudyny v konteksti doktryny yevropeiskoi ta ukraïnskoi yustytzii: teoriia i praktyka*: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Ivano-Frankivsk, 25 cherv. 2025). Ivano-Frankivsk, 295–300 [in Ukrainian].

27. Rubashchenko, M.A. & Klymosiuk, A.S. (2024). Perspektyva kryminalizatsii porushennia zakonodavstva pro sanktsii v Ukraini. *Naukovyi visnyk NDI problem dosudovoho rozsliduvannia*, 1, 1–17. URL: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.6> [in Ukrainian].

28. Sanktsiinyi dovidnyk: uroky dlia Ukrainy z praktyky inozemnoho sanktsiinoho zakonodavstva ta mizhnarodnoho prava [Koval D., Bernatskyi B.]; Tsentr prav liudyny ZMINA. (2023). Kyiv [in Ukrainian].

29. Ukhvala Velykoi Palaty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro zakryttia konstytutsiinoho provadzhennia vid 2 lypnia 2020 r. №6-up/2020. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_yn_2020.pdf.

30. Ukhvala Velykoi Palaty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro zakryttia konstytutsiinoho provadzhennia vid 31 travnia 2018 r. №27-u/2018. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/27-y_2018.pdf.

31. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 5 lystopada 2020 roku u spravi № 991/6677/20. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92749845>.

32. Ukhvala Tretoi kolehii suddiv Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia vid 14 zhovtnia 2025 r. №179-3(II)/2025. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy*. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/179_32_2025.pdf.

Rubashchenko M. A. Legal consequences of appeals, amendments and expiry of legal acts on which sanctions are applied, in the context of the grounds for criminal liability for their violation and circumvention

This academic article is devoted to a comprehensive analysis of the relationship between sanctions-related legal relations and criminal liability for violating or circumventing sanctions imposed by Ukraine after the start of large-scale aggression by the Russian Federation.

The author proceeds from the assumption that sanctions are effective only if there are criminal penalties for violating them. The critical importance of the right to appeal against restrictive measures is justified, as it not only serves as a means of protection for persons subject to sanctions, but also acts as an instrument for disciplining the authorities applying sanctions, ensuring the clarity, accuracy and validity of their decisions, which is a necessary condition for the legitimacy of sanctions policy as a whole.

The article examines the provisions of the Criminal Code of Ukraine that are currently used to classify sanctions violations, draft legislative changes and Ukraine's obligations to implement the Directive (EU) 2024/1226, the principle of the temporal effect of sanctions acts and its impact on proving the elements of a criminal offence, European Union's mechanisms for administrative and judicial appeals against sanctions, and their comparison with national mechanisms.

The key result of the study is the identification of two types of legal facts that terminate sanction legal relations – rehabilitating and non-rehabilitating: the

former are caused by the recognition of a sanctioning legal act as illegal or unconstitutional, which makes criminal prosecution impossible, and the latter are caused by the expiry of the sanction, as well as the voluntary repeal or amendment of the legal act by the subject of law-making activity, which do not affect the establishment of actus reus and criminal liability.

Key words: *restrictive measures; international sanctions; sanctions violations; sanctions circumvention; criminal liability; criminal offences; right to judicial protection; right to a fair trial; sanctions appeal.*

УДК 343.237

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.340238>

Т. А. Павленко,

канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри державно-
правових дисциплін,
кримінального права та процесу
Харківський національний
педагогічний університет імені
Г. С. Сковороди

ЩОДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СПІВУЧАСТІ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ: НА ПРИКЛАДІ УМИСНОГО ВБИВСТВА МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ (СТ. 117 КК УКРАЇНИ)

Стаття присвячена дослідженню проблеми кваліфікації співучасті зі спеціальним суб'єктом. Зауважено, що підставою кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, які вчиняються у співучасті, є вчинення особою кримінального правопорушення, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення, тобто як і при вчиненні протиправного діяння одноособово. Наголошено на тому, що співучасники несуть відповідальність на єдиних підставах і в єдиних межах, а саме за тією ж статтею (за необхідністю частиною статті) Особливої частини КК.

Разом з тим, визначено особливості кваліфікації співучасті зі спеціальним суб'єктом, що пов'язано з тим, що кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом може бути вчинено лише таким (спеціальним) суб'єктом. Відтак зроблено висновок, що дії співучасників, які не мають ознак спеціального суб'єкта будуть мати особливості правової оцінки. Зазначені особливості проаналізовано на прикладі застосування ст. 117 КК.

Виокремлено три можливі варіанти кваліфікації дій співучасників умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини: матір виступає співвиконавцем вбивства з іншими особами; матір виконує роль виконавця, інші особи співучасники; матір виступає співучасником, а інші особи є виконавцями.

Акцентовано увагу на тому, що обставина, яка покладена в основу пом'якшення кримінальної відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (час: пологи або відразу після пологів; та, на нашу думку, особливий психоемоційний стан жінки-матері), стосується виключно особистих властивостей суб'єкта цього кримінального правопорушення (матері новонародженої дитини), тому вона не може поширюватися на інших співучасників кримінального правопорушення. Отже, співучасники при вчиненні умисного вбивства новонародженої дитини (ст. 117 КК) не можуть нести відповідальність з урахуванням пом'якшуючих обставин.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація; співучасть; види співучасників; виконавець; підбурювач; пособник; суб'єкт кримінального правопорушення; вбивство; новонароджена дитина.

Постановка проблеми. Як відомо, спільне вчинення кримінального правопорушення не лише полегшує його реалізацію та приховування, а й значно підвищує суспільну небезпечність. Щодо правової оцінки дій співучасників, і особливо це стосується співучасті зі спеціальним суб'єктом, то в науці кримінального права та у правозастосовній практиці існує ціла низка дискусійних питань. Неоднозначно вирішується питання правової оцінки дій співучасників при вчиненні кримінальних правопорушень з привілейованим складом зі спеціальним суб'єктом. Зокрема, це стосується кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 Кримінального кодексу України (далі – КК). Що пов'язано, по-перше, з відсутністю законодавчо закріплених правил щодо кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, і, по-друге, з конструкцією диспозиції ст. 117 КК.

Стан дослідження. Питання кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом викликало інтерес у науковців. Наприклад, М. І. Бажанов не заперечував, що у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом особи, які не є спеціальним суб'єктом, можуть виступати співучасниками кримінального правопорушення, проте конкретизував, що виконавцем таких кримінальних правопорушень може бути лише спеціальний суб'єкт¹. Питанням правової оцінки дій співучасників у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом приділяли увагу у своїх працях такі науковці, як М. І. Мельник, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. М. І. Хавронюк та ін. Проблематиці кваліфікації дій співучасників при умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини присвячені роботи

¹ Кримінальне право України: Загальна частина / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків, 2001. С. 209–210.

В. І. Борисова, А. О. Драгоненко, Л. А. Остапенко та ін. Проте певне коло питань щодо правової оцінки дій співучасників при умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини залишається й досі дискусійним.

Метою статті є проведення аналізу кола дискусійних питань кваліфікації співучасті зі спеціальним суб'єктом на прикладі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК та виокремлення узагальнених правил такої кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Співучастю у кримінальному правопорушенні згідно з положеннями чинного КК «є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення» (ст. 26)². Виходячи зі змісту зазначеної норми можна констатувати, що співучасті «притаманні» об'єктивні (вчинення кримінального правопорушення декількома (двома або більше) суб'єктами кримінального правопорушення спільно) та суб'єктивні (умисна спільна участь у вчиненні умисного кримінального правопорушення) ознаки. Тобто, мова йде про спільність вчинення кримінального правопорушення. При цьому кримінальне правопорушення може бути вчинено групою осіб як співвиконавцями так і з розподілом ролей. У будь-якому разі варто підкреслити, що підставою кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що вчиняються у співучасті, є вчинення особою кримінального правопорушення, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення, тобто як і при вчиненні протиправного діяння одноособово. За загальним правилом, з урахуванням того, що співучасники спільно вчиняють кримінальне правопорушення, то й відповідальність вони несуть на єдиних підставах і в єдиних межах, а саме за тією ж статтею (за необхідністю частиною статті) Особливої частини КК. Разом з тим, варто пам'ятати і про індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Адже у ч. 3 ст. 29 КК чітко зазначено, що «ознаки, що характеризують особу окремого співучасника кримінального

² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

правопорушення, ставляться в вину лише цьому співучасникові»³. Тобто кожен зі співучасників несе відповідальність лише в межах вчиненого ним діяння.

Що стосується кваліфікації співучасті зі спеціальним суб'єктом, то при вирішенні цього питання є певні особливості. Так, характерною ознакою кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом є те, що воно може бути вчинено лише спеціальним суб'єктом. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення відповідно до ч. 2 ст. 18 КК «є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа»⁴. Тобто спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення наділений окрім загальних ознак суб'єкта (фізична особа, вік, осудність) ще додатковою ознакою (ознаками), які і визначають його відповідальність за відповідною статтею Особливої частини КК (наприклад, службова особа, військовослужбовець тощо). При цьому лише у ч. 3 ст. 401 КК зазначено, що за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях до кримінальної відповідальності за відповідними статтями Розділу XIX (Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)) можуть бути притягнуті й особи, які не є військовослужбовцями. Разом з тим, відповідальність таких співучасників матиме свої особливості. Зокрема, якщо говорити про співвиконавство у таких кримінальних правопорушеннях, то, очевидно, співвиконавцями у них можуть бути лише особи, які мають ознаки спеціального суб'єкта. Якщо ж об'єктивну сторону (або хоча б частину об'єктивної сторони) виконує особа не наділена ознаками спеціального суб'єкта (загальний суб'єкт), то, вочевидь, кваліфікувати її дії як виконавство не можна. Дії такої особи

³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁴ Там само.

можуть бути кваліфіковані, наприклад, як пособництво у військовому кримінальному правопорушенні.

Якщо говорити про інші кримінальні правопорушення, які можуть вчинятися виключно спеціальним суб'єктом, то, вочевидь, особи, які не є таким суб'єктом, можуть виступати в ролі співучасника – організатора, підбурювача, пособника, – але не співвиконавця, того кримінального правопорушення за яке передбачена відповідальність саме спеціального суб'єкта. Разом з тим, варто зауважити на певних кримінально-правових нормах, які передбачають кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене за пом'якшуючих обставин, при цьому такою обставиною законодавець визначає саме спеціальну (спеціальні) ознаку суб'єкта такого діяння. Зокрема, це стосується кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 117 КК (Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини). Тобто чинний КК виділив у самостійний склад менш небезпечний вид умисного вбивства – вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Такий підхід, на момент прийняття чинного КК у 2001 році, очевидно був обумовлений історичними аспектами, оскільки ще до 1917 року вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (і навіть ширше – дітовбивство) розглядалось переважно як вбивство, вчинене за пом'якшуючих обставин. За радянських часів дане кримінальне правопорушення у деяких республіках СРСР спочатку розглядалось як кваліфіковане вбивство, а згодом як «просте». Але в деяких республіках, до числа яких входила й Україна, було збережено привілейований склад вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 96 КК УРСР 1960 р.)⁵.

Щодо специфіки суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК (матір новонародженої дитини), то необхідно, в першу чергу говорити про те, що процес народження дитини є доволі

⁵ Павленко Т. А. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 17. 2011. С. 158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_pravo_2011_17_26.

потужним стресовим фактором, який настільки сильно впливає на психіку породіллі, що вона може втратити здатність до адекватної поведінки, а відтак її дії можуть бути подібними до поведінки людини, яка діє у стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту). Аналіз результатів експертиз психологічного стану матері, яка обвинувачується у вбивстві своєї новонародженої дитини, показує, що експерти констатують, що жінка перебуває у стані обмеженої осудності, тобто вона не здатна повною мірою усвідомлювати свої діяння і (або) керувати ними⁶. Тобто, основним фактором, що є підставою віднесення складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК має бути саме психофізіологічний стан жінки, який вона відчуває в період пологів або відразу після пологів. Тобто, ознакою спеціального суб'єкта має визнаватися не просто той факт, що ним є жінка-мати новонародженої дитини, а саме психоемоційний стан такої жінки. Проте законодавець у диспозиції ст. 117 КК таку ознаку як «особливий психоемоційний стан матері» не називає. Що призводить до ряду спірних питань при кваліфікації дій матері-дітовбивці. Зокрема, що будь-які дії такої матері, спрямовані на умисне позбавлення життя своєї дитини, під час пологів або відразу після них (незалежно від психоемоційного стану жінки) слід розцінювати як умисне вбивство, вчинене за пом'якшуючих обставин.

Якщо звернутися до кримінального законодавства ряду країн Європи, то більшість кримінальних кодексів цих країн передбачає особливий психофізіологічний стан жінки, обумовлений пологами, як обов'язкову ознаку. Наприклад, КК Литовської республіки вказує – мати, яка вчинила вбивство своєї новонародженої дитини під впливом викликаного пологами

⁶ Антонюк Н. Вдосконалення законодавчої конструкції складу «умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (ст. 117 КК України). *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 49. С. 199.

стану, КК Швейцарії – якщо мати вбиває свою дитину під час пологів або в період того часу, коли вона знаходилася під впливом процесу пологів⁷.

Тож саме особисті властивості суб'єкта умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини логічно визнавати обставиною, що зумовлює віднесення даного кримінального правопорушення до складу кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами. І в даному контексті виникають питання щодо кваліфікації дій і матері-дітовбивці, і співучасників при даному виді вбивства. Як ще у 2005 році зазначила Л. Остапенко варто виділити три можливі варіанти правової оцінки дій матері новонародженої дитини та інших осіб: матір виступає співвиконавцем вбивства з іншими особами; матір виконує роль виконавця, інші особи співучасники; матір виступає співучасником, а інші особи є виконавцями⁸.

Якщо розглядати ситуацію співвиконавства, коли жінка вбила свою новонароджену дитину спільно з іншою особою/особами, то щодо кваліфікації дій матері питань, начебто, не виникає. Дійсно, на перший погляд, дії такої матері необхідно кваліфікувати за ст. 117 КК, звісно за умови, що вбивство було вчинено під час пологів або відразу після них. По-перше, якщо вбивство було вчинено без попередньої змови групою осіб, тобто умисел на позбавлення життя дитини у жінки виник внаслідок стану, обумовленому пологами, то дійсно, дії такої жінки варто кваліфікувати за ст. 117 КК. По-друге, якщо має місце попередня змова, наприклад, між жінкою та її чоловіком, яка мала місце до пологів, то в такому разі кваліфікація дій такої жінки за ст. 117 КК є сумнівною. Варто погодитися з науковцями, які стверджують, що якщо вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини вчинено із заздалегідь обдуманим умислом, за

⁷ Павленко Т. А. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 17. 2011. С. 161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2011_17_26.

⁸ Остапенко Л. Питання співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. *Кримінальне право*. № 7. 2005. С. 108–110. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/a0407833-cd90-41b2-b114-6e959b2481a5/content>.

взаємною згодою подружжя, то такі дії необхідно кваліфікувати за п. 2, 12 ч. 2 ст. 115 КК⁹. А за наявності інших кваліфікуючих ознак додатково ще за відповідним пунктом/пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Проте, формулювання диспозиції ст. 117 КК дає підстави для кваліфікації описаних дій жінки-дітовбивці за зазначеною статтею, оскільки в законі чітко зазначено на умисному вбивстві новонародженої дитини під час пологів або відразу після них, в той час як про психоемоційний стан жінки, обумовлений пологами, у статті не йдеться. Вивчення судової практики за даною категорією справ свідчить про те, що, як правило, жінки вчиняють вбивство своєї новонародженої дитини із заздалегідь обдуманим умислом, про що свідчить приховування вагітності, підшукування знарядь вчинення кримінального правопорушення тощо, проте їх дії кваліфікуються за ст. 117 КК¹⁰.

Щодо питання кваліфікації дій інших співвиконавців умисного вбивства новонародженої дитини, то воно, з урахуванням теоретичних положень кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, вирішується неоднозначно. За зальним правилом кваліфікації співвиконавець має нести відповідальність за тією ж нормою, що і спеціальний суб'єкт з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК. Проте, як вбачається, це правило не може стосуватися випадків умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Обґрунтування цієї тези наступне: по-перше, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК спеціальний – матір новонародженої дитини; по-друге, як уже зазначалося, обставиною, що пом'якшує кримінальну відповідальність має визнаватися особливий психоемоційний стан жінки-породіллі, який обумовлений вагітністю та пологами, і який може характеризуватися ознаками схожими до стану фізіологічного афекту; по-третє, законодавець визначає, що зазначене

⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Ін Юре. 2003. С. 262.

¹⁰ Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області за справою № 1-137/10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11069492>; Вирок Народицького районного суду Житомирської області за справою № 284/343/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129657099>.

кримінальне правопорушення вчиняється під час пологів або відразу після них, відтак ніхто крім породіллі у такому стані перебувати не може. Отже, дії співвиконавців при умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини мають кваліфікуватися за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, а за встановлення інших обтяжуючих обставин і за іншими пунктами ч. 2 ст. 115 КК.

У ситуації, за якої матір виконує роль виконавця, а інші особи є співучасниками, маємо також низку спірних питань. Щодо кваліфікації дій матері, то як вже зазначалося, за наявності ознак складу умисного вбивства, передбаченого ст. 117 КК, її дії мають кваліфікуватися за цією статтею (на нашу думку, за умови, що умисел не був заздалегідь обдуманим, а виник внаслідок особливого психоемоційного стану, обумовленому пологами). Стосовно інших співучасників, то серед науковців думки розділилися. Одні науковці наголошують на тому, що дії таких осіб мають кваліфікуватися як співучасть з посиланням на відповідну частину ст. 27 та ст. 117 КК¹¹. Інші говорять про необхідність кваліфікації з посиланням на ст. 115 КК та, з урахуванням ролі кожного зі співучасників на відповідну частину ст. 27 КК. З урахуванням специфіки ознак спеціального суб'єкта умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, які стосуються виключно особистих властивостей жінки-матері і не можуть бути поширені на інших суб'єктів зазначеного кримінального правопорушення, а також враховуючи, що такі співучасники діють усвідомлено, не просто розуміють характер своїх дій та наслідки, а й усвідомлюють, що сприяють/підбурюють матір-породіллі до позбавлення життя новонародженого, який в перші хвилини життя є найбільш залежним від оточуючих факторів та потребує захисту та турботи, дії співучасників, залежно від того яку роль вони виконували, мають кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 27 КК та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, а за наявності додаткових обтяжуючих обставин і за іншими пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Цікавою й такою, що заслуговує на підтримку, є думка, що за

¹¹ Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Київ: Атіка. 2002. С. 144.

умови, коли підбурювач використовує особливий стан жінки-матері, що обумовлений пологамі, за якого така матір не усвідомлює та не могла усвідомлювати характер дій, які вона вчиняє, то дії такого «підбурювача» слід кваліфікувати за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, тобто має місце опосередковане виконання¹².

У випадку, коли матір новонародженої дитини виступає співучасником (організатор, пособник, підбурювач), а інша особа/особи виконавцем, також не має однозначної відповіді щодо кваліфікації дій таких співучасників. Так, можуть мати місце різні ситуації. Перша ситуація, коли жінка заздалегідь до пологів просить, вмовляє іншу особу позбавити її новонароджену дитину життя відразу після пологів. У цьому випадку, як вбачається, і дії матері, і дії інших осіб (виконавців) необхідно кваліфікувати за п. 2.ч. 2 ст. 115 КК, а за наявності додаткових обтяжуючих обставин й за іншими пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Друга ситуація, коли жінка під час пологів або відразу після них під впливом особливого психофізіологічного стану, що обумовлений пологамі, звертається до іншої особи з проханням позбавити її новонароджену дитину життя. У цьому випадку дії іншої особи, яка не є спеціальним суб'єктом і безпосередньо спричиняє смерть новонародженій дитині мають кваліфікуватися за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, за наявності підстав – додатково за іншими пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Щодо кваліфікації дій матері, то тут однозначну відповідь надати складно. Стосовно цього питання серед науковців висуваються наступні ідеї: жінка-матір новонародженої дитини не може нести відповідальність як співучасник кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК, оскільки співучасть у цьому кримінальному правопорушенні не можлива; матір новонародженої дитини також не може нести кримінальну відповідальність і за співучасть у вбивстві, передбаченому

¹² Остапенко Л. Питання співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. *Кримінальне право*. № 7. 2005. С. 110. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/a0407833-cd90-41b2-b114-6e959b2481a5/content>

п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки кваліфікація за цією нормою була б нелогічною, тому що як виконавець матір несе кримінальну відповідальність за привілейованим складом умисного вбивства, а коли таке діяння вчиняється «іншими руками» – кваліфікованим¹³. Тобто за такого підходу виникає ситуація, за якої дії матері взагалі залишаються поза межами кримінальної відповідальності. Але така ситуація є неприпустимою, адже кримінальне правопорушення вчинено й має отримати правову оцінку. Тож деякі науковці пропонують дії матері, яка схилила іншу особу під час пологів або відразу після них вбити дитину, кваліфікувати за ч. 4 ст. 27 та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК (за наявності підстав і за іншими пунктами ч. 2 ст. 115 КК)¹⁴. Такий підхід може мати місце, проте він також має вади, оскільки у цьому випадку матір перебуває у особливому психоемоційному стані, обумовленому пологами, що впливає на її дії, проте за наведеної правової оцінки її дій цей стан не враховується. Тобто, в наведеній ситуації визначити чітко єдино вірний варіант правової оцінки дій матері, вочевидь, неможливо.

Висновки. По-перше, обставина, яка покладена в основу пом'якшення кримінальної відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, стосується виключно особистих властивостей суб'єкта цього кримінального правопорушення (матері новонародженої дитини), тому вона не може бути поширена на інших співучасників кримінального правопорушення. Відповідно, по-друге, співучасники при вчиненні умисного вбивства новонародженої дитини (ст. 117 КК) не можуть нести відповідальність з урахуванням пом'якшуючих обставин. По-третє, чинна редакція ст. 117 КК дає підстави для кваліфікації дій жінки-дітовбивці, у разі наявності заздалегідь обдуманого умислу, за зазначеною статтею, оскільки в законі не зазначено про особливий психоемоційний стан жінки, обумовлений

¹³ Остапенко Л. Питання співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. *Кримінальне право*. № 7. 2005. С. 110. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/a0407833-cd90-41b2-b114-6e959b2481a5/content>

¹⁴ Там само. С. 111.

пологами. Разом з тим, забезпечення права дитини на життя має бути першочерговим і переважати у разі конкуренції прав дитини з правами інших осіб. Відтак, з метою недопущення безпідставного пом'якшення кримінальної відповідальності матері, що позбавила свою новонароджену дитину життя, необхідно на законодавчому рівні передбачити особливий психоемоційний стан як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення, а також зазначити, що умисел на позбавлення життя своєї дитини у жінки повинен виникнути раптово, під впливом особливого психоемоційного стану.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України: Загальна частина / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків, 2001. С. 209–210.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Павленко Т. А. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 17. 2011. С. 157–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_pravo_2011_17_26.
4. Антонюк Н. Вдосконалення законодавчої конструкції складу «умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (ст. 117 КК України). *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 49. С. 198–206.
5. Остапенко Л. Питання співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. *Кримінальне право*. № 7. 2005. С. 108–111. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/a0407833-cd90-41b2-b114-6e959b2481a5/content>.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Ін Юре. 2003. 1196 с.
7. Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області за справою № 1-137/10. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11069492>.
8. Вирок Народицького районного суду Житомирської області за справою № 284/343/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129657099>.
9. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Київ: Атіка. 2002. 641 с.

REFERENCES

1. Kryminalne pravo Ukrainy (2001). Zahalna chastyna / M.I. Bazhanov, V.V. Stashys, V.Ya. Tatsii (Eds.). Kyiv; Kharkiv, 209–210 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
3. Pavlenko, T.A. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoi dytyny. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO»*, 17, 157–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2011_17_26 [in Ukrainian].
4. Antoniuk, N. (2009). Vdoskonalennia zakonodavchoi konstruktsii skladu «umysnoho vbyvstva matiriu svoiei novonarodzhenoi dytyny» (st. 117 KK Ukrainy). *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 49, 198–206 [in Ukrainian].
5. Ostapenko, L. (2005). Pytannia spivuchasti u vbyvstvi matiriu svoiei novonarodzhenoi dytyny. *Kryminalne parvo*, 7, 108–111. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/a0407833-cd90-41b2-b114-6e959b2481a5/content> [in Ukrainian].
6. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2003). M.I. Melnyk, M.I. Khavroniuk (Eds.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
7. Vyrok Novohrad-Volynskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti za spravoju № 1-137/10. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11069492> [in Ukrainian].
8. Vyrok Narodytskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti za spravoju № 284/343/25. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129657099> [in Ukrainian].
9. Korzhanskyi, M.Y. (2002). Kvalifikatsiia zlochyniv. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Pavlenko T. On the issue of qualifying complicity with a special subject: on the example of intentional murder of a newborn child by its mother (art. 117 of the Criminal Code of Ukraine)

The article is devoted to the study of the problem of qualifying complicity with a special subject. It is noted that the basis for criminal liability for criminal offenses committed in complicity is the commission by a person of a criminal offense that contains the elements of a criminal offense, i.e., as in the case of committing an unlawful act alone. It is emphasized that accomplices are liable on the same grounds and within the same limits, namely under the same article (if necessary, part of the article) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

At the same time, the peculiarities of qualifying complicity with a special subject have been determined, which is related to the fact that a criminal offense with a special subject can only be committed by such (special) subject. Therefore, it has been concluded that the actions of co-perpetrators who do not have the characteristics of a special subject will have specific features of legal assessment.

These features are analyzed using the example of the application of Article 117 of the Criminal Code of Ukraine.

Three possible options for qualifying the actions of accomplices in the intentional murder of a newborn child by its mother have been identified: the mother acts as a co-perpetrator of the murder with other persons; the mother acts as the perpetrator, while other persons are accomplices; the mother acts as an accomplice, while other persons are perpetrators.

It is emphasized that the circumstance underlying the mitigation of criminal liability for the murder of a newborn child by its mother (time: during or immediately after childbirth; and, in our opinion, the special psycho-emotional state of the woman-mother) concerns exclusively the personal characteristics of the subject of this criminal offense (the mother of the newborn child), therefore it cannot be extended to other participants in the criminal offense. Therefore, accomplices in the intentional murder of a newborn child (Article 117 of the Criminal Code of Ukraine) cannot be held liable taking into account mitigating circumstances.

Key words: *criminal law classification; complicity; types of accomplices; perpetrator; instigator; accomplice; subject of a criminal offense; murder; newborn child.*

УДК 343.3/.7. + 342.9

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.335470>

М. П. Курило,
докт. юрид. наук, проф.,
Заслужений юрист України,
професор кафедри правосуддя та
філософії,
Сумського національного аграрного
університету;
Р. В. Куріцький,
аспірант кафедри правосуддя та
філософії Сумського національного
аграрного університету

ДО ПИТАННЯ ЩОДО, ПРИТЯГНЕННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВАХ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ «ПОЛІТИЧНИХ ФІНАНСІВ»

Передумова. Метою даної статті стало, по-перше, здійснити огляд структури та положення статті 159-1 Кримінального Кодексу України як норми національного законодавства, що передбачає притягнення до відповідальності за Порухення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; по-друге, вивчити сталу судову практику національних судів з розгляду справ зазначеної категорії кримінального правопорушення як якісного, так і кількісного показника на відповідність принципу невідворотності відповідальності.

Цілі. Визначити проблемні аспекти застосування на практиці положень ст. 159-1 КК при вжитті заходів по притягненню винних осіб до відповідальності та напрацювати можливі шляхи її вирішення.

Методи. Методологія дослідження уособлена низкою загальних, філософських і спеціальних методів, серед яких: діалектичний, компаративістський, аналізу та синтезу та ін. Теоретичною основою дослідження стали положення національного законодавства, наявна судова практика національних судів, теоретичні напрацювання українських науковців. Комплексний підхід у застосуванні методів наукового пізнання забезпечив логічний виклад цього матеріалу, достовірність статистичних даних та обґрунтованість отриманих висновків.

Результати. На підставі здійсненого аналізу та узагальнення чинних положень національних правових актів та сталої судової практики з притягнення до кримінальної відповідальності у справах, пов'язаних з порушенням правил політичного фінансування, встановлено системні проблеми у правовому регулюванні та практиці застосування ст. 159-1 КК,

що призводить до низької ефективності притягнення до відповідальності за порушення у сфері політичного фінансування.

Висновки. За результатами дослідження пропонуються вирішення проблем практичного застосування положень ст. 159-1 КК, шляхом внесення запропонованих змін до законодавства.

Ключові слова: *норми національного законодавства; судові рішення у справах про притягнення до кримінальної відповідальності; політичні партії, вибори та референдуми; кваліфікація кримінального правопорушення.*

Вступ.

На актуальність нашого дослідження впливає те, що в Україні в грудні 2023 року після тривалої паузи (понад 3 роки) поновлено обов'язок політичних партій подавати свої Звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політичних партій, а відтак і можливим збільшенням кількості виявлення ознак кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено положенням ст. 159-1 «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму» Кримінального кодексу України (далі – КК), їх розслідування та розгляду національними судами кримінальних справ зазначеної категорії.

Відповідно до Положень про правове регулювання діяльності політичних партій, прийнятих Венеціанською Комісією 15–16 жовтня 2010 року (пункти 17, 234 та 235), сформовано приписи, зокрема про те, що: «Санкції мають застосовуватися лише у тих випадках, коли об'єднання допускають серйозні порушення, і завжди повинні бути пропорційними цим порушенням. Заборона і розпуск об'єднань завжди повинні застосовуватися тільки як крайній захід. Законодавство може передбачати застосування адміністративних, цивільно-правових та кримінальних санкцій до об'єднань, як і до інших структур, у разі порушення ними відповідних положень».

Важливо відмітити те, що диспозицію самої статті 159-1 «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму» було включено до КК згідно із Законом № 3504-IV від 23.02.2006 та надалі неодноразово зазнавали змін, а саме: із змінами,

внесеними згідно із Законом № 1703-VII від 14.10.2014; у редакції Закону № 731-VIII від 08.10.2015; із змінами, внесеними згідно із Законами № 1019-VIII від 18.02.2016, № 2617-VIII від 22.11.2018, № 805-IX від 16.07.2020, № 3233-IX від 13.07.2023, № 3342-IX від 23.08.2023, що засвідчує актуальність правовідносин, які регулюються зазначеними нормами.

Ключовим елементом статті 159-1 КК є *умисел*, оскільки для притягнення до кримінальної відповідальності за частинами 1, 2 та 3 зазначеної статті необхідно встановити наявність умисної форми вини в діях осіб. На нашу думку, саме встановлення «умислу» в діях правопорушника на практиці часто стає проблемою доведення для правоохоронних органів під час здійснення досудового розслідування вчиненого правопорушення.

Аналіз останніх досліджень.

Необхідно зазначити, що тематика правовідносин викладених в положенні ст. 159-1 КК була досліджена вітчизняними науковцями більшою мірою в межах самого об'єкту «кваліфікації правопорушення», що знайшло своє відображення у таких наукових працях, як: Задоя К. П. «Науково-практичний коментар до статті 159-1 Кримінального Кодексу України... «порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму»; Батраченко Т. С. «Особливості реалізації принципів кримінального права під час встановлення відповідальності (на прикладі ст. 159-1 КК)»; Орловської Н. А. «До питання про кримінально-правове запобігання проявам політичної корупції» з висновками яких не можна не погодитися. Крім того, заслуговує на увагу і праця Корчак Я. О. «Проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної діяльності (ст. 159-1 КК України)», який запропонував розв'язання існуючої проблематики ст. 159-1 КК, шляхом зміни підслідності (від Національної поліції до Національного антикорупційного бюро України) через недостатню

кваліфікацію працівників Національної поліції. Оскільки, практика застосування цієї статті є доволі складною та потребує врахування багатьох нюансів, що стосуються як кримінального, так і виборчого законодавства.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу.

Аналіз законодавства країн Європейського Союзу, зокрема Республіки Польща та Федеративної Республіки Німеччина, виявляє імперативність вимог щодо подання та оприлюднення фінансової звітності політичних партій. Встановлення контролюючими органами відповідних країн фактів порушення встановленого порядку подання фінансової звітності тягне за собою юридичну відповідальність, включаючи і кримінальну.

Польське законодавство імперативно визначає обов'язок політичних партій щодо щорічного звітування про свою фінансову діяльність та понесені витрати під час виборчих кампаній. Подання політичними партіями фінансової звітності передбачені вимогами Закону про політичні партії та Виборчого кодексу республіки Польща. Зазначені звіти підлягають верифікації Державною виборчою комісією (Państwowa Komisja Wyborcza) та незалежними аудиторам з подальшим їх оприлюдненням.

Згідно вимог статті 49d Закону від 27 червня 1997 року «Про політичні партії» передбачено, що «особа, яка не виконує або не дозволяє виконати обов'язок з підготовки та подання інформації, передбаченої в статті 34, або надає в ній неправдиві дані, підлягає штрафу, обмеженню волі або позбавленню волі на строк до 2 років».

Це положення зокрема, стосується, випадків, коли партія не подає обов'язковий щорічний фінансовий звіт або включає в нього неправдиву інформацію (недостовірні дані).

Водночас відповідно до вимог статті 509 §1 Виборчого кодексу республіки Польща передбачено, що «фінансовий представник виборчого комітету, який не подає або подає неправдиві фінансові звіти про джерела

фінансування та витрати, пов'язані з виборами, підлягає штрафу, обмеженню волі на строк до 2 років».

Це положення застосовується до осіб, відповідальних за фінансову звітність під час виборчих кампаній.

У випадках встановлених серйозних порушень, пов'язаних із фальсифікацією документів або шахрайством, до правопорушників можуть застосовуватися положення Кримінального кодексу Польщі. Наприклад: «стаття 270: Підробка документів або використання підроблених документів карається позбавленням волі на строк до 5 років; стаття 286: Шахрайство, тобто введення в оману з метою отримання майнової вигоди, карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років».

Зазначені положення можуть застосовуватися, якщо подання неправдивої інформації у звітах політичних партій має на меті отримання незаконної фінансової вигоди або інші серйозні порушення.

У Федеративній Республіці Німеччина правове регулювання фінансування політичних партій здійснюється на конституційному рівні: Основним законом «Grundgesetz» та спеціальним Законом про політичні партії «Parteiengesetz». Останній визначає вимоги до забезпечення прозорості фінансування політичних партій, включаючи обов'язкове подання річних звітів, що відображають всі доходи, витрати, майновий стан та боргові зобов'язання, а також розкриття інформації про великих донорів партії. Згідно з § 31 Parteiengesetz, подання недостовірної або неповної річної звітності кваліфікується як адміністративне правопорушення, що тягне за собою накладення значних штрафних санкцій, особливо у випадках умисного порушення, або покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років.

Крім того, у деяких випадках до правопорушників можуть застосовуватися положення Кримінального кодексу Німеччини «Strafgesetzbuch» (далі – StGB), зокрема положення § 108b StGB щодо підкупу депутатів, і хоча зазначене положення й непрямо стосується порушень

фінансової звітності політичних партій, але законодавство передбачає можливість його застосування у випадках, коли такі порушення пов'язані з корупційними діями.

Загальні кримінально-правові норми щодо шахрайства (§ 263 StGB), розтрата (§ 266 StGB) та відмивання грошей (§ 261 StGB) також можуть бути застосовані у випадках, коли порушення фінансової звітності політичних партій містять ознаки зазначених кримінальних правопорушень, з можливим покаранням у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років або грошового штрафу, залежно від тяжкості вчиненого правопорушення.

Отже, правові системи як Польщі, так і Німеччини передбачають юридичну відповідальність за порушення вимог щодо фінансової звітності політичних партій.

Необхідно відмітити, що у законодавстві Республіки Польща акцент зроблено на кримінальних санкціях за порушення правил фінансування та загальних положеннях кримінального права. У той же час, законодавство Федеративної Республіки Німеччина основним видом відповідальності за порушення фінансової звітності політичних партій акцент робить на адміністративних санкціях, проте кримінальна відповідальність також передбачена у випадках, коли порушення пов'язані з корупційними або іншими кримінальними діями.

Основний зміст.

Необхідно відмітити, що положення статті 159-1 КК охоплює порушення порядків фінансування політичних партій, передвиборної агітації та агітації референдуму. Зазначений порядок регулюється спеціальним законодавством, зокрема Законом України «Про політичні партії в Україні», Виборчим кодексом України та Законом України «Про всеукраїнський референдум». Проект Закону України «Про місцеві референдуми» який знаходиться лише на стадії розроблення.

Існування проблемних аспектів застосування на практиці положень

ст. 159-1 КК при вжитті заходів по притягненні винних осіб до відповідальності свідчить, той факт, що відповідно до даних Єдиного реєстру досудових розслідувань упродовж 2019–2024 років попри зростання чисельності облікованих кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено положенням вищезазначеної статті 159-1 КК (фактів встановлення ознак кримінального правопорушення), щорічно майже вдвічі, але при цьому, кількість кримінальних проваджень по яких особам повідомлено про підозру, а також за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом, з кожним роком навпаки, невинно зменшувалася, а починаючи з 2021 року взагалі досягла нульового показника.

Таким чином, враховуючи зазначене, можна дійти висновку про існування ряду проблем щодо системності, повноти та юридичної коректності визначення на законодавчому рівні підстав настання кримінальної відповідальності передбаченої положенням ст. 159-1 КК, серед яких виділяється проблема пов'язана з положенням самої норми (щодо кваліфікації правопорушення); проблема процесуального законодавства щодо встановлених строків, порядку проведення слідчих дій, вирішення яких можливе лише при внесенні відповідних змін до норм кримінально-процесуального законодавства.

На сьогодні це є викликом передусім для Національної поліції України, оскільки відповідно до положень ст. 216 Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК) правопорушення у сфері «політичних фінансів» віднесено виключно до їх підслідності, розслідування яких вимагає спеціальних знань, вмінь та навичок, зокрема щодо застосування профільного законодавства про політичні партії, вибори та референдуми.

Якщо врахувати те, що ст. 219 КПК передбачено, що «досудове розслідування у формі дізнання проводять у скорочені строки, що для таких складних та специфічних справ, які пов'язані з (у сфері політичного фінансування) зовсім недоцільно. Водночас проведення усіх негласних

слідчих (розшукових) дій (контроль за вчиненням злочину або виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) можливе лише у разі розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів — відповідно до вимог глави 21 КПК та Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (від 16.11.2012 №114/1042/516/1199/936/1687/5)».

Таким чином, виходячи з вищезазначеного розв'язання проблеми проведення досудового розслідування справ відповідальність за які передбачено положенням ст. 159-1 КК у скорочені строки вимагають їх перегляду та внесення відповідних змін, як це запропоновано вищезгаданими науковцями.

Водночас з метою покращення якості здійснення досудового розслідування та притягнення до відповідальності винних осіб, може бути як один зі шляхів цього вирішення, – це внесення змін до положень ч. 5 ст. 216 КПК, а саме віднесення до підслідності Національного антикорупційного бюро України кримінальних правопорушень вчинених за ст. 159-1 КК. До такого висновку можна дійти, виходячи з наступного: здійснення державного контролю за «політичним фінансуванням» (державний контроль за фінансовими звітами політичних партій, виборчих фондів та фондів референдумів) закріплено за НАЗК, яке є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, відповідальним за формування антикорупційної політики та запобігання корупції. І відповідно до цього має виключне право на звернення із заявою про виявлення ознак правопорушення. А виходячи з зазначеного, одночасно внести зміни до ч. 1 ст. 33-1 КПК, визначивши підсудність даного кримінального правопорушення Вищому антикорупційному суду, що є предметом підсудності цього спеціалізованого суду. При цьому потрібно також визначитися щодо можливості включення ст. 159-1 КК до примітки до ст. 45 КК як корупційного правопорушення.

Крім того, Державною антикорупційною програмою на 2023-2025 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220 зі змінами та доповненнями, у проблемі «3.2.1.» визначено, що положення ст. 212-15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (Порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії, порушення порядку надання або отримання державного фінансування статутної діяльності політичної партії, порушення порядку надання або отримання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму), ст. 212-21 КУпАП (Порушення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру) КУпАП та ст. 159-1 КК наявне «дублювання», оскільки і положення ст. 212-21 КУпАП, і положення ст. 159-1 КК мають спільний об'єкт (суспільні відносини, що забезпечують законний порядок фінансування політичних партій, виборів та референдумів), обидві статті (норми) регулюють питання допущення порушень, пов'язаних з фінансовою звітністю політичних партій та кандидатів на виборах (суб'єктів виборчого процесу) та суб'єктів з процедури проведення референдумів. Зазначені норми, спрямовані на забезпечення законності та відкритості у використанні коштів політичними партіями та кандидатами під час виборів та референдумів. Відмінність між зазначеними нормами полягає у ступені суспільної небезпеки порушення та відповідно у видах відповідальності та суб'єктивної сторони (прямий або непрямий умисел). Саме доведення умислу, є тим фактором, що суттєво ускладнює правильну кваліфікацію цих правопорушень та призводить до численних помилок на практиці, що своєю чергою призводить і до низької результативності (якості) проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено ст. 159-1 КК.

Якщо виходити з того твердження, що будь-які «санкції», що

передбачені в положеннях КК та КУпАП ґрунтуються, перш за все, на принципі невідворотності відповідальності для особи, що їх вчинила (санкції одночасно виконують як мінімум дві функції: функцію – стримування, тобто працює як запобіжник вчиненню нових правопорушень, як самим правопорушником, так і іншими особами; та виховну – функцію, тобто має бути співмірною вчиненому правопорушенню (пропорційною та справедливою), метою якої є виховання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у дусі поваги до правил співжиття у суспільстві та додержання норм та правил, встановлених законами України, то можна дійти висновку, що положення ст. 159-1 КК не відповідають зазначеним принципам через недосконалість визначення юридичних складів злочинів, які майже неможливо довести на практиці.

Висновок.

На нашу думку, можливим шляхом вирішення зазначеної проблеми (доведення наявного умислу) є внесення змін до положень ст. 159-1 КК шляхом заміни кваліфікаційної ознаки «умислу» на інший – «визначеного розміру», як це визначено, наприклад, в положеннях ст. 368-5 КК про «Незаконне збагачення». Таким чином до визначеного у ст. 159-1 КК розміру допущених порушень, пов'язаних з фінансовою звітністю політичних партій та кандидатів на виборах (суб'єктів виборчого процесу) та суб'єктів з процедури проведення референдумів буде наступати адміністративна відповідальність, передбачена положеннями статей 212-15 та 212-21 КУпАП.

Одним з можливих шляхів вирішення проблематики, може стати, взагалі декриміналізації положень статті 159-1 КК, за умови внесення відповідних змін до положень статей 212-21 та 212-15 КУпАП.

Враховуючи принцип співмірності відповідальності при прийнятті рішення щодо необхідності внесення змін до положень ст. 212-21 КУпАП, якими б було доцільно передбачити і різний розмір санкцій за вчинення різного за своєю суттю складу адміністративного правопорушення у

відповідних окремих частинах зазначеної норми, оскільки диспозиція ст. 212-21 КУпАП містить в собі два склади різних за своєю суттю правопорушення: порушення встановленого порядку та порушення строків подання фінансового звіту (політичних партій, розпорядників виборчих фондів та розпорядників фондів референдумів), тому доцільно передбачити їх в різних частинах: *в одній*, за неподання фінансового звіту (на нашу думку в даному випадку санкція має бути найвищою), *у другій*, за подання фінансового звіту з порушенням строків визначених відповідними законами (кодексами) та вимог відповідних порядків, *та третій*, за допущенні порушення встановлені вимогами щодо оформлення фінансового Звіту (політичної партії, розпорядників виборчих фондів та розпорядників фондів референдумів).

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
6. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Каб. Міністрів України від 04.03.2023 № 220: станом на 6 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text>.
7. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Ген. прокуратури України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
8. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III: станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

9. Organization for Security and Co-operation in Europe | OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf>.
10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для юрид. вузів та факультетів / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків, 2008.
11. Орловська Н. А. До питання про кримінально-правове запобігання проявам політичної корупції. *Вісник Вівденного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 64–69.
12. Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 159–1 Кримінального кодексу України... «порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму». *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 215–224.
13. Батраченко Т. С. Особливості реалізації принципів кримінального права під час встановлення відповідальності (на прикладі ст. 159-1 КК). *Правова позиція*. 2017. № 2 (19). С. 151–158.
14. Корчак Я. О. Проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної діяльності (ст. 159-1 КК України). *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 лют. 2020 р.)*. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 74–76.
15. Гроші та політика: Як зробити кримінальну відповідальність за порушення правил політичного фінансування ефективною. ОПОРА – Громадянська мережа – вибори в Україні – Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/groshi-ta-politika-iaak-zrobiti-kriminalnu-vidpovidalnost-za-porushennia-pravil-politichnogo-finansuvannia-efektivnoi-24671>.
16. Закон про політичні партії (Закон про партії) § 31d, § 31d PartG – Einzelnorm. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/partg/_31d.html.
17. Кримінальний кодекс Німеччини, German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0906.
18. Internetowy System Aktów Prawnych (Кримінальний кодекс Республіки Польща від 06 червня 1997 р.) Kodeks karny [Rzeczypospolitej Polskiej], Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.
19. Ustawa o partiach politycznych. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej (Закон від 27 червня 1997 року «Про політичні партії»). URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/partiepol/partiepol.htm>.

REFERENCES

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212-24): Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1-212-24): Code of Ukraine of December 7, 1984 No. 8073-X]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky: Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 № 2322-IX [About principles of the state anti-corruption policy for 2021-2025: Law of Ukraine of June 20, 2022 No. 2322-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 04.03.2023 № 220 [On approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 4, 2023 No. 220]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni: nakaz Hen. prokuratury Ukrainy vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [On approval of the Instruction on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings:2 Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine of November 16, 2012 No. 114/1042/516/1199/936/1687/5]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> [in Ukrainian].
8. Pro politychni partii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2365-III [About political parties in Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2365-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> [in Ukrainian].
9. Organization for Security and Co-operation in Europe | OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf> [in Ukrainian].
10. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruchnyk dlia yuryd. vuziv ta fakultetiv* [Criminal law of Ukraine. General part: Textbook for legal universities and faculties] (M. I. Bazhanov, V. V. Stashys, & V. Ya. Tatsii, Eds.). Kharkiv. (2008) [in Ukrainian].
11. Orlovska, N.A. (2017). *Do pytannia pro kryminalno-pravove zapobihannia proiavam politychnoi koruptsii* [On the issue of criminal law

prevention of political corruption]. *Visnyk Vvdiennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, (12), 64–69 [in Ukrainian].

12. Zadoia, K. P. (2017). *Naukovo-praktychnyi komentar do statti 159–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy... «Porushennia poriadku finansuvannia politychnoi partii, peredyvornoj ahitatsii, ahitatsii z vseukrainskoho abo mistsevoho referendumu»*1 [Scientific and practical commentary to Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine... «Violation of the procedure for financing a political party, election campaigning, campaigning for a national or local referendum»1]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (2), 215–224 [in Ukrainian].

13. Batrachenko, T.S. (2017). *Osoblyvosti realizatsii pryntsypiv kryminalnoho prava pid chas vstanovlennia vidpovidalnosti (na prykladi st. 159-1 KK* [Features of realization of the principles of criminal law during the establishment of responsibility (on the example of article 159-1 of the Criminal Code)]. *Pravova pozytsiia*, 2(19), 151–158 [in Ukrainian].

14. Korchak, Ya.O. (2020). *Problemni pytannia prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia poriadku finansuvannia politychnoi diialnosti (st. 159-1 KK Ukrainy)* [Problematic issues of bringing to criminal liability for violation of the procedure for financing political activities (Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine)]. In *Innovatsiinyi rozvytok pravovoi nauky v umovakh modernizatsii suspilstva: materialy X Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Vol. 1, pp. 74–76). Vektor [in Ukrainian].

15. Hroshi ta polityka: *Yak zrobyty kryminalnu vidpovidalnist za porushennia pravyl politychnoho finansuvannia efektyvnoiu* [Money and politics: How to make criminal liability for violations of political finance rules effective]. OPORA – Hromadianska merezha – vybory v Ukraini – Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/groshi-ta-politika-iak-zrobiti-kryminalnu-vidpovidalnost-za-porushennia-pravil-politichnogo-finansuvannia-efektivnoiu-24671> [in Ukrainian].

16. *Zakon pro politychni partii (Zakon pro partii)*, § 31d PartG - Einzelnorm. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/partg/_31d.html [in Ukrainian].

17. *Kryminalnyi kodeks Nimechchyny, German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB)*. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0906 [in Ukrainian].

18. *Internetowy System Aktów Prawnych (Kryminalnyi kodeks Republiki Polshcha vid 06 chervnia 1997 r.) Kodeks karny [Rzeczypospolitej Polskiej], Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r..* URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> [in Ukrainian].

19. *Ustawa o partiach politycznych. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej (Zakon vid 27 chervnia 1997 roku «Pro politychni partii»)*. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/partiepol/partiepol.htm> [in Ukrainian].

Kurylo M., Kuritskyi R. Concerning the adjudication of legal responsibility in matters pertaining to infractions of «political finance» regulations

Background.

The purpose of this article is, firstly, to review the structure and provisions of Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine, as a norm of national legislation that provides for liability for Violation of the procedure for submitting a financial report on the receipt and use of election fund funds, a report of a political party on property, income, expenses and financial obligations; secondly, to study the established judicial practice of national courts in considering cases of this category of criminal offense, as both a qualitative and quantitative indicator, for compliance with the principle of the inevitability of punishment.

Objectives.

To examine the problematic aspects of the practical implementation of the provisions of Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine in the context of measures to hold offenders accountable, and to formulate potential solutions.

Methods.

The research methodology is embodied in a series of general, philosophical and special methods, including: dialectical, comparative, analysis and synthesis, etc. The theoretical basis of the research consists of the provisions of national legislation, the existing judicial practice of national courts, and theoretical developments of Ukrainian scholars. A comprehensive approach in the application of scientific cognition methods ensured a logical presentation of this material, the reliability of statistical data, and the validity of the conclusions obtained.

Results.

Based on the analysis and generalization of the current provisions of national legal acts and established judicial practice on bringing to criminal liability in cases related to violations of political finance rules, systemic problems in the legal regulation and practice of applying Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine have been identified, which leads to low efficiency in bringing to liability for violations in the field of political finance.

Conclusions.

As a result of the research, solutions to the problems of practical application of the provisions of Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine are proposed, by introducing amendments to the legislation.

Key words: *norms of national legislation; court decisions in cases on bringing to criminal liability; political parties, elections and referendums; qualification of a criminal offense.*

УДК 343.5

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.342357>

І. В. Крамаренко,

аспірант кафедри галузевого права
та загально правових дисциплін
Інституту права та суспільних
відносин Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна»

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті досліджуються проблемні аспекти правового регулювання та практики правозастосування у сфері кримінально-правової охорони господарських відносин, пов'язаних із функціонуванням будівельного ринку України. Звертається увага на особливості економічних злочинів, що найчастіше вчиняються у будівельній галузі, зокрема: шахрайство, службові зловживання, ухилення від сплати податків, порушення правил використання бюджетних коштів. Проаналізовано чинне законодавство та його відповідність сучасним викликам, виявлено прогалини та колізії у нормативно-правовому забезпеченні. Окремо розглянуто питання ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії злочинам на будівельному ринку. На основі проведеного аналізу запропоновано напрями удосконалення кримінально-правових механізмів захисту господарських відносин, серед яких – посилення відповідальності за злочини у сфері будівництва, удосконалення антикорупційних заходів, а також гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами.

Ключові слова: будівельний ринок; кримінально-правова охорона; господарські відносини; економічні злочини; правозастосування; правове регулювання; запобігання злочинам; законодавчі прогалини; корупція; шляхи вдосконалення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний будівельний ринок України є однією з ключових складових національної економіки, що забезпечує розвиток інфраструктури, створення робочих місць та залучення інвестицій. Водночас саме ця сфера залишається вразливою до проявів корупції, недобросовісної конкуренції, зловживань у сфері публічних

закупівель і порушень господарського законодавства. Недосконалість правового регулювання господарських відносин у будівельній галузі зумовлює потребу в глибокому теоретико-правовому аналізі чинних норм та у виробленні пропозицій щодо їх удосконалення. Вирішення даної проблеми має важливе значення як для підвищення ефективності державного контролю, так і для забезпечення прозорості економічних процесів у будівельному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення господарських відносин у сфері будівництва розглядалися у працях таких науковців, як В. Коссак, О. Кібенко, І. Спасибо-Фатєєва, Н. Кузнєцова, С. Бобровник, а також у дослідженнях, присвячених правовим аспектам розвитку будівельного ринку (О. Костюк, І. Біла, М. Панченко). Значна увага приділяється проблемам ліцензування будівельної діяльності, захисту прав споживачів будівельних послуг, державного нагляду та договірних зобов'язань у сфері будівництва. Проте питання комплексного вдосконалення правового механізму господарських відносин у цій галузі, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів та імплементації європейських стандартів, залишаються недостатньо розробленими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем правового регулювання господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку в Україні, виявлення прогалин у чинному законодавстві та визначення шляхів його вдосконалення з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. Для досягнення цієї мети передбачається здійснити аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання у сфері будівництва, визначити основні напрями гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами та сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності господарсько-правових механізмів у будівельній галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Будівництво є сферою економічної діяльності, що має потенціал до вирішення сукупності взаємопов'язаних соціально-економічних завдань. Це визначення рівня економічного розвитку, забезпечення ефективної роботи всієї системи фінансово-господарського комплексу країни та задоволення інтересів та потреб людей, на основі підвищення якості їхнього життєвого рівня, зокрема стандартів проживання, створення матеріальної основи для сталого розвитку суспільства. Для підвищення ефективності функціонування будівельного ринку важливо забезпечити належну його правову, у тому числі й кримінально-правову охорону¹.

Кримінальний кодекс України спрямований на правове забезпечення захисту основних прав і свобод людини та громадянина, охорону власності, підтримання громадського порядку та безпеки, збереження довкілля, а також захист конституційного ладу держави від протиправних посягань кримінального характеру. Крім того, він покликаний гарантувати мир і безпеку всього людства та виконувати превентивну функцію, запобігаючи вчиненню кримінальних правопорушень. Для досягнення цих цілей у Кримінальному кодексі закріплено визначення того, які суспільно небезпечні діяння підпадають під категорію кримінальних правопорушень, а також які види покарань можуть бути застосовані до осіб, що їх учинили².

Економічна сфера держави є складною та багатогранною частиною суспільного життя. Господарські відносини, що виникають у цій сфері, відзначаються значною складністю та багатоваріантністю. Загальні риси, притаманні більшості таких відносин, зумовлюють необхідність їх узагальненого правового регулювання. Йдеться, зокрема, про встановлення основних правил щодо створення, діяльності та ліквідації суб'єктів

¹ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107–110.

² Там само. С. 108.

господарювання, регламентації їх майнової основи, принципів договірної взаємодії, а також визначення відповідальності у випадках порушення встановленого порядку в економічній сфері. Це стосується і питань конкуренції, і негативних наслідків неефективної господарської діяльності, що можуть призвести до банкрутства підприємств.

Разом з тим господарські відносини не можна звести лише до загальних засад, адже вони надзвичайно різноманітні. Така різноманітність зумовлюється багатогалузевим характером сучасної економіки, різними умовами ведення господарської діяльності залежно від виду об'єктів чи категорій суб'єктів, специфікою певних територій, а також особливими ситуаціями господарювання. Серед останніх можна виокремити, наприклад, надзвичайні обставини або умови воєнного стану, які значною мірою змінюють правове регулювання господарських процесів³.

У 2022 році будівельний ринок України зазнав суттєвого спаду – його обсяг скоротився майже на 65%. Водночас уже у 2023 році почали простежуватися ознаки відновлення: відбулося зростання споживання будівельної продукції та послуг, і за підсумками року ринок продемонстрував приріст приблизно на 25%. При цьому у структурі ринку спостерігалися певні відмінності: сегмент житлової нерухомості у грошовому вираженні залишився на рівні попереднього року, обсяг нежитлової нерухомості збільшився на 15%, а сектор інженерних споруд показав динамічне зростання на 40%⁴.

Разом із тим змінилася географія та структура попиту. У прифронтових регіонах відбулося критичне скорочення обсягів будівництва – майже на 90%. У центральній частині країни спад сягнув близько 70%. Натомість у західних регіонах, навпаки, зафіксовано приріст на рівні 15%, що було зумовлено релокацією підприємств, міграцією внутрішньо переміщених осіб,

³ Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Вінник. Київ, 2020. 314 с.

⁴ Тенденції будівельного ринку України під час воєнного стану. URL: https://propertytimes.com.ua/blogs/andriy_ozeychuk/tendentsiyi_budivelnogo_rinku_ukrayini_pid_chas_voennogo_stanu.

а також активним розвитком курортної інфраструктури в Карпатах. Таким чином, ринок первинної нерухомості значною мірою переорієнтувався на захід України. Девелопери в інших регіонах зосереджувалися переважно на завершенні проєктів, розпочатих ще до початку повномасштабної війни у березні 2022 року, тоді як нові інвестиційні ініціативи реалізуються вкрай обмежено через обережну позицію інвесторів⁵.

Водночас у центрі, на півночі та сході країни зріс попит на послуги з відбудови пошкоджених чи зруйнованих споруд. Бізнес, який зазнав втрат у вигляді руйнування об'єктів нерухомості, потребує відновлення та реконструкції будівель, аби забезпечити подальше функціонування. У відповідь на виклики воєнного часу з'явився й новий сегмент ринку будівельних конструкцій – модульні залізобетонні укриття, призначені для захисту цивільного населення під час повітряних тривог та артилерійських обстрілів.

Разом з економічними труднощами, у 2023 році – другому році повномасштабної війни, будівельна галузь, як і інші сектори економіки, стикалася із додатковими ризиками: регулярними обстрілами, змінами законодавчих вимог, а також новими тенденціями у споживчій поведінці⁶.

За таких умов особливої актуальності набуває питання належної кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері будівництва. Це вимагає насамперед чіткого розуміння сутності категорії «кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку». Доречним є її розгляд через зміст базових понять: «кримінально-правова охорона», «господарські відносини», «будівельний ринок».

Так, Н. О. Гуторова та О. О. Дудоров трактують кримінально-правову охорону як механізм правового регулювання суспільних відносин, тобто

⁵ Тенденції будівельного ринку України під час воєнного стану. URL: https://propertytimes.com.ua/blogs/andriy_ozeychuk/tendentsiyi_budivelnogo_rinku_ukrayini_pid_chas_voennogo_stanu.

⁶ Левчинський Д. Л. Основні напрямки методів підвищення ефективності інвестиційно-будівельної діяльності. *Науково-технічний збірник*. 2010. № 94. С. 50–54.

систему правових засобів, організованих у найбільш послідовний спосіб з метою усунення перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права⁷. На думку Н. О. Гуторової, сутність правової охорони суспільних відносин полягає у встановленні кримінальним правом кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинами, визначенні відповідних кримінальних покарань та інших заходів впливу, які застосовуються до винних осіб. Реалізуючи охоронну функцію, кримінальне право водночас регулює й інші суспільні відносини – ті, що виникають між державою та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, з приводу притягнення її до відповідальності⁸.

Продовжуючи цю думку, вчена звертає увагу на те, що одночасне виконання кримінальним правом як охоронної, так і регулятивної функції формує дуалізм його предмета правового регулювання. Такий дуалізм є характерним лише для окремих галузей права, тоді як інші (наприклад, цивільне, господарське чи трудове право) здебільшого обмежуються регулятивною функцією, а питання охорони суспільних відносин шляхом запровадження відповідальності передаються до компетенції кримінального чи адміністративного права⁹.

Водночас, В. К. Матвійчук пов'язує кримінально-правову охорону з реалізацією охоронної функції кримінального права¹⁰. Науковець визначає її як систему правових засобів (зокрема кримінальне законодавство і кримінально-правову політику), які спрямовані на забезпечення належного захисту суспільних відносин. На його думку, мета кримінально-правової охорони полягає у тому, щоб відносини, визнані об'єктом кримінально-

⁷ Гуторова Н. О. Охоронна функція кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 31–35.

⁸ Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 38 с.

⁹ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ: Азимут–Україна, 2005. 464 с.

¹⁰ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 32 с.

правового захисту, залишалися стабільними і зазнавали мінімального рівня злочинних посягань¹¹.

Свою чергою, В. В. Кузнецов розглядає кримінально-правову охорону як систему кримінально-правових засобів, що включає кримінально-правові норми (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні) та методи кримінально-правової політики (криміналізація й декриміналізація, пеналізація та депеналізація). Саме за їх допомогою забезпечується перетворення нормативності права в упорядковану систему суспільних відносин¹². І. М. Копотун більш лаконічно визначає кримінально-правову охорону як захист суспільних відносин¹³.

Паралельно із цим у науковій літературі триває дискусія щодо визначення поняття «господарські правовідносини». Так, В. Кадала пропонує розглядати їх як сукупність суспільних правовідносин, що поєднують у собі юридичні та економічні складові, відображають права й обов'язки учасників, а також враховують галузеві особливості господарського циклу на етапах їх виникнення та реалізації. При цьому беруться до уваги організаційні й управлінські механізми ведення господарської діяльності різними суб'єктами¹⁴.

Іншу дефініцію пропонує О. Гузенко, який розглядає господарські правовідносини як врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у сфері господарювання. Їх специфіка проявляється в особливому суб'єктному складі, поєднанні організаційних та майнових елементів, а

¹¹ Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 34 с.

¹² Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107–110.

¹³ Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.

¹⁴ Кадала В. Господарські правовідносини як понятійна категорія: наукові позиції та осучаснення. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 груд. 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 281–284.

також у високому рівні регулювання як із боку держави, так і безпосередньо суб'єктів цих відносин¹⁵.

Будівельний ринок в Україні являє собою складну систему, що включає як суб'єктів, так і об'єкти господарської діяльності. Науковці визначають його як сукупність відносин між інвесторами, замовниками, підрядниками, проєктними та науковими організаціями, виробниками будівельних матеріалів, підприємствами машинобудування й іншими учасниками. Центральною фігурою цього процесу є інвестор, права та обов'язки якого закріплені у Законі України «Про інвестиційну діяльність». Інвестор визначає цілі та напрями інвестицій, організовує конкурси і торги, а також несе відповідальність за дотримання вимог щодо безпеки, екології та охорони праці під час будівництва.

Правовий господарський порядок, у якому функціонує будівельний ринок, формується на основі поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання. Конституція України закладає фундаментальні принципи цього порядку: гарантії права власності, рівність суб'єктів господарювання, захист конкуренції, екологічну безпеку, соціальну спрямованість економіки та верховенство права. Господарський кодекс України деталізує види господарських правовідносин, у межах яких відбувається будівельна діяльність, зокрема господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські.

Будівельний ринок охоплює різні види будівництва: нове будівництво, реновацію (яка включає розширення, реконструкцію, капітальний ремонт і реставрацію), а також консервацію об'єктів. Кожен із цих процесів має свої техніко-економічні та правові особливості. Водночас об'єкти будівельного ринку – це не лише будівлі й споруди, але й будівельна техніка, матеріали,

¹⁵ Гузенко О. Особливості господарських правовідносин у сучасних реаліях розвитку підприємств. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 груд. 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 251–254.

фінансові ресурси, робоча сила та інформація, що забезпечують функціонування всієї галузі.

Таким чином, будівельний ринок в Україні є багатокомпонентною системою, яка поєднує економічні та правові елементи, забезпечує створення та відтворення об'єктів будівництва і водночас потребує ефективної кримінально-правової охорони господарських відносин для запобігання злочинним посяганням у цій сфері.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З огляду на вищенаведене, можна стверджувати, що кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку є важливим елементом забезпечення стабільності економічних процесів та дотримання принципів правового господарського порядку в Україні. Вона полягає у встановленні правового режиму, спрямованого на убезпечення будівельного ринку від протиправних посягань шляхом криміналізації діянь, які завдають істотної шкоди економічним інтересам держави та учасників господарювання.

Конституційні засади правового господарського порядку визначають баланс між ринковим саморегулюванням та державним впливом, гарантують рівність усіх суб'єктів права власності, захист конкуренції, екологічну безпеку та права споживачів. У межах цих засад суб'єкти господарювання та інші учасники будівельного ринку зобов'язані діяти відповідно до чинного законодавства, що є запорукою правової визначеності та передбачуваності у цій сфері.

Кримінальний кодекс України конкретизує види суспільно небезпечних діянь, які посягають на господарські відносини у сфері будівництва, та передбачає відповідні санкції. Це дозволяє не лише реагувати на факти правопорушень, але й виконувати превентивну функцію, що є ключовою для збереження економічної безпеки держави.

Разом з тим, поняття кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку залишається багатограним та потребує подальших міжгалузевих наукових досліджень, спрямованих на уточнення його змісту та вдосконалення механізмів реалізації.

Список використаних джерел

1. Апанасенко К. І. Про особливості дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. *Economics and Law*. 2019. № 4 (55). С. 13–23.
2. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Вінник. Київ, 2020. 314 с.
3. Гузенко О. Особливості господарських правовідносин у сучасних реаліях розвитку підприємств. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 груд. 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 251–254.
4. Гуторова Н. О. Охоронна функція кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 31–35.
5. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 38 с.
6. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 34 с.
7. Кадала В. Господарські правовідносини як понятійна категорія: наукові позиції та осучаснення. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 281–284.
8. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
9. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107–110.

10. Левчинський Д. Л. Основні напрямки методів підвищення ефективності інвестиційно-будівельної діяльності. *Науково-технічний збірник*. 2010. № 94. С. 50–54.

11. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ: Азимут–Україна, 2005. 464 с.

12. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 32 с.

13. Тенденції будівельного ринку України під час воєнного стану. URL: https://propertytimes.com.ua/blogs/andriy_ozeychuk/tendentsiyi_budivelnogo_rinku_ukrayini_pid_chas_voennogo_stanu.

REFERENCES

1. Apanasenko, K.I. (2019). Pro osoblyvosti dozvilnykh pravovidnosyn u sferi hospodarskoi diyalnosti. *Economics and Law*, 4(55), 13–23 [in Ukrainian].
2. Vinnyk, O.M., & Shapovalova, O.V. (2020). Hospodarske pravo v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky. O.M. Vinnyk (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
3. Huzenko, O. (2023). Osoblyvosti hospodarskykh pravovidnosyn u suchasnykh realiakh rozvytku pidpriemstv. In I. V. Krasnytskyi (Ed.), *Teoretyko-prykladni problemy pravovoho rehuliuвання v Ukraini: materialy VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 08 hrud. 2023)*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 251–254 [in Ukrainian].
4. Hutorova, N.O. (2014). Okhoronna funktsiia kryminalnoho prava. In *Nauka kryminalnoho prava v systemi mizhdystsyplinarnoho zviazku: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 9–10 zhovt. 2014)*. Kharkiv, 31–35 [in Ukrainian].
5. Hutorova, N.O. (2002). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony derzhavnykh finansiv Ukrainy. *Extended abstract PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Dudorov, O.O. (2007). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony systemy opodatkuvannya Ukrainy. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kadala, V. (2023). Hospodarski pravovidnosyny yak poniatiina katehoriia: naukovy pozytsii ta osuchasnennia. In I. V. Krasnytskyi (Ed.), *Teoretyko-prykladni problemy pravovoho rehuliuвання v Ukraini: materialy VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 08 hrud. 2023)*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 281–284 [in Ukrainian].
8. Kopotun, I.M. (2008). Hromadskyi poriadok yak ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kuznetsov, V.V. (2015). Kryminalno-pravova okhorona: problemy vyznachennia poniattia. *Nauk. visnyk Uzhhorodskoho nats. universytetu. Seriya "Pravo"*, 30(2), 107–110 [in Ukrainian].

10. Levchynskyi, D.L. (2010). Osnovni napriamky metodiv pidvyshchennia efektyvnosti investytsiyno-budivelnoi diialnosti. *Naukovo-tekhnichnyi zbirnyk*, 94, 50–54 [in Ukrainian].
11. Matviichuk, V.K. (2005). Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha (kryminalno-pravove ta kryminalolohichne doslidzhennia). Kyiv: Azymut–Ukraina [in Ukrainian].
12. Matviichuk, V.K. (2008). Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: problemy zakonodavstva, teorii ta praktyky. *Extended abstract PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Tendentsii budivelnoho rynku Ukrainy pid chas voiennoho stanu. URL: https://propertytimes.com.ua/blogs/andriy_ozeychuk/tendentsiyi_budivelnogo_rinku_ukrayini_pid_chas_voennogo_stanu [in Ukrainian].

Kramarenko I. V. Problems of Criminal-Law Regulation of Economic Relations in the Functioning of the Construction Market in Ukraine

The construction market in Ukraine plays a significant role in the country's economic development, infrastructure growth, and employment generation. However, it remains one of the sectors most vulnerable to violations of economic legislation and criminal offenses. The article examines the problematic aspects of legal regulation and law enforcement practices in the field of criminal-law protection of economic relations within the construction industry. A particular focus is placed on identifying the types of economic crimes most frequently committed in this sector, including fraudulent schemes, abuse of official powers, tax evasion, embezzlement of budget funds, and violations of public procurement rules.

Fraud in the construction sector often manifests in the manipulation of contracts, overstatement of project costs, and falsification of documentation to divert funds illegally. Official misconduct may include negligence in oversight, collusion with contractors, or abuse of authority to facilitate corrupt schemes. Tax evasion is another critical issue, as companies often underreport revenues, misclassify expenses, or create fictitious entities to minimize tax liabilities. Violations in the use of budgetary funds, particularly in state-funded construction projects, lead to significant financial losses and undermine public trust in governmental institutions.

Current Ukrainian legislation provides a framework for criminal-law protection of economic relations, including the Criminal Code, laws on public procurement, anti-corruption legislation, and tax regulations. However, there are significant gaps and inconsistencies in the regulatory framework that complicate enforcement. For example, overlapping responsibilities among regulatory bodies, ambiguities in definitions of economic crimes, and insufficient alignment with modern construction practices hinder the effective prosecution of offenders. The lack of comprehensive guidelines for investigating complex economic offenses in construction projects further exacerbates the problem.

The effectiveness of law enforcement agencies in preventing and combating crimes in the construction market is another area of concern. Investigative authorities often face challenges due to insufficient resources, limited technical expertise in construction economics, and difficulties in tracing complex financial transactions. Corruption within regulatory and supervisory bodies further diminishes the ability to prevent and punish violations. Despite these challenges, certain measures, such as the introduction of electronic public procurement systems and stricter reporting requirements, have shown potential in increasing transparency and reducing opportunities for misconduct.

Based on this analysis, several directions for improving criminal-law mechanisms for protecting economic relations in the construction sector are proposed. First, there is a need to strengthen liability for offenses specific to construction, including stricter penalties for fraud, embezzlement, and abuse of authority. Second, anti-corruption measures should be enhanced, including increased oversight of public procurement, mandatory conflict-of-interest declarations, and development of whistleblower protection mechanisms. Third, harmonization of national legislation with European and international standards is essential to ensure that Ukrainian law adequately addresses contemporary challenges and aligns with best practices. Additionally, capacity-building initiatives for law enforcement and judicial authorities should be implemented, focusing on technical knowledge, financial investigation techniques, and understanding of construction project management.

In conclusion, the protection of economic relations in Ukraine's construction market requires a multifaceted approach that combines legislative reform, institutional strengthening, and enhanced preventive mechanisms. Only through comprehensive legal regulation, effective law enforcement, and consistent anti-corruption efforts can the risks of economic crimes be mitigated, ensuring sustainable development and integrity within the construction sector.

Key words: *construction market; criminal-law protection; economic relations; economic crimes; law enforcement; legal regulation; crime prevention; legislative gaps; corruption; improvement measures.*

УДК 343.33

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344364>

М. Є. Григор'єва,

канд. юрид. наук, доц., старший
викладач кафедри кримінального
права НЮУ імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЕКОЦИДУ

У статті досліджуються проблемні питання, що виникають при кваліфікації злочину екоциду. З'ясовано, що безпосереднім об'єктом екоциду згідно з КК України є екологічна безпека людства, безпека природного середовища. Доведено, що додаткові факультативні об'єкти екоциду є безпека населення, його культурні цінності тощо. Встановлено, що предметом цього злочину є рослинний, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір. Досліджено об'єктивну сторону екоциду в чинному КК, проаналізовано ті форми діяння, які закріпив законодавець, а саме: масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Акцентовано увагу, що склад злочину екоциду у перших двох його формах сформульований як матеріальний, і відповідно злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, різновидами якої є масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів; склад злочину у третій формі сформульований як усічений склад злочину і є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи і його слід кваліфікувати як закінчений злочин з моменту, коли масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів фактично відбулися, або з моменту вчинення будь-яких інших дій, безпосередньо спрямованих на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Проаналізовано доцільність введення до чинного КК нового поняття воєнного екоциду, запропоновано створити кваліфікований склад злочину екоциду з обтяжуючою обставиною – в умовах воєнного стану.

Ключові слова: екоцид; довкілля; екологічна катастрофа; кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства.

Кримінальні правопорушення у сфері довкілля в умовах воєнного стану набули нового значення. Ступінь суспільної небезпечності їх стрімко зросла завдяки тій величезній шкоді, яку вони заподіюють державі та суспільству. Кримінальні правопорушення, які руйнують екосистему цілої країни можна поставити в один ряд із військовими злочинами, злочинами проти

міжнародного миру та правопорядку за розміром тієї шкоди, яку вони завдають нашій державі у найскладніший період її існування. Повне знищення природоохоронних територій, об'єктів природно-заповідного фонду України, масоване застосування різних видів озброєння, що викликає викиди в атмосферу різних токсичних речовин, поховання та спалення трупів, що порушують всі санітарні норми, знищення тварин, забруднення води, пошкодження систем водопостачання та багато іншої шкоди вже завдано бойовими діями, що ведуться на території нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання дослідження екоциду у національному та міжнародному кримінальному праві висвітлено у працях вітчизняних науковців: П. Берзіна, С. Гавриша, В. Клименка, Д. Крупка, Н. Кузнецової, В. Чечерського, В. Яворської тощо.

Метою статті є дослідження на сучасному етапі розвитку суспільства перспектив нормативно-правового регулювання екоциду в кримінальному праві України.

Поняття «екоциду» спочатку виникло в біології для визначення тяжких наслідків непередуманої діяльності людини щодо екології власної держави. Цей термін вперше застосував американський біолог Артур Галстон у 1970 р. на Конференції з питань війни та національної відповідальності, що відбулась у Вашингтоні, а вже у 1972 р. прем'єр-міністр Швеції Улоф Пальме, використовував поняття екоциду на Конференції ООН з навколишнього середовища у Стокгольмі¹. У подальшому з цим терміном ми стикаємося при характеристиці шкоди доквіллу під час війни у В'єтнамі².

У перекладі з давньогрецької «οἶκος» означає будинок або житло. Саме тому поняття «екоцид» дослівно тлумачиться, як «знищення дому», оскільки екологія – це наука про дім, про той простір в якому ми зазвичай знаходимося, там де часто перебуваємо, де відчуваємо себе у безпеці. У тому випадку, коли

¹ Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту доквілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 101.

² Там само. С. 105.

здійснюється безпосередній негативний вплив на таке місце, середовище існування, можна говорити про протиправне заподіяння шкоди довкіллю.

Згідно зі ст. 441 КК України екоцидом є масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Як бачимо, таке визначення екоциду в цілому є сталим у доктрині кримінального права. Зазвичай безпосереднім об'єктом екоциду згідно з КК України називають екологічну безпеку людства, безпеку природного середовища, але існують й інші підходи до визначення об'єкта злочину екоциду. Так, М. Ф. Реймарс вважає об'єктом екоциду «середовище проживання всього живого», Г. С. Хозін і О. В. Фокін — «середовище проживання цілого народу», американський вчений Б. Вейсберг: об'єктом екоциду встановлює не тільки природне середовище, але й населення, в тому числі його культурні традиції. Позиції щодо існування народу як об'єкта посягання екоциду дотримуються й інші науковці. Свої висновки вони обґрунтовують можливістю використання етнічної зброї як для знищення людей (геноциду), так і для знищення різноманітних живих екосистем, тобто екоциду³.

Вважаємо, що такі висновки є спірними. Будь-які воєнні дії у першу чергу спрямовані на знищення живої сили противника, нанесення ж шкоди населенню, культурним цінностям, а також навколишньому середовищу є побічним наслідком цих дій, звичайно, якщо тільки такі дії умисно не спрямовані на заподіяння шкоди цим об'єктам. Навіть застосування зброї масового знищення (певних її видів) в основному спрямовано на знищення живої сили ворога.

Варто звернути увагу на те, що екоцид здійснюється не тільки шляхом руйнування природного середовища, а і з використанням його руйнівних властивостей і фізичних процесів, які відбуваються в твердій, рідкій і газовій

³ Див.: Куцевич М. Розмежування екоциду із злочинами проти екологічної безпеки, передбаченими розділом VIII Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 128.

оболонці Землі. Безперечно, при вчиненні екоциду шкода може заподіюватись і населенню, і культурним цінностям, і майну. Проте їх можна розглядати тільки як додаткові факультативні об'єкти. Предметом цього злочину є рослинний, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси. На думку деяких дослідників, предметом злочину екоциду є також земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір⁴. Варто погодитися також з такою позицією з певними застереженнями. Так, сучасних технічних потужностей у держав недостатньо для завдання шкоди і безповоротного руйнування благ космічного простору та вчинення інших дій у межах вказаного територіального простору, що можуть призвести до екологічної катастрофи. Однак, на наш погляд, безповоротну екологічну шкоду можна завдати земельним ресурсам та надрам. Так, можливим є умисне зняття родючого шару земної поверхні, здійснення радіоактивного, бактеріологічного, хімічного та інших видів забруднення. Неправомірне використання надр, наприклад, шляхом проведення підземних вибухів, також може призвести до завдання обширної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу. У зв'язку із цим у Кримінальних кодексах деяких держав останні безпосередньо визначені як предмет злочину екоциду. Так, у КК Грузії – екоцидом визнається отруєння атмосфери, земельних, водних ресурсів, масове знищення тваринного або рослинного світу або інші діяння, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Подібна редакція визначена у КК Вірменії⁵. На нашу думку, на підставі вищевказаного з метою недопущення звуження складу злочину екоциду, визначеного ст. 441 КК України, предмет злочину доповнюється ще й земельними ресурсами та надрами.

Слід зазначити, що склад злочину передбачений ст. 441 КК включає в себе багато оціночних понять, що не знайшли свого відображення ні в

⁴ Див.: Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 102.

⁵ Там само. С. 89.

чинному КК України, ні у правових позиціях Верховного Суду України. Це такі поняття, як «масове знищення рослинного або тваринного світу», «отруєння атмосфери або водних ресурсів»⁶. Очевидно, що при масовому знищенні рослинного чи тваринного світу невідомо на якій стадії цих дій при завданні шкоди рослинний чи тваринний світ можна вважати знищеним. Ніде не відображено кількісного критерію, який би становив масовість таких знищень та відмежовував масове знищення рослинного чи тваринного світу від просто знищення чи негативного впливу. Це стосується і понять «отруєння атмосфери або водних ресурсів». Безліч питань, які потребують дослідження та вирішення щодо злочину екоциду, ускладнюють застосування на практиці цього складу кримінального правопорушення. Проект нового КК України також не вирішує цю проблему, бо там взагалі немає ні кримінального проступку, ні злочину екоциду, він просто виключений із підрозділу, що перелічує кримінальні правопорушення проти довкілля. Судова практика в Україні щодо питань, пов'язаних хоч якимось чином із складом злочину екоциду, складається лише з 4 постанов та 6 рішень. Втім більшість із них стосуються оскарження рішення Державної екологічної інспекції України стосовно дозволів на отримання проб в ході розслідування злочину, передбаченого статтею 441 КК України⁷.

Що стосується ухвал судів, то їх більше, але в основному вони пов'язані із притягненням до відповідальності органів прокуратури за бездіяльність. Тому вироків у кримінальних справах за ст. 441 КК в Україні поки не існує. Криміналізація знищення довкілля набула особливої актуальності також і на міжнародному рівні. У науковій спільноті проголошуються пропозиції про включення злочину екоциду до Римського статуту, оскільки істотна шкода, яка завдається довкіллю під час збройних конфліктів, охоплюється

⁶ Див.: Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 100.

⁷ Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 397.

положеннями Римського статуту, на відміну від таких дій і з такими ж наслідками, що завдаються в мирний час, що не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду⁸. До Римського статуту входять такі злочини, як геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, злочини, що створюють агресію. Відповідно Римського статуту військовим злочином є навмисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад спричинить смерть із необережності чи масове каліцтво цивільного населення чи пошкодження цивільних об'єктів, чи широку та тривалу істотну шкоду довкіллю, яка буде очевидно неспіврозмірна з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. У військовому злочині всі зазначені ознаки повинні бути обов'язково. І деякі із них мають досить конкретне тлумачення. Наприклад, тривалість шкоди оцінюється на підставі моніторингу довкілля протягом певного періоду часу, що впливає із ретельного аналізу показників до вчинення злочину та після його вчинення, а також ще досить тривалий час після завершення злочину, зазвичай більше декількох місяців. На цьому і ґрунтується зміст поняття тривалої шкоди. Широка шкода тлумачиться залежно від площі, яка була пошкоджена, як правило, в декілька сотень квадратних кілометрів. З огляду на це можна зазначити, що безпосередній вплив на екологічну ситуацію на території, де ведуться бойові дії, можна віднести до військових злочинів в Римському статуті⁹.

Досліджуючи об'єктивну сторону екоциду в чинному КК необхідно проаналізувати ті форми діяння, які закріпив законодавець, а саме: масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Масове знищення рослинного або тваринного світу означає фізичне знищення вказаних предметів, які постійно чи тимчасово населяють ту чи іншу територію. Оскільки поняття «масовість» є оціночною категорією, то

⁸ Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 103.

⁹ Там само. С. 104.

вважаємо, що такими слід визнавати випадки будь-якого впливу на флору чи фауну, у результаті чого виникає загроза зникнення рослинного покриву чи загибелі представників тваринного світу хоча б в одній екологічній системі. Отруєння атмосфери чи водних ресурсів виражається в насиченні атмосферного повітря, водоймищ і водних джерел критичною масою отруйних речовин хімічного, біологічного походження, а також радіоактивних, які викликають чи можуть викликати тяжкі захворювання чи смерть живих організмів, перш за все людини. Насичення атмосферного повітря отруйними речовинами може виражатись у викиді промисловим підприємством оксиду сірки, азоту чи інших речовин, з яких утворюються «кислотні дощі». Викид може також складатися з токсичних частин і пилюки, які потрапляючи в організм при диханні можуть викликати різноманітні небезпечні масові захворювання, з металів і багатьох інших забруднених речовин, які призводять до масових захворювань людини, тварин і птахів, до зараження сільськогосподарських культур і, як наслідок, до їх вимирання¹⁰.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» надає визначення забруднення атмосферного повітря як зміну складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

Слід звернути увагу на те, що ст. 441 КК України не дає вичерпного переліку дій, які можуть вчинятися при екоциді. Такий підхід, на нашу думку, є правильним, оскільки науково – технічний прогрес може спричинити появу нових чинників впливу на навколишнє природне середовище, що, у свою чергу, може загрожувати настанням екологічної катастрофи. Екологічна катастрофа як злочинний наслідок екоциду полягає в заподіянні екологічній

¹⁰ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. переробл. та допов. Харків: Одиссей, 2004. С. 1114.

системі такої шкоди, яка неминуче пов'язана з непоправними глобальними наслідками для оточуючого середовища і існування людини в будь-якому районі Землі чи на планеті в цілому.

Вчені в своїй більшості однозначно визначають екологічну катастрофу при екоциді. Так, під екологічною катастрофою розуміються стійкі або незворотні зміни у навколишньому середовищі, внаслідок яких стає неможливим або надзвичайно небезпечним проживання населення і ведення господарської діяльності на певній території, а також особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому¹¹. Н. Ф. Кузнецова говорить про екологічну катастрофу як «гостру не сприятливу аномалію», яка виникає внаслідок впливу людської діяльності на природне середовище проживання. Наслідками екоциду можуть бути вимирання, зникнення, повне чи часткове, одного чи декількох видів рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів у глобальних масштабах¹².

Усі дії, що перелічені в ст. 441 КК (масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів) так само, як і будь-які інші дії слід визначати як такі, які безпосередньо спрямовані на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Вислів «можуть спричинити екологічну катастрофу»

¹¹ Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 45. С. 86.

¹² Куцевич М. Розмежування екоциду із злочинами проти екологічної безпеки, передбаченими розділом VIII Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 130.

необхідно тлумачити, як спрямовані на спричинення екологічної катастрофи, але наслідки в результаті таких дій не є обов'язковими. Законодавець закріпив особливості спрямованості всіх визначених в диспозиції ст. 441 КК дій і будь-яких інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, саме на тяжкі наслідки в результаті екологічної катастрофи. А визначення тяжких наслідків у кожному конкретному випадку слід аналізувати окремо, враховуючи такі критерії, як велика площа території, на яку можуть розповсюджуватися несприятливі зміни в навколишньому середовищі, суттєве обмеження життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території, тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність, істотні негативні зміни в екологічній системі (наприклад, порушення біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому). До тяжких наслідків також слід віднести небезпеку радіаційної аварії та ядерної шкоди. Відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» №39/95 – ВР від 08.02. 1995 р. радіаційною аварією визнається подія, внаслідок якої втрачено контроль над ядерною установкою, джерелом іонізуючого випромінювання, і яка призводить або може призвести до радіаційного впливу на людей та навколишнє природне середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з безпеки. Під ядерною шкодою слід розуміти втрату життя, будь-які ушкодження, завдані здоров'ю людини, або будь-яку втрату майна, або шкоду, заподіяну майну, або будь-яку іншу втрату чи шкоду, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення¹³.

¹³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. переробл. та допов. Харків: Одиссей, 2004. С. 1112.

Законодавець таким чином виклав об'єктивну сторону в диспозиції ст. 441 КК, що виникають питання щодо настання суспільно-небезпечних наслідків. З одного боку, визначено як наслідок спричинення екологічної катастрофи, а з іншого – настання екологічної катастрофи не носить обов'язкового характеру, а зазначена тільки можливість настання такого наслідку. Така конструкція складу злочину породжує проблеми визначення поняття екоциду та його застосування на практиці. Формулювання таким чином складу злочину відрізняє його від загальноприйнятого поняття кримінального правопорушення із формальним складом, тому що потребує крім діяння ще створення вказаним діянням у конкретному випадку реальної небезпеки настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи. І в свою чергу відрізняється від типового матеріального складу кримінального правопорушення необов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим.

Отже, можна зазначити, що формулювання злочину екоциду передбачає, що дії можуть спричинити екологічну катастрофу, але це не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, тому створення таких наслідків носить факультативний характер. Таким чином, можна виділити первинні наслідки при масовому знищенні рослинного або тваринного світу та похідний наслідок – загрозу виникнення екологічної катастрофи. Тому дехто із науковців в першому варіанті вбачають матеріальний склад злочину, в другому – створення небезпеки, як ознаку формального складу злочину. Поділ достатньо зрозумілий, проте чи в даному випадку можна однозначно визначити матеріальний склад злочину і яким чином оцінити можливість настання загрози екологічної катастрофи. Варто розглянути питання щодо необхідності передбачення кваліфікуючих ознак злочину при настанні екологічної катастрофи, адже зараз стаття 441 КК України складається з однієї частини, яка охоплює і створення небезпеки

настання екологічної катастрофи і настання екологічної катастрофи¹⁴. Тому серед науковців існує думка про доцільність створення частини 2 статті 441 КК України, в якій вказати кримінальну відповідальність за спричинення екологічної катастрофи¹⁵.

Таким чином, склад злочину екоциду у перших двох його формах сформульований як матеріальний, і відповідно злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, різновидами якої є масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину у третій формі сформульований як усічений склад злочину і є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи і його слід кваліфікувати як закінчений злочин з моменту, коли масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів фактично відбулися, або з моменту вчинення будь-яких інших дій, безпосередньо спрямованих на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Тобто існування об'єктивної загрози завдання шкоди вже є достатнім для притягнення до кримінальної відповідальності.

Екоцид має ознаки, подібні до інших екологічних злочинів, які передбачені розділом VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля». При цьому саме за суб'єктивною стороною, що характеризується умисною формою вини, злочин екоцид суттєво відрізняється від інших кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища. Так, наприклад, для суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 236 КК України («Порушення правил екологічної безпеки»), на думку провідних українських правознавців у галузі кримінального права П. Берзіна, С. Гавриша, В. Клименка, Д. Крупка, характерним є умисел або необережність

¹⁴ Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 101.

¹⁵ Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 325.

щодо дій і необережність щодо наслідків. А тому в цілому злочин є необережним. Крім того, злочин екоциду відрізняє масовість знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу¹⁶.

Правило, що кримінальні правопорушення з формальним або усіченим складом можуть бути вчинені тільки з прямим умислом в конструкції диспозиції ст. 441 КК порушується у зв'язку з тим, що законодавець закріпив вірогідність настання екологічної катастрофи, а не обов'язковість її настання. Очевидно, що особа, здійснюючи будь-які дії, які можуть призвести до тяжких наслідків в межах ст. 441 КК конкретно не уявляє, які саме вони можуть бути але при цьому точно знає, що здійснює такі дії, масштабність яких досить велика і вони будуть мати вплив на досить велике коло суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Це підтверджується тим, що в науковій літературі існує думка, відповідно до якої у кримінальних правопорушеннях із формальним складом зміст вини включає в себе психічне ставлення не тільки до діяння, а й до його суспільно небезпечних наслідків, щодо яких можливий і непрямий умисел, тобто коли особа не бажає, але свідомо допускає настання суспільно небезпечних наслідків. Склад злочину, передбачений ст. 441 КК у зв'язку з тим, що має неоднозначно сформульовану диспозицію є виключенням із загального правила і може бути таким, який в частині психічного ставлення до будь-якої дії, що може призвести до екологічної катастрофи, визначається як з прямим, так і з непрямим умислом.

Прикладом можуть бути дії військовослужбовців російської федерації, які полягали у здійсненні обстрілів території Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» та безпосередньо території ядерної підкритичної установки «Джерело нейтронів», що могли безпосередньо призвести до екологічної катастрофи, як зазначено в диспозиції статті 441 КК

¹⁶ Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 326.

України в тому випадку, коли суб'єкти діяли або з прямим умислом і з метою спричинити екологічну катастрофу або з непрямым умислом. Саме тому законодавець і використав у диспозиції статті 441 КК формулювання «дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу». У зв'язку з тим, що наслідки злочину лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а отже і складу злочину, тому суб'єкт не може бажати їх настання. Інтелектуальна ознака умислу в цих випадках містить лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, ставлення до наслідків тут не виникає і не може виникнути. А вольова ознака умислу обмежується бажанням вчинити конкретну дію. При цьому військовослужбовці повинні усвідомлювати, що будь-які дії, які вони здійзнять, із необхідністю та неминучістю призведуть до екологічної катастрофи.

Як бачимо, екоцид під час воєнних дій набуває великого масштабу та створює небезпеку такого характеру, яка за своїми ознаками може бути в рази більша за такі ж дії в мирний час. Незважаючи на таку небезпеку та підвищений рівень загрози до теперішнього часу ст. 441 в чинному КК залишається незмінною. Тому серед наукової спільноти поширюється думка щодо необхідності введення до КК поняття воєнний екоцид¹⁷. Воєнний екоцид, очевидно, повинен враховувати обстановку вчинення цього злочину, те, що під час війни екоцид набуває більшої загрози, можливості впливати на населення, забезпечити страх, необхідність підготування до важких наслідків, неможливість швидко та правильно ліквідувати наслідки при настанні екологічної катастрофи з причин окупації території або постійних обстрілів. Вчинення екоциду під час війни в державі, а саме від періоду оголошення військового стану, а також при наявності збройних конфліктів на території їх виникнення має одну із найвищих ступенів суспільної небезпечності, тому що безпосередньо пов'язано з потребою збільшити перевагу під час військових

¹⁷ Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 397.

дій, залякати населення, досягнути політичного впливу.

Дійсно, воєнний стан збільшує ступінь суспільної небезпечності будь-якого кримінального правопорушення і є обтяжуючою обставиною. Воєнний стан у зв'язку з військовою агресією Росії проти України був введений Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 . У таких умовах відразу актуалізувалися питання щодо змісту кримінально-правових норм, пов'язаних з воєнним станом, про їх відповідність фактичним умовам воєнного стану, проблематика кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинюваних в умовах воєнного стану тощо.

На сьогоднішній день кримінально-правові норми, що обумовлені воєнним станом передбачені в Загальній та Особливій частинах КК. Відповідно п. 11 ч.1 ст. 67 КК «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» визнається обставиною, яка може враховуватися судом як обтяжуюча при призначенні покарання. Це одна із тих обставин, що підвищує ступінь суспільної небезпечності (тяжкості) відповідного кримінально протиправного діяння та його караність¹⁸.

До введення в Україні воєнного стану вчинення кримінально протиправного діяння в умовах воєнного стану було передбачено як кваліфікуюча ознака, що обтяжує покарання, головним чином у статтях КК про кримінальні правопорушення проти встановленого правопорядку несення військової служби. В подальшому після того, як воєнний стан було вже введено в Україні в КК така ж кваліфікуюча ознака вже була встановлена в ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 113 «Диверсія», ч. 4 ст. 185 «Крадіжка», ч. 4 ст. 186 «Грабіж» тощо. При порівнянні цієї кваліфікуючої обставини з обставиною «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК) можна зазначити, що кваліфікуюча обставина набула нових характерних рис. Зокрема: вона стосується тільки тих кримінальних

¹⁸ Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 35.

правопорушень, до складів яких вона включена як кваліфікуюча ознака; вона впливає на кваліфікацію діянь; посилює покарання, що має не факультативний, а обов'язковий характер; межі посилення покарання визначає в санкціях статей Особливої частини КК. Очевидно, що такі зміни обумовлені підвищенням ступеня суспільної небезпечності діянь та їх караності, а також меж посилення покарання за зазначені кримінальні правопорушення¹⁹.

Таким чином, слід зазначити, що доцільно застосувати таку обтяжуючу обставину і щодо екоциду, створивши кваліфікований склад злочину, а не вводити в чинний КК нове поняття воєнного екоциду, яке не має точного формулювання, не встановлює певних меж і потребує ще подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 88–107.
2. Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 35–41.
3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. переробл. та допов. Харків: Одиссей, 2004. 1120 с.
4. Куцевич М. Розмежування екоциду із злочинами проти екологічної безпеки, передбаченими розділом VIII Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 127–136.
5. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 45. С. 82–87.
6. Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 321–328.

¹⁹ Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків, 2022.

7. Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 396–398.

REFERENCES

1. Bazov, O.V. (2023). Pravovi i instytutsiini zasady zakhystu dovkillia v diialnosti orhaniv mizhnarodnoho kryminalnoho pravosuddia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 30 (2), 88–107 [in Ukrainian].
2. Kyrychko, V.M. (2022). Pro osoblyvosti kryminalnoho prava, obumovleni voienным stanom, ta yikh vidobrazhennia v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini: materialy Mizhnar. nauk. konf.* (Kharkiv, 5 trav. 2022). Kharkiv [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2004). V.T. Maliarenko, V.V. Stashys, V.Ya. Tatsii (Eds.). Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
4. Kutsevych, M. (2008). Rozmezhuvannia ekotsydu iz zlochynamy proty ekolohichnoi bezpeky, peredbachenyi rozdilom VIII Osoblyvoi chastyny KK Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 127 [in Ukrainian].
5. Rybachek, V.K. (2022). Mizhnarodno-pravova rehlamentatsiia zlochyну ekotsydu. *Chasopys tsyvilistyky*, 45, 82–87 [in Ukrainian].
6. Checherskyi, V.I. (2025). Ekotsyd: problemni pytannia vyznachennia ta kvalifikatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 89 (2), 321–328 [in Ukrainian].
7. Yavorska, V.H. (2023). Problemy vyznachennia ta vdoskonalennia poniattia zlochyну ekotsyd v kryminalnomu pravi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 8, 396–398 [in Ukrainian].

Grigoryeva M. Problemous issues of qualification of ecocide

The article examines problematic issues that arise when qualifying the crime of ecocide. It is found that the direct object of ecocide according to the Criminal Code of Ukraine is the ecological safety of humanity, the safety of the natural environment. It is proven that additional optional objects of ecocide are the safety of the population, its cultural values, etc. It is established that the subject of this crime is the flora, fauna, atmosphere, water resources, land, subsoil, other components of the ecosystem and outer space. The objective side of ecocide in the current Criminal Code is studied, and those forms of action that the legislator has established are analyzed, namely: mass destruction of flora or fauna; poisoning of the atmosphere or water resources; committing other actions that may cause an ecological catastrophe. It is emphasized that the elements of the crime of ecocide in its first two forms are formulated as material, and accordingly the crime is completed from the moment of occurrence of socially dangerous consequences in the form of causing an ecological disaster, the varieties of which are the mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere or water resources; the elements of the crime in the third form are formulated as a truncated element of the

crime and are completed from the moment of committing any actions that create a threat of causing an ecological disaster and it should be qualified as a completed crime from the moment when the mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere or water resources actually occurred, or from the moment of committing any other actions directly aimed at causing harm to the object of the crime. The feasibility of introducing a new concept of military ecocide into the current Criminal Code is analyzed, it is proposed to create a qualified element of the crime of ecocide with an aggravating circumstance – under martial law.

Key words: *ecocide, environment, ecological disaster, criminal offenses against the peace and security of mankind.*

УДК 341.5:[343:349.6]:341.485

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.343548>

А. О. Пугач,

аспірантка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖ АНТРОПОЦЕНТРИЗМОМ ТА ЕКОЦЕНТРИЗМОМ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОЦИДУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

У статті були проаналізовані ключові підходи до розуміння довкілля на прикладі побудови взаємозв'язку між завданням негативних наслідків та діяльністю людини під час збройних конфліктів – а саме, на прикладі В'єтнамської війни і застосування хімічної зброї під час однієї з операцій, що дали поштовх до розвитку екологічної юриспруденції. Такі підходи можна простежити від філософських – таких як екологічна етика, екологічна справедливість, глибокої та соціальної екології, рух за права тварин та екофемінізм – до правових, а саме підходу крізь права людини, прав природи і прав майбутніх поколінь.

У цьому контексті було здійснено розмежування між антропоцентричними і екоцентричними призмами до аналізу шкоди довкіллю, де перевага надається або її розумінню крізь шкоду для людей та впливу на людські групи, або зосереджується увага на наслідках для довкілля per se. Надалі, авторкою було досліджено бачення екоциду як форми геноциду в іноземній доктрині на прикладі прав корінних народів Австралії, Кенії і Америки. Було зроблено висновок щодо подальших перспектив та викликів такого регулювання, зокрема на його недостатність і зосередженість на шкоді людській групі. Втім, було зауважено, що такий підхід може набувати своєї актуальності і для України на прикладі такого корінного народу, як кримські татари, а тому може потребувати подальшого розвитку. Далі, було проаналізовано запропоновані іноземною доктриною групи підходів до криміналізації екоциду – а саме, інкременталістська школа, школа реляційної онтології, школа соціальної корисності та школа екоцентричного пріоритету. На їх прикладі було показано розбіжність між антропоцентричними та екоцентричними підходами в доктрині. Залежно від підходів, запропонованих школами, залежать потенційні елементи міжнародного злочину – зокрема, рівень наміру, тобто суб'єктивної сторони. Було також звернено увагу на виклики при обранні екоцентричного напрямку – а саме, застосування їх до вже упорядкованої системи міжнародного кримінального права, в тому числі щодо нових категорій потерпілих.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право; права людини; екоцид; геноцид; екологічні злочини; шкода довкіллю.

Постановка проблеми. В епоху антропоцену увага до навколишнього середовища почала набувати особливої актуальності. Наразі спостерігається глобальне звернення уваги міжнародної спільноти на такі проблеми, як глобальне потепління, забруднення довкілля і втрата біорізноманіття – які називають трьома найбільшими викликами для природи. Це пов'язано з попередньою недооцінкою людського негативного впливу, що здійснювався впродовж століть – від стрімкої індустріалізації, що викликала забруднення повітря, до війни, де внаслідок бойових дій завдається безпрецедентна шкода довкіллю. Згубні наслідки для природи ми можемо прослідкувати від застосування «Агенту Оранж» у В'єтнамі до руйнування Каховської ГЕС в Україні. Після розпаду СРСР в багатьох країнах-колишніх республіках екоцид закріплювався в нових кримінальних кодексах – зокрема, в Україні, Грузії, Узбекистані, Казахстані, Білорусі, Росії, Вірменії та ін. Втім, підходи до довкілля, що застосовувалися тоді і є актуальними досі, потребують свого переосмислення – з урахуванням сучасних проблем, а також поточних тенденцій в національній та міжнародній доктрині і практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що зробили внесок у міжнародне становлення злочину екоциду, слід виокремити Артура Галстона, Едгара Ледерера і Річарда Фалька, адже вони були першими, хто формував підхід до екоциду та звернув увагу на необхідність розслідування шкоди, завданої збройним конфліктом, для екосистем. Екоцид потребує свого переосмислення не лише як злочин під час війни, а й у мирний час, а для цього є необхідність в глибшому дослідженні екологічної етики, підходу до прав людини і доктрини прав майбутніх поколінь. А тому, окрему увагу було звернено на іноземну доктрину і підходи, запропоновані там, зокрема Девіда Зірлер, Паола Віллавісенсіо-Кальсаділья, Саймона Кейні і Едіт Браун Вайс. Крім того, доктринальний розвиток розуміння екоциду як форми геноциду зробили Мартін Крук і Лорен Дж. Айхлер, а Меттью Гіллет аргументує нормативне врегулювання екоциду крізь екоцентричну призму.

Формулювання завдання статті. Стаття має на меті запропонувати нові підходи до криміналізації шкоди, завданої довкіллю, спираючись на міжнародний досвід та сучасні доктринальні підходи в цій області.

Виклад основного матеріалу. Започаткування екологічного руху прискорилося в ХХ столітті – його часто пов’язують з публікацією Рейчел Карсон «Мовчазна весна», яка вийшла друком у 1962 році¹. Згодом, цей рух набув свого виняткового значення на фоні подій В’єтнамської війни, коли збройні сили США брали участь в програмі хімічної війни під назвою «Операція «Ranch Hand»». Тоді, з метою знищення лісового покриву, сільськогосподарських угідь та запасів продовольства для армії Північного В’єтнаму, з 1962 по 1971 рік американські військові розпилили близько 19 мільйонів галонів гербіцидів по всій території Південного В’єтнаму². Гербіциди були шкідливими для людського здоров’я і завдали серйозної шкоди довкіллю, через що їх застосування в збройних конфліктах стало згодом забороненим. Тоді група вчених вигадала і поширила термін «*екоцид*»³.

Розвиток концепцій екоцентричного світогляду

На початку 1970-х років розпочався розвиток науки екологічної етики як складової екологічної філософії: ініціювалися публікації в філософських журналах, книги, конференції та заняття в коледжах та університетах щодо природи та її місця в житті людини⁴. З середини 1980-х років і донині дослідження, публікації та викладання в галузі екологічної етики стрімко зростають і продовжують розвиватися⁵. У 1970-80-х роках значення набули концепції *екологічної справедливості*. Науковці, екологічні активісти та

¹ Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. 2002. С. 1.

² Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. IZA - Institute of Labor Economics (2021) Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>. 2021. С. 5.

³ David Zierler . The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment. 2011. Published by: University of Georgia Press. 269. С. 25.

⁴ Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. 2002. С. 1.

⁵ Там само. С. 15.

громадські групи вимагали більшої уваги до екологічної справедливості в політиці, економіці, суспільстві та особистому житті. Крім того, паралельно зароджувалися й інші рухи: рух *глибокої екології* намагався сформуванати всеосяжне екоцентричне світобачення та спосіб життя, засновані на рівності всіх форм життя та відмові від усіх форм панування, особливо панування людини над природою; *соціальні екологи* наголошували на впливі соціальної ієрархії, тобто панування над іншими людьми, на стан навколишнього середовища; *рух за права тварин* долучився до дебатів, наполягаючи на розширенні поняття справедливості за межі людського роду; *екофеміністки* підкреслили зв'язки між патріархатом, деградацією навколишнього середовища та соціальною несправедливістю⁶.

Крім того, варто звернути увагу на інший підхід, де пропонується нормативно закріпити права природи *per se*. У цьому контексті доцільно згадати конституцію Еквадору, а також законодавство Болівії і Панами, де таке унормування відбулося. Так, у Болівії було прийнято закон, в якому закріплювалося, що *Мати-Земля є динамічною живою системою, що складається з неподільної спільноти всіх живих систем та живих організмів, які є взаємопов'язаними, взаємозалежними та взаємодоповнювальними, і мають спільну долю*; законом визначено, що матері-Землі належать право на життя, на різноманітність життя, на воду та чисте повітря, на підтримку її компонентів у збалансованому стані, на збереження від забруднення, на відновлення і право на відсутність генетично модифікованих організмів та хімічних речовин, які можуть порушити її цілісність та здоров'я⁷.

У цілому науковці пропонують розширення прав для природи через такі причини: 1) природа може розглядатися як така, що не має власного правового статусу, але опосередковано захищається суб'єктивними правами людини –

⁶ International Environmental Law, Policy and Ethics. Alexander Gillespie. Oxford University press. 2000. 211 P. C. 132.

⁷ Paola Villavicencio-Calzadilla. The Rights of Mother Earth in Bolivia: Progress and Challenges. URL: <https://www.boell.de/en/2025/01/29/rights-mother-earth-bolivia-progress-and-challenges>

чого недостатньо для її захисту від людського негативного впливу; 2) природа може розглядатися як спільна спадщина людства – і тоді є обов'язок по її збереженню для майбутніх поколінь; 3) природа може бути захищена в результаті конституційних положень, спрямованих на захист навколишнього середовища (екологічний конституціоналізм); 4) Природа (автор, професор, доктор Єнс Керстен, пише це слово з великої літери в цьому п'ятому випадку) отримує незалежний правовий статус як суб'єкт права і *особа*⁸.

Питання, що, вочевидь, виникає – це те, як саме ми маємо сприймати природу – чи виключно крізь аспект цінності її для людини, або ж крізь цінність природи через сам факт її існування. З цього приводу розрізняють два підходи – антропоцентричний та екоцентричний. З точки зору кримінального права, як зазначає Меттью Гіллетт⁹, традиційно навколишнє середовище розглядалося *через антропоцентричну призму* і характеризувалося як ресурс, який слід експлуатувати на благо людства, особливо в періоди збройних конфліктів; з цієї суто утилітарної точки зору, навколишнє середовище цінується лише в тій мірі, в якій воно служить інтересам людей. Природа, як правило, не мала власної внутрішньої цінності в рамках міжнародного гуманітарного права, за винятком обмежених обставин, а відповідні заборони зазвичай обумовлюють заборону руйнування навколишнього середовища шкодою для людей або їхнього майна – ніби *«екологічні міркування» не повинні накладати обмеження на «застосування бойової сили» в будь-який спосіб, який би зробив військову діяльність передбачуваною і, таким чином, поставив під загрозу «виконання місії»*.

Екоцентричний підхід набув більшої популярності протягом останніх років. Його прихильники прагнуть не тільки застосування міжнародного кримінального права до екологічної шкоди як такої, але й *розробки нових*

⁸ Alessandro Pelizzon. Ecological Jurisprudence The Law of Nature and the Nature of Law. Springer. 2024. С. 213.

⁹ Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. С. 13.

заборон, що криміналізують шкоду навколишньому середовищу незалежно від стану збройного конфлікту та незалежно від того, чи завдано шкоди людям внаслідок протиправних дій¹⁰.

Науковець Саймон Кейні займався розробкою підходу до розуміння кліматичних змін *крізь права людини*. Він, зокрема, зазначив, що аналіз впливу кліматичних змін з точки зору прав людини має кілька фундаментальних переваг над іншими домінуючими підходами до розуміння кліматичних змін¹¹. Так, науковець вважає, що зміна клімату ставить під загрозу три ключові права людини: право на життя, право на здоров'я та право на існування¹².

Думається, цей підхід є вельми актуальним; він може бути застосований не лише для оцінки наслідків зміни клімату, а і в цілому, коли йдеться про негативний, антропоценний вплив на довкілля та всі екосистеми. Поки глобальні правозахисні системи повною мірою не готові до того, щоб застосовувати комплексний екоцентричний підхід при формуванні правових інструментів впливу, поєднання з підходом прав людини може допомогти досягнути короткову строкову мету нормативного визнання найтяжчого складу міжнародного злочину – екоциду. Згодом, вочевидь, може постати проблема пошуку нової правозахисної системи, сфокусованої на захисті довкілля.

У 1989 році вийшла друком книга професорки Едіт Браун Вайс під назвою «Справедливість по відношенню до майбутніх поколінь: міжнародне право, спільне надбання та справедливість між поколіннями». У цій книзі ще тоді розглядалися проблеми прав майбутніх поколінь в контексті їх доступу до природної та культурної спадщини. Так, професорка пропонує: 1) *концепцію планетарної довіри*, що означає, що кожне покоління отримує природну та культурну спадщину в довіру від попередніх поколінь і зберігає її для

¹⁰ Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. С. 14.

¹¹ Simon Caney. Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds. *Climate ethics: Essential readings*. 2009. С. 164.

¹² Там само. С. 166.

майбутніх поколінь; 2) *доктрину міжпоколіннєвої рівності або справедливості між поколіннями*, яка включає а) *планетарні права* як бенефіціарів довіри на отримання переваги від спадщини своїх предків, а також б) *планетарні зобов'язання* щодо збереження природної та культурної ресурсної бази для майбутніх поколінь. А для того, щоб ці зобов'язання і права могли бути реалізовані, вони повинні стати частиною міжнародного права, а також національних і субнаціональних правових систем¹³. Принагідно зазначимо, що, наприклад, Преамбула Конституції України 1996 р. чітко фіксувала положення, що Конституція приймається з усвідомленням відповідальності перед нинішнім та *прийдешніми поколіннями*¹⁴.

У 2023 р. було прийнято Маастрихтські принципи щодо прав людини майбутніх поколінь¹⁵, де визначалася важливість прав майбутніх поколінь і, серед іншого, пропонувалося закріпити порушення щодо дотримання прав майбутніх поколінь. У контексті прав майбутніх поколінь варто також згадати запропонований професором Себастьяном Жоденом спосіб їх регулювання за допомогою кримінально-правової політики – закріплення як окремого складу злочину¹⁶. Серед таких злочинів пропонується, зокрема, виділити такі: (h) заподіяння широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу, в тому числі шляхом знищення цілого виду або екосистеми; (i) незаконне забруднення повітря, води або ґрунту шляхом вивільнення речовин або організмів, які серйозно загрожують здоров'ю, безпеці або засобам виживання членів будь-якої ідентифікованої групи або колективу.

¹³ Edith Brown Weiss. In fairness to future generations: international law, common patrimony, and intergenerational equity. The United Nations University: Tokyo, Japan. Transnational Publishers Inc. 1992. С. 2.

¹⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁵ Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations. July 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view.

¹⁶ Sébastien Jodoin. Crimes against Future Generations: A New Approach to Ending Impunity for Serious Violations of Economic, Social, and Cultural Rights and International Environmental Law. 15 August 2010. URL: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_CISDL_2010_Crimes_against_Future_Generations.pdf.

Хоча концепція прав майбутніх поколінь є важливою для розуміння наслідків негативного впливу поточної шкоди на людське майбутнє, на даному етапі дослідження нам видається, що забезпечувати ці інтереси можливо крізь реакцію на поточні екологічні виклики засобами міжнародного кримінального права, що стане можливим завдяки нормативному закріпленню міжнародного злочину екоциду. А тому створення окремого складу злочину, пов'язаного з майбутніми поколіннями, не виглядає конче необхідним, адже таким чином здійснюватиметься подвійна кваліфікація за один злочин, вчинений у теперішній час.

Екоцид як форма геноциду

Такий підхід є заснованим на досвіді колонізованих країн, в центр якого ставиться питання щодо впливу колонізації на можливість проживання на власній землі, збереження культури та пам'яті поколінь. Так, доктор Мартін Крук зауважує, що капіталістична природа, досліджуючи самі межі екосистемних законів і дестабілізуючи біосферу у прагненні накопичувати капітал, може спричинити екологічний колапс людської цивілізації і навіть спровокувати подію самознищення виду, або омніцид¹⁷. Доктор Крук досліджував корінні народи в Австралії та Кенії. Він відстоює можливу кваліфікацію триваючого злочину геноциду в Австралії, який, на його думку, розпочався з кампаній винищення у 1800-х роках, за якими послідували біополітичні програми асиміляції, а також новітні процеси «примирення» та спотворення прав корінних народів як частина асиміляційної програми націотворення; у поточній фазі, згідно його візії, відбувається продовження захоплення земель колоністами-поселенцями, що уможлиблює нестримний видобуток корисних копалин в Австралії. Саме це останнє явище описується як екологічний геноцид, що ґрунтується на ресурсах, в тому числі видобуток екстремальної енергії, відомої як вугільний метан¹⁸.

¹⁷ Martin Crook. Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus. University of London Press. 2024. 253 p. С. 4.

¹⁸ Там само. С. 17.

У Кенії, згідно з аргументами М. Крука, злочин розпочався під час початкової фази колонізації у 1888 році через захоплення землі, за яким послідувала друга концентрована фаза геноциду під час надзвичайного стану з жовтня 1952 року по грудень 1959 року, коли було організовано жорстоке придушення опору відчуженню земель; у новій, третій фазі, у постколоніальний період Кенії та в епоху зміни клімату й антропоцену, екологічно вразливим корінним групам загрожує безліч екологічних і культурно-геноцидних примусових процесів соціальних змін, серед них найбільш помітними називають захоплення земель, ринковий енвайренменталізм (тобто використання довкілля для досягнення економічних цілей) та неоліберальний консерватизм¹⁹. У такий спосіб небезпечні екологічні наслідки загрожують культурній цілісності лісових народів, оскільки розривають їхній зв'язок із землею, яка втілює їхню культурну ідентичність і духовну життєздатність, що підтримувалася через міжпоколіннєві та сучасні стосунки²⁰.

Такий підхід до взаємозв'язку із землею для корінних народів і правом існувати на своїй землі видається цілком актуальним і в українському контексті, зокрема, на прикладі депортації корінного народу – кримських татар – з території Кримського півострова у 1944 році. З урахуванням підходів, запропонованих Мартіном Круком, ймовірно можна прослідкувати приклад геноциду не через системну геноцидну політику, що проявлялася у фізичному винищенні груп, забезпечену державою, а радше крізь економічну політику, під час якої населення, що має проживати право на своїй території, позбавляють можливості користування природними ресурсами, благами, що може надавати земля, і через це знищується їх ідентичність і культура, що в подальшому може призвести до винищення групи – хоча першочергово дії

¹⁹ Martin Crook. Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus. University of London Press. 2024. 253 p. С. 17.

²⁰ Там само. С. 17.

можуть виглядати нібито легально. Згодом це також приносить негативні наслідки для довкілля, такі як зміна клімату і забруднення.

Доктор М. Крук пропонує вважати екоцид однією з форм геноциду, а саме – знищення або відсікання від екосистемного середовища проживання групи²¹. У цьому контексті він, серед іншого, спирається на Декларацію ООН щодо прав корінних народів²², що встановлює 1) вільну, попередню та інформовану згоду; 2) право на самовизначення; 3) право на землю – які є ключовими для їхньої культурної цілісності, а також компенсаційні права, що дозволяють цим народам захищати зазначені права²³.

Лорен Айхлер також наводить приклад, пов'язаний з корінними народами, які проживали на території Америки – так, у 1492 році європейські дослідники прибули до регіону і спричинили руйнівні зміни землі, екосистемам та життю корінних народів – зокрема, вирубування лісів для звільнення місця під ферми та садиби, відстріл диких тварин до майже повного вимирання та повне витіснення корінних народів з їхніх традиційних земель²⁴. Для корінних народів ці зміни мали довгострокові наслідки для життєздатності їхніх культур, вплив яких відчувається й досі, і згідно зі світоглядами багатьох культур корінних американців, руйнування, завдане землі, воді та нелюдським істотам Америки, було актом насильства проти їхніх спільнот²⁵. У такий спосіб авторка аргументує, чому такі дії можна вважати актом геноциду щодо корінного населення, і вважає екоцид формою геноциду; навіть у випадках, якщо немає людських груп, безпосередньо чи опосередковано націлених на

²¹ Martin Crook. *Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus*. University of London Press. 2024. 253 p. С. 23.

²² Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text

²³ Martin Crook. *Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus*. University of London Press. 2024. С. 24.

²⁴ Lauren J. Eichler. *Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide*. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. Vol. 14: Iss. 2. P. 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>. С. 104.

²⁵ Там само. С. 104.

знищення, згідно її баченню екоцид все одно може бути формою геноциду²⁶. Критикуючи інші підходи, Айхлер зауважує, що екоцид – не просто метод, який передбачає, що знищення природного світу є інструментом для знищення групи людей, натомість, екоцид є актом геноциду, оскільки він буквально знищує, спотворює та калічить нелюдських (other-than-human) членів корінних громад²⁷.

Даному підходу не вдалося оминати критику, що ґрунтувалася на нормативних аргументах. Так, прихильникам позиції визнання екоциду формою геноциду дорікали, що вони нібито поверталися до першочергового визначення геноциду, запропонованого Рафалом Лемкіним, ігноруючи конвенційне визначення, запропоноване Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду, його обмеження і те, що деякі форми геноциду не увійшли до фінальної редакції Конвенції (зокрема, культурний геноцид). Тим не менш, цей підхід виглядає як такий, що містить потенціал трансформаційності, і може ініціювати зміни у визначенні самого геноциду. Втім, у такий спосіб природа тісно пов'язується з людьми, і таким чином виходить, що негативна шкода довкіллю *per se* все одно залишається поза регулюванням міжнародної кримінально-правової політики.

Наукові підходи щодо розуміння та нормативного регулювання міжнародного злочину екоциду

Професор Меттью Гіллет, залежно від запропонованої дефініції екоциду, виділив окремі групи підходів до цього поняття, які репрезентують різні юридичні дискусії і так само по-різному визначають те, які інтереси своєю криміналізацією має охороняти екоцид – екоцентричні чи антропоцентричні²⁸.

²⁶ Lauren J. Eichler. Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. Vol. 14: Iss. 2. P. 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>. С. 108.

²⁷ Там само. С. 109.

²⁸ Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 6.

Першим серед підходів є *інкременталістська школа* – цей мінімалістський напрямок передбачає незначні коригування до існуючих злочинів з метою розширення екологічної сфери дії Римського статуту; оскільки цей підхід покладається на зв'язування зі злочинами, орієнтованими на людину, він має за своєю суттю антропоцентричний характер²⁹. Також прикладом цього підходу може бути і запропонована політика офісу прокурора Міжнародного кримінального суду, де шкоду довкіллю пропонується інкримінувати відповідно до вже наявних складів міжнародних злочинів. Таким чином, інкременталістська школа демонструє значною мірою антропоцентричну схильність, що ризикує обумовити судове переслідування за шкоду довкіллю вчиненням злочинів проти людей або їхнього майна; таким чином, вона надсилає сигнал, що шкода, завдана природі, має значення лише якщо і в тій мірі, в якій, страждають люди³⁰.

Друга школа, яка, натомість, глибоко займається екологічною шкодою, – це *школа реляційної онтології*. Вона ґрунтується на центральному положенні про те, що люди і природа нерозривно та невіддільно пов'язані, особливо корінні народи. Схожі підходи вже було розглянуто вище. Так, погляди корінних народів на екоцид часто підкреслюють зв'язок між серйозною шкодою довкіллю та «колоніалізмом поселенців» і засуджують екстрактивізм, тобто видобуток ресурсів. Водночас, підходи корінних народів неоднорідні: зокрема, деякі виступають за розширення екоциду, щоб включити так званий «террицид» – а саме систематичне знищення всіх форм життя, що охоплює як матеріальні, так і духовні екосистеми, а також наявні аргументи про те, що екоцид зливається з геноцидом та етноцидом, коли йдеться про корінні групи, які зазнають насильства з боку зовнішніх груп та капіталістичних систем³¹. Утім, як зауважує професор Гіллет, хоча тезу щодо нероздільності людей і

²⁹ Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 7.

³⁰ Там само. С. 8.

³¹ Там само. С. 10.

природи можна зрозуміти в контексті важливості природи для виживання людини, те саме не можна сказати про природу, оскільки природа не покладається на людей, щоб процвітати; отже, аргумент про те, що правові оцінки шкоди, завданої природі, повинні включати людські інтереси, є логічно хибним висновком (*non-sequitur*)³².

Доволі впливовою залишається *школа соціальної корисності*, яка приписує цінність навколишньому середовищу на основі його корисності для людських істот. Це відрізняється від підходу реляційної онтології, оскільки вона явно надає пріоритет людським інтересам і робить захист довкілля умовним та співмірним із його цінністю як ресурсу для людей³³. Цей підхід, зокрема, можна прослідкувати на прикладі Стокгольмської декларації та інших актів міжнародного права.

Наступною є *легалістська школа*, яку можна охарактеризувати тим, що представники цього підходу прагнуть надати більш детальне регулювання щодо того, яка поведінка є протиправною (і тим самим посилити стримуючий ефект криміналізації екоциду) шляхом переліку основних діянь екоциду – адже таким чином громадськість та міжнародна спільнота будуть поінформовані про те, з чого складається екоцид, відповідно до вимоги належної правової процедури уникнення надмірно розмитих та неточних визначень кримінальних санкцій³⁴.

Останньою є *школа екоцентричного пріоритету*, де її представники прагнуть закріпити екоцид як захист проти заподіяння шкоди природі незалежно від будь-яких антропоцентричних інтересів; ці підходи не перелічують основоположні діяння екоциду, але також знижують ключові елементи складів міжнародних злочинів, як-от суб'єктивну сторону (*mens rea*), щоб створити якомога ширшу мережу відповідальності за будь-які діяння, які

³² Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294>. С. 9.

³³ Там само. С. 11.

³⁴ Там само. С. 12.

об'єктивно можуть завдати шкоди довкіллю. Цей підхід підносить інтереси захисту довкілля над будь-якими противажними антропоцентричними занепокоєннями, включно з тими, що стосуються фундаментальних міркувань законності³⁵.

Враховуючи ці підходи, проф. Гіллет пропонує кооптувати їх задля нормативного закріплення екоциду. Зокрема, у випадку підтримки екоцентричного підходу, *необхідно закріплювати нижчий стандарт наміру* (*mens rea*), тоді як більш легалістські та соціально-утилітарні формулювання вимагають вищого стандарту³⁶. В цьому контексті також не є необхідним наявність певного спеціального наміру. Серед викликів виокремлюють і те, що у випадку суто екоцентричного підходу нормативного закріплення також потребує і інші категорії потерпілих – такі як види тварин, ліси або водні шляхи, що на даний момент, враховуючи юрисдикцію суду, не виглядає ймовірним³⁷.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виходячи з проведеного дослідження, можна дійти до висновку, що підходи до довкілля розвивалися як виклики на загрозу, яку становила війна: як у свій час В'єтнамська війна прискорила розвиток екологічних рухів та науки, так і зараз повномасштабна війна в Україні може посприяти фіналізації тієї задачі, що була поставлена у 1970-х роках юристами під час розробки терміну «екоциду». Але для цього необхідно переглянути існуючі підходи до бачення довкілля в цілому – адже вже неможливо говорити про нього виключно крізь призму негативного впливу забруднення на здоров'я людини, а важливо побачити природу як окремий об'єкт, який має бути захищений в тому числі засобами кримінального права – як для нинішніх, так і майбутніх поколінь. Для цього

³⁵ Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 15.

³⁶ Там само. С. 20.

³⁷ Там само. С. 22.

релевантними видаються екоцентричний підхід, доктрина міжпоколіннєвої справедливості, а також підхід «крізь права людини».

Разом з цим, потребує подальшого доктринального розвитку концептуалізація потенційного геноциду корінних народів через відрізання їхнього доступу до власної землі, яка зберігає культурну і історичну спадщину. Думається, надалі цілком перспективним може бути проведення схожого дослідження на прикладі корінних народів в Україні.

Проаналізувавши сучасні підходи до розуміння та нормативного регулювання екоциду як міжнародного злочину, можна констатувати, що й нині простежується орієнтація на інтерпретацію екологічних наслідків крізь антропоцентричну призму. Такі підходи значною мірою відтворюють попередню доктринальну традицію і не повною мірою враховують власну цінність довкілля, а також масштаб і специфіку шкоди, що завдається природі діяльністю людини. У цьому контексті подальшого аргументованого опрацювання потребує екоцентричний підхід, який, зокрема, може спиратися на компаративний аналіз практик країн Глобального Півдня.

Список використаних джерел

1. Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. 2002. 527 с.
2. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. IZA - Institute of Labor Economics. 2021. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>. 2021. 34 p.
3. David Zierler. The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment. 2011. Published by: University of Georgia Press. 269. C. 25.
4. International Environmental Law, Policy and Ethics. Alexander Gillespie. Oxford University press. 2000. 211 P.
5. Paola Villavicencio-Calzadilla. The Rights of Mother Earth in Bolivia: Progress and Challenges. *Heinrich-Böll-Stiftung*. URL: <https://www.boell.de/en/2025/01/29/rights-mother-earth-bolivia-progress-and-challenges>.
6. Alessandro Pelizzon. Ecological Jurisprudence: The Law of Nature and the Nature of Law. Springer. 2024. 423 p.

7. Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. 356 p.
8. Simon Caney. Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds. *Climate ethics: Essential readings*. 2009. 163–177.
9. Edith Brown Weiss. In fairness to future generations: international law, common patrimony, and intergenerational equity. The United Nations University: Tokyū, Japan. Transnational Publishers Inc. 1992. С. 2.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations. July 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view.
12. Sébastien Jodoin. Crimes against Future Generations: A New Approach to Ending Impunity for Serious Violations of Economic, Social, and Cultural Rights and International Environmental Law. 15 August 2010. URL: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_CISDL_2010_Crimes_against_Future_Generations.pdf.
13. Martin Crook. Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus. University of London Press. 2024. 253 p.
14. Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text.
15. Lauren J. Eichler. Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. 2020. Vol. 14: Iss. 2. P. 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>.
16. Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294>.

REFERENCES

1. Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. (2002). 527 с.
2. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. IZA - Institute of Labor Economics. 2021. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>. 2021. 34 p.
3. David Zierler. (2011). The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment. Published by: University of Georgia Press. С. 25.
4. International Environmental Law, Policy and Ethics. (2000). Alexander Gillespie. Oxford University press. 211 p.

5. Paola Villavicencio-Calzadilla. The Rights of Mother Earth in Bolivia: Progress and Challenges. *Heinrich-Böll-Stiftung*. URL: <https://www.boell.de/en/2025/01/29/rights-mother-earth-bolivia-progress-and-challenges>.
6. Alessandro Pelizzon. (2024). *Ecological Jurisprudence: The Law of Nature and the Nature of Law*. Springer. 423 p.
7. Matthew Gillett. (2022). *Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals)*. Cambridge University Press. 356 p.
8. Simon Caney. Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds. *Climate ethics: Essential readings*. 2009. 163–177.
9. Edith Brown Weiss. (1992). In fairness to future generations: international law, common patrimony, and intergenerational equity. The United Nations University: Tokyū, Japan. Transnational Publishers Inc. C. 2.
10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations. July 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view
12. Sébastien Jodoin. Crimes against Future Generations: A New Approach to Ending Impunity for Serious Violations of Economic, Social, and Cultural Rights and International Environmental Law. 15 August 2010. URL: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_CISDL_2010_Crimes_against_Future_Generations.pdf.
13. Martin Crook. (2024). *Capitalism, Colonisation, and the Ecocide-Genocide Nexus*. University of London Press. 253 p.
14. Rezoliutsiia 61/295, pryiniata Heneralnoiū Asambleieiū 13 veresnia 2007. Deklaratsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro prava korinnykh narodiv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text [in Ukrainian].
15. Lauren J. 2020. Eichler. Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 14 (2), 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>.
16. Matthew Gillett. (2025). Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*, 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294>.

Puhach A. O. Between anthropocentrism and ecocentrism: doctrinal approaches to the criminalization of ecocide at the international level

In the article were analyzed key approaches to understanding the environment using the example of establishing the relationship between the task of

mitigating negative consequences and human activity during armed conflicts – namely, through the example of the Vietnam War and the use of chemical weapons during one of its operations, which gave impetus to the development of environmental jurisprudence. Such approaches can be traced from philosophical ones – such as environmental ethics, environmental justice, deep and social ecology, the animal rights movement, and ecofeminism – to legal ones, specifically the approaches through human rights, rights of nature, and rights of future generations.

In this context, a distinction was made between anthropocentric and ecocentric lenses for analyzing environmental harm, where preference is given either to understanding it through harm to people and the impact on human groups, or attention is focused on the consequences for the environment per se. Furthermore, the author explored the vision of ecocide as a form of genocide in foreign doctrine, using the example of the rights of Indigenous Peoples in Australia, Kenya, and the Americas. A conclusion was drawn regarding the further prospects and challenges of such regulation, particularly its inadequacy and focus on harm to a human group. However, it was noted that such an approach may become relevant for Ukraine as well, using the example of an indigenous people like the Crimean Tatars, and therefore may require further development. Next, the article analyzed the groups of approaches to the criminalization of ecocide proposed by foreign doctrine – namely, the Incremental school, the Relational Ontology school, the Social Utility school, and the Ecocentric Priority school. Using these as examples, the divergence between anthropocentric and ecocentric approaches in doctrine was shown. The potential elements of the international crime – in particular, the level of intent (the subjective element) – depend on the approaches proposed by these schools. Attention was also drawn to the challenges in choosing the ecocentric direction – namely, their application to the already ordered system of international criminal law, including concerning new categories of victims.

Key words: international criminal law; human rights; ecocide; genocide; environmental crimes; environmental harm.

УДК 343.9.01

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.343624>

В. Туляков,

докт. юрид. наук, проф.,
професор кафедри кримінального
права Національного університету
«Одеська юридична академія»,
суддя ad hoc Європейського суду
з прав людини,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки
України

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: В ПОШУКАХ НОВИХ ПАРАДИГМ

Стаття узагальнює сучасні концепції парадигмальних візій кримінології і кримінального права від кількісних методів дослідження до валідації через призму методології креативного девелопменталізму та адаптації теорії творчого руйнування (creative destruction) Шумпетера, Агіона та Говіта до сучасних парадигм кримінологічних досліджень. Пропонується динамічний підхід до оновлення методології кримінологічних досліджень, коректуючи помилкові механізми отримання даних для послідовного формулювання нових валідних підходів поводження з правопорушниками. Акцент ставиться на балансі прав суб'єктів кримінально-правових відносин, зрушуючи у бік ціннісно-орієнтованої справедливості, контекстуалізації криміналізації і процесуальної результативності (ЄСПЛ, Helme v. Estonia, 2025). Методологічні аспекти включають якісні методи (Einat, 2025: інтерв'ю, етнографія для «чому» та «як» злочинності); помилки неофіта (ототожнення статистики з реальністю, кореляція vs. причинність, латентність, політична селективність); гомеокінетичний підхід (Ібералл, 1972) до злочину як обміну речовиною, енергією, інформацією в системі «злочинець–жертва–середовище», кримінологічну інженерію з критикою за редукціонізм на макрорівні.

Для України ключовими є виклики постконфліктної реінтеграції, декриміналізації насильства, регулювання нових категорій злочинів. Стаття закликає до уважності при застосуванні методів системи збору, методів збору даних та інтерпретації з урахуванням нових парадигм, віктим-орієнтованої юстиції, та інтеграції практики ЄСПЛ і сталого розвитку системи кримінальної юстиції України.

Ключові слова: креативний девелопменталізм; творче руйнування; контекстуальна криміналізація; ціннісно-орієнтована юстиція; гомеокінетичний підхід; якість методології; медіа-індекс злочинності; методологія якості; цифрові ризики; ЄСПЛ.

Замість вступу. Коли все суспільство чекає на продовження серіалу #carlssongate, замислився над тим, що викладання методології використання наукових парадигм у кримінальній юстиції потребує регулярного переосмислення¹. Життя мінливе і класичний теоретичний аналіз функціоналу кримінально-правового впливу за певних умов перетворюється у свою протилежність.

У дисфункцію.

Думаю, дисфункція охоронної функції виступає не лише технічним чи процедурним збоєм, а маркером глибшої кризи легітимності кримінального права та кримінології. Якщо охоронна функція передбачає, що кримінальне право забезпечує захист громадян і суспільних цінностей, то її дисфункція демонструє розрив між нормативним очікуванням і практичним результатом. Як зазначав М. Фуко, коли право перестає служити суспільству, воно починає слугувати дисципліні і владі.² Тобто порушується баланс між формальною легальністю і моральною легітимністю: закон формально діє, але його ціннісна ефективність зникає.

Легітимність у сучасній кримінально-правовій теорії розглядається як сполучна ланка між державою і суспільством. Хтось наголошував на комунікативній легітимності правових норм, коли їхній зміст визнається раціонально обґрунтованим і прийнятним для громадян... Тому, якщо кримінальне право перестає виконувати охоронну функцію справедливо або ефективно, воно втрачає цю легітимність. Відповідно, дисфункція проявляється не лише у кількісних показниках правопорушень чи вироків, а у соціальному сприйнятті системи. Суспільство починає відчувати розрив: правовий механізм існує формально, але не відновлює відчуття захищеності, не відповідає очікуванням справедливості і, за потреби, підживлює критику

¹ Туляков В. О. Методологія використання наукових парадигм аспірантами: практизація. Одеса: НУ «ОЮА», 2025. 12 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30695>.

² Foucault M. Наглядати й карати: народження в'язниці. Переклад з фр. Петро Тарашук. Київ: Основи, 1998.

або опір. У цьому контексті дисфункція охоронної функції стає індикатором потенційної девіації не лише в поведінці окремих суб'єктів, а й у самій системі кримінального права.

Судячи із мейнстриму, суспільство зараз не тільки формує очікування щодо правосуддя, але вимоги до системи. Як вона реагує нормами і санкціями. Коли реакція системи неадекватна (надмірна або вибіркова), – виникає дисонанс, що підриває довіру до всіх елементів кримінальної юстиції. Таким чином, дисфункція це сигнал того, що кримінальне право перестає виконувати свою охоронну роль в очах громадян. Цей стан особливо помітний у перехідних або кризових суспільствах, де фактори війни, економічної нестабільності або політичної поляризації посилюють очікування невідворотності покарання. Суспільство прагне швидких і видимих реакцій на злочинність, але якщо вони реалізуються вибірково або через надмірну репресію, дисфункція стає очевидною: охоронна функція формально працює, але морально й соціально вона нівелюється. Отже, дисфункція охоронної функції є симптомом кризи легітимності: вона виявляє, що формальні закони не гарантують ефективного захисту, а суспільна оцінка дій держави стає ключовим критерієм справедливості.

І що робити, коли дисфункція стає функцією? Саме на ці питання спробуємо знайти відповідь у пошуках сучасної кримінологічної парадигми.

Епізод 1. Методологія це сукупність методів. Занепад кримінологічного знання починається саме з контексту методології.

Не можу казати, що мене влаштовує техніко-юридичний підхід сучасних молодих дослідників.

Зводити боротьбу ідей та пануючу ідею дослідження до сукупності технічних прийомів, – це, напевно, цікаво, але, як кажуть, далеко не науково.

Ну як можна позитивно оцінити таке (скорочую за типовістю універсалізма гумових штампів директора «Геркулесу» А. Полихаєва з

Золотого Теля³): «В основу методології дослідження покладено принципи плюралізму і міждисциплінарності, що охарактеризувало змішану методологію дослідження як об'єднання положень класичної з некласичною і посткласичною методологією (*Супер!* – В.Т.). У концептуальній основі здійсненого дослідження знаходяться взаємопов'язані методологічні підходи. Історичний метод визначав генезис і розвиток положень про... Доктринальний аналіз критично осмислював підходи... Герменевтика розкривала сутність та прояви... Моделювання формулювало основні положення концепції... Формально-логічний метод систематизував завдання, поглибив понятійний апарат і з'ясував сутність... Лінгвістичний допомагав розвивати категоріальний апарат... Догматичний використовувався для формулювання висновків і визначення логіки комплексного дослідження... Системний метод розмежовував сутність категорій і формувал понятійний апарат... Класифікація систематизувала види інформації та методи її дослідження... Соціально-правовий застосовувався при аналізі анкетування й емпіричних даних... Статистичний метод підтримував теоретичні положення даними слідчої та судової практики... Метод узагальнення об'єднував факти в цілісні висновки для вдосконалення дослідження. Методи аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування, індукції та дедукції вивчали гносеологічні основи і можливості використання»...

Я свідомо не привожу джерело цієї «абзбзії» (за висловом Л. В. Багрій-Шахматова). Але вона типова.

На жаль, відсутність чіткого теоретичного усвідомлення методології веде до обривняння її з методикою. Чудовий категоріальний апарат. І повна відсутність сенсів. Але й тут не все так просто. За простотою заміщення методології дослідження методикою криється можливість системних помилок, та й некоректних висновків.

³ Ільф Ілля та Євген Петров. Золоте теля: роман / пер. з рос. Харків, 2018. 512 с.

Не буду нічого казати про кількісні та якісні методи системи збору (суцільне, вибіркове, монографічне дослідження), методи збору даних (опитування, інтерв'ю, аналіз документів), методи аналізу даних (узагальнення, кореляція, регресія та ін.).

Усі з інститутської лави пам'ятають про статистичну репрезентативність та закон великих чисел щодо наближення результатів вибірки до теоретичного середнього аналізу девіантності. Чудово. Але є деталі. Валідація⁴... Одного разу студент-кримінолог вирішив провести маленьке опитування серед десяти своїх одногрупників-юристів: «Чому ви не вчиняєте злочини?». Шестеро відповіли без вагань: «Бо боїмося покарання». Викладач, почувши про цей «експеримент», лише сумно посміхнувся такому рівню праворозуміння. Здавалося б, 60% майбутніх правників вірять у відлякувальний ефект санкції, проте кримінологічна наука давно знає: зв'язок між суворістю покарання та реальною злочинністю набагато складніший, а іноді й протилежний очікуванням.

Але осад залишився, бо тут саме починається проблема методології оцінки якості отриманих даних. Методологія кримінологічного дослідження передбачає не лише збирання статистики злочинності, а й критичний аналіз її природи та меж достовірності.

В історії соціальних наук відомий випадок із дослідженням громадської думки у США 1936 року, коли журнал *Literary Digest* проводив опитування виборців на основі телефонних довідників. Телефон тоді був розкішшю, доступною переважно середньому класу та заможним верствам суспільства. У результаті вибірка виявилася нерепрезентативною, прогноз перемоги кандидата виявився помилковим, а саме дослідження увійшло в історію як приклад методологічної пастки.

⁴ Настанова Eurachem. «Придатність аналітичних методів для конкретного застосування. Настанова для лабораторій з валідації методів та суміжних питань»: за ред. Б. Магнуссона та У. Ернемарка: переклад другого видання 2014 р. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2016. 92 с.

Цей епізод нагадує молодим кримінологам: під час збору даних, чи то віктимологічних опитувань, чи то статистики по регіонах, необхідно ретельно враховувати репрезентативність та соціальну нерівність доступу до джерел інформації. Модне зараз деякими дослідниками а то й цілими інститутами використання GOOGLE-опитувальників дасть вам красиві картинки та кольорові діаграми на виході, але поширення цих форм виключно через мережу, ФБ, Інстаграм дасть, на жаль, опис очікувань лише вашої Інтернет аудиторії, а не пересічних громадян...

Наведу приклад. Нова монографія Є. Полях «Порушення недоторканості приватного життя: кримінологічна характеристика та запобігання»⁵. Чудовий теоретичний блок. Англomовна література. Практика ЄСПЛ. Авторка «не відтворює» нову методологію. Каже про необхідність віктимологічних опитувань для отримання достовірних результатів та якісних пропозицій щодо профілактики. Чудово. Доботно. Але відсутність окремих значущих показників кримінального правопорушення у офіційній статистиці та висока латентність явища дали можливість застосувати для підтвердження власних висновків використання лише окремих додаткових кількісних методів (опитування 4730 працівників правоохоронних органів та суддів та 1152 пересічних громадян). Всього сумарно опитано 5882 особи. За твердженням авторки, похибка репрезентативності дорівнює 1,27%⁶.

І ось тут виступають деталі.

Перше. Як можна рахувати похибку репрезентативності відповідей респондентів, дорівнюючи точки зору практично 5000 осіб із професійним праворозумінням із складенням до цього більш ніж 1000 пересічних громадян? Уточнюючи дані, отримуємо похибку репрезентативності для громадян – 2,89 %. Не Фонтан, вдвічі більше, але допустимо. Хоча, як кажуть в Одесі: то є дві великі різниці.

⁵ Полях Є. В. Порушення недоторканості приватного життя: кримінологічна характеристика та запобігання. Харків: Право, 2025. 344 с.

⁶ Полях Є. Op.cit. С 95.

Друге. Протягом липня–серпня 2023 року авторка через мережу інтернет запускає опитувальник для населення в Instagram, FB, Threads та Telegram каналах⁷. Тобто, отримується точка зору не населення в цілому, а інтернет-аудиторії. Зазначимо, що Україна була домом для 26,70 мільйонів користувачів соціальних мереж у січні 2023 року, що дорівнює 74,0 відсоткам від загального населення⁸. Так, на математичну помилку репрезентативності відповідей це практично не впливає. Але з валідацією будуть проблеми.

І ось чому. Інтернет-аудиторія не презентує населення, а тим більш жертв порушення права на приватність. Пам'ятаєте опитування по телефонним довідникам. Інтерпретаційні помилки (оцінка віктимізації, ефективність пропозицій) презюмуються...

На тій же сторінці авторка надає розподіл респондентів за віком, відповідно якому особи від 40 до 60 років склали 16,1 відсоток опитуваних, а від 60 років і старше 3,6 відсотка. Враховуючи динаміку зростання жертв фінансового та комп'ютерного шахрайства (через колл-центри та ін.)⁹, пам'ятаючи, що у 2024 р. приблизно 13.89 % населення були віком 0–14 років, 67.15 % віком 15–64 років, і 18.96 % віком 65 років і старше, – виникає питання по валідності відповідей групи від 60 років і старше (помилка ніж 15 %) та групи 35-59 (помилка в середньому 5 %). До речі, не кажучи про постійно ошукуваних пенсіонерів, котрі не отримали належного оцінювання, зазначимо, що у звіті Identity Theft Resource Center (2023) про викрадення особистих даних (identity theft) й компрометацію персональних даних: жертви віком 35-49 років найчисленніша група¹⁰, а в «нашому» дослідженні вона сягає лише друге місце, бо на першому виведено молодь (користувачі Інтернет) у віці від 18 до 34 років. Отже точка зору найуразливіших для порушень

⁷ Полях Є. Op.cit. С. 97.

⁸ Kemp S. Digital 2023: Ukraine. 14.02.2023. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine>.

⁹ Койбічук В., Кочнева В., Буряк А., Петрушенко Я., Єгорова Ю. «Опис нових схем фінансових шахрайств в умовах воєнного часу в Україні». Socio-Economic Relations in the Digital Society. 2024. № 4 (54): С. 29–38. <https://doi.org/10.55643/ser.4.54.2024.582>.

¹⁰ Identity Theft Resource Center. ITRC Trends in Identity Report for. 2023 URL: <https://www.idtheftcenter.org/wp-content/uploads/2024/06/ITRC-2023-Trends-in-Identity-Report.pdf>.

приватності груп людей старше 50-60 років (через довіру до телефонних/SMS-шахрайств) не отримала належного відображення.

Наприкінці, типові помилки багатьох дослідників кримінально-правової матерії при анонімному анкетуванні часто пов'язані з мовою та формулюванням запитань і можуть суттєво впливати на валідність даних. До них належать використання складної або професійної термінології, яка незрозуміла респондентам; подвійні або двозначні формулювання, емоційно забарвлені слова та подвійне заперечення, що викликають плутанину; змішування різних типів питань у одному, вузькі або надто широкі варіанти відповіді, навідні запитання та пропуск важливих варіантів, а також надмірна довжина анкети.

Крім того, структурні помилки, такі як неправильний порядок запитань, відсутність інструкцій або неузгодженість шкал оцінки, знижують точність результатів.

Для забезпечення валідності опитування анкета повинна проходити попередню перевірку: тестування на зрозумілість і однозначність формулювань, перевірку повноти варіантів відповіді, узгодженість і логічний порядок запитань, а також контроль емоційного забарвлення мови, щоб респонденти могли давати чесні та інтерпретовані відповіді.

А якщо ні, то ми отримуємо в анкеті соціологічного опитування громадськості питання на кшталт розуміння права на приватність у конституційному вимірі, та чи хвилює вас онлайн-шахрайство (фішинг-атаки, таргінг, бейтінг, претекстінг, зворотна соціальна інженерія, метод «дорожнє яблуко», сайти-пастки тощо)¹¹. І це, підкреслюю, достатньо виражена, добротна кримінологічна розвідка молодій дослідниці із високоповажної кримінологічної інституції...

Які помилки ще ми бачимо при проведенні кількісних досліджень в кримінології.

¹¹ Полях Є. 2025. *Op.cit.* С 335, 341.

Зверну увагу на окремі.

Перше. Офіційні дані кримінальної статистики є похідними від діяльності поліції, прокуратури та судів, отже вони радше відображають ефективність кримінальної юстиції, ніж реальний рівень девіантної поведінки. Тобто, перша, глобальна помилка є неврахування нормативності розподілу злочинності, – впливу матеріальних та процесуальних можливостей діяльності органів кримінальної та адміністративної юстиції на рівень реєстрації кримінальних правопорушень. В мережі популярний цей графік динаміки кримінальних правопорушень протягом останніх років (на жаль, без урахування територіальних аспектів)¹². Центральна ідея ж стандартна – вийшли на повоєнні 500 000 реєстрацій...

Пам'ятаємо (суто методологічно): феномен нормативності завантаженості реєстрацією злочинів (saturation or workload effect), є стандартним. Тенденція, коли зростання кількості тяжких злочинів призводить до зменшення реєстрації менш тяжких через обмежені ресурси поліції та пріоритизацію, була уперше систематично описана американським кримінологом Альбертом Дж. Рейссом-молодшим (Albert J. Reiss Jr.) у 1950–1960-х роках., який показав, як дискреція поліції впливає на вибірковість фіксації правопорушень. Було доведено, що при перевантаженні серйозними справами дрібні порушення часто не реєструються або класифікуються як адміністративні, що створює ілюзію стабільності загальної злочинності при реальному зростанні тіньового сегмента («dark figure of crime»)¹³. Отже феномен нормативності реєстрації розглядається як структурний чинник латентності правопорушень.

¹² Як змінювалася кількість кримінальних правопорушень в Україні до та під час великої війни. *Слово і діло*. 2 листопада 2025 року URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/11/04/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalasya-kilkist-kryminalnyx-pravoporushen-ukrayini-ta-velykoyi-vijny>.

¹³ Black D. J., Reiss A. J., Jr. «Patterns of behavior in police and citizen transactions.» President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice, Studies in Crime and Law Enforcement in Major Metropolitan Areas, Field Surveys III, Vol. 2. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office. 1967. P. 1–139

Так, є війна та пов'язані із нею темпоральні зміни реєстрації (190 000 воєнних злочинів, 250 000 СЗЧ, близько 1.5 млн прихованих ухилянтів на противагу 20 000 зареєстрованих правопорушень за ст. 336 КК України). Але тенденції big data залишаються у полі нормативності навантаження: при зростанні тяжких кримінальних правопорушень падає реєстрація проступків... *Помилка першого порядку: ототожнення «зареєстрованих злочинів» з «реальними злочинами»*¹⁴.

Не менш важливим є аналіз предикатних явищ: соціально-економічних і культурних чинників, які передують кримінальним проявам: бідність, нерівність, маргіналізація, розрив соціальних зв'язків. Втім, тут криється пастка: надмірна статистична кореляція може здаватися «доказом», хоча насправді лише віддзеркалює фонові процеси¹⁵. *Методологічна помилка другого порядку – плутання кореляції з причинністю, недостатня валідація отриманих даних, факторний аналіз замість сутнісного.*

Ще один пласт: спрощений підхід при дослідженні віктимізації та її індексів. Опитування жертв дозволяють виявити латентну злочинність, але й тут не все однозначно: рівень звернень залежить від довіри до поліції, від культурних норм щодо «соромно бути жертвою» та від готовності респондента повідомляти інтимні або травматичні подробиці, наприкінці, він «забарвлений» часовими та просторовими рамками¹⁶. Victim survey polls в США та Великобританії відображують характеристику колективної, а не індивідуальної віктимізації, бо опитують домогосподарства (households). *Помилка третього порядку недооцінка латентності при аналізі віктимізації, та сприйняття офіційної статистики як остаточного відображення.*

¹⁴ Christie N. A Suitable Amount of Crime. London: Routledge. 2004. 148 p. URL: <https://www.routledge.com/A-Suitable-Amount-of-Crime/Christie/p/book/9780415336116>.

¹⁵ Sutherland, E. H., & Cressey, D. (1978). Criminology. 10th ed. Philadelphia. JB Lippinkott. URL: <https://ru.scribd.com/document/674521661/Sutherland-Edwin-h-Cressey-Donald-r-Criminology-1978-1-123>.

¹⁶ Van Dijk J. The World of Crime: Breaking the Silence on Problems of Security, Justice and Development Across the World. Sage. 2008. <https://doi.org/10.4135/9781483329789>.

Окрему увагу слід приділити зловживанню владою і правом колективними суб'єктами державними органами, політичними партіями, корпораціями. Саме їхні практики «адміністративного приховування» злочинів або, навпаки, «інфляції криміналізації» формують хибну картину кримінальної динаміки. Тут виникає методологічна помилка четвертого порядку ігнорування політичної селективності кримінальної статистики¹⁷.

Отже, сучасне кримінологічне дослідження має враховувати якнайменш чотири рівні ризику помилок при використанні кількісних методик: *реєстраційна (ототожнення статистики з реальністю), аналітична (плутання кореляції з причинністю), латентна (ігнорування прихованої злочинності), політико-правова (неврахування впливу влади та колективних суб'єктів на «наявність» злочинності).*

Лише інтеграція статистики, предикатних показників, віктимологічних даних і критичного аналізу владних практик дозволяє будувати більш-менш об'єктивну картину кримінальної реальності. Інакше ми ризикуємо повторювати наївність тих шести студентів, які вважали, що злочини зупиняє лише страх покарання.

Епізод 2. Мовчання ягнят. Не буду переказувати сюжет Silence of Lambs с Джоді Фостер та Ентоні Гопкінсом. Але нехтування саме якісними методами веде до поверхневого розуміння проблеми. Неможливо намалювати картину кримінологічної характеристики соціалізації професійних крадіїв на основі статистики та опитувань пересічного населення (професіонали, як правило, не попадаються). А Едвін Сатереленд через інтерв'ю з професійними злодіями був спроможний зробити це. Пізнання продовжується¹⁸, але, на жаль, не завжди з використанням якісних методів кримінологічного аналізу.

¹⁷ Cavaliere A. Il diritto penale minimo in Alessandro Baratta: Per un'alternativa alla «Cultura del penale». *Archivio Penale*. 2018. № 70. <https://doi.org/10.12871/97888331804274>.

¹⁸ Бараш Є. Ю. Кримінологічні ознаки «професійної» злочинності: соціально-правове дослідження *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). <https://doi.org/10.33270/01191101.29>.

У своїй праці Tomer Einat критично розглядає місце та значення якісних методологій у кримінології та системі кримінального правосуддя. Вступаючи з питання «як ми знаємо те, що ми знаємо», він звертає увагу на ключову проблему: як формується знання у кримінологічному дослідженні, які методологічні припущення приховані за звичною кількісною статистикою, та чому якісний підхід заслуговує на більшу увагу саме у кримінологічному та правозастосовному контексті. Einat зазначає, що кримінологія традиційно тяжіє до кількісних підходів: опитування, великі вибірки, статистичні кореляції. Проте таке домінування призводить до того, що ми часто фіксуємо *що* відбувається (наприклад, рівень злочинності, обсяги правопорушень), але не достатньо аналізуємо *чому* і *як* це відбувається. Він аргументує, що якісні методи інтерв'ю, фокус-групи, етнографічні спостереження відкривають доступ до глибинних механізмів злочинності, до внутрішньої логіки дій суб'єктів, до соціальних і культурних контекстів, які формують правопорушення та реакцію на нього. Автор підкреслює кілька ключових аргументів¹⁹.

По-перше, якісні методи допомагають враховувати *суб'єктивність* агентів, їхню мотивацію, сприйняття, значення, яке вони надають своїм діям. Цей аспект часто залишається невидимим, коли дослідження обмежується статистикою та анкетуванням.

По-друге, ці методи дають можливість досліджувати *процеси*, а не лише кінцеві точки як формується правопорушення, як агенти реагують на соціальні умови, як змінюється їхня поведінка у часі.

По-третє, якісні підходи дозволяють звернути увагу на *контекстуальність*, тобто на те, що дії і рішення не існують у вакуумі, а в конкретних соціальних, культурних, правових і політичних контекстах, які

¹⁹ Einat T., Yassour-Borochowitz D. How do we know what we know in criminology and criminal justice? The relevance of qualitative methodologies. *European Journal of Criminology*. 2025. 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251387513>.

впливають на них²⁰. Автор наголошує: ігнорування контексту означає обмежене розуміння кримінологічних явищ.

У своєму аналізі Einat також звертає увагу на практичні виклики впровадження якісних методів у кримінологічному дослідженні. Він вказує, що існують структурні бар'єри – академічна культура, орієнтація на «об'єктивні» кількісні дані, а також ускладнення з етичного й методологічного боку: як забезпечити достовірність, як узагальнювати, як поєднувати якісні й кількісні підходи. Автор не пропонує відмовлятися від кількісних методів, але радить переосмислити їхню роль: замість домінування суміщення, де якісне дослідження відіграє роль глибинного пояснення, додаткового до масштабних статистичних даних²¹.

З огляду на сучасну ситуацію України з особливостями правового переходу, постконфліктним середовищем, активним реформуванням кримінального правосуддя та значною роллю суспільних очікувань аргументи Т. Einat є особливо релевантними. У контексті реформування кримінальної політики, судочинства та превенції злочинності, аналітики і практики часто спираються на агреговані дані (кількість справ, показники рецидиву, статистика правопорушень). Однак без глибинного розуміння мотивацій, культурних значень, локальних контекстів (особливо в зоні післявоєнної нестабільності) ризик втратити важливі нюанси є високим. Отже, застосування якісних методів наприклад, інтерв'ю з учасниками кримінально-правового процесу (суддями, прокурорами, обвинуваченими, потерпілими), етнографічні дослідження у громадах, що пережили конфлікт, аналіз наративів про насильство чи корупцію може значно підсилити здатність української

²⁰ Туляков В. О. Принцип додатковості та методологія контекстуальної криміналізації в рефлексії вчення М. І. Панова. *IUS PUNIENDI: голоси епох в суголоссі днів – до 85-річчя від дня народження проф. М. І. Панова (in memoriam)*: матеріали кругл. столу, що відбувся у межах IX Харківського міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 27 вер. 2025 р.). Харків, 2025. С. 78–87. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30913>.

²¹ Einat, T., & Yassour-Borochowitz, D. How do we know what we know in criminology and criminal justice? The relevance of qualitative methodologies. *European Journal of Criminology*. 2025. 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251387513>.

кримінології формувати інтервенції, які враховують не лише показники, але й дійсну логіку поведінки, культуру взаємин та символіку правопорушення.

Саме так можна уникнути поверхового підходу та перейти до більш спрямованих реформ, які враховують «чому» і «як» правопорушення здійснюється, а не лише «скільки» їх є.

Підсумовуючи, можна сказати, що Т. Einat робить вагомий внесок у методологічну рефлексію кримінології, піднімаючи питання про межі знання й способи його здобуття. Для нас це означає: бути відкритими до методів, які вимагають глибинного занурення, бути готовими поєднувати кількісне і якісне, і, що особливо важливо для України, визнавати, що без контекстного, суб'єкт-орієнтованого підходу реформування системи кримінального правосуддя ризикують залишитись на рівні технічних змін, а не сутнісної трансформації²².

Епізод 3. Маніфест креативного девелопменталізму та кримінально-політична інженерія. Методологія креативного девелопменталізму базується на засадах теорії творчого руйнування, адаптованої з економіки в кримінальне право та кримінологію. Основна ідея полягає у тому, що кримінальне право та кримінологічна політика мають бути відкритими системами, що приймають інтелектуальні і технологічні інновації від restorative justice до цифрової криміналістики і регулювання нових ризиків AI і біотехнологій. Руйнування застарілих норм, зокрема імунітетів, служить передумовою оновлення.

Символічно, що саме у 2025 році Нобелівська премія з економіки була присуджена Джоелю Мокіру, Філіпу Агіону та Пітеру Говіту за пояснення економічного зростання, зумовленого інноваціями: половину премії отримав Мокір «за визначення передумов для сталого зростання завдяки технологічному прогресу», а іншу Агіон і Говітт «за теорію сталого зростання

²² Einat T., Yassour-Borochowitz D. How do we know what we know in criminology and criminal justice? The relevance of qualitative methodologies. *European Journal of Criminology*. 2025. 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251387513>.

через творче руйнування»²³. Ця нагорода фактично закріпила теоретичний фундамент, який може бути адаптований не лише до економічних, а й до правових систем, що потребують динамічного оновлення без втрати гуманістичних засад (на кшталт того, що колись було зроблено із економікою злочинності Гері Беккера).

Методологія креативного девелопменталізму, під якою у даному контексті мається на увазі концепція «сталого зростання через творче руйнування» (creative destruction, за Й. Шумпетером та її сучасним формалізованим розвитком Агіона й Говіта), може бути використана для розробки нових методологічних підходів у кримінальному праві, як на міжнародному, так і на національному рівнях. Ключовий постулат теорії полягає у тому, що розвиток можливий лише завдяки безперервному оновленню системи: нові ідеї, практики та технології руйнують застарілі структури й створюють передумови для якісних змін²⁴.

У прикладному вимірі для кримінального права та кримінології це означає перегляд класичних концепцій аналізу злочинності та віктимізації, відповідальності, покарання і профілактики через призму інновацій, відкритості до змін та постійної актуалізації правового масиву.

Це зазначає, що протягом XX століття, з одного боку, надзвичайно розширилися обсяг і зміст поняття «людство», а з іншого небувало зросла ціна окремого людського життя. Вперше вже не теоретично, а на рівні буденної свідомості суспільство почало відчувати відповідальність за долю індивіда, незалежно від його віку, гендерної, класової, расової чи географічної приналежності. Звідси кримінальне право сучасності не є правом антагонізму, але є правом компромісів між державою, правопорушником та жертвою, громадянським суспільством. Ми маємо певні перспективи щодо

²³ The Nobel Prize in Economic Sciences. Press release 13 October 2025. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2025/press-release/>.

²⁴ From stagnation to sustained growth. 2025. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2025/10/popular-economicsciences2025-3.pdf>.

декриміналізації усіх насильницьких злочинів зі спеціальними потерпілими (оскільки навмисне вбивство повинне залишатися вбивством людини, а не функції). В міжнародному кримінальному праві креативний девелопменталізм уже проявляється через подолання традиційної імунітетної доктрини у практиці Міжнародного кримінального суду та трибуналів ООН, еволюцію підходів до відповідальності колективних акторів, критичним ставленням до характеристик покарання, його відбування та звільнення, визнання нових категорій злочинів: екоциду, агресії, кібератак.

Теорія creative destruction у цьому випадку може бути філософською основою для оновлення міжнародних стандартів, коли інновація у формі нової доктрини чи прецеденту не лише створює нові регулятивні поля, а й руйнує архаїчні, неефективні підходи.

На національному рівні застосування цієї методології також можливе через радикальне реформування інститутів кримінального переслідування, судочинства, реабілітації з урахуванням сучасного технологічного, економічного і соціального контексту, а також через переосмислення меж легітимного покарання, впровадження restorative justice, цифрових інновацій у розслідуванні та заміну застарілих практик новими нормативними підходами, від криміналізації злочинів у сфері штучного інтелекту до регулювання біотехнологічних ризиків²⁵.

Універсальність методу диверсифікації злочинного та караного тут обмежується економікою ринкових відносин та підтримується політикою економічних відносин.

Тобто негативні аспекти криміналізації діяння повинні дорівнювати максимальним позитивним наслідкам від неї.

У методологічному вимірі це означає, що кримінальне право має бути структурно відкритим до кримінологічного інтелектуального, технологічного

²⁵ Туляков В. О. Теорія кримінальної законотворчості: перспективи новітніх підходів. Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 328 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30467>.

й організаційного оновлення, визнаючи, що лише через «руйнування» ригідних і неефективних механізмів можливі довготривалі якісні поліпшення системи захисту прав людини та запобігання злочинності. Використання ідей творчого руйнування та інноваційного розвитку є цілком обґрунтованим для побудови сучасного інструментарію методології кримінального права та кримінології на різних рівнях, адже воно стимулює не лише перегляд окремих норм, а й випереджальну трансформацію самої філософії criminal justice у напрямках відкритості, інноваційності та сталого правового розвитку.

Зміна парадигм особливо чутлива на наднаціональному рівні. Звернемо увагу на цю позицію ЄСПЛ: «Криміналізація певної поведінки сама по собі має обмежений стримуючий ефект, якщо немає засобів для ідентифікації фактичного злочинця та притягнення його до відповідальності»²⁶.

Тобто процесуальна допустимість та результативність повинні, можливо, стати центральним принципом криміналізації...

А принцип суспільної небезпечності, принцип відносної поширеності діяння, принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації – це від лукавого, якщо спіймати не можемо...

Ось така гібридність віртуальних правовідносин.

Традиційна теорія криміналізації, заснована на ліберальних принципах запобігання шкоді та мінімального втручання держави, забезпечує чіткі критерії для визначення кримінальної відповідальності, гарантуючи передбачуваність і правову визначеність. Однак сучасні виклики, такі як транснаціональні злочини чи гібридна війна, вимагають гнучкіших, контекстно-чутливих підходів.

Ми підкреслюємо, що певні дії стають кримінальними через специфічні обставини, цілі чи контексти, які посилюють їхню соціальну шкідливість,

²⁶ CASE OF HELME v. ESTONIA (Application no. 3023/22) 7 October 2025 para 80. ЄСПЛ. 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-245085>.

особливо коли вони порушують індивідуальні права та фундаментальні цінності. Мова йде про контекстуальну криміналізацію як підхід для адаптації кримінального права до складних сучасних викликів, переходячи від парадигми безпеки до орієнтованої на цінності справедливості криміналізації діянь, які можуть бути і повинні бути покараними.

Цей зсув сприяє балансу між гнучкістю та правовою стабільністю в європейському кримінальному праві та процесах його апроксимації у національні системи.

Чи готова Європа та Україна перейти від парадигми безпеки до ціннісно-орієнтованої справедливості заснованої на приматі прав людини в кримінальному праві та кримінології²⁷?

Відверто кажучи, не завжди. Автономна політика вищих судових інстанцій заснована на констатації необхідності балансу між безпековими інтересами України і, водночас, недопущенням використання інструментів захисту прав людини, які можуть завдати шкоди в умовах військової агресії та гібридної війни. Недопущення інтересів захисту прав людини проти суспільного інтересу та національної безпеки, – класика пунітивної парадигми. Але, залишаючи її подолання «на потом», чи не стаємо ми заручниками конфлікту між легітимністю, суспільними очікуваннями та «революційною доцільністю», «соціалістичним праворозумінням», чи загалом орвеліанськими ідеями безпеки нації?

Епізод 4. Шляхом до землі. Цікавий приклад з мікро кримінологічного рівня застосування кількісно-якісної методології, хоча я не є прихильником редукціонізму у кримінально-правових дослідженнях. Гомеокінетика.

Гомеокінетичний підхід у кримінології, як правило, розглядає злочин як динамічний процес у відкритій системі «злочинець-жертва-середовище», де взаємодія зумовлена потоками речовини, енергії та інформації.

²⁷ Tuliakov V. Contextual Criminalization in European Criminal Law: From Security Paradigm to Value-Oriented Justice (September 29, 2025). URL: <https://ssrn.com/abstract=5542758> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5542758>.

Запропонований Артуром Ібераллом у 1972 році в праці «Toward a General Science of Viable Systems»²⁸, цей підхід дозволяє аналізувати злочин не як ізольовану подію, а як результат обміну між учасниками та їхнім оточенням, що залежить від соціальних, економічних та інформаційних факторів.

Речовина охоплює матеріальні елементи, такі як знаряддя злочину, фізичні об'єкти, тілесні дії чи просторові умови, наприклад, використання зброї в нападі, що визначає характер і наслідки події.

Енергія відображає психологічну та соціальну динаміку, включаючи агресію, страх, травматизацію чи опір, де інтенсивність дій змінює стан учасників, наприклад, ескалація насильства через провокативну реакцію жертви.

Інформація включає вербальні та невербальні сигнали, загрози, соціальні стереотипи чи медіа-впливи, які формують очікування і реакції, наприклад, поширення чуток про вразливість жертви, що може спровокувати злочинця.

Злочин виникає через дисбаланс цих потоків, коли накопичення агресії, вразливості чи зовнішніх стимулів, таких як економічна нерівність чи інформаційні потоки в соціальних мережах, призводить до критичної точки, що спричиняє кримінальну подію. Жертва відіграє активну роль, впливаючи на динаміку своєю поведінкою, комунікативними сигналами чи соціальними зв'язками, наприклад, демонстрація страху може підсилити агресивність злочинця, тоді як упевнена поведінка може послабити конфлікт.

Отже гомеокінетичний підхід переосмислює злочин як відкритий процес обміну, а не лінійну дію одного суб'єкта проти іншого, відкриваючи можливості для прогнозування кримінальності через аналіз факторів ризику, таких як інформаційні потоки в медіа, та превенції шляхом контролю цих потоків чи зміцнення соціальної згуртованості.

²⁸ Iberall A. S. Toward a General Science of Viable Systems. New York: McGraw-Hill, 1972. 416 p.

Поєднання гомеокінетики з соціальною фізикою, кібернетикою та теорією складних систем поглиблює розуміння причинності злочину, сприяючи розробці комплексних стратегій протидії.

Це так.

Проте гомеокінетичний підхід комунікаційної теорії має обмеження, особливо при переході від індивідуального до мезо- та макрорівнівневого аналізу, що викликає методологічні проблеми.

Застосування на індивідуальному рівні, де потоки чітко простежуються в діаді «злочинець – жертва», втрачає точність на груповому чи суспільному рівнях, де складність взаємодій зростає. Ця проблема резонує з концепцією паноптикону Джеремі Бентама, яка передбачає тотальний контроль і спрощення поведінки через спостереження.

Перший аспект критики: редукція складних соціальних явищ до масових закономірностей, що ігнорує унікальні індивідуальні мотиви чи культурні особливості, наприклад, економічні чи етнічні фактори, які не завжди піддаються узагальненню.

Другий аспект: ризик стигматизації, коли аналіз потоків на макрорівні може призвести до маркування певних груп чи районів як «криміногенних», що посилює соціальну нерівність і упередження.

Третій аспект: складність групового аналізу, оскільки моделювання потоків у великих спільнотах ускладнене через множинність агентів, хаотичність взаємодій і потребу в детальних даних, які часто недоступні.

Таким чином, хоча гомеокінетичний підхід пропонує цілісне бачення злочину як результату комунікації динамічних потоків у складній системі, його застосування на мезо- та макрорівнях вимагає обережності, щоб уникнути спрощень, стигматизації та методологічних помилок, забезпечуючи баланс між теоретичною моделлю та практичною реалізацією.

Останні розвідки у сфері кримінології підтверджують, що злочинна поведінка є не лише наслідком ситуативного вибору, але й результатом

глибинної взаємодії індивідуальних моральних якостей та специфіки повсякденного способу життя.

У статті «Crime propensity and lifestyle risk: The interplay of personal morality and lifestyle in crime involvement», опублікованій у 2025 році в журналі *European Journal of Criminology*, автори зосереджуються на аналізі механізмів, через які особиста моральність та ризикові життєві практики впливають на схильність до злочинів²⁹. Вони спираються на засновану на методології гомеокінетики ситуативно-акційну теорію (Situational Action Theory), згідно з якою правопорушення є результатом взаємодії особистої злочинної схильності та умов, які створюють можливість для порушення закону. Згідно з цією теоретичною моделлю, злочинна схильність (crime propensity) є відносно стабільною характеристикою особи, що формується під впливом моральних орієнтацій, здатності до самоконтролю та рівня правосвідомості. Водночас стиль життя, зокрема перебування в середовищах із підвищеним криміногенним потенціалом (наприклад, часті контакти з особами, які порушують закон, або перебування в соціально нестабільних місцях), виконує роль ситуатійного каталізатора, активуючи або послаблюючи прояв цієї схильності. У ході емпіричного дослідження автори використовують багатофакторні моделі для аналізу даних, що дозволяє виявити взаємозв'язок між моральними характеристиками, поведінковими патернами та фактичними проявами девіантної активності.

Результати демонструють, що слабка моральна позиція безпосередньо корелює з підвищеною ймовірністю злочинної поведінки. Водночас ризиковий стиль життя значно підсилює цей зв'язок: особи з однаковим рівнем схильності до злочину демонструють різні рівні правопорушень залежно від середовища, в якому вони перебувають. Це свідчить про те, що навіть за наявності сформованої схильності до правомірної поведінки, систематичне

²⁹ Hirtenlehner H., Mesko G. Crime propensity and lifestyle risk: The interplay of personal morality and self-control ability in determining the significance of criminogenic exposure. *European Journal of Criminology*. 2025. 0(0). URL: <https://doi.org/10.1177/14773708251348321>.

перебування в криміногенному оточенні може сприяти девіації. Автори приходять до висновку, що ефективна стратегія запобігання злочинності має враховувати не лише індивідуальні морально-психологічні особливості, але й контекстуальні фактори ризику.

Зокрема, профілактика повинна поєднувати заходи з формування правової свідомості та моральної стійкості з одночасним обмеженням впливу ризикових соціальних середовищ.

Такий підхід дозволяє зменшити ймовірність активації злочинної схильності навіть серед потенційно вразливих індивідів.

Для української кримінології результати цього дослідження мають важливе прикладне значення. В умовах трансформаційних процесів, соціальної нестабільності та післявоєнної реінтеграції суспільства особливої актуальності набуває необхідність формування комплексної системи профілактики злочинності, яка виходить за межі традиційного контролю і покарання. Розуміння того, що злочин є результатом не лише морального вибору, але й структури можливостей, відкриває перспективи для впровадження багатовимірних профілактичних стратегій, орієнтованих на зміну як особистісних установок, так і соціальних умов, у яких ці установки реалізуються.

Отже, гомеокінетика розглядає системи як саморегульовані утворення, що підтримують організованість завдяки безперервним обмінам, протидіючи ентропії. У кримінології такий підхід трактується як розлад у тріаді «злочинець-жертва-середовище». Кожен учасник впливає на потоки, що визначають рівновагу системи. Ці обміни не статичні, вони відбуваються в просторі й, найголовніше, у часі. Психологічна напруга може наростати поступово до насильства (спіраль агресії), а інформаційні чутки або розсіюються, або інтенсивно поширюються через часові інтервали, сприяючи

чи протидіючи інформаційній віктимізації³⁰. Соціально-демографічні чинники, такі як економічна нерівність, формують речовинні потоки, а соціальні медіа прискорюють інформаційні каскади.

Епізод 5. Кримінологічна інженерія. У контексті сучасних геополітичних трансформацій, коли воєнні конфлікти радикально впливають на структуру соціальних взаємодій, а процеси державної реконструкції вимагають не лише економічних, але й нормативно-правових інновацій, постає необхідність у розробці нової методології кримінально-правового аналізу.

Концепція кримінологічної інженерії пропонує парадигму, за якою право не лише відображає соціальну реальність, але й активно її конструює, формуючи механізми забезпечення безпеки, довіри та справедливості.

Цей термін визначається як системна проектна діяльність у сфері кримінології, спрямована на створення ефективних і гуманістичних правових рішень на основі міждисциплінарного синтезу знань від кримінального права до поведінкових наук, соціальної фізики, кібернетики та етики.

Іншими словами, кримінологічна інженерія є наукою про проектування справедливості у кримінальному праві, а не лише про її відтворення. Аналогічно, М. Афанасьєва³¹ трактує виборчу інженерію як міждисциплінарне поняття, запозичене з англомовного терміну «electoral engineering», що охоплює конституційно-правове проектування виборчих систем з урахуванням гносеологічних джерел та суміжних концепцій, таких як «соціальна інженерія», «конституційна інженерія» та «інституційний дизайн». Застосування подібного підходу до кримінально-правового поля дозволяє адаптувати інженерні принципи для запобігання злочинності.

Методологічна основа кримінологічної інженерії ґрунтується на низці взаємодоповнюючих теоретичних напрямів емпірично-доказовій кримінології

³⁰ Шакур В. І. Лінгвістична віктимологія. *Нове українське право*. 2025. № 4. <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4>.

³¹ Афанасьєва М. В. *Виборча інженерія в Україні: монографія*. Одеса: Юрид. л-ра, 2014.

(evidence-based criminology), ініційованій Лоуренсом Шерманом, яка акцентує на науковій оцінці ефективності заходів протидії злочинності;³² ресторативній парадигмі Джона Брейтуейта, що інтерпретує правосуддя як процес відновлення соціальних зв'язків, а не як механізм покарання;³³ девелопментальній кримінології Девіда Фаррінгтона, яка вивчає злочинність у контексті життєвого циклу індивіда;³⁴ апроксимації моделей транснаціонального кримінального права³⁵, що синтезує міжнародні та національні норми для гарантування глобальної безпеки, збереження суверенітету та захисту прав людини. Свого часу Н. Зелінська³⁶ аналізувала поняття, структуру та тенденції розвитку транснаціонального кримінального права, висвітлюючи нові можливості, такі як резолюції Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН для боротьби з транснаціональною злочинністю, а також ризики, пов'язані з розширенням повноважень, загрозами кіберзлочинності, торгівлі людьми та відмиванням коштів, з акцентом на глобалізаційних викликах та формуванні єдиного антикримінального простору під егідою ООН.

Синтез цих джерел формує методологічне поле, адекватне сучасним викликам, таким як масова травматизація населення, ерозія соціальної довіри, гібридна злочинність та емоційна поляризація суспільства, що характеризують поствоєнну реальність України. Інтеграція ідей виборчої інженерії М. Афанасьєвої підкреслює універсальність інженерного підходу в юридичній науці для дизайну інститутів, адаптованого до кримінологічного контексту.

³² Sherman L. W. «The Rise of Evidence-Based Criminology». *Criminology & Public Policy*. 2018. no. 17(1). P. 7–28.

³³ Braithwaite J. *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

³⁴ Farrington D. P. «Developmental and Life-Course Criminology: Key Theoretical and Empirical Issues». *Stockholm Criminology Symposium Papers*, 2013.

³⁵ Tuliakov V. «Transnational Criminal Law, Sovereignty and International Justice: Harmonization Challenges and Policy Evolution». *International Annals of Criminology*. 2025. № 1–23. <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10076>.

³⁶ Зелінська Н. А. Транснаціональне кримінальне право: нові можливості і ризики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. № 10. С. 171–185.

На відміну від традиційної кримінології, яка фокусується на емпіричному вивченні злочинності як феномену, кримінологічна інженерія трактує її як керований параметр соціальної системи. Це конструктивна наука, орієнтована на розробку нормативних і соціальних механізмів, що запобігають, трансформують або нейтралізують злочинні прояви.

Ядро методології кримінологічного аналізу та контролю над злочинністю в контексті кримінологічної інженерії складають такі принципи як: проектність: перехід від описового аналізу до конструктивного синтезу. Злочин і норма інтерпретуються не як антагоністи, але як змінні в системі балансу між безпекою та свободою. Цей принцип резонує з ідеями щодо генезису інженерії як міждисциплінарного феномену, що проникає в юридичну сферу через поняття «правові технології» та «законодавчі технології». Інституційна інженерія: проектування конкретних інститутів кримінального права та кримінальної політики (санкції, пробація, відповідальність юридичних осіб, реституція та компенсація, профілактичне законодавство) на основі емпіричних даних та апроксимації транснаціональних практик на основі принципу додатковості, пропорційності та субсидіарності. Ми наголошуємо на ризиках і можливостях такого підходу в транснаціональному вимірі, де глобалізація вимагає гармонізації норм для протидії транскордонним загрозам та апроксимації в контексті національних традицій. Гуманістична орієнтація: зміщення акценту з репресивної кари на відновлення, соціальну реінтеграцію та захист жертви. Цифрово-аналітична доказовість: застосування великих даних, алгоритмів оцінки ризику, емоційного аналізу (інтуїтивне кримінальне право) та прогнозування рецидиву. Етична адаптивність: постійне коригування норм відповідно до принципів пропорційності, примату прав людини та суспільних очікувань справедливості як *Helme v. Estonia*, ECtHR, 2025. Інтеграція транснаціонального аспекту забезпечує адаптацію цих принципів до

міжнародних стандартів, мінімізуючи ризики надмірного розширення повноважень.

Ці методологічні засади позиціонують кримінологічну інженерію як інструмент поствоєнної реконструкції, де право стає проектом соціальної стабільності, подібно до того, як виборча інженерія конструює демократичні процеси. У поствоєнному контексті кримінальне право виконує не лише контрольну, але й відновлювальну функцію.

Кримінологічна інженерія пропонує три ключові механізми: моделювання: створення цифрових моделей поведінки, ризику та реакцій системи правосуддя; симуляція реформ: пілотне впровадження нових норм на обмежених вибірках з оцінкою наслідків; правовий дизайн: формування гнучких норм, адаптованих до кризових умов. Таким чином, право еволюціонує від архаїчного кодексу покарання до інтелектуальної інфраструктури забезпечення соціальної стабільності та відтворення нової постколоніальної моделі сучасної кримінальної політики³⁷.

Деякі аспекти практичного застосування методології кримінологічної інженерії. Сьогодні цифровий феодалізм за формою техноавторитаризму створює найнебезпечнішу із сучасних загроз глобальній безпеці. Це не просто кіберзлочинність чи маніпуляції даними, а структура системного контролю, побудована на приватній технологічній інфраструктурі. Її вершина – монополія технологічних олігархів, які перетворюють суверенітет держав на приватні активи, втручаючись у політику, економіку і соціальні процеси з масштабом, що робить традиційний опір неефективним за своєю архітектурою. Відмінність від класичних авторитарних режимів полягає в тому, що цей новий режим базується не на масовій мобілізації чи примусовій

³⁷ Tuliakov V. O., Savinova N. A. Colonizing criminal law: Towards new architecture of Criminal Code. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*. 2024. № 2(22). С. 53–74. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732>.

державній силі, а на технологічній та фінансовій координації, що не підлягає демократичному контролю.

Новітня кримінальна політика мусить перейти від каральної до проактивної, адаптивної моделі, яка враховує технологічну етику і захищає цифрові права людини, шукати баланс між безпекою та автономією користувача в умовах інформаційної війни і цифрової диктатури, що розвивається. Але виклики залишаються надзвичайно складними і вимагають подальшої ефективної імплементації на національному рівні, зокрема в Україні, для реальної боротьби з кіберзлочинністю та захисту цифрових прав громадян. Таким чином, у світі цифрового техноавторитаризму кримінальна політика це вже не лише реакція на шкоду, а інструмент управління ризиками, який має протистояти новим формам цифрової диктатури, що формують глобальну «пилу авторитаризму», де технологічні олігархи диктують правила гри планетарного масштабу, переосмислюючи поняття суверенітету і свободи.

Звідси й існує наступне. За Дженнінгсом. Повертаючись до початку помилок кримінологічної методології: захоплюючись «цифрою», ніхто не звертає увагу на перспективи кореляції між рівнем безкарності, економічною нерівністю та потенційним зростанням злочинності серед молоді.

Так, задля пандемії, віртуальності контактів, обмеженню часів дозвілля у війну та штучних пробілів у реєстрації злочинність молоді падає зараз (статистично). Але якщо цифрова економіка створить ситуацію, де немає «входу» в систему, а суспільство не гарантує базової справедливості – порожнечу заповнить тіньовий сектор.

І мова піде зовсім не про маленьких шахрайок з Дерибасівської, які із галасом «Тримайте» пов'яжуть вам на руку жовто-блакитну стрічку за донат на «навчання»...

Молодь, позбавлена перспектив, буде шукати швидких альтернатив: від нелегальної міграції та наркотизму до кримінальної діяльності.

До речі, блискучий кримінальний інжиніринг групи молодих крадіїв артефактів у Луврі лише підтверджує це... Таким чином, безробіття, штучний інтелект і безкарність можуть утворити трикутник соціальної дестабілізації, у якому кримінальна економіка стане сурогатом справжньої мобільності.

Для України, яка вже має проблеми з воєнною демобілізацією, регіональним безробіттям і психологічними травмами, ця комбінація може бути вибуховою.

Тому питання стоїть не лише в тому, як готувати молодь до нових професій, а й як не дозволити зникненню легальних соціальних шляхів перерости у кримінальну норму в контексті цифровізації суспільства.

Кримінально-політичне значення методології кримінологічної інженерії. Кримінологічна інженерія пропонує переосмислення онтологічного центру кримінального права дефініції злочину. Замість традиційного трактування злочину як «суспільно небезпечного діяння», пропонуються критерії, за якими злочин визначається як порушення фундаментальних прав і свобод жертви чи спільноти.

Цей підхід узгоджується з сучасними тенденціями *victim-oriented justice*, а також європейською судовою практикою, що позиціонує захист прав потерпілої особи як ключову функцію кримінальної юстиції. У контексті України цей підхід набуває особливої актуальності, оскільки воєнні події генерують мільйони індивідуальних та колективних жертв. Кримінальне право в поствоєнний період повинно забезпечувати реабілітацію та визнання жертви як центрального суб'єкта правовідносин, інтегруючи транснаціональні норми для підвищення ефективності.

Реконструкція мети покарання. Центральним об'єктом інженерної трансформації є конструкт визначення мети покарання, закріплений у статті 55 Кримінального кодексу України. Сучасне формулювання, що включає кару серед цілей, суперечить принципам європейського права та концепції кримінологічної інженерії. Виключення кари з переліку цілей представляє

собою системний зсув: від ретрибутивної парадигми до парадигми безпеки, управління ризиком та ресоціалізації. Каральна функція може слугувати лише інструментом, але не метою права. Отже, покарання інтерпретується не як ретрибуція, але як інженерно спроектований соціальний процес, спрямований на мінімізацію небезпеки, відновлення прав жертви та запобігання рецидиву, з опорою на емпіричну оцінку.

Розширення спектру суб'єктів кримінальних правовідносин. Традиційна тріадна модель (держава – злочинець – суспільство) більше не відповідає сучасним процесам криміналізації. У умовах воєнних дій, приватної безпеки, кібератак та діяльності транснаціональних корпорацій необхідно розширити поняття суб'єкта кримінальної відповідальності. Юридичні особи повинні розглядатися не лише як носії економічних ризиків, але й як потенційні суб'єкти воєнних, екологічних та інформаційних злочинів.

Квазідержавні структури, військові підрядники та цифрові платформи набувають статусу активних учасників кримінальних взаємодій. Жертва трансформується з пасивного елемента в повноправного суб'єкта, здатного ініціювати, впливати та контролювати кримінальні правовідносини. Ця трансформація відповідає логіці *transnational criminal governance*, де юрисдикційні межі зсуваються від територіального до функціонального принципу, залежно від локалізації шкоди.

Переосмислення принципів дії кримінального закону в умовах війни та реконструкції. Кримінологічна інженерія вимагає ревізії принципів дії кримінального закону в часі та просторі. Традиційні норми екстериторіальності, незворотності та персональної дії не повною мірою відповідають реаліям гібридних конфліктів, кібервійн та міжнародного гуманітарного права. У воєнних та поствоєнних умовах доцільно впровадити динамічний принцип екстериторіальної дії, що дозволяє переслідування транскордонних злочинів або тих, що спричиняють шкоду на території України незалежно від місця вчинення. Крім того, принцип індивідуальної

відповідальності доповнюється принципом колективної превенції, що охоплює корпоративну відповідальність, обов'язок повідомлення та цифрову доброчесність.

Таким чином кримінологічна інженерія становить собою не метафору, але нову технологію правового мислення, що забезпечує перехід від репресивної до аналітично-гуманістичної парадигми. Вона передбачає: відмову від кари як мети покарання; редефініцію злочину через порушення прав жертви; розширення суб'єктів кримінальних правовідносин; переосмислення принципів дії кримінального закону відповідно до транснаціональних викликів та наслідків війни; впровадження механізмів проектного управління правовими змінами.

Застосування цієї методології може слугувати основою для нової кодифікації кримінального права України, де гуманізм, наукова доказовість та системне мислення формують фундамент безпечного майбутнього. Але будуть існувати і проблеми. Парадокс Джевонса, сформульований у середині XIX століття британським економістом Вільямом Стенлі Джевонсом, описує феномен, згідно з яким зростання ефективності використання ресурсу може спричинити не його заощадження, а, навпаки, збільшення загального споживання. Цей принцип має не лише енергетичне чи промислове, але й соціально-політичне значення, особливо в умовах стрімкої цифровізації управлінських та правозастосовних практик та застосування методології кримінологічної інженерії.

Тоталізація спостереження. Сучасна система соціального контролю дедалі більше наближається до концепції паноптикону Бентама, проте без його фізичної архітектури. Технології забезпечують постійне, всепроникне спостереження без необхідності централізованого наглядача. Системи моніторингу, розроблені для безпеки, у своїй сукупності перетворюють суспільство на простір, де контроль є не винятком, а умовою. І якщо раніше, щоб за вами стежили, треба було бодай щось порушити тепер достатньо вийти

з дому. Цифрові технології від відеонагляду до систем розпізнавання обличчя істотно здешевили спостереження за поведінкою громадян. Парадокс Джевонса проявляється у тому, що зниження вартості нагляду призводить не до його обмеження, а до повсюдного впровадження. Прикладом слугує Китай, де кількість камер перевищує 600 мільйонів одиниць. Масштабність цифрового спостереження змінила саму природу суспільного простору. Простіше кажучи: чим дешевше нагляд, тим ширше він розгортається. І вже не лише в місцях «підвищеного ризику», а скрізь. Китайська система «соціального кредиту» це не фантастика, а логічне продовження економіки спостереження. Коли нагляд стає масовим і економічно доцільним, він перестає бути винятком, а стає нормою.

Автоматизація ідентифікації та покарання Розвиток біометричних технологій, цифрової криміналістики та систем автоматичного накладення штрафів сприяв розширенню меж криміналізації. Якщо раніше ресурси обмежували переслідування дрібних порушень, то сьогодні автоматизовані системи забезпечують їх масовий контроль. Таким чином суто за Дюркгеймом відбувається не просто оптимізація роботи правоохоронних органів, а зміна масштабів криміналізації. Те, що раніше ігнорувалося як «дріб'язок», тепер автоматично фіксується, кваліфікується і штрафується. Інколи – без участі людини. Це, як жартують в Одесі, наче щоб запізнився на роботу, а вже маєш досьє в центральній базі даних.

Предиктивна поліція та профілактичне правосуддя Системи штучного інтелекту, що аналізують великі масиви даних, дозволяють прогнозувати ймовірність злочину у певному регіоні чи за певними ознаками. Це змінює парадигму: правозастосування набуває превентивного характеру. Водночас постає загроза підсилення структурних упереджень, оскільки алгоритми навчаються на історичних даних, що відображають соціальні диспропорції. Райони, які історично були «проблемними», отримують більше патрулів. А це,

у свою чергу, породжує більше фіксацій правопорушень. І знову більше підстав для превентивного контролю. І знову замкнене коло.

Зміна феноменології злочинності в цифрову епоху. Кіберзлочинність як новий тип кримінального середовища. Доступність технологій створила умови для експансії кіберзлочинності. Від фішингу до торгівлі даними цифровий простір став новим «фізичним середовищем» злочину, з власною логікою, ризиками і схемами. Цей сектор вимагає окремих підходів до регуляції, об'єднуючи як національні, так і транснаціональні виклики.

Децентралізація, аморфність структур та глобалізація організованої злочинності. Організовані злочинні структури дедалі частіше функціонують у формі децентралізованих мереж (наприклад, dark web-ринки), що використовують технології, створені для легального бізнесу: блокчейн, криптографія, P2P-мережі. І не виключено, що найближчим часом ми побачимо «злочинність за підпискою» з кешбеком і системою лояльності.

Одним із найвражаючих прикладів нової хвилі контрабанди став «папая-кейс», описаний у *The Economist*³⁸. У серпні 2025 року, в порту Кальяо (Перу), на перевірку було подано кілька контейнерів з експортною продукцією – фруктовою пастою маракуї та папаї, призначеною для бельгійського ринку. Лабораторні проби не виявили заборонених речовин: усі хімічні аналізи показали лише наявність органічних сполук та фруктози. Проте після детальної перевірки встановили, що у в'язкій масі розчинено приблизно дев'ять тон кокаїну, який заздалегідь пройшов процедуру біохімічної маскування. Цей метод передбачав хімічне перетворення основного алкалоїду у форму, непридатну для детекції звичайними сенсорами. Власне кокаїн мав бути «відновлений» уже після прибуття до порту Антверпена (Бельгія) шляхом реакції з відновником, який додавався в іншому вантажі з «харчовими хімікатами». Використана технологія маскування створює новий тип

³⁸The traffickers are winning the war on drugs. *The Economist*. 16 October 2025. URL: <https://www.economist.com/briefing/2025/10/16/the-traffickers-are-winning-the-war-on-drugs>.

злочинної індустрії «нарко-хімічний інжиніринг», який дозволяє синтезувати, транспортувати й відновлювати психоактивні речовини, мінімізуючи ризик втрат у разі перехоплення. Такий обсяг (9 тон) у перерахунку становить ринкову вартість понад \$500 млн, що порівняно з ВВП малого перуанського регіону. Аналітики зазначають, що «кейс з папасю» демонструє характерні риси нової тенденції: міжконтинентальне роз'єднання етапів виробництва і дистрибуції. Хімічні лабораторії розташовано у джунглях Перу, тоді як перероблення відбувається у фламандських промзонах ЄС; використання легальних експортних компаній як прикриття. Власники контейнерів формально займалися торгівлею соків та фруктових концентратів. високотехнологічна логістика. Маршрути відстежувалися за допомогою комерційних даних AIS і GPS, синхронізованих із ботами-координаторами. Таким чином, класична контрабанда» перетворилася на розподілену науково-виробничу систему, де кримінальні структури діють за корпоративними принципами: керування ризиками, диверсифікація, інновація.

Новий соціальний профіль злочинця. Технічна грамотність і доступ до цифрових інструментів знижують бар'єри для участі в злочинній діяльності. І це вже не той хлопець з району, що тримає ринок, а, умовно кажучи, молодий ентузіаст зі стартапу на блокчейні. Водночас зростає частка «білокомірцевої» злочинності (відмивання та намівання коштів через крипту), яка часто залишається поза фокусом традиційних правоохоронних стратегій.

Приватність як вичерпний ресурс. Із здешевленням контролю зникає «природний» захист приватності на кшталт комплайенсу у демократичному суспільстві. Приватність перестає бути вихідним станом і стає предметом спеціального захисту, що породжує нерівність: той, хто має ресурси, може забезпечити собі цифрову автономію, інші ні. Вартість приватності не лише матеріальна – це і ризик маргіналізації: той, хто «не в системі», починає викликати підозру. Іншими словами, хто не онлайн, той, можливо, щось приховує.

Алгоритмічна справедливість: нові загрози. Автоматизація правосуддя породжує виклики щодо прозорості, підзвітності й справедливості. Відомі приклади (наприклад, система COMPAS у США) демонструють, що алгоритми можуть відтворювати соціальні упередження, які важко оскаржити через уявну «об'єктивність» технології. Автоматизовані системи прийняття рішень у кримінальному процесі обіцяють об'єктивність, однак вони часто відтворюють і посилюють вже наявні упередження. Проблема в тому, що алгоритмів не можна перехрестити чи викликати на каву для пояснень. І коли рішення приймає чорна скринька, постає питання: хто відповідальний?

Таким чином, використання парадоксу Джевонса у контексті інжинірингової цифрової трансформації правоохоронної системи дозволяє виявити глибинні суперечності між технологічною ефективністю та демократичними цінностями. Зменшення витрат на контроль не обов'язково знижує рівень злочинності воно змінює обсяг поняття злочину, правосуддя та суспільної норми.

Поруч з тим використання парадоксу Джевонса дозволяє не лише виявити загрози, а й побачити можливості. Якщо ми усвідомимо, що ефективність це не завжди благо, а іноді й пастка, ми зможемо сформулювати політику, де контроль не підміняє справедливість, а свобода не вважається тіньовим ризиком.

Епізод шостий: жертва як переможець (позитивна віктимологія). Практично за Й. Бродським – At all costs, try to avoid granting yourself the status of a victim³⁹.

У статті Akila & Niranjani (2025)⁴⁰ позитивна віктимологія подається як методологія, спрямована на подолання обмежень традиційної «класичної» віктимології, яка фокусується переважно на факті страждання та механізмах

³⁹ Joseph Brodsky's University of Michigan 1988 Commencement Speech Transcript. 1988. URL: <https://lanredahunsi.com/joseph-brodskeys-university-of-michigan-1988-commencement-speech/>.

⁴⁰ Akila V., Ramya Niranjani S. «From Victim to Victor: A conceptual study on positive victimology in Vendela Vida's And Now You Can Go». *Agathos*. 2025. № 31. P. 56–60. URL: <https://www.agathos-international-review.com/issues/2025/31/Akila%20&%20Niranjani.pdf>.

заподіяння шкоди. На прикладі роману Вендоли Віди *And Now You Can Go* авторки демонструють, що «the victim's journey is not defined solely by trauma but by the strategies of survival, reinterpretation, and agency she is able to mobilize» – «Шлях жертви визначається не лише травмою, а й стратегіями виживання, переосмислення та суб'єктності, яку вона здатна мобілізувати» (Akila & Niranjani, 2025).

Тобто центральною стає не сама травма, а спосіб її «опрацювання» від самозахисту та емоційного дистанціювання до створення нової суб'єктності, яка здатна протистояти вразливості. Дійсно, яким чином жертві кримінального правопорушення сягнути справедливості у системі світового безладу та турбулентності, коли кримінальне право у класичному вигляді охорони та регуляції суспільних відносин замінюється субстратом політичних, адміністративних, дисциплінарних санкцій не зовсім відомо. Гібридне кримінальне право за нашою точкою зору, засновано на реалізації принципу нерівності у кримінально-правових відносинах. І якщо нерівна рівність (за Г. Сковородою) поєднує унормованість, то рівність у кримінальному праві задзеркалля нівелюється виключеннями, привілеями та доцільним регулюванням шляхом зловживання правом чи владою. Регулятивна функція кримінального права, це не просто убезпечення безпеки об'єктів кримінально-правової охорони нормативно визначеними заходами державного примусу, а досягнення гармонії у взаємовідносинах між державою та громадянами, де відповідальності правопорушника кореспондує обов'язок держави щодо розшуку, покарання і реабілітації злочинця; компенсації і реституції особі, потерпілій від кримінального правопорушення; досягнення суспільного спокою та злагоди на міжнародному, національному, локальному та індивідуальному рівнях⁴¹.

⁴¹ Туляков В. О. «Гумор» у публічному праві проти права гумору. *Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права: матеріали Одеської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2023 р.)* / відп. ред. проф. Ю. Ю. Коломієць. Одеса: Юридика, 2024. С. 191–196. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27568>.

Отже, щоб уникнути цього як зазначають дослідниці, «Позитивна віктимологія переосмислює віктимність як трансформаційний процес» і це ключове. Позитивна віктимологія є не психологізацією чи «романтизацією» страждання, а рухом від пасивності до дії, від «жертви» до «актора»; це системний аналіз механізмів, які дозволяють людині не лише вийти з травми, але й створити нову ідентичність, не визначену злочином. Методологія позитивної віктимології включає: когнітивне переосмислення загрози, формування внутрішніх стратегій безпеки, соціальну підтримку як інструмент повернення до нормальності, відновлення контролю через прийняття рішень, юридичну валоризацію постраждалого: доступ до правосуддя, компенсації, участі у провадженні. У тексті підкреслено, що «Віктимізація – це не доля і не ідентичність», – лише одна з подій, яка може бути інтегрована у більш широкий життєвий наратив.

Таким чином, авторками виділено три засадничі категорії (самозбереження, гумор і прощення) які формують методологічний каркас подолання травми через внутрішню агентність, рефреймінг досвіду та психологічну мобілізацію ресурсів. Самозбереження тлумачиться як здатність жертви зберігати контроль і орієнтацію у ситуації небезпеки; гумор як інструмент розриву з травматичною інтерпретацією подій; прощення як внутрішнє звільнення від впливу агресора без відмови від правосуддя⁴². Такий підхід трансформує традиційне уявлення про потерпілого й акцентує його роль у власному відновленні.

В українському контексті позитивна віктимологія набуває особливої ваги, оскільки війна створила унікальну ситуацію масової, системної та тривалої віктимізації, де класичні інструменти кримінальної юстиції (розслідування–покарання–компенсація) виявляються недостатніми. Підхід «Від жертви до переможця» дає можливість вибудувати модель, у центрі якої

⁴² Akila V., Ramya Niranjani S. «From Victim to Victor: A conceptual study on positive victimology in Vendela Vida's And Now You Can Go». *Agathos*. 2025. № 31. P. 56–60. URL: <https://www.agathos-international-review.com/issues/2025/31/Akila%20&%20Niranjani.pdf>.

суб'єктність постраждалих і їхня здатність відновлювати себе попри контекст масового насильства.

Позитивна віктимологія для України передбачає: тренування навичок саморегуляції (дихальні практики, техніки заземлення, елементи когнітивно-поведінкової терапії); формування внутрішніх «протоколів безпеки» у постраждалих від насильства; навчання механізмам роботи з тригерами й уникнення вторинної травматизації; розвиток відчуття контролю: від маленьких рішень до участі в судовому процесі. У воєнний час і після нього критично необхідні: групи підтримки для жертв воєнних злочинів, місцеві спільноти довіри, які компенсують руйнування інституцій, волонтерські та громадські інфраструктури, які дають постраждалим не тільки допомогу, а й роль, включеність, «голос». Позитивна віктимологія формує особливі вимоги до кримінальної юстиції України: доступність правосуддя без бар'єрів; ресторативні практики для вразливих категорій; індивідуальні плани безпеки для жертв сексуального, домашнього та воєнного насильства; моделі компенсації, що не вимагають доведення «ідеальної поведінки жертви»; відповідність Директиві ЄС 2012/29/EU та проектам її оновлень (2024–2025) щодо прав потерпілих.

Позитивна віктимологія пропонує методологію, що дозволяє потерпілому не «застигати» у статусі жертви, а трансформувати травматичний досвід, відновлюючи здатність до морального та психологічного вибору. Це узгоджується з нашим баченням: кримінальне право як *ultima ratio* повинно працювати з урахуванням інтуїтивних, морально-етичних та психологічних вимірів людської поведінки, оскільки лише так можливе справжнє відновлення довіри до правосуддя та його легітимності⁴³.

Таким чином, поєднання позитивної віктимології з інтуїтивним кримінальним правом створює підґрунтя для побудови в Україні більш

⁴³ Туляков В. О. Інтуїтивне кримінальне право та *ultima ratio*. ResearchGate. 2024. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27606.36169>.

гуманізованої, реабілітаційної моделі кримінальної юстиції. Така модель здатна включати довгострокові програми психологічної підтримки, розвиток навичок самозбереження та стійкості, а також практики внутрішнього прощення без компромісів щодо кримінальної відповідальності. Це відповідає й європейським стандартам, зокрема Директиві 2012/29/ЄС, яка проголошує активну участь потерпілих у кримінальному процесі та індивідуальну оцінку їхніх потреб.

Отже, методологія позитивної віктимології є органічно сумісною з українським контекстом, де суспільство переживає багаторівневу, хронічну травматизацію внаслідок війни. Це не лише наукова концепція – це робоча основа для побудови політики поствоєнної відбудови, підтримки мільйонів постраждалих і гармонізації українського права з європейськими цінностями прав людини, гідності та усталеного розвитку.

Замість епілогу. Кримінальна політика та кримінологія має бути заснована не на страхах, а на науці. На руйнуванні міфів та використанні сучасних методологічних принципів та методик. Відомо, що Стокгольмська премія з кримінології є найпрестижнішою нагородою у світі в галузі кримінології. Отже у 2026 році Стокгольмську премію з кримінології отримали Charis E. Kubrin (Університет Каліфорнії, Ірвайн) та Mark W. Lipsey (Університет Вандербільта). Їхні дослідження руйнують стереотипи, що безпосередньо впливають на кримінальну політику та методологію кримінологічних досліджень, і є особливо актуальними для України. Kubrin досліджує взаємозв'язок міграції та злочинності і на основі аналізу даних із США, Канади та Австралії довела, що зростання числа іммігрантів не збільшує, а часто знижує рівень умисних убивств. Багато іммігрантів чинять менше злочинів, ніж уроджене населення, а фактори ризику залежать від правового статусу, покоління та економічного контексту, що підкреслює необхідність контекстного аналізу. Для України, яка переживає масові переміщення населення, повернення переселенців та інтеграцію іноземних

громадян, це означає, що оцінка ризиків і формування політики має базуватися на реальних даних, а не на стереотипах або політичній риториці. Mark W. Lipsey досліджує ефективність програм ресоціалізації та реабілітації. На основі метааналізу сотень програм він показав, що твердження «реабілітація не працює» є хибним. Програми працюють ефективно, якщо забезпечені професійна підготовка персоналу, чітка модель інтервенції, контроль виконання та індивідуальна оцінка ризиків і потреб правопорушника. Саме дотримання цих умов знижує рецидивність, а не суворість покарання. Для української системи пробації та кримінальної політики це важливо, оскільки реформи ККУ та закон про пробацію потребують емпіричної обґрунтованості, а дані Ліпсі дають аргументи проти популістських ініціатив, спрямованих лише на посилення покарання. Головна теза робіт Кубрін і Ліпсі для України, що переживає війну, масові переміщення населення та високий суспільний запит на справедливість, полягає в тому, що кримінальна політика має спиратися на науку, а не на страхи чи емоції, а ефективність втручань визначається не суворістю покарання, а правильним підходом до ресоціалізації та контекстним аналізом ризиків. Політика і практика кримінального правосуддя мають бути емпірично обґрунтованими, гуманними та ефективними, що дозволяє реально знижувати злочинність і підвищувати довіру громадян до системи правосуддя⁴⁴.

У критичному синтезі наданих вище епізодів я пропоную не просто поєднання кількісних, якісних і системних підходів, а їхню взаємну валідацію. Валідація тут розуміється як перевірка життєздатності методів у реальному соціальному середовищі, їх здатності прогнозувати, запобігати і коригувати кримінальні ризики без спрощення складності людини. Кожна модель статистична, інтерпретативна чи енергетично-комунікативна повинна підтверджувати свою результативність через практику, а не через

⁴⁴ Stockholm Prize in Criminology to Charis E. Kubrin and Mark W. Lipsey. 2025. URL: <https://www.su.se/english/news/stockholm-prize-in-criminology-to-charis-e-kubrin-and-mark-w-lipsey-1.859870>.

самоцитування. Лише тоді кримінологічна профілактика перестане бути ритуалом і стане системою управління соціальною стабільністю. Підсумково, критика наданих епізодів формує методологічний імператив: уникати редукціонізму, забезпечувати валідацію результатів і зберігати відкритість до складності.

Це означає, що ефективна кримінологічна профілактика не може ґрунтуватися на одній парадигмі: вона повинна поєднувати вимірюваність (кількісну точність), розуміння (якісну глибину) й адаптивність (системну цілісність). Лише так кримінологія здатна перетворитися з дисципліни реєстрації девіацій на науку про підтримання життєздатності соціуму.

Список використаних джерел

1. Туляков В. О. Методологія використання наукових парадигм аспірантами: практика. Одеса: НУ «ОЮА», 2025. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30695>.
2. Foucault M. Наглядати й карати: народження в'язниці (П. Таращук, пер.). Київ: Основи, 1998.
3. Ільф І., Петров Є. Золоте теля (пер. з рос.). Харків, 2018.
4. Eurachem. Придатність аналітичних методів для конкретного застосування. Настанова для лабораторій з валідації методів та суміжних питань (Б. Магнуссон & У. Ернемарк, ред.; перекл. 2-е вид.). Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2016.
5. Полях Є. В. Порушення недоторканості приватного життя: кримінологічна характеристика та запобігання. Харків: Право, 2025.
6. Kemp S. Digital 2023: Ukraine. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine>.
7. Койбічук В., Кочнєва В., Буряк А., Петрушенко Я., Єгорова Ю. Опис нових схем фінансових шахрайств в умовах воєнного часу в Україні. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. 2024. № 4(54). С. 29–38. URL: <https://doi.org/10.55643/ser.4.54.2024.582>.
8. Identity Theft Resource Center. ITRC Trends in Identity Report for 2023. URL: <https://www.idtheftcenter.org/wp-content/uploads/2024/06/ITRC-2023-Trends-in-Identity-Report.pdf>.
9. Як змінювалася кількість кримінальних правопорушень в Україні до та під час великої війни. *Слово і діло*. 2 листопада 2025 року. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/11/04/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalasya-kilkist-kryminalnyx-pravoporushen-ukrayini-ta-velykoyi-vijny>.

10. Black D. J., Reiss A. J., Jr. Patterns of behavior in police and citizen transactions. President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice, Studies in Crime and Law Enforcement in Major Metropolitan Areas, Field Surveys III, Vol. 2. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1967.
11. Christie N. A suitable amount of crime. London: Routledge, 2004. URL: <https://www.routledge.com/A-Suitable-Amount-of-Crime/Christie/p/book/9780415336116>.
12. Sutherland E. H., Cressey D. Criminology (10th ed.). Philadelphia: JB Lippinkott. 1978. URL: <https://ru.scribd.com/document/674521661/Sutherland-Edwin-h-Cressey-Donald-r-Criminology-1978-1-123>.
13. Van Dijk J. The world of crime: Breaking the silence on problems of security, justice and development across the world. Sage. 2008. <https://doi.org/10.4135/9781483329789>.
14. Cavaliere A. Il diritto penale minimo in Alessandro Baratta: Per un'alternativa alla «Cultura del penale». *Archivio Penale*. 2018. № 70. <https://doi.org/10.12871/97888331804274>.
15. Бараш Є. Ю. Кримінологічні ознаки «професійної» злочинності: соціально-правове дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1(110). <https://doi.org/10.33270/01191101.29>.
16. Einat T., Yassour-Borochowitz D. How do we know what we know in criminology and criminal justice? The relevance of qualitative methodologies. *European Journal of Criminology*. 2025. 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251387513>.
17. Туляков В. О. Принцип додатковості та методологія контекстуальної криміналізації в рефлексії вчення М. І. Панова. *IUS PUNIENDI: Голоси епох в суголоссі днів*. 2025. С. 78–87. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30913>.
18. Туляков В. О. Теорія кримінальної законотворчості: перспективи новітніх підходів. Одеса: Юридична література, 2016. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30467>.
19. Case of Helme v. Estonia (Application no. 3023/22) – 7 Oct 2025, para. 80. ЄСПЛ. 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-245085>.
20. Tuliakov, V. (2025). Contextual criminalization in European criminal law: From security paradigm to value-oriented justice. *SSRN*. URL: <https://ssrn.com/abstract=5542758>.
21. Iberall A. S. Toward a general science of viable systems. New York: McGraw-Hill, 1972.
22. Hirtenlehner H., Mesko G. Crime propensity and lifestyle risk: The interplay of personal morality and self-control ability in determining the significance of criminogenic exposure. *European Journal of Criminology*. 2025. 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251348321>.
23. Шакур В. І. Лінгвістична віктимологія. *Нове українське право*. 2025. № 4. <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4>.

24. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2014.
25. Sherman L. W. The rise of evidence-based criminology. *Criminology & Public Policy*. 2018. № 17(1). P. 7–28.
26. Braithwaite J. Crime, shame and reintegration. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
27. Farrington D. P. Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues. Stockholm Criminology Symposium Papers, 2013.
28. Tuliakov V. Transnational criminal law, sovereignty and international justice: Harmonization challenges and policy evolution. *International Annals of Criminology*. 2025. <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10076>.
29. Зелінська Н. А. Транснаціональне кримінальне право: нові можливості і ризики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Вип. 10. С. 171–185.
30. Tuliakov V. O., Savinova N. A. Colonizing criminal law: Towards new architecture of Criminal Code. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*. 2024. № 2(22). P. 53–74. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732>.
31. The Economist. The traffickers are winning the war on drugs. October 16, 2025. URL: <https://www.economist.com/briefing/2025/10/16/the-traffickers-are-winning-the-war-on-drugs>.
32. Brodsky J. University of Michigan 1988 Commencement Speech Transcript. 1988. URL: <https://lanredahunsi.com/joseph-brodskeys-university-of-michigan-1988-commencement-speech>.
33. Akila V., Niranjani R. S. From victim to victor: A conceptual study on positive victimology in Vendela Vida's And Now You Can Go. *Agathos*. 2025. № 31, P. 56–60. URL: <https://www.agathos-international-review.com/issues/2025/31/Akila%20&%20Niranjani.pdf>.
34. Туляков, В. О. «Гумор» у публічному праві проти права гумору. *Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права*, 191–196. Одеса: Юридика, 2024. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27568>.
35. Туляков, В. О. Інтуїтивне кримінальне право та ultima ratio. ResearchGate. 2024. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27606.36169>.
36. Stockholm Prize in Criminology to Charis E. Kubrin and Mark W. Lipsey. 2025. URL: <https://www.su.se/english/news/stockholm-prize-in-criminology-to-charis-e-kubrin-and-mark-w-lipsey-1.859870>.

REFERENCES

1. Tuliakov, V.O. (2025). Metodolohiia vykorystannia naukovykh paradyhm aspirantamy: praktyzatsiia [Methodology of Using Scientific Paradigms by PhD Students: Practicization]. Odessa: NU «OYuA». 12 p. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30695> [in Ukrainian].

2. Foucault, M. (1998). *Nahliadaty i karaty: narodzhennia v'iaznytsi* [Discipline and Punish: The Birth of the Prison]. Translated by P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
3. Ilf, I., & Petrov, Y. (2018). *Zolote telia* [The Golden Calf: Novel]. Kharkiv: Folio. 512 p. [in Ukrainian].
4. Eurachem. (2016). *Prydatnist' analitychnykh metodiv dlia konkretnogo zastosuvannia. Nastanova dlia laboratorii z validatsii metodiv ta sumizhnykh pytan'* [Fitness of Analytical Methods for Specific Purposes: Guidance for Laboratories on Method Validation and Related Issues], 2nd edition translation 2014. Kyiv: TOV «Yurka Liubchenka». 92 p. [in Ukrainian].
5. Poliakh, Ye.V. (2025). *Porushennia nedotorkanosti pryvatnoho zhyttia: kryminalohichna kharakterystyka ta zapobihannia* [Violation of Privacy: Criminological Characterization and Prevention]. Kharkiv: Pravo. 344 p. [in Ukrainian].
6. Kemp, S. (2023). *Digital 2023: Ukraine*. 14 Feb 2023. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine>.
7. Koibichuk, V., Kochnieva, V., Buriak, A., Petrushenko, Y., & Yehorova, Y. (2024). «Opis novykh skhem finansovykh shakhraistv v umovakh voiennoho chasu v Ukraini» [Description of New Financial Fraud Schemes in Wartime Ukraine]. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*, 4(54), 29–38. <https://doi.org/10.55643/ser.4.54.2024.582> [in Ukrainian].
8. Identity Theft Resource Center. (2023). *ITRC Trends in Identity Report for 2023*. URL: <https://www.idtheftcenter.org/wp-content/uploads/2024/06/ITRC-2023-Trends-in-Identity-Report.pdf>.
9. *Yak zminiuvalasja kil'kist kryminalnykh pravoporushen' v Ukraini do ta pid chas velykoi viiny* [How the Number of Criminal Offenses in Ukraine Changed Before and During the Great War]. (2025). *Slovo i Dilo*, 2 Nov 2025. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/11/04/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalasya-kilkist-kryminalnykh-pravoporushen-ukrayini-ta-velykoyi-viiny> [in Ukrainian].
10. Black, D.J., & Reiss, A.J., Jr. (1967). *Patterns of behavior in police and citizen transactions*. President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice, Studies in Crime and Law Enforcement in Major Metropolitan Areas, Field Surveys III, Vol. 2. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, pp. 1–139.
11. Christie, N. (2004). *A Suitable Amount of Crime*. London: Routledge. 148 p. URL: <https://www.routledge.com/A-Suitable-Amount-of-Crime/Christie/p/book/9780415336116>.
12. Sutherland, E.H., & Cressey, D. (1978). *Criminology* (10th ed.). Philadelphia: JB Lippinkott. URL: <https://ru.scribd.com/document/674521661/Sutherland-Edwin-h-Cressey-Donald-r-Criminology-1978-1-123>.

13. Van Dijk, J. (2008). *The World of Crime: Breaking the Silence on Problems of Security, Justice and Development Across the World*. Sage. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781483329789>.
14. Cavaliere, A. (2018). Il diritto penale minimo in Alessandro Baratta: Per un'alternativa alla «Cultura del penale». *Archivio Penale*, 70. <https://doi.org/10.12871/97888331804274>.
15. Barash, Ye.Yu. (2019). Kryminalohichni oznaky «profesiinoi» zlochynnosti: sotsial'no-pravove doslidzhennia [Criminological Features of «Professional» Crime: A Socio-Legal Study]. *Naukovi Visnyk Natsional'noi Akademii Vnutrishnikh Sprav*, 1(110). <https://doi.org/10.33270/01191101.29> [in Ukrainian].
16. Einat, T., & Yassour-Borochowitz, D. (2025). How do we know what we know in criminology and criminal justice? The relevance of qualitative methodologies. *European Journal of Criminology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251387513>.
17. Tuliakov, V.O. (2025). Pryntsyp dodatkovosti ta metodolohiia kontekstual'noi kryminalizatsii v refleksii vchennia M. I. Panova [Principle of Subsidiarity and Methodology of Contextual Criminalization in the Reflection of M. I. Panov's Teaching]. *IUS PUNIENDI: Holosy epokh v suholossi dniv*, 78–87. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30913> [in Ukrainian].
18. Tuliakov, V.O. (2016). Teoriia kryminal'noi zakonotvornosti: perspektyvy novitnikh pidkhodiv [Theory of Criminal Legislation: Perspectives of Modern Approaches]. Odesa: Yurydychna literatura. 328 p. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30467> [in Ukrainian].
19. ECHR. (2025). Case of Helme v. Estonia (Application no. 3023/22) – 7 Oct 2025, para. 80. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-245085>.
20. Tuliakov, V. (2025). Contextual Criminalization in European Criminal Law: From Security Paradigm to Value-Oriented Justice (Sep 29, 2025). SSRN. <https://ssrn.com/abstract=5542758>.
21. Iberall, A.S. (1972). *Toward a General Science of Viable Systems*. New York: McGraw-Hill.
22. Hirtenlehner, H., & Mesko, G. (2025). Crime propensity and lifestyle risk: The interplay of personal morality and self-control ability in determining the significance of criminogenic exposure. *European Journal of Criminology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14773708251348321>.
23. Shakun, V.I. (2025). Linhvistychna vyktymolohiia [Linguistic Victimology]. *Nove Ukrainske Pravo*, 4. <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4> [in Ukrainian].
24. Afanasiieva, M.V. (2014). *Vyborcha inzheneriia v Ukraini* [Electoral Engineering in Ukraine]. Odesa: Yuryd. literatura [in Ukrainian].
25. Sherman, L.W. (2018). The rise of evidence-based criminology. *Criminology & Public Policy*, 17(1), 7–28.

26. Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Farrington, D.P. (2013). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues. *Stockholm Criminology Symposium Papers*, 2013.
28. Tuliakov, V. (2025). Transnational criminal law, sovereignty and international justice: Harmonization challenges and policy evolution. *International Annals of Criminology*. <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10076>.
29. Zelinska, N.A. (2011). Transnational criminal law: New opportunities and risks [Transnatsional'ne kryminal'ne pravo: novi mozhlyvosti i ryzyky]. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, 10, 171–185 [in Ukrainian].
30. Tuliakov, V.O., & Savinova, N.A. (2024). Colonizing criminal law: Towards new architecture of Criminal Code. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2(22), 53–74. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732>.
31. The traffickers are winning the war on drugs (2025). *The Economist*, 16 Oct 2025. URL: <https://www.economist.com/briefing/2025/10/16/the-traffickers-are-winning-the-war-on-drugs>.
32. Brodsky, J. (1988). University of Michigan 1988 Commencement Speech Transcript. URL: <https://lanredahunsi.com/joseph-brodskeys-university-of-michigan-1988-commencement-speech>.
33. Akila, V., & Niranjani, R.S. (2025). From victim to victor: A conceptual study on positive victimology in Vendela Vida's *And Now You Can Go*. *Agathos*, 31, 56–60. URL: <https://www.agathos-international-review.com/issues/2025/31/Akila%20&%20Niranjani.pdf>.
34. Tuliakov, V.O. (2024). «Humor» u publichnomu pravi proty prava humoru [«Humor» in Public Law vs. the Right to Humor]. In *Konservatyvno-liberal'ni idei Odes'koi shkoly kryminal'noho prava* (pp. 191–196). Odesa: Yurydyka. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27568> [in Ukrainian].
35. Tuliakov, V.O. (2024). Intuityvne kryminal'ne pravo ta ultima ratio [Intuitive Criminal Law and Ultima Ratio]. ResearchGate. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27606.36169> [in Ukrainian].
36. Stockholm Prize in Criminology to Charis E. Kubrin and Mark W. Lipsey (2025). URL: <https://www.su.se/english/news/stockholm-prize-in-criminology-to-charis-e-kubrin-and-mark-w-lipsey-1.859870>.

Tuliakov V. Methodology of criminological research: in search of new paradigms – an article

The article summarises contemporary paradigmatic visions in criminology and criminal law, ranging from quantitative research methods to validation through the lens of the methodology of creative developmentalism and the adaptation of the theory of creative destruction to modern criminological research paradigms.

A dynamic approach to updating criminological methodology is proposed, correcting erroneous data-generation mechanisms in order to consistently formulate new, valid approaches to offender management. The emphasis is placed on maintaining a balance of rights among the subjects of criminal-law relations, shifting towards value-oriented justice, contextualised criminalisation, and procedural effectiveness (ECtHR, Helme v. Estonia, 2025). The methodological section includes qualitative methods (Einat, 2025: interviews, ethnography for the «why» and «how» of crime); typical novice errors (equating statistics with reality, correlation vs. causation, latency, political selectivity); the homeokinetic approach (Iberall, 1972), which conceptualises crime as an exchange of matter, energy, and information within the «offender–victim–environment» system, with accompanying criticism for macro-level reductionism on criminal engineering and insufficient empirical verifiability. Further attention is given to the epistemological limits of contemporary crime data, including algorithmic misclassification in digital-platform crime reporting, the rising instability of post-conflict criminal trajectories, and the distortion of public risk perception through media-driven crime amplification. The article argues for an integrated model of criminological inquiry that combines robust quantitative design, triangulated qualitative methods, and iterative validation cycles to avoid methodological drift and ensure resilience of theories in rapidly transforming social realities. From a criminal-law perspective, the article highlights the growing role of contextual proportionality, especially in transitional states, where over-criminalisation and selective enforcement can undermine public trust and the legitimacy of institutions. The proposed framework emphasises the interaction between criminalisation grounds, victim-oriented justice, and the evolving ECtHR doctrine on procedural fairness and the minimum consistency standards for the use of coercive powers. For Ukraine, the key challenges include post-conflict reintegration, the de-normalisation and de-romanticisation of violence, and the regulation of new categories of technology-driven offences. Particular emphasis is placed on the need to identify, validate, and correct systematic biases in law-enforcement data, improve the media crime index to reflect actual victimisation patterns, and align criminal-justice reforms with EU principles of subsidiarity, proportionality, and sustainability via victim-oriented justice. The article concludes by advocating for greater methodological attentiveness in data collection and interpretation, aligned with emerging paradigms, victim-oriented justice, and the integration of ECtHR practice into the sustainable development of Ukraine's criminal-justice system.

Key words: creative developmentalism; creative destruction; contextual criminalisation; value-oriented justice; homeokinetic approach; methodological quality; media crime index; digital risks; ECtHR.

УДК 343.9:001.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344363>

М. Г. Колодяжний,

канд. юрид. наук, старший наук.

співроб., завідувач відділу

кримінологічних досліджень

Науково-дослідного інституту

вивчення проблем злочинності імені

академіка В.В. Сташиса НАПрН

України

КОМПЛЕКСНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХОДИ У КРИМІНОЛОГІЇ: СЕГМЕНТИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО Й ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПЕРЕТИНУ

У статті з урахуванням результатів емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання здійснена спроба співвіднести між собою комплексний та системний підходи у галузі кримінології. Наголошено, що в основі цих підходів перебуває розгляд певної наукової проблеми на засадах комплексності та системності, відповідно. Виділено три найбільш поширених позиції щодо співвідношення між собою комплексного та системного підходів. Наведено авторські судження щодо недоречності їх ототожнення, змішування або розгляду комплексного підходу базовим стосовно системного підходу. Критикується думка про те, що комплексний підхід має більш давні історичні корені порівняно із системним підходом. Положення щодо тісної взаємодії комплексного та системного підходів, а так само первинності першого щодо другого ґрунтується також на поглибленні тлумачення пар таких термінів, як комплекс–система, комплексність–системність, комплексний підхід–системний підхід. Порівняння комплексного та системного підходів у кримінології здійснено також з урахуванням істотних ознак комплексу (окремого рівня кримінологічної системи) та всієї цієї системи. Таке порівняння уявляє внутрішньосистемне вираження комплексності. При цьому воно може здійснюватись й за допомогою зовнішньосистемних проявів комплексності. Методологічний зріз представленої проблеми застосовано у праксеологічній площині щодо системного та комплексного характеру практики запобігання кримінальним правопорушенням. У висновках указано на методологічну компліментарність комплексного та системного підходів, виокремлено значення здійснення подібного співставлення для кримінологічної теорії та практики, вказано на вектор подальших актуальних наукових розвідок щодо поглиблення кримінологічного знання про проблему комплексності та комплексного підходу.

Ключові слова: комплексний підхід; комплексність; системний підхід; системність; методологія кримінології.

Постановка проблеми. Актуальність, теоретичну й практичну значущість проблематики, що розглядається у представленій статті, можна виразити словами Г. Саймона, лауреата Нобелівської премії з економіки (1978 р.). Учений наголосив, що навіть знаючи властивості частин і закони їх взаємодії, дуже нелегко вивести властивості цілого¹. Наведена фраза виражає холістичний погляд на певну систему, який зводиться до того, що після взаємодії частин системи виникають нові їх якості, яких не було раніше. Указана предметна матерія тісно прилягає до малодослідженої у кримінологічній науці проблеми щодо співвідношення комплексного та системного підходів. Вони аналогічно мають відповідні точки теоретико-методологічного та соціально-практичного дотику.

Коли стоїть завдання співвіднести між собою поняття комплексного та системного підходів або комплексності та системності, що перебувають, відповідно, в основі цих підходів, необхідно знайти спільну матерію (ознаки) між ними, виділити те, що їх відрізняє, а також установити характер й інтенсивність взаємодії між цими підходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З урахуванням предмета цього дослідження варто виділити тих українських науковців, які ґрунтовно вивчали системні питання у царині запобігання злочинності². Йдеться передусім про О. Маноху та В. Оболенцева. Проблематику щодо поняття та деяких параметрів кримінологічної системи досліджували С. Нежурбіда, Н. Орловська та О. Джужа. Науковий доробок, який стосується окремих приватних аспектів комплексності та системності, належить таким українським правникам, як: В. Батиргарєєва, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Василевич, В. Голіна, Б. Головкін, В. Дрьомін, А. Закалюк, О. Литвинов, Ю. Орлов, В. Туляков, М. Хавронюк, В. Шакур та деякі ін. Серед зарубіжних

¹ Simon H. A. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. Vol. 106. № 6. Pp. 467–482.

² *Примітка.* Поняття «злочинність» синонімізується із поняттям «кримінальна протиправність» з метою зручності й слідування усталеним кримінологічним категоріально-понятійним традиціям.

кримінологів питання системної складності явища кримінальної протиправності та його запобігання розглядали: Дж. Джекобс, К. Джеффрі, А. Пікрофт, К. Бартоллас, С. Фаррал та ін. При цьому класиками теорії складних систем у різних галузях наукового знання, яка фактично перебуває на стику комплексного та системного підходів, вважаються, а саме: У. Вівер, Г. Саймон, Е. Морена, Е. Шредінгер, Дж. Глейк, М. Волдроп, Дж. Коуен, Д. Пайнс, Д. Мельцер, Дж. Міллер, Д. Вест та ін. Заслужують також на увагу здобутки інших учених у галузі системології: О. Богданов, Л. фон Берталанфі, І. Пригожин, І. Блауберг, Н. Вінер, Р. Мертон, А. Уйомов, В. Садовський, Е. Юдін та ін.

Одним із перших науковців, який ще у 1978 р. дослідив проблему комплексного вивчення системи впливу на злочинність, був П. Осіпов. На теперішній час мають місце істотні наукові пробіли у теоретико-методологічному пізнанні проблеми комплексності та комплексного підходу у кримінологічній науці. Це стосується також співвідношення комплексного та системного підходів.

Мета статті – з'ясувати спільні та відмінні сутнісні характеристики комплексного та системного підходів, співставити їх з точки зору методології та практики запобігання злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. З метою співвідношення сутнісного обсягу понять комплексності (комплексного підходу) та системності (системного підходу) виникає також нагальна потреба у вивченні існуючих у правовій науці позицій учених з цього приводу. Аналіз та узагальнення наукової літератури дає підстави для формулювання судження про те, що на теперішній час існує три основних позиції, коли:

- 1) комплексний підхід вважається первинним щодо системного підходу;
- 2) комплексний та системний підходи визнаються схожими і навіть ототожнюються;

3) комплексність розглядається частиною системності й охоплюється нею.

Розглянемо такі інтерпретування більш докладніше на прикладі конкретних наукових праць.

Комплексний підхід вважається первинним щодо системного підходу.

Хоча подібне співвідношення цих підходів виглядає дещо суперечливим, однак є вчені, які обстоюють саме таку точку зору. Зокрема, відомий кримінолог В. Лунєєв наголошував, що системний метод у кримінології розвивався з комплексного підходу і набув поширення у 70-80-х рр. ХХ ст. Розвиваючи свою думку, вчений зазначає, що деякі системи є штучними, тобто спеціально створеними для всебічного комплексного опису (рішення) певної соціальної проблеми. Наприклад, заходи запобігання злочинності, як правило, мають системний характер, але він не впливає з їх природи. Їх системність є результатом відображення системності детермінантів злочинності, оскільки тільки тоді системні заходи продуктивні, коли їх зміст та ієрархія адекватно співвідносяться з вмістом та ієрархією детермінант. Це означає, що якщо останні мають економічний або організаційний характер, то і заходи мають бути, відповідно, економічними або організаційними. Якщо реальна сукупність детермінант має складний, комплексний та ієрархічний характер, то і заходи повинні аналогічним чином співвідноситись між собою. У протилежному випадку вони будуть малоефективні. (Лунєєв В. В. Курс світової та російської кримінології. Т. 1. Загальна частина, 2011 р.)³.

Подібна позиція вимагає відповідних коментарів. По-перше, до появи ґрунтовних наукових праць із теорії систем, актуалізації цієї проблематики, у тому числі на рівні наукових досягнень, здійснених низкою Нобелівських лауреатів, ніхто про комплексність та комплексний підхід на рівні серйозних

³ Денисов С. Ф., Тимчук, О. Л. Кримінологія та синергетика: деякі методологічні аспекти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2. С. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-9-18>.

теоретико-методологічних дискусій не говорив. Комплексність розглядалась загалом крізь призму гетерогенного вивчення явища злочинності та її детермінації. Більше того, системний підхід набув поширення не у 70-80-х рр. ХХ ст., як підкреслює В. Лунєєв, а набагато раніше. Адже засади сучасної системології були закладені давньогрецькими філософами Демокрітом, Платоном й Арістотелем. Вони свого часу говорили не про комплексність та комплексний підхід, а саме про систему (світу, людини) та системність, яка на теперішній час перебуває в основі так званого системного підходу.

По-друге, теза В. Лунєєва про те, що всебічний комплексний опис певної проблеми здійснюється у межах штучних систем, також потребує уточнення. Насправді це положення і є обґрунтуванням того факту, що комплексність концептуально розгортається й практично реалізується саме у межах такого штучного за характером системного утворення, яким є система запобігання злочинності. Фактично комплексний опис, а тим більше реальне комплексне вирішення певної проблеми, у тому числі такого складного та багаторівневого соціального феномену, яким є злочинність, можливий лише завдяки уявленню про нього як про системний об'єкт.

По-третє, видається незрозумілою і такою, що суперечить основній авторській позиції, думка, що системний характер заходів запобігання злочинності не зумовлений їх природою, а є результатом системності кримінологічної детермінації. Річ у тім, що сама можливість некарального впливу на певні криміногенні об'єкти шляхом реалізації комплексу відповідних запобіжних заходів ґрунтується на системній природі кримінологічної детермінації. Зрештою системі злочинності як негативному явищу соціальної дійсності протистоять інші системні об'єкти (кримінологічна система, кримінально-правова система). Вони спрямовані на фрагментацію та, за можливості, зменшення поширеності й суспільної небезпечності кримінальної протиправності.

Обмеженість і здебільшого виключний характер позицій науковців, які вважають комплексний підхід первинним за системний, є зайвим доказом методологічної уразливості й недостатньої обґрунтованості такої точки зору.

Комплексний та системний підходи визнаються схожими і навіть ототожнюються. Подібна позиція є більш поширеною, ніж попередня. Так, при кримінологічному дослідженні явища тероризму Б. Леонов наголошує на тому, що вивчення всієї багатоаспектності цього соціального феномену можливо за умови використання саме «системно-комплексного» підходу. Далі у своїй роботі науковець, ніби розуміючи вразливість своїх суджень, уточнює, що в основу кримінологічного пошуку сутності тероризму слід покласти системний підхід, який виходить із комплексності досліджуваних явищ, котру не завжди можна звести до суми елементів, а частіше за все й недоцільно. Однак остаточне розуміння суперечливості авторських тверджень приходить після ознайомлення з висновками зазначеної статті, де йдеться не про системно-комплексний, а вже про «системний (комплексний) підхід»⁴. Складається враження про плутанину в уявленні цього науковця щодо природи системного та комплексного підходів.

Невиправданий синонімічний підхід до співвідношення комплексності й системності простежується в О. Копієвської під час дослідження нею культурної функції держави крізь призму національного державотворення. Вона пропонує подивитись на предмет свого розгляду не з традиційних і загальноприйнятих позицій, а з позиції «комплексного системного підходу»⁵. Тут варто акцентувати увагу на тому, що слово «підхід» зазначається дослідницею в однині. Це свідчить про змішування нею різних за обсягом і методологічним рівнем наукових конструкцій.

⁴ Леонов Б. Д. Тероризм як об'єкт комплексного дослідження: наукова значущість системного підходу. *Інформація і право*. 2012. № 1. С. 146–150.

⁵ Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: монографія. Київ: Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. С. 229.

Річ у тім, що тавтологічність, понятійне поєднання комплексного та системного підходів й, відповідно, комплексності та системності, як таких, призводить до їх не виправданого поглинання один одним і утворення щось єдиного цілого. У такому разі розмиваються методологічні й категоріально-понятійні кордони між комплексним та системним підходами. Це зумовлює прояв недоречної методологічної некоректності, що заважає пізнати справжню глибину і зміст системного підходу, природу комплексності та визначити площини лише їх часткового перетинання, а не повного поглинання, як вважають окремі дослідники.

До цієї групи можна також включити праці тих науковців, які допускають застосування таких словосполучень, як комплексна система або системна комплексність. Насправді найменування систем як комплексних має місце переважно в україномовних або російськомовних джерелах. В англomовній літературі поняття комплексної системи менш поширене. І пояснюється це іноді некоректним перекладом з англійської мови словосполучень *complex system* (складна система), *complexity science* (наука про складність), *complexity theory* (теорія складності)⁶. У своїй більшості застосування західними вченими слів *complex* й *complexity* відбувається під час наукового опису багатoelementного й емерджентного характеру певних складних системних об'єктів, хоча і комплексних (багаторівневих) за своєю будовою. Що стосується комплексного підходу, то в англomовній літературі він частіше називається *integrated approach*. Наприклад, саме системний (*systems*) та комплексний (*integrated*) підходи покладені на теперішній час ООН в основу вирішення проблем сталого розвитку людства у XXI ст.⁷.

Значної наукової «катастрофи» використання поняття комплексної системи, за великим рахунком, не тягне. Адже комплексність є істотною

⁶ Англійсько-українські словники / упор. А. Рісін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL: <https://e2u.org.ua> (дата звернення: 25.02.2025).

⁷ UN transformation series: Integrated approaches as a means toward sustainable development transformation. URL: <https://www.unssc.org/news-and-insights/resources/un-transformation-series-integrated-approaches-means-toward-sustainable> (дата звернення: 7.03.2025).

ознакою системи, у тому числі кримінологічної. Однак в іншому разі найменування системи через її комплексну властивість фактично розмиває ці два системні утворення (всю систему та комплекс – її частину), ускладнює розуміння будови і структури певної системи внаслідок захащення її комплексним характером. Комплексна природа є загалом очевидною, оскільки та чи інша система утворюється сукупністю (набором) відповідних комплексів, які, у свою чергу, складаються з певної кількості елементів, між якими відбуваються внутрішньосистемні зв'язки. Ось чому не рекомендується називати систему комплексною внаслідок атрибутивної очевидності комплексної морфологічної природи системних об'єктів.

Комплексність розглядається частиною системності й охоплюється нею – цей підхід виправдано є найбільш поширеним. Саме на такому співвідношенні комплексного та системного підходів наголосила більшість (38,5 %) з 27 опитаних протягом травня-червня 2025 р. експертів. Ними є вчені у галузі наук кримінально-правового циклу, які представляють передові наукові осередки України: Харків, Київ, Одесу, Львів, Дніпро, Івано-Франківськ, Ужгород. Зокрема, респонденти зазначили, що системний підхід є базовим для комплексного.

В основі подібного співвідношення перебуває концептуальне розуміння змісту загальнонаукового системного підходу з усіма наслідками: урахування вимог і головних параметрів системності. Згідно із таким трактуванням комплексність підпорядковується системності, розгортається на її основі, будується, існує та функціонує відповідно до її системних постулатів, як-то:

1) функціонування будь-яких систем може бути описане на основі розгляду структурно-функціональних зв'язків між елементами системи (у нашому випадку між комплексами кримінологічної системи України);

2) організація системи визначається на підставі спостережень за станом системи та її взаємодії з навколишнім середовищем (у нашому випадку взаємодії кримінологічної системи та її комплексів із соціальною системою);

3) спосіб і рівень організації системи, включаючи кримінологічну, визначає ефективність її функціонування⁸.

Подібну точку зору обстоюють фахівці у галузі системології й спеціалісти у сфері методології наукових досліджень. Так, один з основоположників загальної теорії систем, яким вважається австрійський біолог Л. фон Берталанфі, визначав систему саме комплексом взаємодіючих елементів. Тому система – це комплекс взаємопов'язаних елементів, що утворюють цілісність⁹. Інші класики системного підходу наголошують, що саме із системним підходом пов'язується ідея необхідності пошуку системи, адекватній певній задачі, а також багатоаспектний комплексний характер системи (Блауберг І. В., Юдін Е. Г. Становлення та сутність системного підходу, 1973 р.)¹⁰. У спеціальній літературі представлена наукова предметна матерія розкривається більш детально:

1) системний та комплексний підходи хоча й взаємопов'язані, однак не тотожні. Тому не слід їх змішувати;

2) комплексність та системність як методологічні принципи соціального дослідження не співпадають за кількома параметрами. Комплексний підхід, на відміну від системного, покликаний забезпечити осмислення соціальної дійсності не із формального, технічного чи процедурного боків, а саме з точки зору змісту, якості та ідеології;

3) завдяки комплексному підходу можна дізнатись, що, де і навіщо треба шукати, а завдяки системному – як це робити;

⁸ Грицюк П. М., Джоші О. І., Гладка О. М. Основи теорії систем і управління: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2021. С. 49.

⁹ Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. С. 19.

¹⁰ Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 116–123.

4) у системному підході основний наголос здійснюється на цілісності сприйняття складного (системного) об'єкту, а у комплексному підході увага акцентується на багатоаспектності дослідження, на розгляді об'єкту з різних його боків або під різними кутами зору (Комплексне вивчення системи впливу на злочинність (методологічні та теоретичні засади), 1978 р.)¹¹.

Як бачимо, анонсоване вище уявлення про співвідношення комплексності (комплексного підходу) та системності (системного підходу) у своїй більшості ґрунтується на зовнішньосистемному прояві комплексності. Це порівняння спирається лише на часткове розуміння комплексності. Є думка, що подібне співвідношення можна також здійснити й з урахуванням внутрішньосистемного змісту комплексності.

Для розкриття сутності й евристичного потенціалу комплексності було розроблено поняття кримінологічної системи. Саме завдяки останній можна, з одного боку, пояснити складність і багат шаровість кримінологічної матерії, а, з другого, – надати науковий опис прояву комплексності за усіма рівнями такого системного об'єкта. Такими рівнями (комплексами) є: кримінологічна доктрина; кримінологічне законодавство; кримінологічна політика; кримінологічний світогляд (правосвідомість та правова культура громадян); кримінологія як навчальна дисципліна; кримінологічна діяльність (практика запобігання та прогнозування злочинності, а також стратегування, програмування й планування запобіжних заходів).

Очевидність зв'язку комплексного і системного підходів виражається також через розкриття сутності, установлення елементів і внутрішньої структури соціально-правових феноменів. За допомогою комплексності об'єкт дослідження можна вивчати з позицій цілісності й системності¹². Тобто саме завдяки системному підходу розрізнені компоненти певного

¹¹ Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 116–123.

¹² Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. С. 133.

комплексу набувають нового сенсу. Адже вони розглядаються крізь призму цілісного уявлення про певний об'єкт (явище, процес), що піддається науковому аналізу і певній логічній інтерпретації. Без пізнання частин, об'єднаних у відповідні комплекси, вивчення особливостей їх взаємодії не можна дослідити систему як таку.

У комплексного та системного підходів єдине методологічне древо. Це – видове і родове відповідно. Комплексність розкриває природу, уточнює зміст, деталізує наповнення, розширює характеристику конкретної системи та її окремих шарів. Коли йдеться про системний підхід, в основі якого перебуває принцип системності, то вивчення певного явища чи процесу здійснюється, головним чином, з огляду на його цілісність. У випадку ж комплексного підходу (за його внутрішньосистемної інтерпретації), побудованого на засаді комплексності, відповідний об'єкт пізнається передусім на предмет оцінки його змісту, повноти, кількісного елементного різноманіття і, як наслідок, якості та ступеня складності.

Максимально спрощуючи науковий алгоритм співвідношення комплексного та системного підходів, можна стверджувати, що системний підхід відповідає на питання «Як досліджувати?». При цьому комплексний підхід відповідає на умовне запитання «Що пізнається?». Іншими словами, системний підхід є теоретико-методологічним дороговказом щодо загального системного принципу пізнання відповідного складного об'єкту вивчення. Тоді як комплексний підхід деталізує процес пізнання шляхом наукової фрагментації дослідницького процесу, а також уточнює зміст об'єкту пізнання.

У комплексності та системності є спільною теоретико-методологічна база (загальнонаукова методологія системного підходу). При цьому слід відкинути припущення, що вивчення комплексності у кримінології є фактично дослідженням системності, а тому нібито немає у цьому жодного сенсу. Річ у тім, що завдяки пізнанню специфіки прояву комплексності у

кримінологічній теорії, законодавстві, політиці, практиці тощо можливо більш глибоко і ширше вивчити соціальну та кримінологічну природу самого системного підходу й у подібний дослідницький спосіб намітити вектори його удосконалення. Тому індуктивний принцип дослідження системного підходу у галузі кримінології шляхом аналізу комплексу окремих її складових надає можливість більш якісно пізнати структуру певної системи та її окремих рівнів.

З урахуванням вищевикладеного у контексті проблеми співвідношення комплексного та системного підходів можна запропонувати таке наукове прислів'я: «Назови мені систему – і я надам характеристику її комплексів». У цьому виразі є дуже глибоким його системний зміст. Він указує на наявність інтегративних (схожих, загальних) ознак (властивостей) у споріднених частин чогось цілого (певної системи), об'єднаних спрямованістю на досягнення єдиної системної мети.

Співвідношення комплексного та системного підходів можна здійснити також шляхом порівняння між собою пов'язаних понять, між якими простежується чіткий діалектичний зв'язок. Парами таких понять є комплекс–система й комплексність–системність. Слово «комплекс» тлумачиться загалом як сукупність предметів, дій, властивостей, що становлять одне ціле¹³. Слово «система» розуміється як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чогось-небудь¹⁴. Тобто коли розглядаються поняття комплексу та системи, то їх зміст є доволі схожим.

Слово «комплексність» розуміється так: системність, взаємопов'язаність, повнота аналізу подій, явищ, а також планування, прогнозування, управління суб'єктами та об'єктом діяльності¹⁵. Системність

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 561.

¹⁴ Там само. С. 561, 1320.

¹⁵ Комплексність / Економічна енциклопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53402/380726.html> (дата звернення: 27.02.2025).

тлумачиться у такий спосіб: здатність об'єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактору¹⁶. Іноді у науковій літературі комплексність та системність називаються принципами функціонування тих або інших системних утворень¹⁷. В енциклопедичній та загальнонауковій літературі є навіть інтерпретування комплексного та системного підходів. Під першим розуміється дослідницький підхід, що розглядає об'єкт дослідження, практику з позицій цілісності та системності¹⁸. Другий розглядається як спосіб теоретичного та практичного дослідження, при якому кожен об'єкт розглядається як система¹⁹.

З урахуванням наведених тлумачень надати чітке розмежування понять комплексу і системи, комплексності й системності, а також, відповідно, комплексного та системного підходів є доволі складним завданням. Адже у цілому їх зміст частково збігається. Це свідчить, як мінімум, про те, що комплексний та системний підходи дуже тісно пов'язані між собою.

Співвідношення якісного боку комплексного та системного підходів неможливе без порівняння їх сутності, утвореної відповідними істотними ознаками й атрибутивними властивостями окремих комплексів, як частин кримінологічної системи, і всього цього системного утворення. Для наочності наведемо цю інформацію у таблиці.

**Порівняння комплексного та системного підходів
з огляду на істотні ознаки комплексу (окремого рівня кримінологічної
системи) та всієї цієї системи**

№ з/п	Вид підходу Параметри	Комплексний	Системний
1	Методологічна загальнонаукова основа функціонування	Системний підхід	Системний підхід

¹⁶ Системність. URL: <https://surl.lu/ekysrp> (дата звернення: 27.02.2025).

¹⁷ Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Астрелін І. М., Косогіна І. В., Кирій С. О. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 48.

¹⁸ Романчиков В. І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Центр учбов. літ. 2007. С. 135.

¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 1321.

2	Цілісність	Обмежена комплексом	Обмежена системою
3	Структурованість	Відбиває будову комплексу	Відбиває будову всієї системи
4	Динамічність	Властива окремому комплексу	Властива всій системі
5	Зв'язки	Когерентність – внутрішньоконфлексна, більш тісна взаємодія між елементами	Інтеракція – внутрішньосистемна взаємодія між конфлексами
6	Ієрархічність	Загальноконфлексна (між елементами комплексу)	Загальносистемна (між конфлексами)
7	Складність	Внутрішньоконфлексна, зумовлена кількістю елементів усередині комплексу, їх когерентністю	Загальносистемна, зумовлена кількістю конфлексів, їх інтеракцією
8	Емерджентність	Внутрішньоконфлексна	Внутрішньосистемна
9	Нелінійний характер	Усередині окремих конфлексів	Усередині всієї системи
10	Відкритість	На рівні комплексу	На рівні усієї системи
11	Характер мети	Загальноконфлексний, що відповідає загальній меті системи	Загальносистемний

Як видно із таблиці, системний підхід будується на розумінні ознак, властивих усьому системному об'єкту, тоді як комплексний підхід виходить із характерних властивостей конкретного комплексу (при його внутрішньосистемній інтерпретації). Порівняння атрибутивних відмінностей комплексного та системного підходів є додатковим підтвердженням тези щодо їх співвідношення, відповідно, як виду (частини) та роду (цілого). Тому розгляд комплексного підходу первинним, більш «важливим» щодо системного або синонімізація чи ототожнення комплексності й системності вказує на їх обмежену інтерпретацію та лише часткове усвідомлення природи цих підходів.

Незважаючи на намагання окремих науковців досліджувати актуальні проблеми злочинності в Україні, частина наукових праць зводиться, на жаль, здебільшого лише до формальної констатації про комплексний характер здійсненого дослідження. У цьому зв'язку відомий сучасний норвезький

кримінолог Н. Крісті підкреслює, що більша частина кримінологічної літератури є нудною, стомливою і позбавленою нових випромінювань. Тому він відстоює право вчених на оригінальність, неординарність мислення, цінує вміння прислухатися до самого себе (Крісті Н. Надсоціалізація кримінологів – перешкода на шляху проникнення до сутності, 2000 р.)²⁰. Є переконання, що спроба пізнання природи і прояву комплексності у кримінології має шанс розширити горизонти фундаментальності кримінологічного знання та перспектив його застосування у складній, але соціально корисній справі запобігання злочинності й посилення захисту конституційних прав громадян.

Характеристика новизни досліджень як комплексних нерідко є не більше, ніж надання штучної фундаментальності й всебічності відповідним науковим розвідкам. Указівка на комплексність при вивченні окремих питань є часто даниною «науковій моді» та своєрідною вдаваною спробою розширення методологічних засновків певного дослідження.

Відмежування комплексного та системного підходів спрощує задачу щодо їх застосування у практиці запобігання злочинності та її окремим проявам. Системний підхід при перешкоджанні правопорушенням передбачає здійснення цієї кримінологічної діяльності на засадах системності. Це означає, що масштаб такої роботи має оцінюватись передусім з огляду на його цілісність. Адже остання є центральною системною властивістю. У реальній практиці запобігання злочинності в Україні системний підхід може виражатись у цілісності відповідно до:

- рівнів запобігання (загальносоціальне, спеціально-кримінологічне, індивідуальне запобігання, віктимологічна профілактика);
- масштабів запобігання (загальнодержавне, регіональне, обласне, міське, районне, локальне);
- об'єктів запобіжного впливу;
- суб'єктного складу запобіжної діяльності;

²⁰ Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. С. 3.

- напрямів та заходів правозастосування;
- методів запобіжної роботи тощо.

Подібна цілісність об'єднана системною цілеспрямованістю, тобто націленістю на досягнення чітко визначеної системної мети.

Інша справа із застосуванням комплексного підходу у сфері запобігання явищу кримінальної протиправності. Він має подвійне (зовнішньосистемне та внутрішньосистемне) вираження. Зовнішній (класичний, традиційний) прояв комплексності полягає у застосуванні різних системних можливостей, якими оперують кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча системи. На практиці яскравим проявом комплексності є поєднання кримінально-правових (репресивних) та кримінологічних (проактивних) заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Внутрішній прояв комплексного підходу виявляється у повноті та змісті запобігання злочинності за її рівнями, масштабом, об'єктами, суб'єктами, напрямами, заходами, методами та ін.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати таке:

1. Методологічна компліментарність та тісна праксеологічна взаємодія комплексного та системного підходів зумовлюється їх базуванням на єдиному системному методі.

2. Найбільш обґрунтованою вважається точка зору, відповідно до якої комплексність розглядається складовою системності й охоплюється нею. Комплексний та системний підходи співвідносяться між собою, відповідно, як частина і ціле або як вид та рід.

3. Використання комплексного підходу у наукових, у тому числі кримінологічних, дослідженнях передбачає: а) розгляд певного об'єкта, що вивчається, як відповідної системи; б) чітку структурованість та ієрархічність такої системи з виділенням її окремих комплексів (рівнів); в) опис і пояснення внутрішньо- та зовнішньосистемних зв'язків такого об'єкта

(системи); г) дослідження стану та функцій окремих елементів, що входять до різних комплексів системного утворення.

4. Співвідношення комплексного та системного підходів у кримінології має вагоме значення для кримінологічної науки, теорії й практики запобігання злочинності, оскільки це дозволяє: а) провести більш чіткий методологічний вододіл між комплексністю та системністю; б) остаточно усвідомити атрибутивні характеристики цих підходів, що є неможливим без визначення їх істотних ознак у межах окремого дослідження кримінологічної системи та її комплексів; в) збільшити ефективність правозастосування у сфері правоохорони шляхом чіткого розуміння системного характеру злочинності й практики її запобігання, а також включення до останньої низки взаємопов'язаних елементів кримінологічної діяльності; г) підвищити якість наукових розвідок загалом і кримінологічних досліджень, зокрема.

5. Запобігання злочинності на системних та комплексних засадах є невід'ємною умовою її результативності й можливості реального захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина у період правового режиму воєнного стану в Україні.

6. Подальше поглиблення теоретико-методологічних засновків представленої проблематики є базисом для виділення окремого наукового напрямку у виді кримінології комплексності, а також потенційної розробки кримінологічної теорії комплексності.

7. Вектор наступних наукових розвідок проблеми кримінологічної комплексності має спрямовуватись на: уточнення її окремих методологічних аспектів; з'ясування додаткових параметрів кримінологічної системи України; установлення комплексної повноти кримінологічної доктрини, законодавства, політики, світогляду та діяльності тощо.

Список використаних джерел

1. Англійсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL: <https://e2u.org.ua>.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Грицюк П. М., Джоші О. І., Гладка О. М. Основи теорії систем і управління: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2021. 272 с.
4. Денисов С. Ф., Тимчук, О. Л. Кримінологія та синергетика: деякі методологічні аспекти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2. С. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-9-18>.
5. Комплексність / Економічна енциклопедія. URL: <http://slovopectia.org.ua/38/53402/380726.html>.
6. Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: монографія. Київ: Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. 272 с.
7. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
8. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
9. Леонов Б. Д. Тероризм як об'єкт комплексного дослідження: наукова значущість системного підходу. *Інформація і право*. 2012. № 1. С. 146–150.
10. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Астрелін І. М., Косогіна І. В., Кирий С. О. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. 121 с.
11. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Центр учбов. літ. 2007. 254 с.
12. Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 370 с.
13. Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 116–123.
14. Системність. URL: <https://surl.lu/ekysrp>.
15. Simon H. A. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. Vol. 106. № 6. P. 467–482.
16. UN transformation series: Integrated approaches as a means toward sustainable development transformation. URL: <https://www.unssc.org/news-and-insights/resources/un-transformation-series-integrated-approaches-means-toward-sustainable>.

REFERENCES

1. Rysin, A., Starko, V. et al. (Comps.). (2011–2020). *Anhliisko-ukrainski slovnyky*. URL: <https://e2u.org.ua>.

2. Busel, V.T. (Ed.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dodatkamy i dopovnenniamy) [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
3. Hrytsiuk, P.M., Dzhoshi, O.I., & Hladka, O.M. (2021). Osnovy teorii system i upravlinnia [Fundamentals of Systems and Control Theory]. Rivne: NUVHP [in Ukrainian].
4. Denysov, S.F., & Tymchuk, O.L. (2021). Kryminolohiia ta synerhetyka: deiaiki metodolohichni aspekty [Criminology and Synergetics: Some Methodological Aspects]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka – Ukrainian polyceistics: theory, legislation, practice*, 2, 9–18. <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-9-18> [in Ukrainian].
5. Kompleksnist [Complexity]. (n.d.). URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53402/380726.html>.
6. Kopiiievska, O.R. (2010). Kulturna funktsiia derzhavy v konteksti natsionalnoho derzhavotvorennia [The Cultural Function of the State in the Context of National State-Building]. Kyiv: Nats. akad. kerivnykh kadriv kultury i mystetstv [in Ukrainian].
7. Lytvynov, O.M. (Ed.). (2018). Kryminolohiia. Akademichnyi kurs [Criminology]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
8. Kustovska, O.V. (2005). Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen [Methodology of the System Approach and Scientific Research]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
9. Leonov, B.D. (2012). Teroryzm yak obiekt kompleksnoho doslidzhennia: naukova znachushchist systemnoho pidkhodu [Terrorism as an Object of Complex Research: The Scientific Significance of the System Approach]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 1, 146–150 [in Ukrainian].
10. Astrelin, I.M., Kosohina, I.V., & Kyrii, S.O. (Comps.). (2021). Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of Scientific Research]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
11. Romanchykov, V.I. (2007). Osnovy naukovykh doslidzhen [Fundamentals of Scientific Research]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
12. Rushchenko, I.P. (2001). Sotsiolohiia zlochynnosti [Sociology of Crime]. Kharkiv: Vydavnytstvo NUVS [in Ukrainian].
13. Semeniuk, O.H. (2017). Kompleksnyi pidkhid yak metodolohichna osnova doslidzhennia problem zabezpechennia okhorony derzhavnoi taiemnytsi [Complex Approach as a Methodological Basis for Studying the Problems of State Secret Protection]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 2, 116–123 [in Ukrainian].
14. Systemnist [Systemicity]. (n.d.). URL: <https://surl.lu/ekysrp>.
15. Simon, H.A. (1962). The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 106 (6), 467–482 [in English].

16. UN transformation series: Integrated approaches as a means toward sustainable development transformation. URL: <https://www.unssc.org/news-and-insights/resources/un-transformation-series-integrated-approaches-means-toward-sustainable>.

Kolodyazhny M. G. Integrated and systems approaches in criminology: segments of methodological and praxeological intersection

Taking into account the results of both empirical and theoretical levels of scientific knowledge, the article attempts to correlate the integrated and systems approaches in the field of criminology. It is emphasized that both approaches are based on the examination of a particular scientific problem from the standpoint of complexity and systemicity, respectively. Three of the most common positions regarding the relationship between the integrated and systems approaches are identified. The author argues against equating, merging, or viewing the integrated approach as fundamental in relation to the systems approach. The opinion that the integrated approach has deeper historical roots compared to the systems approach is criticized. The thesis about the close interaction between the integrated and systems approaches, as well as the primacy of the former over the latter, is also grounded in the deeper interpretation of such term pairs as complex–system, complexity–systemicity, and integrated approach–systems approach. The comparison of integrated and systems approaches in criminology is also carried out considering the essential features of a complex (as a separate level of the criminological system) and of the system as a whole. Such comparison takes into account the intra-systemic expression of complexity, while it can also be conducted through the external-system manifestations of complexity. The methodological dimension of the presented problem is applied in the praxeological sphere concerning the systemic and complex nature of crime prevention practices. The conclusions point to the methodological complementarity of the integrated and systems approaches, highlight the significance of their comparison for criminological theory and practice, and outline the direction of further relevant scientific research aimed at deepening criminological knowledge on the problem of complexity and the integrated approach.

Key words: *integrated approach; complexity; systems approach; systemicity; methodology of criminology.*

УДК 343.353

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.347025>

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри кримінального
права
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ, СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ АБО ПОВНОВАЖЕННЯМИ

Зловживання правом в теорії права

У загальній теорії права зловживання правом здебільшого розглядається не як випадкове відхилення від правомірної поведінки, а як об'єктивно можливий результат взаємодії свободи, права та інтересу, що реалізується за умов формальної правомірності дій суб'єкта. Ключовою ознакою зловживання правом є розрив між формою та змістом правової поведінки: суб'єкт діє у межах дозволеного нормами позитивного права, однак спрямовує свою діяльність на досягнення результату, який суперечить принципам права, ідеям справедливості, добросовісності та соціального призначення правових приписів. Саме тому зловживання правом створює лише *видимість правомірності*, приховуючи за формально законною поведінкою антисоціальну сутність.

Сутність зловживання правом тісно пов'язана з проблемою зла у праві: право, покликане обмежувати свавілля та запобігати шкоді, водночас може бути використане як інструмент її спричинення. Це зумовлює необхідність виходу за межі формально-нормативного підходу до оцінки поведінки і звернення до її соціального та аксіологічного виміру.

Зловживання правом у загальнотеоретичному вимірі визначається як умисна реалізація суб'єктивного права або виконання юридичного обов'язку всупереч їх соціальному призначенню, що призводить до заподіяння шкоди

суспільним відносинам або створює реальну загрозу її настання, за відсутності, як правило, формального порушення правових норм.

Таким чином, зловживання правом принципово відрізняється від класичного правопорушення. Якщо останнє передбачає пряме порушення заборонних норм, то у випадку зловживання правом порушення має сутнісний, а не формально-юридичний характер. Суб'єкт використовує право не як міру свободи, поєднану з відповідальністю, а як засіб досягнення неправомірної мети.

До основних ознак зловживання правом належать:

1. формальна правомірність поведінки – зловживання здійснюється шляхом реалізації, виконання, дотримання або застосування юридичних норм;
2. умисний характер – зловживання правом завжди є свідомою, цілеспрямованою поведінкою; воно не може виникати з необережності чи некомпетентності;
3. шкідливий результат або реальна загроза його настання – шкода може бути як фактичною, так і потенційною;
4. невідповідність між формою і змістом поведінки – формально законні дії суперечать соціальному призначенню права;
5. використання недосконалості правового регулювання, зокрема його оціночності, прогалин або колізій.

Сукупність цих ознак дозволяє відмежувати зловживання правом як самостійне правове явище від інших форм девіантної поведінки.

Структурно зловживання правом включає:

1. об'єкт – суспільні відносини, яким завдається шкода;
2. об'єктивну сторону, що проявляється у формально правомірних діях;
3. суб'єктивну сторону, яка характеризується прямим умислом і неправомірною метою;
4. суб'єкта, який наділений відповідним суб'єктивним правом.

Зловживання правом є похідним від зловживання свободою у широкому соціальному значенні. Свобода, будучи фундаментальною цінністю, одночасно створює потенційну можливість для заподіяння шкоди, якщо вона реалізується без урахування інтересів інших суб'єктів.

У межах правової свободи розрізняються дві основні форми зловживання:

1. дотримання позитивного права при порушенні природного – класичне зловживання правом, коли формально законна поведінка суперечить ідеям справедливості;
2. порушення позитивного права при дотриманні природного – так звані псевдозловживання, які фактично не є зловживанням правом у власному розумінні.

Це свідчить про те, що для кваліфікації поведінки як зловживання правом вирішальне значення має змістовна оцінка наслідків, а не лише формальна відповідність закону.

Механізм зловживання правом розглядається як цілісна система правових і соціальних елементів, взаємодія яких забезпечує перетворення правомірної за формою поведінки на шкідливу за змістом. Він відображає внутрішню логіку «зло-реалізації» права.

Головною передумовою механізму зловживання правом є специфічна взаємодія дозвільних і заборонних норм. Зловживання виникає тоді, коли дозвільна норма тлумачиться максимально широко, а заборонні норми – ігноруються або нівелюються на рівні змісту, хоча формально не порушуються.

До елементів механізму зловживання правом належать:

1. неправомірна мета;
2. юридичний засіб (суб'єктивне право чи обов'язок);
3. специфічне тлумачення цього засобу;
4. результат у вигляді шкоди або загрози шкоди;

5. особа, що зловживає правом.

Особливість механізму зловживання правом полягає в тому, що неправомірна мета закладена вже на стадії наміру, але зовні вона маскується легальними юридичними формами. Це істотно ускладнює виявлення та припинення зловживання правом у правозастосовній практиці.

Зловживання правом є особливою формою реалізації права, яку можна визначати як *«зло-реалізацію»*. Воно можливе через усі відомі форми реалізації правових норм – використання, виконання, дотримання та застосування. Таким чином, зловживання правом не є зовнішнім щодо права явищем, а виникає всередині самого правового механізму.

Отже, зловживання правом слід розглядати як самостійне, складне і внутрішньо суперечливе правове явище, що виникає внаслідок конфлікту між формальною законністю та соціальною справедливістю. Зловживання правом демонструє межі позитивістського розуміння права і підтверджує необхідність поєднання формально-юридичного та змістовного, ціннісного підходів у правовому регулюванні й правозастосуванні.

Особливості розуміння зловживання правом у теорії права та у кримінальному праві

Загальнотеоретичне розуміння зловживання правом має філософсько-правовий та онтологічний характер. Зловживання правом у теорії права розглядається як самостійне соціально-правове явище, що виникає внаслідок діалектичної взаємодії природного і позитивного права, свободи і її меж, формальної законності та матеріальної справедливості. Ключовим для цього підходу є розрив між формою і змістом правореалізації: формально правомірна поведінка набуває антисоціального змісту через суперечність соціальному призначенню права.

Натомість у кримінальному праві зловживання правом розглядається в межах кримінально-правової догматики, з опорою на категорії складу кримінального правопорушення: об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін,

суб'єкта. Методологічно це зумовлює звуження поняття зловживання до тих його форм, які є кримінально караними та формалізованими у диспозиціях КК України (далі – КК).

Отже, загальнотеоретичний підхід є надгалузевим і ціннісним, тоді як кримінально-правовий – галузевим і нормативно-визначеним.

У теорії права зловживання правом принципово не зводиться до правопорушення. Зловживання можливе і там, де відсутнє формальне порушення норми позитивного права, але має місце порушення її соціального призначення, принципів добросовісності, справедливості чи розумності. Саме тому зловживання правом постає як «зло-реалізація» права, а не як його заперечення.

Натомість у кримінальному праві характерним є включення зловживання правом до системи кримінальних правопорушень і має оцінюватися саме як протиправне діяння.

Таким чином, загальнотеоретичне розуміння допускає правомірну за формою, але шкідливу за суттю поведінку, тоді як кримінальне право визнає зловживання лише за умови чітко встановленої протиправності, що відповідає принципу законності (*nullum crimen sine lege*).

У теорії права зловживання правом безпосередньо пов'язане із правовою свободою та дискрецією. Саме свобода, будучи необхідною умовою права, водночас створює можливість для його зловживання. Зловживання виникає як онтологічна «тінь» свободи, коли суб'єкт використовує розсуд не для досягнення соціально корисної мети, а для задоволення егоїстичного або деструктивного інтересу.

У кримінально-правовому підході свобода та розсуд розглядаються значно стриманіше. Вони визнаються лише в межах службових повноважень, чітко окреслених законом. Вихід за ці межі або використання повноважень всупереч інтересам служби автоматично трансформує поведінку у протиправну, що підлягає кримінально-правовій оцінці.

Отже, у загальній теорії права свобода є джерелом як права, так і зловживання, а в кримінальному праві – лише елементом службової компетенції.

Для загальнотеоретичного підходу зловживання правом виконує насамперед критичну та евристичну функцію: воно дозволяє виявляти межі позитивного права, прогалини законодавства, суперечності між формальною законністю та соціальною справедливістю. Категорія зловживання правом тут є інструментом оцінки та корекції правового регулювання.

У кримінальному праві, навпаки, поняття зловживання має карально-регулятивне призначення. Воно використовується для:

1. формування складів кримінальних правопорушень;
2. відмежування кримінальних правопорушень від дисциплінарних чи адміністративних проступків;
3. забезпечення принципу юридичної визначеності.

Тому кримінально-правове розуміння зловживання є більш вузьким, формалізованим і прагматичним, ніж загальнотеоретичне.

Порівняльний аналіз дозволяє дійти висновку, що загальнотеоретичне та кримінально-правове розуміння зловживання правом не суперечать одне одному, але перебувають у відношенні «загальне – спеціальне». У теорії права зловживання постає як універсальний феномен правореалізації, тоді як кримінально-правовий підхід репрезентує його кримінально-правову конкретизацію, обмежену вимогами законності, формальної визначеності та караності.

Саме ця різниця пояснює, чому певна частина проявів зловживання правом залишається поза сферою кримінального права, але водночас має суттєве значення для теорії права, правотворчості та правозастосування. Так, не тягнуть кримінальної відповідальності деякі види зловживання процесуальними правами, зловживання правом власності, зловживання свободою слова, зловживання правом на страйк, зловживання правом

звернення до органів влади, зловживання договірною свободою, зловживання правом вибору (дискрецією) тощо.

Отже, не кожне зловживання правом досягає рівня суспільної небезпечності, достатнього для криміналізації, що зумовлює необхідність чіткого відмежування загальнотеоретичної категорії зловживання від кримінально караних проявів цього явища. Саме у цьому контексті доцільним є детальний аналіз кримінальних правопорушень, які законодавець виокремив як найбільш небезпечні форми зловживання, а саме: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК) та зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК).

Зловживання владою або службовим становищем¹ (ст. 364 КК) – нетяжкий злочин за ч. 1, тяжкий – за ч. 2.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується: 1) діянням – використанням особою влади або службового становища всупереч інтересам служби, яке: а) обумовлене владою або службовим становищем особи; б) вчинюється всупереч інтересам служби; 2) наслідками у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч. 1) або тяжких наслідків (ч. 2); 3) причинним зв'язок між зазначеним діянням та його наслідками.

Службове зловживання завжди *обумовлене* владою або службовим становищем суб'єкта. Причому, такими ознаками діяння характеризується не тільки тоді, коли вчиняється суб'єктом у межах своєї компетенції (тобто було пов'язано з використанням наданих йому владних повноважень), а й у випадках, коли винний виходить за межі цих повноважень, використовуючи авторитет своєї посади, її значущість, впливовість, статусність та ті можливості, яких набуває

¹ Далі – службове зловживання.

завдяки посаді, яку обіймає, чи службовій діяльності, яку здійснює. Такий підхід підтримується й ВСУ, який у своїй постанові від 12.12.2011 р. (справа № 5-26кс11)² зазначив, що зловживання службовим становищем має місце не лише при вчиненні службовою особою діяння в межах своєї компетенції, тобто діяння, пов'язаного з владними повноваженнями, але й у випадках, коли службова особа використала авторитет своєї посади й мала можливість через своє службове становище давати вказівки, рекомендації підпорядкованим організаціям і контролювати їх.

Водночас склад службового зловживання відсутній, коли суб'єкт заради досягнення бажаного для себе результату використовує не свою владу або службове становище, а особисті зв'язки, дружні чи родинні стосунки з іншими, в тому числі й службовими, особами.

Вчинення діяння *всупереч інтересам служби* означає, що таке діяння не відповідає (суперечить) тим цілям і завданням, заради досягнення і вирішення яких особа наділяється службовими повноваженнями.

Службове зловживання може вчинюватися шляхом як *дії*, так і *бездіяльності*. Конкретні форми службового зловживання можуть бути різними і залежать від сфери службової діяльності особи, характеру і значущості посади, яку вона обіймає, змісту, характеру і обсягу наданих їй повноважень та тих можливостей, які обумовлені наявними у неї службовими повноваженнями. До службового зловживання судова практика відносить, зокрема, незаконну експлуатацію праці підлеглих; неправомірне сприяння фізичним чи юридичним особам у здійсненні ними господарської діяльності, одержанні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів, пільг, укладанні контрактів; незаконне сприяння призначенню осіб на посади; незаконне надання переваг фізичним чи юридичним особам при підготовці різного роду проєктів нормативно-правових актів, рішень та висновків; зловживання у процесі

² Постанова ВС від 12.12.2011 р. у справі 5-26кс11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/20968423> (дата звернення: 10.11.2025).

приватизації державного майна, реєстрації суб'єктів господарської діяльності, видачі ліцензій на право зайняття такою діяльністю; нецільове використання фінансових коштів, службових приміщень, обладнання, транспорту; незаконне надання комерційним організаціям фінансів, призначених для загальнодержавних цілей; потурання кримінальним правопорушенням та їх приховування тощо. У всіх цих випадках діяння службової особи може бути кваліфіковане за ст. 364 КК лише за умови, якщо відповідальність за його вчинення не передбачена іншими нормами КК, які встановлюють відповідальність за так звані *спеціальні види* службових зловживань (наприклад, ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 169, ст. 210, ч. 2 ст. 256, ч. 2 ст. 308 КК тощо). Стаття 364 КК співвідноситься із цими статтями як *загальна* та *спеціальна* норми, тому при кваліфікації повинна застосовуватися норма спеціальна. Одночасне застосування таких норм можливе лише за наявності у діянні службової особи ознак *реальної сукупності* таких кримінальних правопорушень. Службове зловживання належить до кримінальних правопорушень із *матеріальним* складом і за ч. 1 ст. 364 КК визнається *закінченим* із моменту заподіяння *істотної шкоди* охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб.

Істотною відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 КК вважається шкода, яка в 100 і більше разів перевищує н.м.д.г. Судова практика визнає істотною і таку шкоду, яка, зокрема, полягає в порушенні охоронюваних законом основних прав і свобод людини й громадянина (право на свободу й особисту недоторканність, недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо); у підриві авторитету та престижу органів державної влади чи місцевого самоврядування; в порушенні громадської безпеки та громадського порядку; створенні обстановки й умов, що ускладнюють виконання юридичними особами своїх статутних функцій, тощо. Істотною визнається й шкода, яка є наслідком використання суб'єктом влади чи службового становища для:

а) сприяння чи потурання вчиненню кримінальних правопорушення іншими особами; б) вчинення суб'єктом поряд із кримінальним правопорушенням, передбаченим розділом XVII Особливої частини КК, іншого кримінального правопорушення; в) приховування раніше вчиненого кримінального правопорушення.

У разі сполучення шкоди матеріального і нематеріального характеру вона може бути визнана істотною навіть тоді, коли розмір майнових наслідків сам по собі не перевищує ста н.м.д.г. Проте і матеріальна шкода, і супутні їй наслідки нематеріального характеру можуть оцінюватися у таких випадках, як заподіяння в цілому істотної шкоди лише за умови, якщо враховуються не окремо, ізольовано один від одного, а лише в їх сукупності, нерозривному зв'язку та єдності.

Відсутність істотної шкоди має оцінюватися за спрямованістю умислу винного і може свідчити про наявність або незакінченого кримінального правопорушення (ст.ст. 13–16 КК), або дисциплінарного проступку чи адміністративного правопорушення.

Суб'єктивна сторона – *прямий або непрямий умисел та спеціальна мета* – одержання будь-якої неправомірної вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи, тобто прагнення обернути таку вигоду на користь цих осіб.

Утім, наявність мети одержати неправомірну вигоду не виключає і такого психічного ставлення винного до зазначених у ст. 364 КК наслідків, яке полягає не тільки в прямому, а й в непрямому умислі, бо навіть прагнучи досягти такої мети, суб'єкт може не тільки бажати, а й свідомо припускати заподіяння при цьому істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (ч. 1) чи спричинення тяжких наслідків (ч. 2), ставлячись до їх настання або байдуже, або безпідставно розраховуючи на їх відвернення. Судова практика визнає наявність

службового зловживання і за необережного ставлення до суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єкт злочину *спеціальний* – лише представник державної влади, місцевого самоврядування або інша службова особа публічного права.

Відповідальність за ч. 2 ст. 364 КК тягне за собою службове зловживання, яке спричинило *тяжкі наслідки*. Відповідно до п. 4 примітки до ст. 364 КК тяжкими вважаються такі наслідки, які у 250 і більше разів перевищують н.м.д.г. Крім того, тяжкими судова практика визнає і такі наслідки, як: заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, масові отруєння людей, дезорганізація діяльності органів державної влади чи місцевого самоврядування, розвал діяльності підприємств, організацій, установ чи їх банкрутство, створення обстановки, що призвела до масових заворушень чи аварійних ситуацій, виявилася у людських жертвах, приховуванні тяжких чи особливо тяжких злочинів, сприянні (потуранні) їх вчиненню тощо.

Якщо прямий умисел суб'єкта був спрямований на заподіяння таких наслідків, але вони не настали з причин, що не залежали від його волі, вчинене кваліфікується як незакінчене кримінальне правопорушення – готування чи замах (ст.ст. 14 або 15 і ч. 2 ст. 364 КК).

Службове зловживання (ст. 364 КК) слід відрізняти від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК, виходячи з того, що:

– за ст. 364 КК основним безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, які забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування та в інших юридичних особах публічного права, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК таким об'єктом є відносини власності, а нормальна службова діяльність – лише додатковий, хоча і обов'язковий об'єкт;

– за ч. 2 ст. 191 КК предметом кримінального правопорушення може бути лише чуже майно, тоді як за ст. 364 КК предмет відсутній, а одержання неправомірної вигоди, як мета вчинення цього діяння, може бути пов'язана із

прагненням винного отримати вигоди (пільги, переваги, послуги) не тільки матеріального, а і нематеріального характеру;

– за ч. 2 ст. 191 КК діяння вчинюється лише шляхом активної поведінки суб'єкта – дії, тоді як за ст. 364 КК воно може бути вчинене і шляхом пасивної поведінки особи – бездіяльності;

– за ч. 2 ст. 191 КК наслідки кримінального правопорушення завжди полягають у спричиненні шкоди майнового характеру, тоді як за ст. 364 КК шкода, що заподіяна відповідним правам, свободам та інтересам, може виражатися і в наслідках немайнового характеру;

– за ст. 364 КК матеріальна шкода (якщо вона заподіюється) може полягати як у прямих (реальних) майнових збитках, так і в упущеній (втраченій) вигоді, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК – лише у заподіянні реальної майнової шкоди;

– за ч. 2 ст. 191 КК винний незаконно вилучає майно з наявних фондів та безоплатно обертає його на свою користь, використовуючи для цього владу або службове становище як спосіб такого заволодіння, тоді як за ст. 364 КК суб'єкт хоча і може одержувати майнову вигоду чи позбавлятися від матеріальних витрат, але за рахунок: а) незаконного використання майна без його вилучення з наявних фондів; б) тимчасового його вилучення з наміром повернення чи оплати його вартості в майбутньому; в) приховування раніше заподіяних збитків;

– за ч. 2 ст. 191 КК психічне ставлення до наслідків полягає лише в прямому умислі та обов'язковій наявності корисливих мети і мотиву, тоді як за ст. 364 КК суб'єктивна сторона може виражатися не тільки в прямому, а й у непрямому умислі, а кримінальне правопорушення вчинюється з метою одержання неправомірної вигоди, яка не завжди має матеріальний характер;

– за ст. 364 КК суб'єктом (відповідно до п. 1 примітки до цієї статті) може бути службова особа лише публічного права, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК ним може бути службова особа як публічного, так і приватного права (ч. 3 і 4 ст. 18 КК).

Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК) – нетяжкий злочин за ч. 1, тяжкий – за ч. 2.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується: 1) діянням, яке полягає у використанні особою своїх повноважень всупереч інтересам юридичної особи приватного права; 2) наслідками у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; 3) причинним зв'язком між діянням та наслідками.

Діяння може бути вчинене як шляхом активної поведінки – *дії*, так і шляхом *бездіяльності*. Обов'язковими ознаками діяння є: а) використання особою своїх повноважень; б) вчинення його всупереч інтересам юридичної особи приватного права. Під *використанням повноважень* слід розуміти реалізацію прав чи виконання обов'язків, що обумовлені посадою, яку займає службова особа юридичної особи приватного права. Такі діяння можуть бути вчинені лише *в межах* наданих цій службовій особі повноважень. Обсяг цих повноважень встановлюється відповідно до законодавства та певних актів юридичної особи приватного права (наприклад, статут, положення, наказ). Не можуть бути віднесені до зловживання повноваженнями використання значимості займаної особою посади, власного авторитету або родинних, дружніх та інших особистих зв'язків. Діяння вважається вчиненим *всупереч інтересам* юридичної особи приватного права, якщо воно є протиправним і суперечить тим цілям й завданням, заради вирішення яких створюється така юридична особа, а її службові особи наділяються певними повноваженнями. Причому, під інтересами юридичної особи приватного права слід розуміти лише такі, які мають *законний* (правомірний) характер, тобто не суперечать законодавству і суспільним інтересам.

Істотною шкодою вважається така шкода, яка в 100 і більше разів перевищує н.м.д.г. Така шкода може полягати у наслідках як матеріального, так і нематеріального характеру, а також у їх поєднанні.

Форми зловживання повноваженнями можуть бути різними і залежать від характеру, змісту та обсягу наданих особі повноважень. До зловживання повноваженнями належать, зокрема, неправомірне використання праці підлеглих осіб в особистих інтересах службової особи, незаконне використання належного підприємству транспорту, обладнання чи іншого майна для власних потреб, укладення угод від імені юридичної особи, але в особистих інтересах, нецільове використання грошових коштів або іншого майна юридичної особи приватного права тощо.

У ст. 364¹ КК передбачене кримінальне правопорушення із *матеріальним* складом, який визнається *закінченим* з моменту настання зазначених в ній наслідків. Відсутність таких наслідків може свідчити про незакінчене кримінальне правопорушення за умови вчинення діяння з прямим умислом та його спрямованості на досягнення цих наслідків або про адміністративний чи дисциплінарний проступок.

Суб'єктивна сторона – *прямий або непрямий умисел*. Судова практика визнає наявність цього кримінального правопорушення і за необережного ставлення до суспільно небезпечних наслідків. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є спеціальна *мета* – одержання неправомірної вигоди як матеріального, так і нематеріального характеру для себе чи інших осіб.

Суб'єкт – *спеціальний*, службова особа юридичної особи приватного права.

Відповідальність за ч. 2 ст. 364¹ КК тягне за собою те саме діяння, якщо воно спричинило *тяжкі наслідки*.

Від службового зловживання, передбаченого ст. 364 КК, це кримінальне правопорушення відрізняється за такими ознаками:

– за ст. 364 КК *основним безпосереднім об'єктом* є нормальна службова діяльність, що здійснюється в органах державної влади, місцевого самоврядування та інших юридичних особах публічного права, тоді як за ст. 364¹ КК ним є нормальна службова діяльність, що здійснюється в юридичних особах приватного права;

– за ст. 364 КК *діяння* полягає у використанні особою влади або службового становища, натомість за ст. 364¹ КК – у використанні особою тільки своїх (наданих йому) повноважень;

– за ст. 364 КК *суб'єктом кримінального правопорушення* є представник державної влади, місцевого самоврядування або інша службова особа публічного права, а за ст. 364¹ КК – тільки службова особа приватного права.

Зловживання службовою особою приватного права своїми повноваженнями, яке було способом заволодіння чужим майном, є *спеціальним видом* службового зловживання, яке слід кваліфікувати за ч.ч. 2–5 ст. 191 КК. Службове підроблення документів є *спеціальним видом* зловживання службовою особою приватного права своїми повноваженнями, відповідальність за яке настає за ст. 366 КК і додаткової кваліфікації за ст. 364¹ КК не потребує. Якщо ж підроблення офіційних документів було способом приховування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364¹ КК, воно потребує самостійної кваліфікації за ст. 366 КК.

Поняття (визначення) *неправомірної вигоди*, що є *предметом* (ст.ст. 368, 368³, 368⁴, 369, 369², 370 КК) або *метою* (ст.ст. 364, 364¹, 365² КК) переважної більшості кримінальних правопорушень, передбачених у розд. XVII Особливої частини КК, наведено у примітці до ст. 364¹ КК і характеризується шляхом вказівки на: а) перелік цінностей (благ), які є різновидами такої вигоди – грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру; б) перелік можливих діянь з цими цінностями – їх пропонують, обіцяють, надають або одержують; в) незаконність таких діянь – їх вчиняють без законних на те

підстав. Неправомірна вигода може мати як майновий характер, коли її вартість виражена в грошовій формі, так і немайновий, яка не має грошової оцінки.

До неправомірної вигоди завжди належать цінності (блага), операції з якими регулюються правом. Так, не можна до неправомірної вигоди відносити моральні цінності (блага), які не врегульовані правом. Не є такою вигодою і, наприклад, відновлення або налагодження дружніх стосунків, позитивні відгуки про особу у певному оточенні тощо.

1. Під *грошовими коштами* розуміється готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання.

2. *Майном* як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (див. ч. 1 ст. 190 ЦК).

3. *Переваги* – особливі привілеї, що створюють додаткові можливості для конкретних осіб, які вигідно відрізняють їх від інших (наприклад, зменшення обсягу трудових обов'язків зі збереженням повної оплати праці).

4. *Пільги* – додаткові права або повне чи часткове звільнення від виконання певних обов'язків, що надаються окремим категоріям осіб (наприклад, звільнення від сплати комунальних платежів у будинках відомчого житлового фонду).

5. *Послуги* – діяльність виконавця з надання замовнику певного блага, яке споживається в процесі вчинення цієї діяльності. Послуги можуть бути матеріального (наприклад, ремонт транспортного засобу, побутової техніки) або нематеріального (наприклад, перевірка приміщення на наявність спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, надання професійних консультацій) характеру.

6. *Нематеріальні активи* – немонетарні активи, які не мають фізичної субстанції та можуть бути ідентифіковані. Розповсюдженими прикладами нематеріальних активів є технічні чи наукові знання, розробка та запровадження нових технологій і систем, ліцензії, інтелектуальна власність,

ринкові дослідження та торгові марки, комп'ютерне програмне забезпечення, патенти, авторські права, кінофільми, переліки клієнтів, права на іпотечне обслуговування, ліцензії на риболовлю, квоти на імпорту, франшизи, взаємовідносини з клієнтами чи постачальниками, лояльність клієнтів, частка ринку та маркетингові права (див. п.п. 8, 9 Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38)).

7. До вигод *нематеріального характеру* належать цінності (блага), які не мають матеріальної форми. Крім нематеріальних активів до таких вигод можна віднести, зокрема, інформацію, якою є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (див. ст. 200 ЦК).

8. Під вигодами *негрошового характеру* слід розуміти цінності (блага), які неможливо на момент здійснення діяння визначити у грошовому еквіваленті. До таких вигод, приміром, можна віднести такі корпоративні права, як право а) брати участь в управлінні справами товариства; б) вийти в установленому порядку з товариства; в) одержувати інформацію про діяльність товариства.

Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК) – нетяжкий злочин за ч. 1 та ч. 2, тяжкий – за ч. 3.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 365² КК характеризується: 1) *діянням*, яке може бути вчинене як шляхом дії, так і *бездіяльності* і полягає у зловживанні особою своїми повноваженнями, наданими їй у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; 2) *наслідками* у вигляді істотної шкоди охоронюваному законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб; 3) *причинним зв'язком* між діянням та наслідками.

Зловживання повноваженнями є протиправним використанням особою наданих їй повноважень у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності,

пов'язаної з наданням публічних послуг. Такі діяння можуть бути вчинені лише *в межах* наданих цій особі повноважень з надання публічних послуг, але *всупереч* тим цілям та завданням, заради досягнення і вирішення яких вона ними наділяється. Характер, зміст та обсяг повноважень, коло обов'язків, що визначають компетенцію особи, встановлюються законами, постановами, наказами, положеннями, інструкціями, актами індивідуальної дії, договорами тощо. Так, судовий експерт відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 13 ЗУ «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. має право проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом. Таким чином, його повноваження у вказаному випадку будуть визначатись законодавством та договором.

Конкретні форми зловживання повноваженнями можуть бути різноманітними і залежать від змісту наданих повноважень та сфери їх використання. Правомірна реалізація своїх повноважень виключає відповідальність особи, яка надає публічні послуги, за ст. 365² КК.

Істотною шкодою вважається така шкода, яка *в 100 і більше разів* перевищує н.м.д.г. Така шкода може полягати у наслідках як матеріального так й нематеріального характеру, а також у їх поєднанні.

Відповідальність за ст. 365² передбачена за кримінальне правопорушення із *матеріальним* складом, яке є *закінченим* з моменту настання зазначених у ній наслідків.

Суб'єктивна сторона – *прямий чи непрямий умисел*. Судова практика визнає наявність цього кримінального правопорушення і за *необережного* ставлення до суспільно небезпечних наслідків. До обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони належить *спеціальна мета* – отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Суб'єкт – *спеціальний*, це особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. У ст. 365² КК, *по-перше*, наводиться

приблизний перелік таких осіб, а, *по-друге*, зазначається, що суб'єктом цього злочину можуть бути й *інші* особи, які: а) не є державними службовцями чи посадовими особами місцевого самоврядування і б) здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

До *першої* групи суб'єктів належать:

1. *Аудитор* – фізична особа, яка підтвердила кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, має відповідний практичний досвід та зареєстрована у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності (*див. п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21.12.2017 р.*).

2. *Нотаріус* – уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності (*див. ст. 3 ЗУ «Про нотаріат» від 02.09.1993 р.*).

3. *Оцінювач* – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка склала кваліфікаційний іспит та одержала кваліфікаційне свідоцтво оцінювача відповідно до вимог закону (*див. ст. 6 ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р.*).

4. *Уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб* – працівник Фонду, який від його імені та в межах повноважень, передбачених ЗУ «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. та/або делегованих Фондом, виконує дії із забезпечення виведення банку з ринку під час здійснення тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку та/або ліквідації банку (*див. ст. 2 Закону від 23.02.2012 р.*)

5. *Службова особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб* – працівник Фонду, який наділений службовими повноваженнями відповідно до

чинного законодавства. До таких осіб можуть, наприклад, належати члени керівних органів Фонду (адміністративної ради та виконавчої дирекції).

6. *Експерт* – особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань та проводить експертизу відповідно до чинного законодавства (див. ст. 10 ЗУ «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р.; ст.ст. 69 КПК, 273 КУпАП, 68 КАС, 72 ЦПК, 69 ГПК; ст. 4 ЗУ «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р.).

7. *Спеціалістом* є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (див. ст. 71 КПК, ст. 71 ГПК, ст. 74 ЦПК, ст. 70 КУпАП).

8. *Арбітражний керуючий* – фізична особа, яка отримала відповідне свідоцтво та інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України (див. ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства).

9. *Незалежний посередник* – визначена за спільним вибором сторін колективного трудового спору (конфлікту) особа, яка сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйняттого рішення (див. ст. 10 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р.).

10. *Член трудового арбітражу* – особа, яка залучається сторонами колективного трудового спору (конфлікту) для участі в роботі трудового арбітражу, набуває статусу члена трудового арбітражу і має право розгляду колективного трудового спору (конфлікту) з метою прийняття рішення по його суті (див. п. 1.3 Положення про порядок залучення до участі в примирних процедурах по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів) народних депутатів України, представників державної влади, органів місцевого

самоврядування, затвердженого наказом Національної служби посередництва і примирення від 05.05.2003 за № 178).

11. *Третейський суддя* – фізична особа, яка призначена чи обрана сторонами у погодженому сторонами порядку або призначена чи обрана відповідно до закону для вирішення спорів у третейському суді (див. ст. 2 ЗУ «Про третейські суди» від 11.05.2004 р.).

12. *Державний реєстратор* – громадянин України, який має вищу освіту за спеціальністю правознавство, відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим МЮ України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації прав. Крім того, до державних реєстраторів належать нотаріус, а також державний виконавець, приватний виконавець – у разі накладення/зняття таким виконавцем арешту на нерухоме майно під час примусового виконання рішень відповідно до закону (див. ст. 10 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р.).

13. *Суб'єкти державної реєстрації прав* – виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державної адміністрації (див. ст. 6 зазначеного вище Закону від 01.07.2004 р.).

14. *Державний виконавець* – представник влади, який діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом (див. ст. 7 ЗУ «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р.).

15. *Приватний виконавець* – суб'єкт незалежної професійної діяльності, яким може бути громадянин України, уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом (див. ст. 16 зазначеного вище Закону від 02.06.2016 р.).

До другої групи суб'єктів цього кримінального правопорушення можуть належати й інші особи, за умови, що вони: а) не є державними службовцями чи посадовими особами місцевого самоврядування і б) здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням *публічних послуг*.

Публічна послуга, яку надають зазначені в ст. 365² КК особи, – це юридично або соціально значуща дія суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративна послуга, за заявою (зверненням, запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, переходять, припиняються права та/або здійснюються обов'язки суб'єктом звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення (*див. п. 6 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15.07.2021 р.*).

Відповідальність у ч. 2 ст. 365² КК встановлена за те саме діяння, вчинене стосовно: а) неповнолітньої особи; б) недієздатної особи; в) особи похилого віку або г) повторно.

Неповнолітньою є малолітня особа (дитина до досягнення нею чотирнадцяти років), а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (*див. п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК*).

Відповідно до ч. 1 ст. 39 ЦК фізична особа може бути визнана судом *недієздатною*, якщо внаслідок хронічного, стійкого псих. розладу вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Особами похилого віку визнаються громадяни, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р., а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року (*див. ст. 10 ЗУ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 р.*).

Ознака *повторності* встановлюється відповідно до положень ст. 32 КК з урахуванням роз'яснень, наведених у пост. ПВСУ від 04.06.2010 р. «*Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки*».

Відповідальність за ч. 2 ст. 365² КК настає лише за умови, якщо в момент вчинення кримінального правопорушення суб'єкт *усвідомлює наявність* хоча б однієї із *обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність*. Помилкове уявлення про наявність таких обставин має кваліфікуватись як замах на вчинення кримінального правопорушення – за відповідною частиною ст. 15 і ч. 2 ст. 365² КК.

Відповідальність за ч. 3 ст. 365² КК настає за те саме діяння, якщо воно спричинило *тяжкі наслідки*.

Розглядуване кримінальне правопорушення відрізняється від службового зловживання, передбаченого ст. 364 КК, за такими ознаками:

– за ст. 364 КК *основним безпосереднім об'єктом* є нормальна службова діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування та інших юридичних особах публічного права, а за ст. 365² КК ним є нормальна професійна діяльність, пов'язана з наданням публічних послуг;

– за ст. 364 КК *діяння* полягає у використанні особою влади або службового становища, натомість за ст. 365² КК – у використанні особою своїх професійних повноважень;

– за ст. 364 КК *суб'єктом злочину* є представник державної влади, місцевого самоврядування або інша службова особа публічного права, а за ст. 365² КК – особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Список літератури

1. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.

2. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 250–268. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_21.pdf (дата звернення: 10.11.2025).
3. Бантишев О. Ф., Рибачук В. І. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності: Питання кваліфікації злочинів, передбачених розділом XVII Кримінального кодексу України. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2003. 116 с.
4. Гродецький Ю. В. Законотворчі ініціативи щодо посилення відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення на період воєнного стану в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»*. Харків, 2023. Вип. 2 (20). С. 182–194. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.293226> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Гродецький Ю. В. Поняття неправомірної вигоди у кримінальному праві України. *Проблеми законності: зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків: Нац. ун-т «ЮАУ ім. Я. Мудрого», 2013. Вип. 121. С. 118–130.
6. Гродецький Ю. В. Проблеми тлумачення істотної шкоди як ознаки злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права»*. Харків, 2016. Вип. 2 (7). С. 221–237. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/167880> (дата звернення: 10.11.2025).
7. Дудоров О. А., Г. М. Зеленов. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону. *Право України*. 2015. №12. С. 69–82.
8. Дячкін О. П. Зловживання службовими повноваженнями: суспільна небезпечність і кримінальна відповідальність. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 179-185.
9. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію: науково-практичний коментар. Харків: Право, 2013. 424 с.
10. Коваленко В. П. Зловживання владою працівниками правоохоронних органів. Київ: Атіка, 2012. 204 с.
11. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України. Львів: ЛДУВС, 2008. 304 с.
12. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 582 с.
13. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових*

наук України. Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 25. Львів: Галицький друкар, 2012. 456 с.

14. Постанова ВС від 12.12.2011 р. у справі 5-26кc11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/20968423> (дата звернення: 10.11.2025).

15. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

16. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04.2002 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

17. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2016. 168 с.

18. Слущка Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності: навч. посіб. Київ: КНТ, 2007. 168 с.

19. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький, С. В. Гізімчук; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2014. 232 с.

20. Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: загальна характеристика. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2015. Вип. 1 (4). С. 272–295. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_17.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

21. Тютюгін В. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблем чи проблеми для вирішення. *Юридичний вісник України*. 2010. № 5. С. 6.

22. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: поняття, загальні ознаки та види. *Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах*. Наук.-практ. юрид. журнал Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) 2014. Вип. 4. С. 121–141.

23. Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України. *Форум права*. 2015. № 2. С. 169–176. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

24. Яциніна М.-М. Істотна шкода й тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів, що передбачають відповідальність за службові зловживання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 167–169.

25. Яциніна М.-М. Об'єкт зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Випуск 62. С. 184–191.

26. Яциніна М.-М. Об'єктивна сторона складів злочинів, що передбачають відповідальність за службові зловживання: окремі аспекти. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2016. № 3. С. 185–190. URL: http://papjournal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2016.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

27. Яциніна М.-М. Суб'єктивна сторона службових зловживань. *«Jurnalul juridic national: teorie si practica»*. 2017. № 2. С. 166–168.